سورة الأعراف

Ketabton.com

تفسیر احمد

ترجمه و تفسیر سورة «الاعراف»

تتبع و نگارش: امین الدین سعیدی - سعید افغانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر احمد

فهرست مضامین سورۀ الأعراف

شماره	نام سوره	معانی و محتوی سوره ها	صفحه
	الأعراف	نامگذاری سوره	
1		مکی بودن ومدنی بودن سوره الاعراف	
2		تعداد آیات کلمات و حروف سوره الاعراف	
3		فضیلت سوره الأعراف	
4		ارتباط سوره الاعراف با سوره انعام	
5		خصوصیت خاصی سوره الاعراف	
6		مهمترین موضوعات مطروحه در این سوره	
7		خلاصه ای از مضامین سوره اعراف	
8		محتوای اساسی سوره الاعراف	
9		اصحاب اعراف چه کسانی اند؟	
10		ـ موضوعات آیات (1 الی 3) در باره، پیروی از دستورات قرآن عظیم الشأن	
11		ـ موضوعات آیات(4 الی 9)در مورد فرجام تکذیب کنندگان پیامبران در دنیا و آخرت	
12		ـ هر کس غیر الله را سرپرست گرفت، منتظر قهر الهی باشد	
13		ـ موضوعات آیات (10 الی 18) در باره نعمتهای الله تعالی بر بنی آدم و ارزش او، طرد شدن شیطان از رحمت حق تعالی	
14		«الصَّاغِرِينَ»	
15		ـ موضوعات آیات (19 الی 25) در باره قصه‌ی آدم علیه السلام در بهشت و بیرون رفتنش از آن	
16		ـ رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، از اهداف شیطان است	
17		ـ موضوعات آیات (26 الی 27) در باره نعمتها و الطاف لطفها و مهربانی های الهی، حذر از حیله، دروغ، شعبده بازی، مکر و فریب، شیاطین	
18		ـ موضوعات آیات (28 الی 30) در باره مشرکان و تقلید از نیاکان و دلایل بی اساس شان	

(c) ketabton.com: The Digital Library

19	ـ موضوعات آیات (31 الی 32) در باره مباح بودن زینت ها و خوردنی ها و نوشیدنی های پاکیزه		
20	ـ اساساً اسراف در خوردن و نوشیدن جایز نیست		
21	ـ اعتدال درخوردن و نوشیدن به نفع دین و دنیاست		
22	ـ احکام هشتگانه شرعی فقط در یک آیه		
23	ـ موضوع آیه (33) در باره اصول محرمات		
24	ـ پایان زندگی هر قوم و ملتی		
25	ـ موضوعات آیات (35 الی 39) در باره خطاب به ملل مختلف از زبان پیامبران، سرانجام دروغ گویی، جایگاه بی باوران در سرای آخرت		
26	ـ موضوعات آیات (40 الی 43) هشدار جدی به کافران		
27	ـ رنجشهای اهل جنت با همدیگر، از قلوب آنها اخراج میگردد		
28	ـ موضوعات آیات (44 الی 47) مناظره وگفتگوی میان بهشتیان، دوزخیان و اعرافیان، بعد از اینکه هر یکی از فرقه‌ها در مقام و جایگاه خود، قرار گرفتند		
29	ـ اصحاب اعراف		
30	ـ موضوعات آیات(48 الی 49) در باره مناظره و گفتگو میان اعرافیان و دوزخیان		
31	ـ موضوعات آیات (50 الی 51) در باره گفتگوی دوزخیان و بهشتیان بعد از استقرار هر یک از آنها در منزلگاه خود		
32	ـ موضوعات آیات (52 الی 53) در باره فضیلت قرآن ومنفعت وحجیت مطلق آن برای همه‌ی مردم سخن‌میگوید ومعذرت بی‌پایه‌ی آنانرا باطل میشمرد		
33	ـ موضوعات آیات (54 الی 56) در باره ربوبیت و الوهیت، به فریاد خواندن		
34	ـ موضوعات آیات (57 الی 58) در مورد نعمتیهای متعددی الله متعال که بربندگانش ارزانی فرموده، از جمله باریدن برف و باران و روییدن گل و گیاه و درختان		
35	ـ موضوعات آیات (59 الی 64) قصه‌ی نوح علیه السلام		
36	ـ توضیح مختصری بر زندگی نوح علیه السلام		
37	ـ مختصری بر عوامل بت پرستی		

(c) ketabton.com: The Digital Library

38		ـ حکمت و فلسفه‌ی بعثت ونبوت	
39		ـ خلاصه داستان نوح علیه السلام	
40		ـ تعداد حاملان کشتی نوح	
41		ـ موضوعات آیات (65 الی 72) در باره قصه‌ی هود علیه السلام	
42		ـ مختصری برزندگانی تاریخی قوم هود	
43		عذاب قوم هود	
44		ـ موضوعات آیات (73 الی 79) قصه‌ی حضرت صالح علیه السلام	
45		ـ ثمود	
46		ـ موضوعات آیات (80 الی 84) در باره قصه‌ی لوط علیه السلام	
47		ـ مختصری از زندگی نامه لوط	
48		ـ موضوعات آیات (85 الی 87) قصه شعیب علیه السلام	
49		ـ زندگی نامه مؤجز شعیب علیه السلام	
50		ـ موضوعات آیات (88 الی 93) ادامه‌ی قصه‌ی شعیب علیه السلام و گفتگوی او با سران کفر	
51		ـ موضوعات آیات (94 الی 95) در باره سنت الهی و سرنوشت کافران	
52		ـ موضوعات آیات (96 الی 100) در باره اینکه اگر از در فرمان درآیند، برکات وخیرات آسمان به آنان خواهد رسید، سپس آنان را که نافرمان اند به عذاب سریع در شبانگاه یا روز هنگام، هشدار می دهند	
53		ـ موضوعات آیات (101 الی 102) عبرت گرفتن از سرگذشت پیشینیان	
54		موضوعات آیات (103 الی 116) قصه و سرگذشت موسی علیه السلام و فرعون و فرعونیان	
55		ـ زندگی نامه مختصری موسی علیه السلام	
56		ـ فرعون کیست	
57		ـ سایر معجزات عصای موسی	
58		ـ موضوعات آیات (117 الی 126) ایمان آوردن ساحران به پروردگار، تهدید فرعون ساحران را، پافشاری آنان بر ایمان به الله واحد	

(c) ketabton.com: The Digital Library

59		ـ موضوعات آیات (127 الی 129) در باره مشوره کردن فرعون بارهبران مملکتی در مورد موسی علیه السلام و پیروانش، و موضوع گفتگوی موسی علیه السلام با قومش	
60		ـ موضوعات آیات(130 الی 133) در مورد مجازات گناهکاران در دنیا، و نشانه های نه گانه	
61		ـ موضوعات آیات (134 الی 137) بخشی دیگر از قصه‌ی موسی علیه السلام	
62		ـ موضوعات آیات (138 الی 141) در باره نعمتهای بی دریغ الله متعال به بنی اسرائیل و سرپیچی آنان از فرمان حق	
63		ـ موضوعات آیات (142 الی 145) در باره مناجات موسی علیه السلام، سخن گفتن او با الله، درخواست رؤیت الله، نزول تورات	
64		ـ موضوعات آیات (146 الی 147) در باره علل اصلی کفر، مجازات و تکبر ورزیدن	
65		ـ موضوعات آیات (148 الی 149) در باره قصه گوساله‌ی سامری	
66		ـ موضوعات آیات(150الی151)دربارهخشم موسی، نکوهش هارون به خاطر گوساله پرستی قومش	
67		ـ موضوعات آیات (152 الی 154) در باره مجازات ظالمان گوساله پرستی وپذیرش توبه‌ی توبه کاران، پایان داستان گوساله پرستی	
68		ـ سزای برخی ازگناهان درهمین دنیا هم داده میشود	
69		ـ موضوعات آیات (155 الی 157) در باره برگزیدن موسی علیه السلام هفتاد نفر را برای میعادگاه و راز و نیاز با پروردگار هنگام مشاهده ی زلزله‌ی کوه	
70		ـ خبائث	
71		ـ موضوعات آیات (159 الی 162) نعمت های الهی بر بنی اسرائیل در صحرای تیه، امر به سکونت بنی اسرائیل در آن قریه (بیت المقدس)	
72		ـ تحریف ها در قانون الهی	
73		ـ برخی از نعمتهای اعطا شده الهی بر بنی اسرائیل	
74		ـ موضوعات آیات (163 الی 166) در باره حیله گری قوم یهود در مورد شکار ماهی در روز شنبه و سزای نافرمانان	

(c) ketabton.com: The Digital Library

75		ـ موضوعات آیات (167 الی 171) درباره برافراشتن سایه‌بان آسای کوه بر بالای سر یهودیان، خوار گشتنشان تا روز قیامت، پراکندگی آنان در زمین و ممتاز بودن صالحان در برابر بدکاران	
76		ـ موضوعات آیات (172 الی 174) در باره گرفتن پیمان عام از عموم بنی آدم	
77		ـ موضوعات آیات (175 الی 177) قصه‌ی بلعم بن باعورا و سایر گمراهان و تکذیب کنندگان	
78		ـ بلعم بن باعورا کیست؟	
79		ـ موضوعات آیات (178 الی 179) در باره راهیایی و گمراهی، صفت دوزخیان	
80		ـ الحاد وکجروی در اسماء الله متعال	
81		ـ موضوعات آیات متبرکه (181 الی 186) در باره موضوعات ذیل هریک: 1ـ راه یافتگان 2ـ دروغ پردازان، بحث بعمل آمده است	
82		ـ موضوعات آیه (187) در مورد اینکه روز قیامت کی برپا میگرد	
83		ـ موضوعات آیات (189 الی 193) در مورد یادآوری خلقت اولی، امر به یکتاپرستی، پیروی از قرآن، خود داری از شرک	
84		ـ موضوعات آیات(194 الی 198) در مورد موقعیت بتها، وبت پرستان را که مورد نکوهش قرار گرفته بحث نموده و در ضمن موحدان را از رفتار پست آنان و حقیقت بتان آگاه می سازد	
85		ـ موضوعات آیات (199 الی 202) در موارد مهمّی از «اصول اخلاقی اجتماعی»، برخورد با مردم و راه راست و پایدار را بیان میدارد	
86		ـ اصول فضایل و مکارم اخلاق	
87		ـ موضوعات آیات (204 الی 206) در باره گوش فرادادن به قرآن و شیوه‌ی یاد الله	
88		ـ فرق «استماع» و «انصات» چیست؟	
89		ـ لطیفه زیبا در فایده استعاذه	
90		ـ بعضی از فضایل و احکام سجده	
91		مکثی بر بعضی از منابع و مأخذها	

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

د « تفسير احمد » د ځانګړنو مهم ټکي

د «تفسير احمد» په ژباړه او تفسير کې تر ډېره بريده هڅه شوې ده چې د سورتونو په ژباړه، تفسير او د موضوعاتو په بيانولو کې له ساده او رواني ژبې کار واخستل شي. په دې تفسير کې د سورتونو تفسير په مستنده توګه يعنې قرآن د قرآن له مخې او د رسو الله صلى الله عليه وسلم له نبوي احاديثو څخه ګټه اخستل شوې ده؛ ددې ترڅنګ تر ډېره بريده هڅه شوې ده چې په تفسير کې د علماوو او فقهاوو له اختلافي مسايلو څخه ډډه وشي.

په دې تفسير کې هڅه شوې ده چې له ټولو منابعو او علمي حوالو څخه په مستند توګه ګټه پورته شي او د کمزور، عجيبو او بې اعتباره احاديثو او حوالو څخه د امکان تر حده مخنيوی وشي. همدارنګه د ټولو روايتونو سرچينې په علمي او اکدميکه توګه ښودل شوي دي.

په دې تفسير کې هغو موضوعاتو او مسايلو ته زياته پاملرنه شوې ده چې د ځوان نسل لپاره اړين او حياتي ګڼل کيږي، په ځانګړې توګه په ښوونځيو او پوهنتونونو کې د زده کړيالانو لپاره.

د قران کريم د آيتونو او د هدايت کوونکو پيغامون په تشريح او تفسير کې فرقه يي او مذهبي تعصباتو ته هيڅ ډول پاملرنه نه ده شوې.

- د دې تفسير په ليکلو کې او لوستونکو ته په اسانه بڼه د مفاهيمو د پوهېدلو په موخه تر ډېره بريده هڅه شوې تر څو هغه کلمې جملې او ستونزمن عبارتونه او مفردات چې په مبارکه ايتونو کې راغلي په ساده او روانه ژبه واضح شوي دي.
- لوستونکو ته د مفاهيمو سره د بلدتيا او په اسانه بڼه د پوهېدلو په موخه مخکې له دې چې ترجمه او تفسير پيل شي له اصلي موضوع مخکې د محتوا او تفسير يوه کوچنۍ خلاصه وړاندې شوې ده.
- د مبارکو آيتونو د تفسير په برخه کې په يوه آيې کې راغلي موضوعات په لومړي سر کې ټول راټول شوي او اساسي ټکي او مفاهيم يې په خلاصه بڼه باندې وړاندې شوي دي همدارنګه تر څنګ يې په مبارکه آيتونو کې راغلی پيغام او دا چې د مسلمانانو دنده او مسوولیت په دې برخه کې څه دی هغه هم په خلاصه بڼه په کې ځای پر ځای شوی دي سربېره پر دې د مباحثو او توضيح په برخه کې مې تر ډېره بريده دا هڅه کړې تر څو له هغو نادرو حديثونو او روايتونو څخه چې لوستونکي ورسره اشنا نه دي کار وانخلم تر څو وکولای شم د لوستونکو ذهنونه له مغشوشتيا او بې ځايه اندېښنو له رامنځته کېدلو څخه وساتم.
- په دې بحث کې د آيتونو د نازلېدلو شان او مستندات د معتبرو منابعو کتابونو او رواياتو له مخې ځای پر ځای يې اخذونه ښودل شوي دي او پاتې منابع او اخځليکونه په بشپړه امانتداری سره په اخر سر کې هم راوړل شوي دي.
- د آيتونو په تفسير کې په ځانګړې بڼه د قراني حکاياتو کيسو او داستانونو په تفسير کې تر ډېره دا هڅه شوې چې له ډېر ځيرتيا او دقت څخه کار واخيستل شي ددې له پاره چې خدای مکړه د اسراييليزمو او نور بې سندو او جعلي تشريحاتو اغېز پرې رانشي او له هغو څخه په بشپړه بڼه امن کې وساتل شي. همدارنګه تر اخري حده پورې دا هڅه شوې تر څو په خلاصه بڼه اصلي مطلب روښانه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ژباړو او په ځانګړې بڼه د ایتونو د تفسیر په برخه کې ځینې موارد په ډېره خلاصه بڼه توضیح شوي دي خو په هغو برخو کې چې د ډېرو توضیحاتو او سپړنو اړتیا لیدل شوې ډېر توضیحات ورکول شوي. په یقینی بڼه چې د قران کریم د صحت والي بنسټیزه مرجع محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم ته د هغه نزول دی او د ټولو مسلمانانو د هدایت او لارښوونې له پاره همدا کتاب تر ټول بهترینه مرجع او لارښوود دی خو د دې له پاره چې لوستونکي په هر اړخیزه بڼه د ایتونو په حکمتونو نکتو ګټو تفسیري اسرارو او رازونو د پوهېدلو له پاره د بېلابېل تفصیلونه هم راوړل شوي دی.
- د دې تفسیر په لیکنو کې ضروري موخذونه د متن به داخل کې او نور ماخذونه په مجموعي بڼه د همدې (احمد) تفسیر په آخره کې په بشپړه توګه ذکر شوي دي.
- د دې تفسیر په لیکلو کې هڅه شوې تر څو د ایتونو شمېر، کلماتو شمېر او د مبارکه ایتونو د تورو شمېر له موثقو منابعو څخه په ګټه اخیستنې وپېژندل شي.
- په دغه تفسیر کې تحلیلونه او توضیحات د اهل سنت او جماعت په بنسټ ترسره شوي او تر ډېره دا هڅه شوې تر څو له مذهبي او فرقوي تعصباتو څخه خالي وي.

د دې تفسیر لیکنه څېړنه او ترتیب په ۲۰۱۹ م کال د امین الدین (سعیدي ـ سعید افغاني) له خوا پیل او په جزوي، جزوي بڼه ترتیب شوی دی.

د احمدي تفسیر د هېواد له بېلا بېلو پوهانو، عالمانو، د افغانستان علومو اکاډمۍ او پوهنتونونو له خوا د کتنې وروسته د هغه په بېلابېلو برخو باندې یې تقریظونه هم لیکلي دي.

درنو لوستونکو!

قران کریم په خپل ذات کې الهي معجزه او د بشر د لارښوونې کتاب دی. خدای (ج) د خپل عظمت له برکته دا کتاب ټولو مرضونو، شهواتو او زړونو ته شفاء او د تسکین یوه اله ګرځولې ده او په مرسته یې علم او یقین ترلاسه کولای شو.

دا یو څرګند حقیقت دی چې هیڅ مسلمان د قران کریم صحت او معجزې اوسېدلو په اړه کوم شک نه لري او خدای (ج) په خپله د دې به اړه په خپل کلام کې ګڼې څرګندونې لري، لارښوونې او له بد بختیو څخه د ژغورنې لارې او داسې نور موارد هغه څه دي چې مونږ یې د قرانکریم په بېلابېلو برخو او کیسو کې موندلای شو چې په هغو کې د بشریت له پاره خیر، برکت، لوړه پوهه، حیرانونکي رازونه او داسې نور په کې نغښتي دي.

قران کریم د دنیوي او اخروي ښېګڼو نیکمرغیو او سوکالیو منشه ده. د قرانکریم له لارښوونو عملي کول د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم سنت دی.

قران کریم ټولو پخواني پیغمبرانو ته د رالېږل شویو اسماني کتابونو تصدیق کوونکی دی.

یا الله ته زمونږ روح او روان د دې برکتي کتاب په شغلو او پلوشو رون او روښانه کړي.

امین یا رب العالمین

د احمد تفسیر لیکوونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سورۀ الأَعْرَافِ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سورۀ أعراف در مکۀ مکرمه نازل شد و دارای دوصدو شش آیه و بیست و چهار رکوع است.

نامگذاری سوره:

چون نام اعراف در آیۀ چهل‌وهشتم این سوره آمده بناءً بدین نام مسمی گردیده است.

همچنان سورۀ أعراف به نام های:

«سورۀ المص» مسمی بوده و دلیل آن اینکه بعضی از سوره هایی که با حروف مقطعه شروع شده اند با اسم همان حروف مقطعه شان نامگذاری شده أند؛ مثل سوری أعراف که «المص» هم نامیده شده است. (تفسیر قرآن مهر، ج 7، ص24).

همچنان این سوره بنام «سورۀ میقات»؛ به خاطر اینکه ذکر میقات حضرت موسی علیه السلام در آیۀ یکصدوچهل‌وسوم این سوره آمده است، مسمی میباشد.

ابن جریر میگوید: أعراف، جمع عُرف که در زبان عربی به هر چیز بلند و مرتفعی در زمین، عُرف گویند؛ مانند: تاج خروس، یال اسب و کفتار(لیوه)، موج و آبکوهه‌ی بحری، بلندی تپه وغیره.

أعراف حصاری و محل است که در بین بهشت و دوزخ قرار گرفته است و ساکنان آن دو را از هم جدا میکند. مُفَسِر الامام ابن جریر الطبری از حُذَیفه روایت کرده است که در باره‌ی أهل أعراف از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال کردندکه گفت: آنها أفرادی هستند که أعمال نیک وبدشان مساویست، گناهانشان مانع ورود آنها به بهشت می شود، و حسنات و أعمال نیکشان از رفتن آنها به دوزخ جلوگیری میکند، بنابر این در این حصار متوقف میمانند تا زمانی که خداوند متعال درباره‌ی آنها حکم می‌کند.

مکی بودن و مدنی بودن سورۀ الأعراف:

در مورد اینکه آیا سورۀ أعراف مکی و یا مدنی است، اختلاف رأی بین علماء وجود دارد.

أبو عباس(رض) در (مقامات التنزیل) میفرماید که: سورۀ أعراف مکی است، محمد بن سائب کلبی مفسر تفسیر أحکام القرآن میفرماید که: پانزده آیات سورۀ مبارکه الأعراف مدنی أند، و این آیات مدنی عبارت اند از: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُواْ العِجلَ» تا «وَاتَّبَعُواْ النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُۥٓ»، و از «وَسَلۡهُم عَنِ القَرۡيَةِ الَّتِي كَانَت حَاضِرَةَ البَحرِ» تا «وَدَرَسُواْ مَا فِيهِۗ» «وَإِذَا قُرِئَ ٱلۡقُرۡءَانُ».

تعداد آیات کلمات و حروف سورۀ الأعراف:

طوریکه در فوق هم یادآور شدیم؛ سورۀ الاعراف دارای (24) بیست وچهار رکوع، و (206) دوصد وشش آیات، و (3387) سه هزار وسه صد وهشتاد وهفت کلمه، و(14635) چهارده هزار وشش صد وسی پنج حرف، و (6604) شش هزار و شش صد وچهار نقطه میباشد.

ملاحظه: (أقوال علماء در شمارش تعداد کلمات وحروف سوره های قرآن در طریق حساب و نوع قرائت متفاوت أند. تفاصیل آنرا میتوان در سورۀ فاطر همین تفسیر مطالعه فرمایید.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

فضیلت سورة الأعراف:

مُفَسِرالامام ابن جریر الطبری روایت میکند که چون این آیه کریمه نازل گردید، پیامبر صلی الله علیه وسلم از جبرئیل علیه السلام پرسیدند: یعنی چه باید کرد؟ گفت: خداوند تو را امر کرده است که اگر کسی بر تو ظلم کرد او را عفو نمائی، اگر برایت چیزی نداد تو برایش چیزی بدهی، واگر با تومقاطعه کرد بدیدنش بروی، و امام جعفر صادق(رض) میفرماید: در قرآن کریم آیه که در مورد مکارم اخلاق نزول یافته باشد و از این آیه جامعتر باشد، و اصلاً جود ندارد.

ارتباط سورة الاعراف با سورة أنعام:

خداوند متعال سورة أنعام را با ذکر رحمتش خاتمه داده و در آغاز سورة أعراف، توصیفی از قرآن کریم و اینکه أحکام دین و مطالب حکمت آمیز در آن است، آورده است.

خصوصیت خاصی سورة الاعراف:

سورة أعراف یکی از هفت سورة طولانی قرآن (سبع طوال) میباشد. أقوال در سبع (هفت) طوال (طولانی) هم مختلف است به گفته بعضی سوره های بقره، آل‌عمران، نساء، مائدة، أنعام، أعراف و أنفال به همراه توبه را سبع طوال میگویند ولی برخی دیگر سورة هفتمی را یونس میدانند و معتقدند که أنفال و توبه جزو آنها نیست (این قول مفسر مطرح و مشهور جهان اسلام سعید بن جبیر(رض) می باشد).

روایت از رسول الله صلی الله علیه وسلم نقل شده که فرمود: خداوند هفت سورة طوال را به جای تورات وسوره های مئین را به جای إنجیل و سوره های مثانی را به جای زبور به من داد، و پروردگارم مرا با دادن سوره های مفصّل فزونی بخشید.

سورة أعراف اولین سورة بزرگ قرآن کریم در ترتیب نزول، بلندترین سورة مکی، و اولین سوره‌ای است که داستان های پیامبران را به تفصیل به بیان گرفته است.

یادداشت:

قابل تذکر است که: آخرین آیه این سوره یعنی (آیة 206) دارای سجده تلاوت میباشد. شما میتوانید معلومات تفصیلی در مورد حکم سجدۀ تلاوت را در سورۀ «النجم» همین تفسیر مطالعه فرماید.

مهمترین موضوعات مطروحه در این سوره:

مهمترین اهداف سوره‌ی اعراف درشش اصل کلی بطور ذیل خلاصه میشود:

اول: توحید، ایمان عبادت، تشریع و صفات و منزلت و ربوبیت خدا،

دوم: وحی، کتابهای آسمانی، نبوت و پیامبران،

سوم: روز رستاخیز، زنده شدن و پاداش و کیفر،

چهارم: اصول تشریع و قانونگذاری و برخی قواعد عمومی شرع، و این که: شارع دین؛ خدای جهانیان است.

پنجم: آیات، نشانه ها، معجزات و سنن الهی در عالم خلق و تکوین،

ششم: سنن خدا در اجتماع و تمدن بشریت. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن)

خلاصه ای از مضامین سورة أعراف:

ازبررسی تمام سوره، معلوم میشود که بیشتر مضامین آن متعلق به معاد (آخرت - روز بازگشت) ورسالت هستند و در اولین و نخستین آیه: «كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ» مضمون نبوت و در آیة ۶: «فلنسئلن» مضمون تحقیق معاد وآخرت است و از

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصف رکوع چهارم تا ختم رکوع ششم کاملاً بحث از آخرت است. سپس از رکوع هشتم تا بیست و یکمین رکوع آن، معاملات ذکر شده أند که از أنبیاء عل و اُمتهای ایشان واقع شده اند و همه این مسایل، متعلق به رسالت أند و در ضمن آن قِصَص، سزای منکرین رسالت هم آمده است تا که منکرین فعلی عبرت بگیرند و از نصف رکوع بیست دو تا پایان رکوع بیست و سه هم بحث از معاد است. فقط در آغاز هفتمین و بیست دومین رکوع و بیشتر آخرین رکوع، یعنی بیست و چهارمین بحث خصوصی بر توحید است بقیه بسیارند که قسمتی از سوره اینگونه هست که در آن احکام فرعی و جزئی بمناسبت مقام ذکر گردیده است. [بیان القرآن].

محتوای اساسی سورة الأعراف:

طوریکه یادآور شدیم؛ سورة مبارکه أعراف از جمله اولین سوره‌ای قرآنی است که بطور تفصیلی به داستان پیامبران علیهم السلام می پردازد. هدف این سوره مانند سایر سوره‌های مکی، عبارت است از استقرار و تحکیم مبانی و اصول دعوت اسلامی، از قبیل توحید و یگانگی خدای عزوجل، و تقریر بعث و جزا و وحی و رسالت.

این سوره در آغاز به قرآن عظیم به عنوان معجزه‌ی جاودانی محمد صلی الله علیه وسلم پرداخته است ومقرر داشته است که این قران نعمتی عظیم است که خدای رحمان منت آن را بر تمام بشریت نهاده است. بنابر این بر آنان واجب است که تمام رهنمودها و توجیهاتش را دست آویز قرار دهند، تا به نیکبختی دو جهان نایل آیند.

توجه انسان را به نعمت خلق آنان از یک پدر جلب کرده است. و توجه آنان را به این نکته جلب کرده است که الله متعال احترام نوع انسان را در وجود پدر بشر یعنی حضرت آدم علیه السّلام نمایانده است که دستور داد فرشتگان در مقابلش سر سجده خم کنند.

سپس انسان را از حیله و نیرنگ شیطان یعنی دشمنی که در کمین آنها است، برحذر داشته است؛ چون شیطان در کمین است و سر راه انسان را گرفته است تا آنها را از راه راست و هدایت منع و آنان را از خالق خود دور کند.

الله متعال داستان آدم را با شیطان باز گفته است، و خروج آدم را از بهشت و نزول او را به سوی زمین به عنوان نمونه‌ای از مبارزه و کشمکش بین خیر و شر و حق و باطل یادآور شده است، و کینه و دشمنی شیطان را نسبت به آدم و ذریتش بیان کرده است. از این رو - بعد از بیان عداوت ابلیس نسبت به پدر انسان - چهار مرتبه پشت سر هم تحت عنوان یا بَنِی آدَمَ انسان را مورد خطاب قرار داده است و این طرز بیان مخصوص این سوره میباشد.

خداوند آنها را از دشمنی شیطان برحذر میداردکه این دشمنی تبدیل به‌بخشی از وجود وی شده است همان‌گونه که وسوسه و تردید را در دل پدر آنان، آدم إلقا نمود تا او را دچار لغزش نمود و او را مرتکب گناه و عصیان کرد: «یا بَنِی آدَمَ لایَفْتِنَنَّکُمُ اَلشَّیْطانُ کَما أَخْرَجَ أَبَوَیْکُمْ مِنَ اَلْجَنَّةِ یَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِیُرِیَهُما سَوْآتِهِما.».

همچنین سوره‌ی مبارکه یکی از مناظری را که در روز قیامت رُخ می دهند مورد بررسی قرار داده است، منظره‌ی سه گروه که محاوره و گفت و شنود در بین آنها جریان پیدا میکند، گروهی متشکل از مؤمنان أهل بهشت، و گروهی کافر وأهل دوزخ وگروه سوم که قرآن جز در این سوره نامی از آنان به میان نیاورده است، که به نام أهل أعراف موسوم اند، و این سوره به نام آنان، «سوره‌ی اعراف» موسوم شده است. منظره‌ای که در روز بعث و جزا تمام بشریت بدون تمثیل و تخییل آنرا خواهند دید. أهل حق یعنی «جنتیان»،

(c) ketabton.com: The Digital Library

أهل باطل یعنی دوزخیان را مورد تمسخر و ریشخند قرار میدهند، و ندای آسمانی بانگ نفرین و محروم را بر آنان میزند. پردهی حجاب بین دو فرقه کشیده شده ومردانی با چهره و سیمای تمام آشنا بر آن ایستادهاند. أهل بهشت با چهره و سیمای سفید و نورانی شناخته میشوند، وأهل دوزخ با روی سیاه و چین پیشانی و ابر و پریشان و ترشروی در هم کشیده مشخص می شوند.

این سورهی مبارکه داستان پیامبران علیهم السلام یعنی نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی را به تفصیل به بیان میگیرد، قصهی آنان را با پیر پیامبران، حضرت «نوح» شروع کرده و از انکار، بغاوت، سرسختی و تکذیب و عدم پذیرشی که از جانب قومش با آن مواجه شده بود بحث را به آغاز میگیرد.

داستان حضرت موسی علیه السّلام، ماجرای وکشمکش های او را با فرعون یاغی به تفصیل بیان گرفته و دربارهی بلا و مصیبت و گرفتاریهایی که برای بنی إسرائیل پیش آمد، به تفصیل بیان میکند بعد از إین که نعمت خدا را تغییر دادند، خدا آنها را مجازات کرد و آنان را به میمون و خوک مسخ نمود.

همچنین در این سوره بدترین مثال برای علمای سوء ذکر شده و زشتترین و بدترین سیما را از آنان ارائه داده است که خیال و تصور نمیتواند از آن بدتر و زشتتر ترسیم نماید. آنها را به سگی زبان درکشیده تشبیه کرده است که نمیتواند از نفس زدن باز ایستد، و مدام در ِگل ولای و لَجن در می غلتد: «وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى اَلْأَرْضِ وَ اِتَّبَعَ هَواهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ اَلْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ»، چنین تشبیهی به حقیقت زشتترین و پستترین تصویر است از کسی که خدا علم مفید را به او عطا کرده، اما او آن را برای گردآوری مال اندک، ثروت، و دارایی دنیای ناپایدار به کار برده، در نتیجه برای او به صورت لکهی ننگ و پستی درآمده است؛ چون از چنین علمی بهره نگرفته و بر راه راست ایمان استقامت نداشته و لباس دانش را از تن درآورده، و شیطان او را دنبال کرده و او را گمراه نموده است.

این سوره با اثبات یگانگی الله متعال و سرزنش آنان که چیزی را پرستش میکنند که نه زیانی دارد و نه سودی، نمی بیند و نمی شنود، خاتمه یافته است.

آنها سنگ و بت را شریک خدا قرار دادند، در صورتی که الله عز و جل به تنهایی آنها را خلق کرده و از حرکات و عاقبت و مکان آنها آگاه است. بدین ترتیب سوره همانطور که با بیان توحید شروع شده بود، به توحید نیز خاتمه مییابد. پس فراخوانی به سوی تصدیق یگانگی و ربوبیت معبود حقیقی در اول و آخر سوره آمده است. (برای تفصیل ملاحظه فرماید: تفسیر صفواة التفاسیر شیخ صابون)

أصحاب أعراف چه کسانی أند؟

علماء در بارة اصحاب أعراف برچند وجه اختلاف نظر دارند: بعضی برآنند که اصحاب اعراف، شُهَدا اند. و بعضی برآنند که آنان، فضلا و صلحای مؤمنان أند که فارغ از مَشْغَله وأنفسای خود در اعراف به مطالعه أحوال مردم مصروف میباشند که این قول مجاهد است.

بعضی برآنند که أصحاب أعراف، فرشتگانیاند که برآن دیوار گماشته شدهاند ومؤمنان وکافران را قبل از ورودشان به بهشت و دوزخ از هم جدا میکنند. بعضی برآنند که آنان مردمی أند که ثوابها وگناهانشان برابر است و أعمال نیکشان کمتر از آن است که بتوانند بهوسیله آن وارد بهشت گردند، سپس به فضل و رحمت الهی وارد بهشت میشوند و آخرین

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسانی که به بهشت وارد میشوند، ایشان‌اند. که این قول ابن عباس و ابن مسعود رضی الله عنهما و عده دیگری از سلف است و ابن‌کثیر نیز این قول را ترجیح داده واز دیگر اقوال قوی‌تر می‌باشد. به هرحال؛ بر اعراف مردمانی هستند: «که هریک از اهل بهشت و دوزخ را به سیمای آنان میشناسند» یعنی: به نشانه‌های آنان؛ چون سپیدی یا سیاهی چهره هایشان «واهل بهشت را ندا میدهند» یعنی: کسانی که براعرافند، هنگامی که اهل بهشت را میبینند، ایشان را به‌عنوان تحیت و شادباش و اکرامشان چنین ندا میدهند: «که سلام بر شما باد. اینان هنوز وارد بهشت نشده‌اند اما طمع آن را دارند» یعنی: اصحاب اعراف هنوز وارد بهشت نشده‌اند ولی به ورود درآن طمع داشته و چنین امیدی را در سر می‌پرورانند زیرا فضل و رحمت الهی بر اهل بهشت را می بینند و می نگرند که رحمت خداوند متعال بر خشم وی غلبه کرده است.

روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «آنگاه که رب العالمین از داوری میان بندگانش فارغ می‌شود، به اصحاب اعراف میگوید: شما آزادکردگان منید پس در هر جایی از بهشت که میخواهید، بهره ببرید و بخرامید».

«وچون چشمانشان» یعنی: چشمان اصحاب اعراف«به سوی دوزخیان گردانیده شود، میگویند: پروردگارا! ما را در زمره گروه ستمکاران» که به دوزخ در افتاده اند «قرار نده».

«و أهل أعراف مردانی» از سران کفار «را نداء میدهند که آنانرا به قیافه‌هایشان میشناسند» یعنی: به نشانه‌هایشان و «میگویند: جمعیت شما» که آنرا برای بازداشتن از راه خدا گرد می‌آوردید. یا آن مال هایی را که در جهت باطل گرد می‌آوردید«وآن همه سرکشی که میکردید»یعنی:استکبارو گردنکشی‌تان «کفایت‌تان نکرد» و به کارتان نیامد، بلکه سرانجام به این روزگار بد و این عذاب ابد در افتادید.

«آیا هم اینان بودند که شما سوگند یاد میکردید که هرگز خدا شامل هیچ رحمتی قرارشان نمیدهد؟» یعنی: اصحاب اعراف در حالیکه به سوی فقرا و مستضعفان مسلمان که به بهشت درآمده‌اند، اشاره می‌کنند، خطاب به کفار میگویند: مگر هماینان نبودند که شما آنها را به حساب نمی آوردید و سوگند یاد می‌کردید که خدا هیچ رحمتی به آنان نخواهد رسانید «اینک به بهشت درآیید، نه بیمی برشماست ونه اندوهگین میشوید» این از ادامه سخن اصحاب اعراف است. یعنی اصحاب اعراف به مسلمانان می گویند: اینک به بهشت در آیید... به قولی دیگر: این سخن خداوند خطاب به خود اصحاب اعراف است که ایشان را به رحمت خود وارد بهشت می‌گرداند.

مفسر ابو محمد اسماعیل سدی(127 ق) در تفسیر خویش (تفسیر السدی الکبیر)، مینویسد: «أصحاب أعراف مردم را از سیمایشان می شناسند؛ أهل دوزخ را با سیاهی چهره‌هایشان و أهل بهشت را با سپیدی چهره هایشان پس چون از مقابل گروهی که آنان را به سوی بهشت می برند، عبور می کنند؛ میگویند: سلام علیکم! وچون از برابر گروهی که آنان را به سوی دوزخ میبرند، عبور میکنند؛ میگویند: پروردگارا! ما را با قوم ستمگر همراه مگردان». (تفصیل را میتوان در تفسیر انوار القرآن مطالعه فرماید)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترجمه و تفسیر سُورَه الأعراف

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدای بخشاینده ومهربان

المص ﴿۱﴾

المص «الف لام میم صاد» معنای این حروف به الله متعال معلوم است.(۱)

باید گفت که: از مجموع 29 سوره‌ای که با حروف مقطّعه آغاز یافته است، بعضی با حروف «الم» و بعضی با حرف «ص» شروع شده است؛ امّا این سوره با مجموعه‌ی «المص» آغاز شده که شاید بیانگر آن باشد که آنچه در تمام آن سوره‌ها می باشد، در این سوره نیز هست. (تفسیر المیزان)

حکمت و فلسفه‌ی حروف مقطعه در بدایت برخی از سوره ها برای التفات و دقت دیدها و هشدار در مورد «اعجاز قرآن» است که از این حروف مقطع تنظیم و تشکیل شده. همچنان به این امر اشاره بعمل می آورد که: قرآن از این حروف ترکیب یافته است، با این وجود مبلغان و فصیحان و نابغه های آن روزگار از آوردن شبیه آن ناتوان و درمانده شدند. از ابن عباس(رض) روایت شده است که معنی آن چنین است: منم الله که هر چیزی را میدانم و تفصیل میدهم. و ابو العالیه گفته است: الف حرف اول الله و لام حرف اول لطیف و میم حرف اول مجید و صاد حرف اول اسم مبارکش صادق، می باشد. (بنقل از تفسیر صفواة التفاسیر).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (1 الی 3) در باره: پیروی از دستورات قرآن عظیم الشأن، بحث بعمل آمده است:

كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴿۲﴾

این کتابی [با عظمت] است که به سوی تو نازل شده است؛ پس نباید در سینه ات به خاطر آن (بخاطر تکذیب مشرکان) تنگی و فشار باشد، (این کتاب بر تو نازل شد) تا به وسیلۀ آن (مردم را) بیم دهی، و برای مؤمنان [مایه] تذکّر و پند باشد.(۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِتُنْذِرَ»: از لجاجت کفّار تشویش و اضطراب نداشته باش، وظیفه‌ی تو فقط انذار است، نه اجبار.

قرآن، کتابی بس بزرگ است. توجّه به قرآن و مفاهیم آن، سبب سعه‌ی صدر است. شرط رسالت و تبلیغ، هم سعه‌ی صدر است.

مفسران می نویسند: پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم پس از نزول قرآن عظیم الشأن، نگران نپذیرفتن مردم و مخالفت آنان با قرآن بود که خداوند متعال با این آیه پیامبر صلی الله علیه وسلم را تسلّی می دهد.

«كِتابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ»: یعنی ای محمد! قرآن کریم کتابی است که از سوی خداوند متعال بر تو نازل شده پس در تبلیغ آن به مردم دچار دلتنگی نشو،

«فَلا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ» از بیم تکذیب قومت دلت تنگ نباشد. یعنی نباید در سینه ات نسبت به آن تنگی و تردیدی وجود داشته باشد. یعنی بدون تردید و ترس آن را به مردم برسان و نگران این مباش که مخالفان چگونه از آن استقبال میکنند. آنان اگر ناراحت

(c) ketabton.com: The Digital Library

میشوند، بگذار ناراحت بشوند، اگر مسخره می کنند، بگذار مسخره کنند، اگر سخنان گوناگون می سازند، بگذار بسازند، و اگر دشمنی و عداوت شان افزایش می یابد، بگذار افزایش یابد، تو بدون هیچ تردید و واهمه ای این پیام را برسان و از تبلیغ آن ابایی نداشته باش. ولو در این راه شکنجه و تکذیب شوی که خدای‌تعالی تو را حفظ می‌کند.

«حَرَجٌ»: در لغت بر بیشه‌ی پر از درختان خارداری اطلاق می شود که عبور از آن مشکل باشد. پس معنا و مفهوم وجود حرج در دل این است که انسان راه خود را پر ازمخالفت‌ها ومزاحمت ها بیابد و قلبش از پا پیش گذاشتن بهراسد. از همین مفهوم در جاهای متعددی از قرآن به (ضیق صدر) تعبیر شده است. به طور مثال «وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ» (سوره حجر: 97) (و به طور قطع می دانیم که سینه تو از آن چه می گویند تنگ می شود. یعنی تو وقتی مخالفت ها، عناد و لجاجت آنان را می بینی نگران و پریشان میشوی که آخر چگونه می توان آنان را به راه راست آورد.)

ابن عبّاس(رض) «حَرَجٌ» را شكّ تفسیر کرده. گویا، معنی «فَلا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ «حَرَجٌ» با «فَلا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ» متّحد است؛ یعنی از شأن پیغمبری که الله متعال کتاب خویش را بر وی فرود آورده، بعید است که به قدر يك ذرّه نسبت به احکام و اخبار آن کتاب در دل وی شكّ و شبهه راه یابد. (بنقل از تفسیر کابلی).

«لِتُنْذِرَ بِهِ وَ ذِكْرى لِلْمُؤْمِنِينَ(2)»: یعنی مطلب از فرود آوردن کتاب این است که تو سراسر جهان را از مستقبل آن آگاه سازی، و از انجام شرّ بترسانی؛ و این درباره مؤمنان يك پیغام و پند مؤثّر ثابت گردد.

قابل تذکر است که: هشدارهای أنبیاء برای عموم انسانها است، ولی تنها مؤمنان از آنها بهره گرفته و متذکّر می شوند.

اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ﴿٣﴾

(پس) آنچه را از سوی پروردگارتان بر شما نازل شده، پیروی کنید. و غیر از او (الله) از دوستان دیگر پیروی مکنید، چه اندک پند می‌گیرید.

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَلِيلاً مَّا تَذَكَّرُونَ»: کمتر پند میگیرید و متذکر می گردید. راجع به قوانین و أحکام الهی چندان چیزی نمی دانید. گاهگاهی یادآور و پندپذیر می‌گردید.

(قَلِيلاً) صفت موصوف چون (زَمَاناً) یا (تذکّراً) است و (ما) زائد و برای تأکید قلّت است.

تفسیر:

در این هیچ جای شکی نیست که: پیروی کردن از آیات الهی، سبب رشد و تربیت بشر میگردد طوریکه میفرماید: «اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ»: ای مردم از قرآنی پیروی کنید که از جانب الله بر شما نازل شده است و دربرگیرنده‌ی نور هدایت میباشد. یعنی از کتابی پیروی کنید، که در آن رموز نجات وموفقیت دنیا و آخرت شما نهفته است. و از سنّت مطهر پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز پیروی کنید که این سنّت نیز وحی الله متعال بر پیامبرش است.

سنت پیامبر صلی الله علیه وسلم، مبین و مفسر قرآن عظیم الشأن می باشد طوریکه خداوند متعال در (آیة 7/سوره الحشر) میفرماید: «وَمَا ءَاتَيكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَيكُم عَنهُ فَانتَهُواْ»: (و آنچه را که پیامبر به شما داده، بگیرید و از آنچه شما را منع نموده است اجتناب نماید.).

از حسن بصری(رض) روایت کرده اند که گفته است: ای فرزند آدم، فرمان یافته ای که

(c) ketabton.com: The Digital Library

از کتاب الله و سنت پیامبر او محمد صلی الله علیه وسلم پیروی کنی، الله میداند، هرآیه‌ای که نازل شده، خدا دوست می دارد که تو بدانی آن آیه در باره چه چیزی نازل شده و به چه معنی است.

«وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ»: غیر از الله دوستان و سرپرستانی از قبیل بت ها و رهبان وکاهنان برنگیرید و انتخاب نکنید که امور خود را به دست آنان بسپارید و از مقرراتی که برایتان معین می کنند اطاعت کنید.

از فحوای آیۀ مبارکه بر می آید که: غیر الله متعال کسی دیگری را معبود خویش قرار ندهید، و آنها را شرکای الله یگانه قرار ندهید.

بجای کتاب الله از دوستانی پیروی نکنید که دین خویش را از آنان تقلید کرده‌اید چنانکه اهل جاهلیت با اطاعت از رؤسای خود در حلال و حرام، چنین می‌کردند.

واضح است که: نتیجه‌ی پیروی از وحی، قرار گرفتن تحت ولایت الهی است و ترك آن، قرار گرفتن تحت ولایت دیگران است.

«أَوْلِيَاءَ» یعنی: به جای الله از میان شیاطین جن و انس دوستانی نگیرید که شما را بر آن دارند که بتان و هوای نفس خود را پرستش و از بدعت ها پیروی کنید و شما را از دین الله و آنچه الله برایتان فرو فرستاده و به شما فرمان داده است که از آن پیروی کنید، به گمراهی بکشانند.

کلمۀ اولیاء (سرپرست‌ها) در این جا به این معنا به کار رفته است که اگر انسان از راهنمایی و هدایت هر کسی که پیروی کند، در حقیقت او را ولی و سرپرست خود قرار میدهد، خواه با زبان از حمد و ثنای او رطب اللسان باشد و یا او را آماج لعن و نفرین قرار دهد، خواه معترف به سرپرستی او باشد و خواه به شدت آن را انکار کند.

«قَلِيلاً ما تَذَكَّرُونَ (3)» خیلی کم متوجه میشوید. مفسرخازن گفته است: یعنی جز تعدادی کم پند نمیگیرید. (تفسیر خازن ۱۷۳/۲).

خوانندگان گرامی!

درآیه‌ی قبلی، وظیفه‌ی پیامبر صلی الله علیه وسلم را در انذار و تذکّر بیان کرد و در این آیه مبارکه وظیفه‌ی امّت را در اطاعت و تبعیّت از کتاب الله و سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم به بیان میگیرد. در آیه قبلی از پیامبر صلی الله علیه وسلم«سعه صدر» میخواست،ودراین آیه مبارکه از امّت، «تبعیّت» میطلبد. درآیه قبلی، «أُنْزِلَ إِلَيْكَ» بود، ودر این آیۀ مبارکه «أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ» است.

مفسر مشهور جهان اسلام شیخ مودودی در تفسیر این آیۀ مبارکه مینویسد: این آیۀ مبارکه مضمون و مبحث اصلی این سوره را تشکیل میدهد. اساسی ترین فراخوان آمده در این گفتار این است که هدایت و راهنمایی ای که بشر برای سپری کردن زندگی خود در دنیا به آن نیاز دارد وعلمی که برای دانستن و فهمیدن حقیقت خود و جهان هستی وغرض وغایت وجود خود به آن نیاز. ضرورت دارد و اصولی که برای پی ریزی اخلاق، فرهنگ و تمدن وسبک زندگی خود برپایه های درست به آنها نیاز دارد، برای همه‌ی آنها بایستی فقط به‌الله، پروردگار وصاحب اختیار جهانیان رابه حیث راهنمای خود بپذیرد وتنها از راهنمایی ای پیروی کند که الله متعال به وسیله‌ی پیامبران خود فرستاده است. خدا را ترک کردن و به راهنمای دیگری رجوع کردن و خود را به راهنمایی او سپردن از اساس یک روش نادرست برای بشر است که نتیجه‌ی آن همواره مهلک بوده و مهلک خواهد بود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نگاهی مؤجزی به دروس حاصله آیات (1 الی 3):

الف: قرآن، به شهادت عقل سلیم، جز از طریق وحی، ممکن نیست. و محمد صلی الله علیه وسلم، امی ودرس نخوانده،تنها ازراه وحی الهی، آنرایاد گرفت.

ب: برپیامبران، واجب است پیام حق را- بهطور تمام وکمال- به مردم برسانند.

ج: مقصود از قرآن، هشدار به کافران و گناهکاران و پند و اندرز به مؤمنان و راستگویان و مخلصان است.

د: فعل أمر «اتبعوا» خطاب به همهی مردم است که از دین اسلام و قرآن، تبعیت کنند، حلال وحرامی که الله متعال بیان کرده، به درستی آنها را بپذیرند، تمام دستورات او را گردن نهند و از کارهای بد امتناع ورزند. (سوره نحل آیه 44). پس، پیروی همه جانبه از قرآن و سنت، قطعاً واجب است.

هـ: پیروی از هر کس به نام دین، همچون اهل کتاب از دانایان و رهبانان -که راه غیر الله را در پیش گرفته باشند - حرام است. (سوره توبه آیه:31).

و: ترک کردن آرا و نظریات شخصی یا اجتهادی با وجود نص قاطع شرعی.

ز: امتناع از بندگی غیر الله و ترک دوستی با آن کس که راه کج را در پیش گرفته است. (بنقل از تفسیر فرقان).

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (4 الی 9) در مورد فرجام تکذیب کنندگان پیامبران در دنیا و آخرت، بحث بعمل آمده است.

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ﴿۴﴾

چه بسیار ازقریه های که اهلش را [به سبب گناهانشان] هلاک کردیم و عذاب ما درحالیکه شب یا نیم روز در استراحت و آرامش بودند، به آنان رسید.(۴)

«وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها»: وچه بسیارند قریههایی که ما آنها را به سبب اعراض از ایمان هلاک ونابود کردیم، «فَجاءَها بَأْسُنا بَياتاً»: و چون اراده نمودیم تا هلاکشان کنیم آن ها را در شب در حالی گرفتیم که غرق در خواب بودند، «أَوْهُمْ قائِلُونَ (4)» و یا در نیمههای روز که بازهم در کمال غفلت خواب شده بودند یعنی دروقت «قیلوله» یعنی خواب نیمروزی عذاب به صورت ناگهانی بهسراغ آنها آمد بدون اینکه آمادگی داشته باشند تاخودرامحاسبه ویاتوبه کنند.

نباید فراموش کنیم که: قهر الهی، احیاناً ناگهانی بسراغ انسان می آید، روز و ساعت مشخّص و فرصتی برای فکر و چارهجویی ندارد.

«قیلوله»:

عبارت از خواب نیمروز است. برخی از مفسران نگاشته اند که: قیلوله، استراحت در نیمروز به سبب شدت گرماست، چه با خواب همراه باشد و چه با خواب همراه نباشد.

مفسر أبو حیان میفرماید: نزول عذاب را به این موقع اختصاص داده است؛ چون این موقع زمان آرامش و آسایش و استراحت است، پس نزول عذاب در آن موقع سختتر وغیرعادی، زمخت، وشنیع است؛ زیرا نابود شدگان غافلگیر میشوند. (البحر ۲۶۹/۴.).

شیخ عزیزالدین نسفی درتفسیر خویش «نسفی» مینویسد: «قوم لوط علیه السلام شبانگاه به وقتسحر وقوم شعیب علیهم السلام به وقت قیلوله نابود ساخته شدند».

مفسر تفسیر فرقان می نویسد: این آیه ها، عذاب الهی را به دو وقت اختصاص داده که

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنگام خواب و استراحت است و آمدن عذاب در آن وقت، بسیار سخت و رنج آور خواهد بود و مردم هیچگونه مهلت و آمادگی دفاع از خود را نخواهند داشت و ستمگران به گناه خود اعتراف می کنند و بسیار حسرتمند و پشیمان اند، اما پشیمانی اثر ندارد. (سوره أعراف آیات 97 و98)، (سورة نحل آیات 45 الی 47).

هر کس غیر الله را سرپرست گرفت، منتظر قهر الهی باشد:

در آیة مبارکه ملاحظه میداریم که: قرآن با بیان هلاکت قریه‌ها به جای هلاکت مردم، عظمت عذاب رابیان میکند مناطقی که با قهر الهی نابود شدند، بسیار است، باید از تجربیّات تلخ دیگران، عبرت بگیریم، یعنی برای پند و عبرت شما، مثال های أقوامی موجود است که از هدایت خدا منحرف شده به پیروی از شیطان ها و انسان های منحرف روی آوردند و در آخر به قدری انحرافشان افزایش یافت که وجودشان تبدیل به آلودگی ای غیرقابل تحمل بر زمین شد وعذاب خدا آمد وزمین را از لوث نجاست و پلیدی آنان پاک کرد.

متوجه باید باشیم که: مجازات الهی مخصوص قیامت نیست، ممکن است در دنیا هم نمونه‌هایی از آن را به چشم سر خویش مشاهده و احساس نمایم.

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴿٥﴾

زمانی که عذاب ما به سراغ شان آمد، اعترافشان جز این نبود که گفتند: قطعاً ماظالم بوده ایم. (ولي این اعتراف به گناه دیگر دیر شده بود و به حالشان سودي وفایده ای نداشت).(۵)

«فَما كانَ دَعْواهُمْ إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا»: وقتیکه عذاب بر آنها نازل شد وعذاب را مشاهده کردند و علایم آنرا دیدند چاره‌ای نداشتند جزاینکه فریاد و ناله برآورند و استغاثه و اعتراف کنند.

ملاحظه میداریم که: حوادث و خطرها، چگونه غرور را می شکند و پرده‌های غفلت را کنار زده و وجدان‌ها انسانی را بیدار میسازد. طوریکه میفرماید: «إِلاّ أَنْ قالُوا إِنّا كُنّا ظالِمِينَ(5)»: بی شک ما جز ستمگران پیش نبودیم؛ ما به الله شریک آورده و پیامبرانش را تکذیب نموده‌ایم و این است جزای ما.

یعنی بعد از اینکه ظلم و عدوان، کفر و عصیان آنها از حد گذشت؛ در لذّات و شهوات این جهان فانی فرو رفتند، و در باره عذاب الهی هیچ نیندیشیدند، و خواستند از خواب، آسایش متلذّذ شوند؛ ناگهان عذاب ما فرا رسید. درین منظرة مهلك؛ وحشتزا و هنگامه گیرودار، همه حشمت و کبریایی خویش را فراموش کردند؛ ازچهار جهت جز فریاد «إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ»: چیزی شنیده نمیشد. گویا، در آن وقت بر آنها آشکار گردید، و به اقرار آمدند که الله متعال ذاتی است که بر کسی ستم وظلم نمی‌کند؛ بلکه این ما بودیم که خود بر خود ظلم را روا داشتیم!

قسم به ذات پروردگار که این حسرت و ندامت بیش از حد، در آنها هنگامی صورت میگیرد که هیچ نفعی به حال آنها در پیشگاه خداوند متعال ندارد. و واضح است که: این اعتراف بعد از وقت، هیچ سودی به حالشان نمی رساند.

ای انسان به یادداشته باشید که: اگر امروز با اختیار خود خضوع نکردید، روزی آمدنی است که به اجبار کرنش خواهید کرد.

تأریخ بشریت پر از این نوع دستگیری هاست و این مثال ها نشانه‌ی روشنی بر این امر اند که انسان در این دنیا ازاد گذاشته نشده أند، که هر چه دل شان میخواهد آنرا أنجام دهند، بلکه قدرتی بالای سر او قرار دارد که تا یک مدت معینی به او مهلت میدهد و در این مدت یکی پس از دیگری به او هشدار میدهد که دست از شرارت هایش بردارد، اما زمانیکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان به این هشدار اعتنا نکندوبه هیچ وجه دست ازشرارت هایش برندارد، ناگهان اورا دستگیر میکند. پس اگر کسی به‌دقت به این مثال ها و تجربه های تاریخی بیاندیشد، به آسانی به این نتیجه خواهد رسید که فرمانروایی که بر این عالم هستی فرمان می راند، برای رسیدگی به پرونده های اعمال این مجرمان و احضار آنان به دادگاه به طور حتم زمانی را مقرر داشته است.

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ﴿۶﴾

مسلّماً ما از کسانی که (پیامبران) به سوی آنها فرستاده شدند، سؤال خواهیم کرد، و حتماً از پیغمبران نیز خواهیم پرسید.(۶)

«فَلَنَسْئَلَنَّ اَلَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ»: از تمام ملت‌ها در روز قیامت سوال خواهیم کرد که جوابی آنها به دعوت پیامبران چه بوده است؟ منظور از چنین سؤالی سرزنش و توبیخ کفار است.

«وَلَنَسْئَلَنَّ اَلْمُرْسَلِينَ(6)»: از پیامبران نیز میپرسیم: که آیا رسالت را تبلیغ کرده‌اند، از آنان سوال خواهیم کردکه جواب أقوام شان به آنها چه بوده است و آیا رسالت را به آنها رسانیده‌اند یاخیر؟ آیا امانت را ادا نموده‌اند اند یاخیر؟

در این هیچ جای شکی نیست که خداوند متعال این امر را میداند ولی به این منظور این سوالات صورت می گیرد تا دانش هر کسی ثابت شود و چقدر هولناک است این مشهد و چه مقام وحشتناکی است این.

در تفسیر البحر آمده است: از کفار به عنوان توبیخ سؤال بعمل می‌آید، و مجازات و عذاب الله را به دنبال دارد. وسؤال از پیامبران از روی انس و الفت است واحترام وپاداش فراوانی رابرای آنان درپی دارد.(البحرالمحیط ۲۷۰/۴.).

ابن عباس(رض) در تفسیر ای آیه مبارکه میفرماید که: «از پیامبران در مورد آنچه که ابلاغ کرده‌اند، خواهیم پرسید و این پرسش‌ها به خاطر آن است که این حقیقت بر همگان هویدا گردد که ما بر مردم شهرهای نابود شده ظلم و ستم نکردیم، هنگامی که نابودشان ساختیم بلکه آنان خود با تکذیب پیامبران علیهم السلام بر خویشتن ستمگر بوده‌اند».

در حدیث شریف آمده است: «همه شما راعی هستید و همه از رعیت خویش مورد پرسش قرار میگیرید پس امام (زمامدار) ازرعیت خویش، مرد از خانواده خویش، زن از خانه شوهر خویش و برده از مال مولای خویش مورد سؤال قرار می گیرند».

در آیه قبلی در باره مجازات دنیوی بحث را مطرح کرد و در این آیه مجازات و محاسبه‌ی اخروی را و با چندین تأکید حتمیّت سؤال قیامت را بیان می کند و اینکه پرسش و بازخواست، مخصوص مردم نیست، بلکه پیامبران نیز مورد سؤال قرار میگیرند. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ ما ذا أُجِبْتُمْ قالُوا لا عِلْمَ لَنا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» (مائده، 109.)

(روزی (فرا رسد) که خداوند، پیامبران را گرد آورد پس بگوید: به دعوت شما چه جوابی داده شد؟ گویند: ما علمی (به حقیقت امر) نداریم، همانا دانای غیب‌ها تویی تو.)

از این آیة مبارکه معلوم میشود که بازپرسی آخرت به طور کامل بر اساس نبوت صورت خواهد گرفت. از یک سو از پیامبران سؤال خواهد شد که در رساندن پیام الهی به بشریت چه کردید. ازسوی دیگر کسانیکه این پیام توسط پیامبران به آنان رسیده است سؤال خواهد شد که با آن چه کردند. قرآن در باره‌ی اشخاص ویاگروه هایی که پیام پیامبران، به آنان نرسیده است، چیزی به ما نمیگوید و الله متعال حکم خود درباره دوسیه اعمال آنان را محفوظ داشته است. اما در باره‌ی اشخاص و اقوامی که دعوت و تعلیمات پیامبران به آنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسیده است به روشنی به ما میگوید که آنان برای فسق و نافرمانی خود هیچ حُجتی نمیتوانند بیاورند و سرانجام شان جز این نخواهد بود که در حالی که دست ندامت و حسرت به هم می مالند راه جهنم را در پیش بگیرند.

در «صحیح مسلم» بروایت حضرت جابر آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در خطبة حجة الوداع از مردم سؤال کرد که روز قیامت شما در باره من سؤال میشوید که من پیغام الله متعال را به شما رسانیده ام یا خیر؟ «فما أنتم قائلون» یعنی در آنوقت شما درجواب چه خواهید گفت؟ همه اصحاب کرام عرض کردند که ما میگوییم آن جناب همه پیغام الله را به ما رسانیدند و حق امانت خداوندی را ادا کردند و با امت با خیرخواهی پیش آمدند این را شنیده آن حضرت فرمود: «اللهم اشهد» یعنی ای الله! گواه باش.

در روایت «مسند احمد» است که نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمود: که روز قیامت خدا ازمن سؤال میکند که آیا تو پیغام مرا به بندگان من رسانیدی؟ من در جواب عرض میکنم که من رسانیده ام، لذا الآن همه شما کاملاً در فکر باشید که هر که در اینجا حاضر است به غایبان پیغام برساند. [مظهری]

مراد از غایبان کسانی هستند که در آن زمان موجود بودند اما در آن مجلس حضور نداشتند و آن نسلها نیز غایب می باشند که بعد بوجود می آیند. غرض از ابلاغ پیغام رسول به آنها این است که مردم هر زمان سلسله ابلاغ این پیغام را برای نسلهای آینده برقرار بدارند تا که برای نسلهای آینده تا قیامت این پیغام برسد.

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ﴿٧﴾

یقیناً (از هر چه کرده اند) با علم و آگاهی برایشان بیان خواهیم کرد، چون ما (از احوال شان) غایب نبودیم.(۷)

«فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ»: آگاهانه آنان را از أعمالشان باخبر میسازیم. یعنی **همانا از روی علم به آنان بیان خواهیم کرد،** یعنی: آنچه را که در میانشان به هنگام دعوت پیامبران علیهم السلام روی داده‌است، به آنان گزارش خواهیم داد در حالیکه به حقیقت آن رخدادها وبه احوال آشکارونهانشان درنحوه پاسخگویی به پیامبرانشان دانا هستیم حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: نامه‌ی اعمال گشوده میشود و اعمالی را که مرتکب شده‌اند باز می‌گوید.

«وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ(7)»:هیچ عمل بزرگ و کوچك، بسیار و اندك شما؛ یا هیچ حال پیدا و پنهان شما، از علم ما غایب نیست. یعنی بر الله متعال هیچ امری پوشیده نیست وهیچکس از دایرۀ علم ودانش اوغائب نمیباشد بلکه علم شامل نزد اوست و او بر همۀ امور نهان و آشکار آگاه است. نامه‌های اعمال که فرشتگان الله متعال تحریرو نگاشته اند نیز، سر مویی با علم الله مخالف نیست.

اگر سوال مطرح شود: در صورتیکه الله متعال از همه احوال بندگان خویش آگاه بود و حکایتش را با آنان باز میگوید، پرسش از آنان چه معنایی خواهد داشت؟ درجواب باید گفت: معنای این پرسش، توبیخ و وادار کردن به اقرار است، زیرا در این صورت از آن حیث که توانایی انکار کردن ندارند به زبان خویش اقرار میکنند وپیامبرانشان هم صلی الله علیه وسلم آنان گواهی میدهند.

ابن کثیر در تفسیر خویش مینویسد: روز قیامت خداوند متعال بندگان خویش را از گفته وعمل خود آگاه میکند، اعم از این که کم باشد یا زیاد، مهم باشد یا غیر مهم؛ چون الله متعال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بر همه چیز ناظر است، و چیزی از او گم نمی‌شود، بلکه از چشم خیانتکار و اندرون سینه با خبر است. (مختصر ابن کثیر ۶/۲.).
این خود دلیل برآن است که پرسش حق تعالی ازآنان، به خاطر کسب آگاهی از اخبار مجهولی نیست بلکه برای آگاه کردنشان از رویدادها وحوادثی است که در میانشان واقع شده است.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴿۸﴾

وزن (وسنجش اعمال) در آن روز حق است، لذا هر کس که کفه (اعمال نیک) وزن شدۀ او سنگین باشد پس آن گروه کامیاب‌اند.(۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«میزان»: وسیله‌ی سنجش است و هر چیزی وسیله‌ی سنجش خاصّی دارد، میزانِ روز قیامت حقّ وحقیقت است. در آن روز هم حاکمیّت با حقّ است، «هُنالِكَ الْوَلايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» (کهف، 44.): هم روز حقّ است، «ذلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ» (نبأ، 39): و هم میزانِ سنجش، حقّ است.

تفسیر:

خداوند متعال، خواهان رسیدن انسان به حقّ و دستیابی به عقاید و کردارهای شایسته وصحیح است، طوریکه میفرماید: «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ»: در روز قیامت توزین و ارزیابی اعمال به عدالت صورت میگیرد و الله متعال به کسی ظلم نمی‌کند.
یعنی در آن روز در میزان عدل الهی وزن و حق هم معنا خواهند بود. جز حق چیزی در آنجا وزن نخواهد داشت و هیچ چیزی بدون وزن حق نخواهد بود. هرچیز وهرکس که هرمیزان حق به همراه داشته باشد به همان میزان وزن خواهد داشت و حکم صد در صد از لحاظ وزن صورت خواهد گرفت و به جز وزن چیز دیگری ذره ای هم مورد ملاحظه قرار نخواهد گرفت. همه‌ی زندگی باطل هرچند در دنیا بسیار عریض وطویل باشد و به ظاهر کارنامه های درخشان در دوسیه اعمال خویش داشته باشد، در آن ترازو هیچ وزنی نخواهد داشت. زمانی که باطل گرایان در آن ترازو وزن می شوند، با چشمان خود خواهند دید که آنچه همه‌ی عمر را در دنیا در آن سپری کرده اند به اندازه‌ی پر کاهی وزن و ارزش ندارد.
در روایات متعددی از حدیث مبین این حقیقت است که: در برزخ و محشر أعمال انسانی در اشکال و صور مخصوصی در می آیند، أعمال نیک مردم در قبر به صورتی بسیار حسین، مونس او میشوند و أعمال بد او نیز بصورت مار و کژدم قرار می گیرند.
هکذا در حدیثی آمده است که هر کسی که زکات مال خود را ادا نکند آن مال بصورت یک مار زهرآگین در آمده در قبر، او را نیش میزند و میگوید که من مال تو هستم و خزانه تو هستم، هم چنین در احادیث معتبر آمده است که در میدان محشر، اعمال صالح، سواری قرار میگیرند و اعمال بد بار قرار گرفته بر سر او حمل می شوند.
همچنان در حدیثی صحیح آمده است که سوره بقره و سوره آل‌عمران در میدان محشر بصورت دو ابر انبوه در آمده بر مردمانی سایه افکن می شوند که آنها را تلاوت کرده اند.
«فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ»: و هر کسی که حسانتش بر بدی‌هایش غالب آید محققاً رستگار شده و از «صراط» عبور کرده است. در ضمن قابل تذکر است که: توقّع و امید سعادت و مکافات بدون عمل، بیهوده است.
«فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ(8)»: بنابر این تفضیل بر اعمال صالحه بزرگ‌ترین توشه است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ﴿٩﴾

و هر کس که کفۀ (اعمال نیک) وزن شدۀ او سبک و بی ارزش باشد، به سبب اینکه همواره به‌آیات ماستم می ورزیدند، به خود زیان زده [و سرمایه وجودشان را تباه کرده] اند.(۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خفت»: سبک شد. «خسروا»: خسر: (به ضم خاء): زیان کردند، کم شدن و کم کردن.

«خسارت»: به معنای از دست دادن سرمایه و سود است، ولی «ضرر»، از دست دادن سود است، نه سرمایه. «یظلمون»: ظلم می ورزند، در این جا؛ یعنی، انکار میکنند.

ترازوی سنجش پروردگار، بس دقیق و درست است و هیچگاه کم و زیاد نمیشود و ظلمی روا نمی دارد و به خطاء نمی رود، آن چه هست، کردار خود انسان است که عقربه‌ی ترازو را سبک یا سنگین نشان میدهد. (مراجعه شود: سورۀ نساءآیه 40)، (سورۀ أنبیاء آیۀ 47]، (سوره قارعه آیات 6 الی 11) و حساب همه با الله است. (سورۀ غاشیه / آیۀ 26).

تفسیر:

«وَمَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ»: و هرکس به سبب کفر و ارتکاب اعمال زشت، ترازوی عملش سبک باشد، و بدی هایش افزون گردد.

«فَأُولئِکَ اَلَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»: محققاً اینها کسانی اند که سعی و تلاش‌شان تباه شده وعمل‌شان برباد گردیده است، آنها خود و نیکبختی خود را از دست داده‌اند.

«بِما كانُوا بِآياتِنا يَظْلِمُونَ(9)»: یعنی به سبب کفر و انکار آیات الله، خود و نیکبختی خود را از دست داده‌اند. یعنی: با آیات ما برخلاف شیوه‌ای که سزاوار آن بود، تعامل می‌کردند زیرا سزاوار آیات ما این بود که مورد تعظیم و احترام قرار گیرند، نه اینکه با تکذیب و انکار روبرو شوند.

«ظلم»: نهادن یک چیز در غیر جایگاه آن است.

مفسر تفسیر مودودی می نویسد: این مطلب را این طور بایستی فهمید که کارنامه‌ی زندگی انسان دو جنبه دارد. جنبه‌ی مثبت و جنبه‌ی منفی. در جنبه‌ی مثبت تنها شناخت حق، پذیرش حق و به خاطر حق بودن و از حق پیروی کردن قرار میگیرند و تنها چیزی که در آخرت وزن و ارزش دارد همین است و بس. اگر انسان از حق آگاهی نداشته باشد و یا برخلاف جهت حق از هوای نفس و یا شیطان‌ها و دیگر انسان ها پیروی کند همه‌ی این‌ها در جنبه‌ی منفی قرار میگیرند و منفی نه تنها خودش بی وزن و ارزش است، بلکه وزن و ارزش کارها و جنبه های مثبت انسان را نیز کاهش میدهد. پس فلاح و رستگاری و کامرانی انسان در آخرت به طور کامل به این بستگی دارد که جنبه ی مثبت کارنامه‌ی زندگی او بر جنبه‌ی منفی اش بچربد و با وجود زیاندهی ها چیزی به‌صورت ذخیره درحساب اوباقی بماند. اماشخصی که جنبه‌ی منفی کارنامه‌ی زندگی‌اش برجنبه‌ی مثبت آن غالب آید، به تاجر و رشکسته میماند که همه‌ی موجودی‌اش صرف جبران زیان ها و قرض های اش گردد، اما باز هم همه‌ی قرض های او مجرا نشود.

مفسر ابن کثیر گفته است: آنچه در روز قیامت در ترازو گذاشته می شود بنا به قول ضعیفی اعمال است، و هر چند اعمال، اعراض هستند اما خدای توانا در روز قیامت آنها را به جسم تبدیل میکند، چنین نظری از ابن عباس(رض) نیز روایت شده است. وبراساس نظری دیگرنامه‌ی اعمال توزین میشود، همان‌طور که در حدیث «بطاقه» آمده است. و بر اساس نظریه‌ای دیگر صاحب عمل توزین می شود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جمهور علماء بر آنند که نامه‌های اعمال در روز قیامت با ترازویی که دارای زبانه و دو پله است و زن میشود تا خلایق به سوی آن بنگرند و در نتیجه، عدل الهی آشکار و راه عذر بر معذرت خواهان مسدود شود چنان که زبانها و اندام هایشان نیز بر اعمال شان گواهی می دهند. بسیاری از علما بر آنند که وزن اعمال مخصوص مؤمنان است و اعمال کفار؛ هر چه باشد نابود می شود. «تفسیر انوار القرآن»

در حدیث آمده است: «در روز رستاخیز انسان چاق در ترازوی خدا وزن بال پشه‌ای ندارد». تمام این آراء درست است. پس گاهی اعمال توزین می شود و گاهی نامه‌ی أعمال و زمانی انجام دهنده‌ی اعمال در ترازوی حق جا می‌گیرد. الله اعلم. (مختصر ابن کثیر ۷/۲).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (10 الی 18) در باره نعمت های الله تعالی بر بنی آدم و ارزش او، طرد شدن شیطان از رحمت حق تعالی، به بحث گرفته میشود.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ﴿١٠﴾

و البته ما شما را در زمین جایگاه و اسقرار دادیم، و در آن برای شما در آن وسائل معیشت(تان را)گذاشتیم. ولی بسیار اندک وکم، سپاس میگزارید.(۱۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَكَّنّاكُمْ فِی اَلْأَرْضِ»: یعنی: در آن جا برای شما مکان و جایگاه استقرار قرار دادیم و یا این که آنجا را از آن شما گردانیدیم و این توانایی را به شما دادیم که در آنجا تصرف کنید.

«وَلَقَدْ مَكَّنّاكُمْ فِی اَلْأَرْضِ»: ای انسان! ما برای شما زمین را به عنوان فرش و قرارگاه قرار دادیم یعنی: در آن جا برای شما مکان و جایگاه استقرار قرار دادیم و یا این که آنجا را از آن شما گردانیدیم و این توانایی را به شما دادیم که در آنجا تصرف کنید.

مفسران درباره کلمه«مَكَّنّاكُمْ» آیه مبارکه مینویسد که قوانین حاکم بر طبیعت، به نوعی است که انسان میتواند بر آن سلطه داشته باشد و آن را در اختیار بگیرد. اگر خداوند آن را رام نمي ساخت، بشر به تنهایی قدرت مهار کردن و بهره گیری از آن را نداشت.

مفسیر بیضاوی گفته است: یعنی سکنی گزیدن و شخم زدن و تصرف در آن را برایتان ممکن کردیم. (تفسیر بیضاوی ص۱۶۰).

از فحوای آیۀ مبارکه به وضاحت گفته میشود که: حقّ استفاده و بهره‌گیری از امکانات زمین، برای همه‌ی انسان هاست و مخصوص گروه و اشخاصی خاصّی نیست، هکذا زمین، در اختیار و مسخّر انسان قرار داده شده تا به رشد و کمال برسد و معیشت خود را تأمین کند.

«وَجَعَلْنا لَكُمْ فِيها مَعايِشَ»: و در آن برای شما طعام سهل و آسان، خوراک و نوشیدنی و سایر وسایل معیشت وحیات منظر زیبا توأم با صحت بدن و استقرار در وطن در کمال امن و آسایش قرار دادیم؛

مفسر تفسیر کشاف می نویسد: «وجعلنا لکم فیها معایش» معایش جمع معیشت و عبارت از خوردنی ها و نوشیدنی ها و امثال آن است که مایه زیست انسانهاست. و یا مراد از آن توانایی ای است که انسان را به آنها می رساند.

بهتر آشکار ساختن «یاء» در معایش و معنای آن است، اما از ابن عامر روایت کرده اند که آن بنابر تشبیه به صحائف، می باید با همزه بیاید. (تفسیر کشاف)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قَلِيلاً ما تَشْكُرُونَ(10)»: با وجود این همه فضل و بخشش، شکر شما بسیار اندک بوده و اکثر شما نعمت خدای جلیل را منکر می شوید.
در حالیکه نعمت‌ها باید زمینه ساز شکر باشد، نه عامل غفلت و عیّاشی. در ضمن قابل یادآوري است که انسان دارای خصلت ناسپاس است و قرآن عظیم الشأن، مکرّر از کم سپاسی انسان وغفلت و بی ایمانی غالب آنان ذکری بعمل آورده است.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ﴿١١﴾

و بتحقیق ما شما را آفریدیم (پدر شما را از خاک)، باز شما را شکل وصورت دادیم (آدم را وبه تبع او شما را)، باز به فرشته‌ها گفتیم: (امر کردیم) برای آدم سجده کنید، پس همه (فرشته‌ها) سجده کردند مگر ابلیس که از سجده کنندگان نبود.(۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلَقْنَاكُمْ»: شما را آفریدیم. در اینجا مراد این است که: اصل شما یعنی جد، ونیاکان اولین شما را آفریدیم (ملاحظه شود سوره های: حجر / 28 - 33).
صیغه جمع برای تعظیم آدم است که ابوالبشر است. «صَوَّرْنَا»: صورتگری کردیم، قد وقامتی برازنده وزیبا ساختیم. «إِلَّا إِبْلِيسَ»: جز ابلیس، مستثنی منقطع است. زیرا که ابلیس از جنس فرشتگان نیست (کهف/50 وحجر/27).

مطالعه کنندگان گرامی!

داستان آدم علیه السلام با ابلیس بصورت کل در هفت سوره قرآن عظیم الشأن به بیان گرفته شده است که عبارتند از: سورة بقره، سورة أعراف (همین سوره)، سورة حجر، سورة اسراء، سورة کهف، و سوره‌های طه و ص.
هکذا قابل تذکر است که: ابلیس، به اصل عنصر آدم نظر کرد، به تشریف و تکریمی که الله متعال نصیب آدم را به آن اختصاص داده و دانش فراوان، به او آموخته بود - که فرشتگان در برابرش عاجز ماندند، التفات ننمود. به همین دلیل، فرشتگان را به سجده کردن آدم دستور داد؛ اما قیاس ابلیس، خطا و زشت و بی اثر بود.
ابلیس، از ترس مرگ، تا روز قیامت مهلت خواست که شاید از مرگ نجات یابد؛ چون از آن پس، مرگی در کار نیست؛ ولی الله متعال تا نفخه‌ی اول، یعنی، تا پایان این عالم به او مهلت داد، تا مرگ را - که از آن بیم دارد، بچشد. (زمر آیه 68)، (حاقه آیات 13 و14).

تفسیر:

«وَلَقَدْ خَلَقْناكُمْ ثُمَّ صَوَّرْناكُمْ»: وبه تحقیق که ما پدرتان آدم علیه السلام را بدون تصویر قبلی از گل خلق کردیم و سپس او را در شکل و قیافه انسان صورت دادیم.
یا معنی اینست که: ما اولاً أرواح را آفریده و سپس کالبدها را در آنها صورت بخشیدیم. یا معنی این است: شما را در پشتهای مردان آفریده و در رحم های زنان صورت نگاری کردیم به منظور احترام او که پدر بشر است، لفظ جمع را آورده است.
«ثُمَّ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اُسْجُدُوا لِآدَمَ»: سپس به عنوان احترام به آدم و نسلش، به فرشتگان گفتیم که برای آدم سجده کنید. البته سجده تحیت و تکریم «فَسَجَدُوا إِلاّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ اَلسّاجِدِينَ (11)»: پس آنها به نشانۀ طاعت و احترام بر آدم سجده کردند نه به عنوان عبادت، یعنی تمام ملائک سجده کردند جز إبلیس که از روی تکبر، غرور و لجاجت از سجده بردن

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتناع ورزید. استثناء منقطع است؛ چون از غیر جنس مستثنی منه است. و بدین ترتیب ابلیس از رحمت الهی طرد شد.
سبحان الله در انسان، استعداد و لیاقت رسیدن به مقامی است که مسجود فرشتگان میشود. در آیهی قبلی، قدرت مادّی و سلطهی انسان بر زمین مطرح بود، ولی در این آیه به مقام معنوی انسان اشاره شده که همهی فرشتگان بر او سجده کردهاند.
مفسر تفسر کابلی محمود حسن دیوبندی(1851-1920م) معروف به شیخ الهند در تفسیر خویش مینویسد: فرشتگان الهی بعد از بحث و تمحیص و امتحان صریح، برفضیلت علمی و کمال روحانی آدم علیه السّلام اطّلاع یافتند، به شنیدن حکم الهی به سجده افتادند؛ و به این صورت روبروی خلیفة الله وفا و اطاعت کامل خویش را به پروردگار خود ثابت کردند؛ امّا، إبلیس ملعون که جنّ بود، واصلش از آتش، و بنابر کثرت عبادت وغیره در جرگه فرشتگان شامل شده بود؛ به اصل خویش بازگشت. نگاه او از خلقت مادّی آدم تا راز «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»: تجاوز نتوانست؛ بنابر این، در مقابل حکم صریح الهی دعوی نموده گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ، خَلَقْتَنِي مِنْ نار وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِين». به کیفر إبا و إستکبار و تردید نصّ صریح قاطع به رأی و هوای خویش و تصمیم بحث و مناظره با الله متعال، برای جاوید، از مقام قرب رانده، و از رحمت الهی بس دور افگنده شد. فی الحقیقت، آنچه برآن می نازید که وی از آتش پیدا شده، مایه هلاك أبدیاش گردید.
مفسر تفسر کابلی می افزاید: خاصیت آتش، خفّت و حدّت، سرعت و طیش، علوّ و افساد است؛ برعکس، خاك که در آن استقلال مزاج، متانت و تواضع، حلم و ثبات موجود است. شیطان که اصلش از آتش بود، چون حکم سجده را شنید، مشتعل شد، و در قیام رأی خود حدّت و چالاکی به کار برد؛ عاقبت از طریق تکبّر و خود خواهی در شعله حسد افتاده، به آتش دوزخ سرنگون گردید. برخلاف وی، هنگامیکه آدم لغزید، عنصر خاکی در حضور کبریائی، فروتنی، خاکساری، انقیاد و استکانت گزید؛ چنانکه خواستار عفو و بخشایش شدن وانابت وی به«ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى»،منتج گردید.پس میتوان گفت: إبلیس لعین ازلحاظ عنصر ومادّه نیز، دردعوای فضیلت خودخطاء کرد.

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴿١٢﴾

(خداوند به او) فرمود: چه چیز تو را از سجده کردن مانع شد، وقتی تو را به سجده امر کردم؟ إبلیس گفت: زیرا من از آدم بهترم (چون) مرا از آتش آفریدی و او را از گِل (آفریده ای) (١٢)
قبل از همه باید گفت که: دلیل سجدهی فرشتگان بر آدم، طوریکه در فوق هم تذکر دادیم همانا فرمان الهی ولیاقت ذاتی انسان بود نه جنسیّت وساختمان وجودی او، طوریکه میفرماید: «قالَ ما مَنَعَکَ أَلاّ تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُکَ»: خداوند متعال به ابلیس لعین گفت: ای ابلیس چه چیزی تورا برترک سجده بر آدم علیه السلام وا داشت درحالیکه من تو را امر کردم و اطاعت از امر خدای تعالی واجب است.
طرح این سؤال به منظور برپاداشتن حجت علیه إبلیس ونمایاندن کفر و کبر وعناد وافتخار او به اصل خویش و برای کوبیدن و توبیخ وی است، و گرنه الله سبحان وتعالی به‌علت سرپیچی إبلیس از إطاعت فرمانش داناست و به طرح این پرسش ضرورتی دیده نمی شود. مفسرین می نویسند؛ استفهام مفهوم سرزنش و توبیخ را دارد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»: ابلیس ملعون و طرد شده از دربار الهی گفت: من از ادم بهتر و شریفترم. و اصل من از اصل او بهتر است و به اصطلاح منطق اش این بود که: عنصر آتش نسبت به عنصر گِل بهتر است. سپس علت امتناع را یادآور شده ومیگوید: «خَلَقْتَنِي مِنْ نار وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِين(12)»: برمبنای برتری عنصرم از او شریفترم؛ چون خلقت من از آتش است و خلقت او از گل، و آتش از گل شریفتر می باشد. این موجود بدبخت به فرمان دستور دهنده که همان خداوند سبحان بود توجه نکرد.

ابن کثیر در این مورد میفرماید: ابلیس ملعون به شرف عنصر توجه کرد و به این نکته توجه ننمود که خداوند قادر، آدم را با دست خود خلق کرده، و از روح خود در آن دمیده است. شیطان لعین قیاسی فاسد کرد و در آن به خطا رفت؛ چون ادعا کرد که آتش از گل شریفتر است، درحالی که گل سنگین و با وقار و شکیب است، اما آتش سوزنده و مخرب است، گل جایگاه رشد کردن، روییدن، ونمو کردن نباتات ومحل رشد ونمو وافزایش واصلاح است، درصورتی که آتش وسیلهی عذاب است. ازاین رو ابلیس به عنصر ونژاد خود خیانت کرد ودرنتیجه نابودی وشقاوت نصیبش گشت.(مختصرابن کثیر ۸/۲.).

عالم دانشمند جهان اسلام محمد بن سیرین مشهور به ابن سیرین (متولد 33ق در مدینه، درگذشتهٔ 110ق در بصره) می نویسد: اولین موجودی که به قیاس و موازنه پرداخت ابلیس بود که به خطا رفت، پس هر کس با رأی و نظر خود دین را قیاس کند، الله متعال او را قرین شیطان قرار می دهد. (البحر ۲۷۳/۴.).

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ﴿١٣﴾

(الله) فرمود: پس از آن (آسمان) پایین شو، که حق تونیست که در آن تکبر ورزی، پس بیرون رو، بی شک تو از خوارشدگانی.(۱۳)

«قالَ فَاهْبِطْ مِنْها فَما يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيها»: خدا به ابلیس لعین گفت: از بهشت ذلیل و خوار پائین شو، یعنی: اکنون که تکبر ورزیدهای، از آسمان فرودای زیرا آسمان جایگاه فرمانبردارانی چون فرشتگان است که الله متعال را در فرمان وی سرکشی نمیکنند، از این مقام به سوی زمینی فرو شو که مقر عاصیان و مطیعان هردوست «فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ اَلصّاغِرِينَ(13)»: از آن بیرون شو، یعنی: از بهشت **بیرون شو،«هرآینه تو از خوارشدگانی»** تو به کیفر استکبار و گردنکشیات، نزد الله سبحان وتعالی و بندگان نیکوکارش، از أهل خواری و ذلت و حقارت هستی و هرکسی که ردای استکبار را بر دوش افگند، با پوشش خواری وخردی وبیمقداری عذاب میشود و هرکسیکه ردای تواضع و فروتنی را درپوشد؛ الله متعال قدر و مرتبتش را گرامی و فراتر میگرداند.

قابل تذکر است که: از مخلوق الهی در بهشت یا آسمانها کسی مانده میتواند که سراپا مطیع وفرمانبر الله متعال باشد؛ آنجا، محلی برای خودخواهان سرکشان یاغی ها وباغی ها را گنجایش نیست؛ بههرحال، طوریکه در فوق هم بدان اشاره نمودیم که: شیطان ملعون که برآن مقام عزّت، بنابر کثرت عبادت، وغیره، تاکنون فایز شده بود؛ در اثر خودخواهی و تکبّر، فرود افگنده شد.

مفسر جار الله زمخشری مینویسد: چون ابلیس خود بزرگ بینی نشان داد، خدا لباس ذلت و حقارت را در برش کرد. پس هر کس در مقابل خدا متواضع و فروتن باشد خدا مقامش را بالا میبرد، و هرکس متکبر و گردنکش باشد، خدا او را خوار و ذلیل میکند. (تفسیر کشاف ۹۰/۲.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

قابل تذکر است که: از مخلوق الهی در بهشت یا آسمانها کسی مانده میتواند که سراپا مطیع و فرمانبر الله متعال باشد؛ آنجا، محلی برای خودخواهان سرکشان یاغی ها و باغی ها را گنجایش نیست؛ به هر حال، شیطان ملعون که بر آن مقام عزّت، بنابر کثرت عبادت، وغیره، تاکنون فایز شده بود؛ در اثر خود خواهی و تکبّر، فرود افگنده شد.
در نهایت باید بعرض برسانیم که: نتیجهی تکبّر و خود بزرگ بینی، کوچکی و خواری است. آری، نتیجهی گفتن «من بهترم»، «أَنَا خَيْرٌ»، شنیدن جوابِ «فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ» است.

«الصَّاغِرِينَ»:

مفسر سیّد ابوالأعلی مودودی در تفسیر خویش در مورد کلمة صاغرین» مینویسد: صاغر یعنی «الراض با الذل» یعنی کسی که خودش ذلت، حقارت و کوچکی را اختیار کند. پس معنا و مفهوم ارشاد باری تعالی این است که خود بزرگ بینی تو با وجود بنده و مخلوق بودنت و سرپیچی تو از فرمان پروردگارت، به این دلیل که از منظر آن پندار نادرستت دربارهی برتری خود، این دستورش را توهین به خودت می دانی، در واقع به معنای آن است که تو خودت خواهان ذلت و حقارت هستی. پندار دروغین بزرگ بودن، ادعای بی اساس برتری و بدون شایستگی خود را شایستهی مقام والایی دانستن، به تو بزرگی و برتری و احترام نمی بخشد، بلکه برعکس موجب ذلت، حقارت و پستی ات خواهد شد و مسبب این ذلت و خواری خویش خودت خواهی بود.
مفسر تفسر کابلی محمود حسن دیوبندی می نویسد: از شمولیّت ابلیس در زمره فرشتگان تا مدّت دراز، تنبیه میشود که الله متعال فطرت هیچیك از مکلّفان، حتّی ابلیس را، همچنان نیافریده که خاص به اتّباع بدی مجبور و مضطرّ باشد؛ بلکه به اعتبار فطرت اصلی خبیثترین موجودات نیز صلاحیت آن را دارد که بر کسب و اختیار نیکی و تقوی به انتهای ترقّی برسد.
باید یادآور شد که: تکبّر، نه تنها برای انسانها عادّی خطرناك و مضر است، بلکه برای آنان که مقام عالی دارند و همنشین فرشتگان در ملأ اعلی هستند و سالها و قرن ها سابقهی عبادت دارند نیز خطرناک می باشد. در ضمن از فحوای آیه مبارکه در یافتیم که نه علم و شناخت شیطان به الله، نجات بخش است و نه عبادتهای طولانی او، بلکه راه نجات، همانا تسلیم است وبس.

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴿١٤﴾

(ابلیس) گفت: تا روزی که (مردم) بر انگیخه می شوند، مرا مهلت ده.(۱۴)
«قالَ أَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ(14)» ابلیس می دانست که سبب راندنش از نعمت و رحمت الهی، آدم بود، با این وصف از الله می خواهد، مهلتش دهد تا از میان انسانها پیروانی بیابد و آنها را شکار کند و برای فریبشان کمین نماند.
بناءً ابلیس گفت: پروردگارا من را مهلت بده و روحم را تا روز بر انگیخته شدن از قبرها قبض نکن. ملاحظه میداریم که شیطان نیز میداند که عمر، به اراده و به خواست الله است.
هکذا از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که نفرین شده به فکر تلافی افتاد، لذا از الله متعال مهلت خواست تا روز قیامت از مرگ در امان بماند؛ چون بعد از روز قیامت مرگی در کار نیست، اما او تا برانگیخته شدن آدم و ذریهاش برای حسابرسی روز قیامت، یعنی تا دمیدن در صور مهلت داده شد، نه بیشتر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید یادآور شد که: درخواست ابلیس، مهلت تا روز قیامت بود و این آیه مشخّص نمیکند که تا چه زمانی به او مهلت داده شد؛ امّا از فحوای (آیه 38 سورهی حجر و آیات 80 و 81 سورهی «ص») استفاده میشود که تنها برای مدّتی طولانی به او مهلت داده شد.
ولی قابل یادآوري است که: هر عمر طولانی ارزشمندهم نیست، با در نظر داشت اینکه شیطان هم عمر طولانی دارد فایدای به حالش نمیکند.
شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف می نویسد: اگر بپرسند: چرا الله متعال درخواست مهلت او را روا داشت، حال آن که او چنین درخواستی را از آن روی کرده بود که بندگانش را به تباهی و گمراهی بکشاند؟ درجواب باید گفت: ازآن روی که چنین کاری مایه آزمایش انسانهاست و هرکس با شیطان مخالفت کند، بزرگ ترین پاداش را خواهد داشت.
شیخ مودودی مینویسد: این گونه ابلیس مبارزه طلبی علیه انسان را اظهار نمود.
معنای گفته ی او این بود که من از این مهلتی که تا روز رستاخیر به من داده ای استفاده کرده همه ی توان و نیروی خود را صرف این امر خواهم کرد که، انسان شایستهی آن برتری ای که در برابر من به او دادی نیست. من به شما ثابت خواهم کرد که او چقدر نمک نشناس، ناسپاس و فراموش کنندهی احسان است. مراد از این مهلتی که شیطان تقاضا کرد و الله متعال هم به او داد، تنها زمان نیست، بلکه امکان انجام کاری که او در پی آن بود را نیز شامل میشود. یعنی تقاضای شیطان این بود که به من امکان و فرصت فریب دادن انسان و ثابت کردن عدم شایستگی او با استفاده از ضعف های او داده شود و خدا نیز این امکان و فرصت را به او داد. چنانکه در آیه های 65-61 سورهی إسراء با صراحت آمده است که خدا به او اختیار داد تا برای فریب دادن آدم و فرزندان او از هر نیرنگ و حیله ای که می خواهد بتواند استفاده کند.
جلوی حیله گری های او گرفته نخواهد شد و همهی راه هایی که او بخواهد با استفاده از آنها فرزندان آدم را دچار فتنه کند، در برابر او باز خواهند بود. اما در کنار آن این شرط را قایل شد که إن عبادي ليس لك عليهم سلطان تو بر بندگان من اقتداری نخواهی داشت. تو تنها میتوانی آنان را دچار اشتباه و بدفهمی کنی، امیدهای دروغین بهآنان بدهی، گمراهی را در برابرشان آراسته کنی و با نشان دادن باغ سبز لذت ها و منفعت ها آنان را به سوی راه های نادرست فراخوانی. اما این توان و قدرت به تو داده نخواهد شد که به زور آنان را به طرف راه خودت بکشانی و اگر بخواهند راه راست را بپیمایند تو مانع شوی.

قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ﴿١٥﴾

(الله) فرمود: مسلّماً تواز مهلت داده شدگانی.(١٥)
خداوند متعال به ابلیس گفت تو از جملهٔ مهلت داده شدگانی، تا به این ترتیب سنّت ابتلا تمام شود و کشاکش بین خیر و شر و حق و باطل برپای گردد.
به قولی: حکمت در مهلت دادن به وی: قراردادن بندگان در معرض آزمایش است تا مطیعان از عاصیان در عرصه ظهور شناخته شوند. گفتنی است که ابلیس با وجود نافرمانیاش، جسارت این درخواست را به خود داد زیرا به حلم ذات ذوالجلال دانا بود.
در ضمن ملاحظه نمودیم که: ابلیس از الله متعال مهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند.
ابن عباس(رض) فرموده است: خدا تا نفخهی اول آن را مهلت میدهد که در آن موقع تمام خلایق خواهند مرد، اما ابلیس تا نفخهی دوم درخواست مهلت کرده بود، که در آن موقع

(c) ketabton.com: The Digital Library

تمام بشریت در پیشگاه پروردگار جهانیان به پا خواهند خواست، ولی خدا آن را نپذیرفت. (تفسیر قرطبی ۱۴۷/۷).

باید دانست که این زمین میدان کارزار آدم و ابلیس است، و چون مقابله و جانبازی آنگاه کامل صورت می بندد که دوحریف به همدیگر معتمد نباشند؛ پس تکویناً چنان دو صورت واقع شد که در دل هریك عداوت دیگر آن جاگزین شود، ابلیس از مقام خود پایان رانده شد؛ زیرا، به آدم سجده نکرد، و آدم علیه السّلام نسبت به وسوسه ابلیس مجبور شد که از جنّت جدا شود.

بنابراین واقعات در دل هرکدام عداوت دیگر بنیاد شد، و معرکه کارزار گرم گردید؛ «و الحرب سجال؛ و انّما العبرة للخواتیم»

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴿۱۶﴾

گفت: (إبلیس ای الله!) پس به سبب اینکه مرا گمراه نمودی، من هم (برای گمراه ساختن آنها (اولاد آدم) در سر راه راست تو می نشینم.(۱۶).

به تأسف باید گفت که: إبلیس به جای تشکّر از پروردگار باعظمت، بالعکس به گستاخی پرداخته میگوید: «فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي» به سبب اغوائی که در حق من روا داشتی قسم یاد میکنم که سر هر راهی که به سوی تو منتهی شودکمین میکنم، وآنها را از هدایت بازدارم وبه سوی سرکشی رهنمایی کنم. و به اصطلاح مثل رهزنان به غارت ایمان آنها میپردازم، که بدان سبب دچار این روز بد شده‌ام. ملاحظه میداریم که: إبلیس از الله متعال مُهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند. در ضمن ملاحظه میداریم که: شیطان، انسان را یک موجودی منفعل و اغواپذیر می داند.

«فبما أغویتنی» یعنی: از آن روی که مرا گمراه کرده ای، برای به بیراه کشاندن آنان کمین می کنم. این که میگوید: «مرا گمراه کرده ای»، مراد تکلیفی است که الله متعال به او کرد تا برای آدم علیه السلام سجده کند و او به این فرمان عمل نکرد و گمراه شد و مانند فرشتگان که از او و از آدم علیه السلام هم از حیث ذاتی و هم مقام برتر بودند، به فرمان الهی گردن ننهاد.

از أصم روایت کرده اند که گفت: تو به من فرمان دادی که برای آدم سجده کنم و غرور مرا به گناه واداشت. معنای عبارت این است: از آن روی که در گمراهی افتاده ام، من نیز برای گمراه کردن آنان تلاش خواهم کرد تا با اغوای من به‌تباهی کشیده شوند، چنانکه تو مرابه دلیل پیدایی آنان به گمراهی کشاندی. (بنقل از تفسیر کشاف).

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴿۱۷﴾

سپس برای گمراه ساختن آنها از پیش روی شان واز پشت سرشان واز (سمت) راست شان واز (سمت) و از طرف چپ شان می ایم. و اکثر آنها را شکر گزار نخواهی یافت.(۱۷)

سپس برای گمره ساختن بر بندگان تو از هر جهتی از جهات چهارگانه خود را به بندگانت میرسانم و از خلال تمام مرام‌های‌شان اعم از شبهات، شهوات، خشم، غفلت و از این قبیل و حتماً بسیاری از آنها را از شکر تو بازخواهم داشت و آنان را بر کفر و انکار نعمت وا خواهم داشت. ذکر جهات اربعه به غرض اشارت به تعمیم جهات است.

شیوه‌های إغفال إبلیس، متعدّد و مختلف استولی از ذکر دو جهت بالا و پایین را به سبب آن فروگذاشت که رحمت از بالا به‌سوی انسان فرود می آید و پایین هم محل سجده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر طبری در این مورد میفرماید: معنی آن این است: از تمام راه‌های حق و باطل وارد شده و خود را به آنان میرسانم، و آنان را از حق باز می دارم، و باطل را برایشان زیبا جلوه می‌دهم و می آرایم.
ابن عباس(رض) میفرماید: ابلیس نمیتواند ازجهت بالا خود را به انسان برساند؛ زیرا نمیتواند در میان بنده و رحمت الله متعال فاصله شود. (طبری ۳۴۱/۱۲.).
در حدیث میخوانیم: آن هنگام که شیطان قسم خورد از چهار طرف در کمین انسان باشد تا او را منحرف یا متوقّف کند، فرشتگان از روی دلسوزی گفتند: پروردگارا! این انسان چگونه رها خواهد شد؟ خداوند فرمود: «دو راه از بالای سر و پایین باز است و هرگاه دست به دعا بر دارد، یا صورت بر خاك نهد، گناهان هفتاد ساله‌اش را می بخشایم». (تفسیر کبیر فخر رازی.).
«وَلا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ(17)» آنگاه اکثر آنان را مؤمن و مطیع و سپاسگزار نعمتت نمی‌یابی.
هدف و آرزوی شیطان، ناسپاسی انسان است. «وَلا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ» بنابر این پیروی از شیطان، ناسپاسی از الله است و انسان سپاسگزار، در راه مستقیم است.
از عبدالله بن عمر(رض) روایت شده است که فرمود: رسول الله صلی الله علیه وسلم هیچگاه این دعاها را در صبح و شام ترک نمی‌کردند:
«اللهم إني أسألك العافية في الدنيا والآخرة، اللهم إني أسألك العفو والعافية في ديني ودنياي وأهلي ومالي،اللهم استر عوراتي وآمن روعاتي، اللهم احفظني من بين يدي ومن خلفي وعن يميني وعن شمالي و من فوقي وأعوذ بعظمتك أن أغتال من تحتي».(بار خدایا! ازتو در دنیا وآخرت عافیت میطلبم. بارخدایا! من از تو در دین ودنیایم و درخانواده و مالم عافیت می‌طلبم. خدایا! عیبهایم را بپوشان و نگرانی‌هایم را به آرامش مبدل کن. خدایا! مرا از پیش‌رویم و از پشت سرم و از جانب راستم و از جانب چپم و از فرازسرم حفظ کن و به بزرگی‌ات پناه می‌برم ازاین که از طرف پایین گرفتار گردم.).
از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «إن الشيطان قعد لأبن آدم بأطقه: قعد له بطريق الإسلام فقال له: تدع دين آبائك، فعصاه فأسلم.
ثم قعد له بطريق الهجرة فقال له: تدع ديارك و تتغرب، فعصاه فهاجر، ثم قعد له بطريق الجهاد فقال له: تقاتل فتقتل فيقسم مالك و تنكح امرأتك، فعصاه فقاتل/شیطان در چندین راه برای فرزند آدم به کمین نشسته است، در مسیر اسلام به کمین نشست و متعرض او شد و به او گفت: چرا دارای دین پدرانت را رها میکنی؟ و فرزند آدم از سخن او سر پیچید و مسلمان شد. آنگاه در مسیر هجرت به کمین نشست و به او گفت: تو را چه شده است که سرزمین خود را رها می کنی و به دیار غربت می روی؟ فرزند آدم با او به مخالفت برخاست و هجرت کرد. آنگاه در مسیر جهاد کمین کرد و به او گفت: به جهاد می روی و کشته میشوی و مردم مال تو را در میان خود تقسیم می کنند و با همسرت ازدواج میکنند. فرزند آدم (انسانهای مؤمن) در این جا نیز با او مخالفت کردند و از جهاد دست نکشیدند.»
«ثم لأتيتهم» یعنی: از جهات چهارگانه ای که اصولاً از آنجا دشمن به کسی حمله میکند و این عبارت مثل است برای وسوسه شیطان وبرای آنکه تا آنجاکه میتواند تلاش میکنند کارهای بد رابرایشان نیکو جلوه دهد، چنانکه میفرماید:«واستفزز من استطعت منهم بصوتک و أجلب عليهم بخيلك و رجلك»(سوره إسراء، 64)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ﴿١٨﴾

فرمود: از آن با ننگ و عار و خواري بيرون رو، و سوگند ياد مي‌كنم كه هر كس از آنها از تو پيروي كند، حتما دوزخ را از همه شما (تو و پيروان تو) پر مي‌كنم.(١٨).

حق تعالی خطاب به ابلیس گفت: «قالَ اُخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً» از بهشت من در کمال ذلّت و خواری و مذمت و طرد شده بیرون شو! تو از رحمت من برای همیشه دور و بی‌بهره‌ای.

«لَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکُمْ أَجْمَعِینَ(18)»: قسم یاد می‌کنم هر کسی از تو اطاعت کند و از من نافرمانی، او را از رضوان خود محروم و به آتش خویش وارد خواهم کرد، یعنی جهنم را از انس وجنی که از تو پیروی نموده‌اند و نیز از تمام گمراهان و عاصیان پر می‌کنم، وعید عذاب است برای تمام پیروان و تابعین شیطان و نیز کسانی که از دستورات خداوند رحمان سرپیچی می‌کنند.

«لَمَنْ تَبِعَکَ» در این هیچ جای نیست که: ابلیس در مسیر راه مستقیم کمین کرده و دائماً و سوسه میکند، ولی گنهکار خود به دنبال شیطان می رود و جهنّمی می شود. پیروی از شیطان، موجب همنشینی با او در جهنم است.

خواننده گان گرامی!

در آیات (19 الی 25) در باره قصه‌ی آدم علیه السلام در بهشت و بیرون رفتنش از آن، مطالبی به بحث گرفته میشود.

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴿١٩﴾

و (گفتيم:) اى آدم! تو و همسرت در جنت سكونت گزينيد، پس از هر جا كه مى خواهيد بخوريد، ولى به اين درخت نزديک مشويد كه از ظالمان مى‌شويد.(١٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أسكن»: ساكن شو. «حيث»: هرجا. «حَيْثُ»: هرجا. «الشَّجَرَةَ»: درخت معهود. بوته گياه وگل (صافّات / 146). خداوند نوع درخت یا گیاه مورد نظر را مشخّص نفرموده است.

تفسیر:

«وَيا آدَمُ اُسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُکَ اَلْجَنَّةَ»: و بعد از اینکه ابلیس از بهشت اخراج وراننده شد. گفتیم ای آدم علیه السلام تو و همسرت حوّا در بهشت بمانید، «فَكُلا مِنْ حَيْثُ شِئْتُما»

با بودن راه مجاز «فَكُلا»، راه ممنوعه رفتن ظلم است. در آیة مبارکه میفرماید: واز انواع وأقسام نعمت‌ها از قبیل انواع خوراکی‌ها و نوشیدنی‌ها و از هر نوعی از انواع میوه‌های بهشتی که میخواهید استفاده ببرید، «وَلا تَقْرَبا هذِهِ اَلشَّجَرَةَ فَتَكُونا مِنَ اَلظّالِمِينَ(19)» خوردن تمام میوه‌ها را برایشان مباح اعلام نمود جز میوه‌ی یک درخت که آن را برای آنان معین کرد، که خوردن آن مناسب حیات و استعداد بهشتی آنها نبود؛ بناء گفت: به آن نزدیك مشوید؛ ورنه خساره میکنید! یعنی اینکه خوردن میوه از این درخت بر شما حرام است و اگر خوردید یقیناً بر خویشتن ظلم نموده و از پروردگار نافرمانی نمودید. و بدین وسیله از آنان امتحان به عمل آورد. در این موقع شیطان به آنها حسادت برد و به فکر وسوسه و حیله و فریب افتاد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قابل تذکر است که داستان آدم و حوا همچنان به همین تشریح در سورەی بقره آیەی 35 نیز بیان یافته است.

خداوند اراده کرده بود که انسان به عنوان خلیفەی او در روی زمین زندگی کند،«إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً»(بقره،30) وبرای نشان دادن این شایستگی به دیگران، حقایقی را به انسان تعلیم داد، آنگاه دستور سجده بر او را داد و در بهشت قرارش داد وسپس اوّلین تکلیف را به او فرمان میدهد و موضوع تعهّد ومسئولیّت و اختیار شروع میشود و پس از آن مجازات تخلّف از تکلیف و ورود به زمین و تلاش برای تکامل صورت می‌گیرد و همەی این مراحل بر پایەی علم الهی صورت گرفت.

دراین که مراد از«جنّة» وجنتی که آدم علیه السلام درآن ساکن بود، چیست؟ اقوال مختلفی بیان شده است؛ بعضی آن را همان بهشت موعود می دانند و خلود و جاودانگی در آن را از آنِ کسانی می دانند که به واسطەی عمل و جزا داخل آن شده‌اند، و در مورد غیر آن چنین نیست.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ﴿٢٠﴾

سپس شیطان در دل هردو وسوسه انداخت تا (در نتیجۀ وسوسه) برای هردو آنچه از شرمگاه ازبدن شان را که (از دیدن) مستور بود، آشکار گرداند. و گفت: (شیطان در وسوسه خود) پروردگارتان شما را از خوردن این درخت منع نکرده است، مگر اینکه مبادا (به سبب خوردن آن) دو فرشته گردید، یا از باشندگان دائمی جنت شوید.(۲۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وسوس»: اندیشه های زشت، راه در دل آفرید. وسواس، صدای زیورآلات زنان صدای آهسته وآرام. [مفردات راغب]. «لِيُبْدِيَ»: تا ظاهر و آشکار سازد.

«وُورِيَ»: مستور شده است. پوشیده گشته است. «سَوْءَات»: جمع (سَوْءَة)، عورت. شرمگاه، جایی که اگر نمایان شود، بد است.

تفسیر:

«فَوَسْوَسَ لَهُمَا اَلشَّيْطانُ»: ملاحظه میداریم که: نهایت کار شیطان، وسوسه است نه اجبار، نشان دادن راه انحرافی است، نه اصرار. **پس شیطان آن دو را وسوسه کرد** یعنی و وسوسەی خود را به آنان القا نمود تا آن دو را به خوردن ثمر آن درخت منهیه وادار کند.

«لِيُبْدِيَ لَهُما ما وُورِيَ عَنْهُما مِنْ سَوْآتِهِما»: و این معصیت را در نظر آنها مزیّن کرد تابه سبب آن عورت پوشیدۀ شان را برهنه سازد چون آنها هنگامی که از درخت خوردند نظر به بدی مخالفت و عقوبت گناه لباس‌شان بیرون افتاد.

یعنی: شیطان خواست تا با آشکارساختن عورتهای آدم و حوا که از دیدشان مستور بود، به آنان بدی کند زیرا قبل از آن، آدم و حوا نه خود عورتهای خویش را می دیدند و نه یکی از آنها عورت دیگری را می‌دید.

رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، أز أهداف شیطان است !

مفسر «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: این آیه دلیل برآن است که برهنگی (کشف عورت)، از بزرگترین مصیبت هاست و پوشش عورت از ایجابات طبع و عقل سلیم میباشد چنانکه برهنگی، فطرتی حیوانی است که انسان سلیم به آن گرایش نمی یابد. علماء گفته‌اند: عورت آدم و حوا فقط برای خودشان آشکار گردید نه برای دیگران.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَقالَ ما نَهاكُما رَبُّكُما عَنْ هذِهِ اَلشَّجَرَةِ إِلاّ أَنْ تَكُونا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونا مِنَ اَلْخالِدِينَ(20)»: این توضیح و سوسه‌ی شیطان ملعون است؛ یعنی برای ایجاد تردید وسوسه دردل آنها گفت: خدا جزبه خاطر اینکه مبادافرشته شوید یابرای همیشه در بهشت بمانید، شما را از خوردن میوه‌ی این درخت منع کرده است.
شیطان، آدم و حوا را وسوسه میکرد که اگر از این درخت، بخورید، ملائیکه شده یا ابدی میشوید و خداوند چون نمیخواهد شما به این مقام برسید، دستور داد که از آن نخورید.
در مورد اینکه چرا حضرت آدم علیهم السلام نهی الهی را نادیده گرفت و از درخت ممنوعه خورد، در آیۀ 21 جواب وتوضیح آن داده شده است که: نهی در اینجا عنوان کراهت دارد، نه تحریم، و مانند نهی طبیب از یك غذا برای مریض میباشد که اگر مریض آن غذا را بخورد به مشکل صیحی مواجه میشود وآثار و عوارض مربوط به خود را دارد، نه آنکه حرام باشد.

وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ﴿٢١﴾

و برای آن دو سوگند یاد کرد که من برای شما از خیر خواهانم.(۲۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قاسم»: سوگند یاد کرد، قسم خورد. «الناصحین»: خیر خواهان، مخلصان.
آلوسی میگوید: تعبیر سوگند به صیغه‌ی مفاعله برای مبالغه [و تأکید] در سوگند است.

تفسیر:

«وَقاسَمَهُما إِنِّی لَکُما لَمِنَ اَلنّاصِحِینَ(21)»: و شیطان برای آدم و همسرش به الله قسم خورد که قصد نصیحت شما را دارم، وی نصیحت‌گری أمین است که برمنفعت آنها حریص میباشد. یا معنی آیۀ مبارکه اینست که: إبلیس بر خیرخواهی خویش برای آنان قسم خورد، آن دو نیز، برقبول این مرام او سوگند خوردند، یعنی آدم وحوا اورا تصدیق کردند و این اندیشه در نهادشان خطور نکرد که او دروغگوی گمراه‌کننده‌ای است و تعبیر «قاسمهما» که از باب مفاعله است وبرانجام دوطرفه فعل دلالت میکند، نیز مؤیداین معنی است. به‌همه حال درنهایت آنها رافریب داد. طوریکه انسان مؤمن نیز فریب میخورد.
باید گفت که: حضرت آدم و همسرش در آغاز به إبلیس إعتمادی نداشتند و شیطان برای جلب اعتماد آنها نه تنها قسم خورد بلکه برآن تأکید هم کرد.
ولي درباره انسانها نوع عداوت و دشمنی إبلیس مبین است برای اینکه هم بالصراحه قسم یاد کرد گفت: «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ»: و هم راه‌های عداوت را شمرد، پس عداوت شیطان نسبت به انسان عداوت روشنی است.
مفسرآلوسی أبو الثناء الآلوسي درتفسیر خویش می نویسد: به منظور مبالغه آن را با صیغه‌ی «مفاعله» بیان کرده است؛ چون کسی که قصد فریب دیگری را دارد تلاش فراوانی را به عمل می آورد. (تفسیر روح المعانی ۸/۱۰۰.).
قابل تذکر است که: خطاب از طریق وحی به آدم از جانب پروردگار بود که الله تعالی، او و همسرش را مخاطب قرار می دهد تا به طور یکسان از نعمتهای آن باغ و بوستانهای محل سکونت خود، برخوردار شوند و از خوردن میوه‌ی درخت ممنوع نیز امتناع ورزند، تا از این آزمون الهی پیروز شوند؛ اما ابلیس به آنان حسادت ورزید، وهردو را وسوسه کرد وفریب داد(ناس آیات1 الی6) وخوردن میوه‌ی ممنوع را درنظرشان آراست ودل به‌آن

(c) ketabton.com: The Digital Library

بستند(طه آیه 120)، (فاطرآیه 6) وسرانجام خوردند و نافرمان شدند. (طه آیات 121 و122).

فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ﴿٢٢﴾

و به این ترتیب آنها دو را با فریب (از مرتبه و مقام شان) پایین آورد، پس چون آن دو از آن درخت چشیدند، عورتهای‌شان برای آنها آشکار شد، و شروع نمودند به چسپانیدن برگ درختان جنت بر جسم خود. و پروردگارشان ندا داد: آیا شما را از آن درخت منع نکرده بودم و نگفته بودم که بی‌گمان شیطان دشمن آشکار شماست؟ (۲۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَدَلَّاهُمَا»: إبلیس مقام آن دو را - کم کم - پایین آورد، به سقوط کشانید. «بِغُرُورٍ»: با نیرنگ و حیله، دروغ، فریب، مکر، سخن بیهوده. «بَدَتْ»: ظاهر گشت، نمایان شد.

«طَفِقَا»: شروع کردند. «يَخْصِفَانِ»: می چسپانند، می اندازند، می پوشانند، وصله می زنند، می دوزند، بخیه و پینه می کنند.

تفسیر:

«فَدَلَّاهُما بِغُرُورٍ»: واضح است که: حربه‌ی همیشگی شیطان، همانا فریب و غرور است، شیطان با مکر و حیله و به وسیله‌ی قسم دروغ فریب داد. آن دو را به سوی خوردن درخت کشانید.

واقعیت امر هم اینست که: تمایل به وسوسه‌های شیطان، همچون دستیابی به طنابی سست و کوتاه و سقوط در چاه گناه است.

ابن عباس(رض) میفرماید: آدم وحوا را با قسم فریب داد، آدم گمان نمی‌کرد هیچکس نام الله متعال را به دروغ بر زبان بیاورد، از این‌رو شیطان با وسوسه و فریب آنها را فریب خورد. (تفسیر قرطبی ۱۸۰/۷).

شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف مینویسد: «فَدَلَّاهُمَا» یعنی: آنان را به این اقناع رساند که از میوه آن درخت بخورند. «بغرور» یعنی: با قسم که به الله یاد کرد، آنان را برای انجام چنین کاری فریب داد.

از قتاده روایت کرده اند که گفت: «مؤمنان را وقتی به الله قسم میدهند، ممکن است فریب بخورند.» و از ابن عمر روایت کرده اند که اگر میدید غلامش از الله فرمان میپذیرد وبه نیکی نماز میگزارد، او را آزاد میکرد و غلامش هم برای این که به آزادی نایل آید، چنین کاری رامیکرد. به اوگفتند: فکر میکنم او تورا بدینترتیب فریب میدهد! در جواب گفت: اگر کسی با نام الله ما را بفریبد، ما هم فریبش را می خوریم.

«فَلَمّا ذاقَا اَلشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما»: و چون از آن درخت خوردند عورت‌های شان ظاهر وکشف شد.

مفسر کلبی گفته است: لباسشان برافتاد و عورت یکدیگر را دیدند و خجالت کشیدند. دراین هیچ‌جای شکی نیست‌که برهنگی، نوعی ازمجازات الهی‌است.

شیخ محمد رشید رضا مفسر تفسیر منار در تفسیر جمله‌ی: «...بَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما» مینویسد: آن چه نزد من، به مطلب نزدیکتر است، این است که: آشکار شدن سوآت (عورتهای‌شان) به این معناست که: شهوت تناسل و زاد و ولد، پس از خوردن آن میوه - آرام آرام - در

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهاد آدم و حوا خزید و جای گرفت و هر دو را به سوی چیزی که بر آنان نهان بود، واداشت؛ اما از آشکار کردن آن شرم داشتند و دریافتند که باید آن را مستور بدارند. بنابر این، خود را با برگهای پهن و دراز گیاهان پوشیدند. او برگ بسیار پهن گیاهی به نام «بابا آدم» که در باغچه‌ها و سایر درختان و کنار جویبارها می روید، از همانجا سرچشمه گرفته است. پس این موارات و مخفی نگاه داشتن، معنوی است... و الله اعلم بمراده. (تفسیر منار، جلد8، صفحه 350)

قابل یادآوری است که: توجّه کردن به فرمان‌ها و ارشادات الهی مهم است، فرق نمیکند که این هدایات خورد باشد یا بزرگ، کم باشد چه زیاد. «فَلَمَّا ذاقَا» همچنان در ارتکاب گناه، کوچك و گناه بزرگ مطرح نیست، مهم گستاخی و سرکشی انسان است. لذا گاهی گناه کوچک و خورد هم باعث رسوایی و سقوط انسان می شود.

از فحوای آیه مبارکه به یک اصل مهم دست می یابیم وآن اینکه: دربسیاری از اوقات، سقوط گام به گام صورت میگیرد، بطور مثال: در بدو ایجاد فکر انحرافی، «فَدَلَّاهُما بِغُرُورٍ» سپس انجام منهیّات و خوردن چیزهای ممنوع، «فَلَمَّا ذاقَا الشَّجَرَةَ» و آنگاه سقوط و برهنگی. «بَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما».

«وَطَفِقا يَخْصِفانِ عَلَيْهِما مِنْ وَرَقِ اَلْجَنَّةِ» بنابر این تلاش نمودند تاعورت‌های شان را با برگ‌های درختان بهشت بپوشند. در صورتی که قبل از آن لباس فاخر بهشتیان بر تن داشتند.

به قولی: آن برگ‌ها؛ برگ درخت انجیر بود که آن را بر عورت‌های خود به صورت طبقه‌ای از برگ‌ها بر بالای طبقه‌ای دیگر می‌چسباندند تا عورت‌های خود را بپوشانند امام قرطبی در این مورد نوشته است: برگ را می‌کندند و به هم می چسباندند تا خود را بپوشانند! «خصف النعل»، (دوختن وپینه کردن کفش ها) نیز از آن آمده است.

از سعید بن جبیر روایت کرده اند که گفت: جامه آنان از جنس صدفی ناب بود. ازوهب ابن امیه روایت شده است که لباس آدم وحوا عبارت بود ازنوری که بر عورت آنها پرده کشیده بود به طوری که نه آدم عورت حوا را می دید و نه حوا عورت آدم را، اما وقتی مرتکب گناه شدند عورتشان نمایان و کشف گشت. (طبری ۳۵۵/۱۲.).

«وَ ناداهُما رَبُّهُما أَلَمْ أَنْهَكُما عَنْ تِلْكُمَا اَلشَّجَرَةِ وَ أَقُلْ لَكُما إِنَّ اَلشَّيْطانَ لَكُما عَدُوٌّ مُبِينٌ(22)» چه لغزش بزرگی بود که به دنبال آن حسرت بزرگ آمد و چه خطایی بود که پشیمانی به دنبال داشت! امر الله متعال مقدر و قضایش نافذ است. اوتعالی آدم وحوا را ندا کرد و فرمود: آیا شما را از خوردن این درخت نهی نکردم؟ من به عنوان پروردگار، شما را آفریده و به مصالحتان داناترم و به شما خبر دادم که شیطان دشمنی واضح و آشکار برای شماست و در نصائح خویش که نسبت به شما انجام می دهد از دغل و فریبکار می‌گیرد. ملاحظه میداریم که: أحکام و أوامر و نواهی و هشدارهای خداوند همواره در جهت رشد و تربیت انسان است.

در آیة مبارکه خطاب الله تعالی با کلمه‌ی «ندا» آمده است، «ناداهُما»، ندا برای خطاب دور است، گویا آدم و همسرش با خوردن از درخت نهی شده، از قرب الله دور شدند.

«ألم أنهکما» توبیخ و تنبیهی از جانب الله به آنان است به سزای خطایی که از آنان سر زد، زیرا الله متعال آنان را از دشمنی شیطان برحذر داشته بود، اما آنان از او حذر نکردند و الله از آدم پرسید: آیا من نعمت های بسیاری به تو نداده بودم که تو را از این درخت بی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیاز کند؟ آدم درجواب گفت: بلی! قسم به عزتت ما را بس بود اما گمان نمی‌کردم هیچ یک از مخلوقات تو، قسم دروغ یاد کند، خدای عز و جل فرمود: به عزتم قسم! تو را به زمین می فرستم، آنگاه جز سختی معیشت نصیبی نخواهی داشت. (البحر ۲۸۱/۴.).
قابل تذکر میدانم: با درنظرداشت اینکه دشمنی شیطان در برابر انسان واضح وآشکار است؛ امّا با تأسف باید گفت که هستند تعداد از انسانها که در بسیاری از اوقات از خطر و دشمنی او غافل می شوند.

خواننده محترم!

وقتی آدم دریافت که برهنگی هایشان برای شان آشکار گشته، و ابلیس به آنان دروغ گفته است و مورد نکوهش پروردگار قرار گرفته اند، گفت: چنان میپنداشتم که هیچ مخلوقی دروغ نمیگوید و به دسیسه و حیله گری نمیپردازد.
آنگاه هم خود و هم همسرش در پیشگاه آفریدگار دستها را بلند کردند و از تقصیر خویش، معذرت و بخشش طلبیدند و به درگاه خدا إلتماس کردند.
پس از اعتراف به خطاها و اشتباهاتی که مرتکب شده بودند، خداوند، هر دو را مورد آمرزش وعفو خود قرار داد و کلماتی به آدم آموخت تا بدان وسیله توبه اش را پذیرفت و از او درگذشت.(سوره بقره آیه 37).

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴿٢٣﴾

(آدم وحوا به‌غفلت خود اعتراف نموده عرض کردند و) گفتند: ای پروردگار ما! مابه خویشتن ستم کردیم واگر مارا نبخشي و بر ما رحم نکني از زیانکاران خواهیم بود.(۲۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الخاسرین»: زیانکاران.

تفسیر:

در برابر ظلم و ستم هایی که به خود روا می داریم باید از الله متعال استمداد جوییم و آنها را جبران کنیم.
بدین ترتیب آدم و حوا به گناه خود اعتراف کرده و از گناه خویش پشیمان گشته و توبه کردند و از خدا بخشودگی و رحمت طلبیدند.
آدم و حوّا، هم در تخلّف شریك بودند، هم در جبران گذشته و عذرخواهی.
طوریکه گفتند: پروردگارا! ما برخویشتن از طریق خوردن درخت ظلم کردیم و از نهی تو مخالفت و از شیطان اطاعت نمودیم، پس گناه ما را ببخش و اگر ما را با رحمت خود درنیابی حتماً هلاک خواهیم شد.
این اعتراف آدم وحوا، برخلاف شیوه ابلیس بودکه از معصیت خویش عذر خواهی نکرد واز پروردگارخویش آمرزش نخواست بلکه استکبار ورزید.
مهم‌ترین مسأله برای گناهکار، مغفرت الهی است، سپس درخواست‌های دیگر. به‌یادداشته باشید که: عنایت ولطف ومهربانی الله متعال، جلوی خسارت ابدی را می‌گیرد.
در ضمن قابل یادآوري است که: این عملکرد آدم و حوا می‌توان سنتی نیکو برای تمام گنهکاران باشد و هرکه توبه کند خدای تعالی می بخشد و اگر توبه در پیشگاه الله متعال محبوب‌ترین عمل نمی بود، او عزیز ترین مردم نزد خود را به آن مبتلا نمی‌کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبری گفته است: این آیه همان کلماتی است که آدم از پروردگارش دریافت کرد. (طبری این روایت را از ضحاک نقل نموده است و به آیه‌ی فَتَلَقّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِماتٍ اشاره دارد.).
البته این دعا و زاری نیز نمایانگر توبه آنهاست.

دروس حاصله از این داستان:

توجه باید داشت که: حس شرم وحیا در انسان یک حس فطری وطبیعی است و اولین مظهر آن، شرمی است که وی در عریان کردن اندام های مخصوص بدن خود در برابر دیگران به صورت فطری احساس میکند. قرآن عظیم الشأن به ما میفرماید؛ این شرم وحیا در اثر رشد و تکامل فرهنگی و تمدن در انسان پدید نیامده است ونه آنگونه که برخی از پیروان مکتب شیطان فکر میکنندکه گویا چیزی است اکتسابی، بلکه چیزیست که از روز اول به صورت طبیعی و فطری در انسان بوده است.

نخستین و اولین حیله ای که شیطان برای به در بردن انسان از راه راست فطرت بشری آن را به کار بست، این بود که حس شرم و حیای او را نشانه گرفت و با گشودن دروازه کارهای زشت و ناپسند از راه برهنگی در برابر او، در امور جنسی وی را به انحراف کشاند. به عبارت دیگر ضعیف ترین نقطه ای که برای وارد کردن ضربه برجبهه‌ی حریف پیدا کرد، جنبه‌ي جنسي زندگی او بود واولین ضربه را نیز به حجاب او وارد کرد که به صورت شرم و حیا خدای بلند مرتبه در فطرت او به ودیعت نهاده بود. این نیرنگ شیطان و شاگردان او تا به امروز نیز به همان صورت ادامه دارد. هیچ کاری تحت عنوان «پیشرفت» نزد آنان مادام که حجاب را از زن نگرفته و او را به بازار نیاورده و به گونه‌ای برهنه نکرده اند، آغاز نمی شود.

این نیز بخشی از فطرت انسان است که فراخوان و دعوت آشکار به بدی را بسیار اندک میپذیرد. به طور معمول دعوت کنندگان به فساد و بدی مجبورند برای به دام انداختن او در لباس خیرخواه ظاهر شوند.

انسان درباره‌ی رسیدن به مقام های بالاتر، به طور مثال رسیدن به مقام فوق بشری و یا کسب حیات جاویدان یک تشنگی طبیعی موجود است، شیطان اولین پیروزی را در برابر او با فراخواندن همین حس او به دست آورد.

مؤثر ترین نیرنگ شیطان همواره این بوده و هست، که وعده هاي کاذب و فریب دهنده به مقام های بالاتر ورساندن به شرایطی بهتر از شرایط موجود، راهی را پیش روی انسان قرار میدهد که برعکس او را به سوی پستی میبرد.

مشهور است که شیطان اول حوا را فریب داد و پس از آن از وی به عنوان ابزاری برای فریب دادن آدم استفاده کرد. اما قرآن این مطلب را رد میکند و میگوید او هردو را فریب داد وهردو از وی فریب خوردند. به ظاهر این مطلب اهمیت چندانی ندارد، اما تنها کسانی که می دانند این داستان مشهور درپایین آوردن جایگاه اخلاقی حقوقی واجتماعی زن چه نقش بزرگی داشته است، به اهمیت و ارزش واقعی این گفته‌ی قرآن پی می برند.

واین پندار که برهنه شدن عورت آدم و حوا، به محض چشیدن از آن درخت، در اثر خاصیتی که در آن درخت وجود داشته، بوده است، هیچ گونه دلیل منطقی ای ندارد. در اصل برهنه شدن آنان پیامد چیزی جز نافرمانی خدا نبود. پیش از آن الله متعال به تدبیر خود عورت های آنان را پوشانده بود، اما زمانی که الله را نافرمانی کردند، الله حفاظت خویش را از آنان برداشت، عورت آنان برهنه گردید و به حال خود رها شدند تا اگر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواسته باشند و لازم بدانند خود به پوشاندن عورت خویش بپردازند و اگرهم لازم ندانند برای آن سعی نکنند، برای الله متعال هم مهم نیست که در چه حالی میگردند. این گویا نشان دادن این حقیقت برای همیشه بود که اگر انسان الله را نافرمانی کند، دیر یا زود بی پرده خواهد گردید و این که تأیید و حمایت خدا تا زمانی همراه انسان است که او مطیع فرمان الله باشد. به محض خارج شدن از محدوده ی اطاعت، تأیید و حمایت خدا را از دست خواهد داد و به خودش سپرده خواهد شد.

این همان چیزی است که پیامبر صلی الله علیه وسلم در احادیث متعددی آن را بیان فرموده و همواره چنین دعا میکرده است که: «اللهم رحمتک ارجو فلا تکلني إلی نفسی طرفة عین» خدایا امید به رحمتت دارم، پس حتی برای یک لحظه هم مرا به خودم وانگذار.

شیطان در پی اثبات این بود که انسان استحقاق برتری ای را که به او در برابر وی داده شده است ندارد. اما در اولین معرکه شکست خورد. تردیدی نیست که انسان به طور کامل نتوانست از امر رب خویش اطاعت کند و این ضعف او آشکار شد که امکان آن هست که او در دام حریف خویش گرفتار آمده از راه اطاعت منحرف شود. اما در هر صورت این امر نیز به طور قطع ثابت شد که از منظر اخلاقی انسان مخلوقی است برتر، زیرا:

اولاً، شیطان مدعی برتری و بزرگی بود، اما انسان چنین ادعایی نداشت و برتری و بزرگی به او داده شد.

ثانیاً، شیطان بنا به غرور و خود بزرگ بینی خود و با اختیار خود امر خدای متعال را نافرمانی کرد، اما انسان به اختیار خود امر خدای متعال را نافرمانی نکرد، بلکه در اثر وسوسه‌ی شیطان گرفتار آن شد.

ثالثاً، انسان دعوت آشکار شر را نپذیرفت، بلکه دعوت کننده ی شر مجبور شد در لباس دعوت کننده‌ی خیر نزد او بیاید. او در پی پستی به سوی پستی نرفت. بلکه دراثر این اشتباه به سوی آن رفت که این راه اورا به بلندی میبرد.

رابعاً، زمانی که به شیطان درباره‌ی اشتباه و نافرمانی او تذکر داده شد، او به جای اعتراف به اشتباه خود وبرگشتن به‌سوی بندگی، بیش از پیش بر نافرمانی پای فشرد، اما زمانی که به انسان درباره‌ی اشتباه و نافرمانی او تذکر داده شد، همانند شیطان سرکشی نکرد، بلکه به محض پی بردن به اشتباه خود پشیمان شد. به اشتباه خود اعتراف کرد، از نافرمانی به سوی فرمانبرداری و بندگی بازگشت و باخواستن بخشش وآمرزش درپی جست و جوی پناهگاهی تحت حمایت و رحمت پروردگارش بر آمد.

این گونه راه شیطان و راهی که شایسته‌ی انسان است به طور کامل از هم جدا میشوند. راه خالص شیطان، سرباز زدن از بندگی، سرکشی اختیارکردن در برابر خدای متعال، با وجود تذکر داده شدن با کمال استکبار برروش یاغیانه‌ی خوداصرار ورزیدن وسعی کردن برای فریب‌دادن وبه سوی معصیت ونافرمانی سوق دادن کسانی است که راه اطاعت را می پیمایند. اما راه شایسته برای انسان این است که اولا او در برابر وسوسه های شیطانی ایستادگی کند و برای دانستن و در امان ماندن از نیرنگ های این دشمن خود همیشه هوشیار و بیدار باشد، اما اگر بازهم قدم هایش از راه اطاعت و بندگی لغزیدند، به محض پی بردن به اشتباه خود، با ندامت و شرمساری بلافاصله به سوی رب خویش برگردد و درپی جبران کوتاهی ای برآید که از او سر زده است. این است آن درسی که الله متعال میخواهد در این جا بدهد. هدف فهماندن این مطلب است که این راهی که آنرا می پیمایید راه شیطان است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

این بی نیازی وانحراف شما از راه خدا وشیاطین انس وجن را ولی وسرپرست خویش قراردادن واین اصرار شما براشتباه خود با وجود بیدار باش های پیاپی، در اصل روشی به طور کامل شیطانی است. این بدان معناست که شما گرفتار دام دشمن ازلی خویش شده درحال شکست خوردن کامل از او هستید، پس سرانجام این روش همان سرانجامی است که درآخر خود شیطان دچار آن میشود. اگرشما خودتان دشمن خویش نشده اید وهنوزهم اندکی عقل درشما وجود دارد، پس به خود بیایید وهمان راهی را اختیار کنید که پدر و مادرتان آدم و حوا در آخر اختیار کرده نمودند. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن شیخ سیّد ابوالأعلی مودودی)

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴿٢٤﴾

(الله) فرمود: پایین شوید که شما دشمن یک دیگرید، و برای شما در زمین قرارگاه (مسکن) است، و بهره مندی است تا مدتی معین.(۲۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اهبطوا»: فرود آید، پایین روید. «مستقر»: قرارگاه، استقرار وسکون. «متاع»: برخورداری و تمتع. «الی حین»: تا وقت معلوم که مرگ فرا رسد، تا پایان زندگانی این جهانی.

تفسیر:

«قالَ اِهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْض عَدُوٌّ»:ازآثاروضعی خلاف وگناه نمیتوان گریخت، خداوند متعال به آدم و حوا خطاب فرمود، (این خطاب الهی هم شامل آدم و حوا و ذریه آن دو وهم شامل ابلیس است) از بهشت به سوی زمین فرود آئید، در حالیکه با یکدیگر دشمنی وکینه و عداوت دارید، پس شیطان دشمن انسان و انسان دشمن شیطان است. دنیا جایگاه تنازع و تزاحم و تضادّ است و انسان‌ها به خاطر تزاحم منافع و غرائز، با هم درگیر می‌شوند.و زمین ما رزمگاه این عداوت قرار داده شده؛ چه خلافت آن به آدم علیه السلام سپرده شده بود.

همچنان مفسران مینویسند که: مخاطبان جمله‌ی «اهْبِطُوا»، یا آدم و حوّا و ابلیس هستند ویا آدم و حوّا و ذریّه آنها. البتّه در یك جا ابلیس به تنهایی مورد خطاب قرار گرفته است، «فَاهْبِطْ مِنْها» (اعراف، 13) و در جای دیگر آدم و حوّا، «قالَ اهْبِطا مِنْها جَمِيعاً» (طه، 123.) که اگر جایگاه هبوط آنها یکی باشد، ممکن است «اهْبِطُوا» جمع بین آنها باشد.

مراد از «هبوط»، آمدن به زمین است، زیرا به دنبال آن میفرماید: «وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ» گرچه خداوند متعال توبه‌ی آدم و حوّا را پذیرفت، «فَتابَ عَلَيْهِ» (بقره، 37.)، ولی اثر وضعی گناه باقی است. اثر وضعی آن ترك اولی و نافرمانی آدم و حوّا، خروج از آن جایگاه بهشتی و هبوط به زمین بود.

نباید فکر کرد که دستور فرود آمدن از بهشت به زمین به آدم و حوا علیهم السلام به طور سزا داده شده بود. درجاهای متعددی از قرآن با کمال صراحت بیان شده است که الله توبه‌ی آنان را پذیرفت و آنان را بخشید. از این رو در این دستور هیچگونه جنبه‌ی سزا و مجازات وجود ندارد. بلکه فرود آمدن و استقرار آنان در زمین به خاطر هدفی است که انسان برای آن آفریده شده بود. (تفسیر تفهیم القرآن مودودی).

«إِنَّ اَلشَّيْطانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا. وَ لَكُمْ فِي اَلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتاعٌ إِلى حِينٍ(24)»: یعنی دشمنی در بین شما نظر به حکمتی که خدای تعالی اراده نموده مستمر خواهد بود،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پس قرارگاه و مسکن شما در زمین و متاع شما از طعام و شراب و لباس در آن است که تا هنگام وفات شما ادامه خواهد داشت چون اجل‌ها معلوم و ارزاق تقسیم شده است.
مدّت ونهایت زندگی دنیوی برای بشر نامعلوم است زیرا کلمه «حِین» نکره آمده است. و باید با تمام صراحت گفت که: زندگی دنیوی و استفاده، انتفاع، و تمتع از آن ابدی نیست.

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ﴿٢٥﴾

پروردگار فرمود: در آن زندگی میکنید، و در آن می میرید، و از آن (در روز قیامت) بیرون می آیید.(۲۵).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فیها»: در زمین، «تَمُوتُونَ»: می میرید. «تُخْرَجُون»: بیرون آورده می شوید.
«قالَ فِيها تَحْيَوْنَ وَفِيها تَمُوتُونَ وَمِنْها تُخْرَجُونَ(25)»: در زمین زندگی می‌کنید و در آن دفن میشوید یعنی زندگی و مرگ شما در زمین است و در داخل زمین قبرهای شماست و از این قبرها به منظور حساب بیرون آورده خواهید شد، همانگونه که فرموده است: «مِنْها خَلَقْناکُمْ وَفِیها نُعِیدُکُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُکُمْ تارَةً أُخْری.»: از این‌رو زمین مادر شما به حساب می‌آید که هم شما را در نهاد خود حمل میکند و هم می زاید و هم محل معاش شماست.
در این هیچ جای شکی نیست که: انسان، پس از مرگ دوباره زنده خواهد شد. «مِنْها تُخْرَجُونَ»، آدم علیه السلام از این ناراحت و غمگین بود که طوری تصور داشت که: دیگر به بهشت و زندگی جاوید نخواهد رسید، خداوند فرمود: «پس از زندگی دنیا میتواند به بهشت جاوید برسد.».
ملاحظه میکنیم که حق تعالی دراین آیات، سه نمونه از خلق خویش را معرفی میکند: نمونه‌ای که در طاعت مطلق و تسلیم کامل قراردارد، نمونه دیگری که در عصیان مطلق و استکبار منفور غوطه‌ور است و طبیعت سوم که ترکیبی از خیر وشر را باهم دارد، که همانا طبیعت بشری است.

خوانندگان گرامی!

درآیات متبرکه(26 الی 27) درباره نعمتها والطاف لطفها ومهربانیها.الهی، حذر از حیله، دروغ، شعبده بازی، مکر و فریب، شیاطین بحث بعمل آمده است.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴿٢٦﴾

اي فرزندان آدم! البته ما برای شما لباسی را فرود آوردیم که عورتهای شما را میپوشاند، و برای شما زینت است. و (لیکن) لباس پرهیزگاری (و عمل صالح) این ازهمه بهتر است. این از نشانه‌های الله (بر اکرام اولاد آدم) است. تا (نعمت او را) یادآور شوند.(۲۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أنزلنا علیکم لباسا»: لباسی برای شما فروفرستادیم، درست کردیم. (زمر آیه 6، حدید آیه 25). «یُوارِي»: می پوشاند. پنهان و مستور می دارد. «رِیشاً»: پَر، لباس زیبایی و زینت و آرایش در اینجا مراد لباس زینت و وسائل آرایش است. «ذلِكَ»: آن آفرینش لباس به طور مطلق، یا آن آفرینش لباس تقوا.

تفسیر:

باید یادآور شد که بعد از نقل داستان حضرت آدم علیه السلام، خداوند متعال درسوره أعراف چهار بار (یعنی درآیات 26، 27، 31 و 35)، الله متعال فرزندان آدم و نسل بشر را مخاطب قرار داده و به اموری همچون: حفظ لباس تقوا، و در مورد اینکه نباید فریب

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیطان راخورد، هکذا درخوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها وتجمّلات نباید اسراف صورت گیرد و بصورت کل درباره اجابت پذیرفتن دعوت انبیا، سفارش و بحث بعمل آمده است. طوریکه میفرماید: «یا بَنِی آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ وَ رِیشاً» ای بنی آدم! همانا برای پوشش عورت‌ها و اجسامتان دو نوع لباس به شما داده است: لباسی که با آن ستر عورت می‌کنید و لباسی که برای زینت و تجمل از آن استفاده می‌کنید.

باید گفت که: پوشش و پوشاندن کار خداست، «أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِي»، ولی برهنگی و برهنه کردن کار شیطان است.

مفسرزمخشری فرموده است: ریش عبارت است از لباس تجمل. از ریش به معنی پر پرنده گرفته شده است؛ چون پر لباس و زینت پرنده می باشد. (تفسیر کشاف ۹۷/۲).

همچنان سایر مفسران بدین عقیده اند که: مراد از ریش در اینجا: لباس زینت است، یعنی بر شما دو لباس فرود آوردیم، لباسی برای پوشش عورتهایتان و لباس دیگری برای آرایشتان پس حکمت از انواع لباسها و پوشیدنی‌هایی که حق تعالی استفاده ازآنها را به بنی‌آدم الهام کرد، هم پوشش و هم زینت است.

در حدیث شریف به روایت علی(رض) آمده است که فرمود: از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیدم که در هنگام پوشیدن لباس فرمودند: «الحمد لله الذي رزقني من الرياش ما أتجمل به في الناس وأواري به عورتي».

«ستایش‌خدایی را که به من از جامه‌های فاخر، آن مقدار ارزانی فرمود که با آن در میان‌مردم خود را بیارایم و عورتم را نیز با آن بپوشانم».

«وَلِباسُ اَلتَّقْوی ذلِکَ خَیْرٌ» در حالیکه لباس ایمان وعمل صالح از همۀ این لباس‌ها بهتر است؛ زیرا با دوامتر است. یعنی: لباس ایمان و عمل صالح، لباس زهد و پرهیزگاری از گناهان و لباس ترس از خدای عزوجل؛ بهترین و زیباترین لباس‌هاست.

«لِباسُ التَّقْوی»، لباسی است که بر اساس تقوا، تواضع، پاکی و پاکدامنی باشد و به هر یك از خشیت، طاعت، عفّت، حیا و عمل صالح نیز تعبیر شده است.

آن گونه که در لباس مادی، پوشش عیوب، حفاظت از سرما و گرما و زیبایی مطرح است، تقوا هم عامل پوشش عیوب است، هم نگهدارنده از گناه و هم مایه‌ی زیبایی معنوی انسان می باشد.

«ذلِكَ مِنْ آیاتِ الله لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ (26)»: این از نشانه‌های قدرت الله متعال است؛ تا ایشان غور کنند. یعنی در آن نشانه‌ها دقت کنند، و به انعام و اکرام پروردگار باعظمت است که شکر گزار باشند.

توجه فرماید: از خاك، پنبه می روید، از حیوان، پشم تولید میشود و از لعب کرم، ابریشم، اینها همه از آیات الهی است که میتواند مایه‌ی تذکّر و بیداری انسان باشد.

شیخ مودودی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: آنچه در این آیه ها اشاره شده است چند حقیقت به خوبی روشن میشوند: یکی آنکه لباس یک چیز تشریفاتی برای انسان نیست. بلکه یکی ازمهمترین خواسته های فطرت اوست. خداوند متعال بر بدن انسان همانند حیوانات به صورت طبیعی لباسی نیافرید، بلکه به جای آن صفت شرم و حیا را در فطرت او به ودیعت نهاد. اندام های تناسلی او را تنها اندام های تناسلی قرار نداد، بلکه آنها را «سوأة» هم قرار داد که درعربی معنای چیزی را میدهد که انسان آشکار کردن آنرا قبیح میشمرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپس برای برآورده کردن این خواستهی شرم وحیای فطری لباسی آماده برای وی فراهم نکرد، بلکه لباسی را بر فطرت او الهام کرد. «وأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا» تا او با استفاده از عقل خویش این خواستهی فطرت خود را درک کند و سپس با استفاده از موادی که الله آفریده است برای خودش لباسی تهیه کند.

دوم آن که از روی این الهام فطری، ضرورت اخلاقی لباس برای انسان، یعنی پوشش عورت بودن آن، از ضرورت طبیعی آن، یعنی «ریش» بودن و مایهی زینت بودن ومایهی مصؤن بودن از سرما و گرما مقدم تر است. در این باب نیز فطرت انسان برعکس فطرت حیوانات است. لباس و پوشش برای حیوانات تنها «ریش» یعنی وسیلهی زینت و وسیلهی مصون ماندن از سرما و گرما است، اما پوشش عورت بودن آن منظور نیست؛ زیرا اندام های تناسلی آنها به هیچ وجه «سواة» نیستند تا برای پوشاندن آنها در فطرت آنها غریزه ای وجود داشته باشد و برای برآورده شدن این نیاز غریزی آنها، لباس بر تن آنها آفریده شود این موضوع درحق آنها مصداق پیدا نمی کند. اما زمانی که انسان ها راهنمایی شیطان را پذیرفتند مسئله به طور کامل برعکس شد. او شاگردانش را دچار بدفهمی کرد که ضرورت لباس برای شما دقیقا همانند ضرورت حیوانات به آن، تنها به عنوان وسیله ای برای زینت و وسیله ای برای در امان ماندن از سرما و گرما ست، اما پوشش عورت بودن آن اصلاً اهمیتی ندارد، بلکه همان گونه که اندام های تناسلی حیوانات «سوأة» نیستند، اندام های شما نیز «سوأة» نیستند، بلکه فقط اندام های تناسلی اند.

سوم آن که تنها کافی نیست که لباس انسان فقط پوشانندهی عورت و مایهی زینت و وسیلهی در امان ماندن از سرما و گرما برای وی باشد، بلکه در واقع جایگاه والایی که در این باره انسان بایستی به آن برسد، این است که لباس او لباس تقوا باشد، یعنی به طور کامل پوشاننده باشد، در زینت و آرایش نیز نه بیش از حد و نه فروتر از جایگا؛ انسان باشد و نه همراه با فخر، غرور، تکبر و ریا باشد ونه نشان دهندهی امراض روانی ای باشد که دراثر آن مردان زنانگی و زنان مردانگی اختیار کنند و برخی اقوام با مشابه کردن خود به اقوام دیگر تبدیل به تابلوی زندهای از ذلت خود گردند. رسیدن به این جایگاو مطلوب در باب لباس به هیچ وجه در توان کسانی که به پیامبران ایمان نیاورده و خود را به طور کامل به هدایت الهی نسپرده اند نیست. وقتی که آنان از پذیرش راهنمایی خدا خود داری میکنند، ناگزیر شیاطین سرپرست آنان قرار میگیرند و آنگاه آنها را به هر نحو و به هر قیمتی که شده دچار انحرافات و اشتباهات خواهند کرد.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴿٢٧﴾

ای فرزندان آدم! شیطان، شما را نفریبد (و در فتنه و گمراهی نه اندازد) طوری که پدر و مادرتان را [با فریبکاریش] ازجنت بیرون کرد، لباس شان را از تنشان بیرون کشید تا شرمگاهشان را به آنان بنمایاند، البته شیطان و قبیله اش از جایی که آنها را نمی بینید شما را می بینند. البته ما شیطان ها را دوستان کسانی قرار دادیم که ایمان نمی آورند.(۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَنْزِعُ»: بیرون می آورد، بر میکند، در می آورد. «قبیل»: یاران، اطرافیان، همدستان،

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبیله. «مِنْ حَيْثُ»: از آنجا که، به نوعی که از راهی که. «أولیاء»: جمع ولی، دوستان، یاران همدم، ندیمان همنشینان، سرپرستان.

تفسیر:

طوریکه ملاحظه فرمودید که در آیه‌ی قبل، از لباس بمثابۀ نعمت الهی یاد کرد، ولی در این آیۀ مبارکه هشدار میدهد که مواظب باشید شیطان این لباس و نعمت را از شما نگیرد. طوریکه میفرماید: «يابَنِي آدَمَ لايَفْتِنَنَّكُمُ اَلشَّيْطانُ»: ای بنی آدم! از این برحذر باشید که شیطان شما را باحیله و نیرنگ و فتنه‌گری فریب دهد، «كَما أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ اَلْجَنَّةِ» همان طور که والدین شما آدم و حوا را قبل از این به وسیله‌ی خوردن میوه‌ی آن درخت (منهیه) از راه منحرف و ازبهشت بیرون‌شان نمود. و دشمنی بین شما و او همچنان مستمر خواهد بود، باید خود را بیمه شده و به دور از انحراف ندانیم، حضرت آدم که مسجود فرشتگان بود، با فریب شیطان از جایگاه خود دور شد، «يَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِيُرِيَهُما سَوْآتِهِما» و اوکسی است که موجب خلع لباس شما وظهور عورت‌تان گردید، نمایان عورت شان وکشیدن لباس را به شیطان نسبت داده است؛ چون سبب آن بود.

و هدف شیطان نفرین شده این است که پرده‌ی آبروی انسان را پاره کند، و او را از تمام فضایل حسی و معنوی عاری نماید.

یعنی: برحذر باشید از اینکه شیطان شما را بفریبد و از طاعت الهی به بیراهه ببرد، آنگاه از تنتان لباس حسی، یا از روح و قلبتان لباس تقوا را بیرون کشد و در نتیجه، شما را از ورود به بهشت محروم کند. یا برهنگی را در برابر دید کسانی که نظرکردن به عورتتان بر آنان حلال نیست، در چشم و دلتان بیاراید؛ زیرا شیطان را در این میدان طولایی است همانگونه که پدر و مادرتان را فریب داد.

«إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لاتَرَوْنَهُمْ»: این در حالی است که شیطان و اعوانش شما را می بینند و شما آنها را نمی بینید، شیطان همیشه در کمین شما نشسته است پس از حیله و نیرنگش شیطان برحذر باشید؛ چون اگر دشمن طوری بیاید که دیده نشود سخت خطرناک است.

از اینکه شیطان را ما به چشم نمی‌بینیم، نباید از او غافل باشیم بلکه در مقابل آن باید امادگی و احضاراتی همیشگی و دایمی داشته باشیم همیشه آماده باشیم. زیرا فریبندگی شیطان به خاطر ناپیدایی اوست.

بناءً خود را از اینکه شیطان شما را عریان ببیند، نگهدارید زیرا حق تعالی شما را از نمایان ساختن عورتهایتان نهی کرده است.

در ضمن قابل یادآوری است: دشمنی که ما را چنین ببیند، و ما او را دیده نتوانیم؛ حمله او بینهایت خطرناك و مضر، و مدافعت او سخت دشوار میباشد. باید بسیار مستعدّ، هوشیار و بیدار بود. چاره این دشمن نامرئی آنست که ما به ذاتی پناه جوئیم که او را می‌بیند، و وی او را دیده نمیتواند: «لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ». (آیه: 103 انعام) (چشمها او را در نمی یابد، ولی او چشم ها را در می یابد و او نامرئی و دقیق و باریك بین و آگاه است.).

مفسرتفسیرکابلی درتفسیر آیۀ مبارکه«إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لاتَرَوْنَهُمْ» می نویسد: قضیه مطلقه است نه دائمه؛ یعنی، بسا اوقات که او ما را می‌بیند، و ما او را نمی بینیم. این

(c) ketabton.com: The Digital Library

قول مستلزم آن نیست که هیچ وقت در هیچ صورت آن را کسی دیده نمی تواند!؛ پس، از این آیت استدلال نمودن به نفی قطعی رؤیت جنّ، قصور بصیرت است.
از اینکه ما شیطان را نمی بینیم گمان نکنیم که او هم ما را نمی بیند، بلکه او در هر مکان که زمینه‌ی گناه فراهم باشد حاضر است و بدنبال فتنه و فریب می‌باشد. ازیاد نه برید که: سلطه‌ی شیطان، به خاطر اعمال خود انسان است، ایمان به خداوند، مانع ولایت و حاکمیّت شیطان بر انسان می شود.
«إِنّا جَعَلْنَا اَلشَّياطِينَ أَوْلِياءَ لِلَّذِينَ لايُؤْمِنُونَ(27)» شیاطین را سرپرست امور کافران قرار داده‌ایم.
شیطان گرچه اهل ایمان راهم وسوسه مي كند و به لغزش می اندازد، ولی نمیتواند ولایت وسلطه‌ای کامل بر آنها پیدا نماید، «وَماكانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطان» (ابراهیم، 22) زیرا مؤمن، با توبه و پناه بردن به الله نجات می یابد.
آری، شیطان تنها بر کافران سلطه دارد.

یادداشت ضروری!

عورت به سوأت موسوم گشته است؛ چون کشف آن موجب ناخشنودی و خجلت صاحبش میشود. دانشمندان گفته‌اند: آیه دلیل بر این است که کشف عورت از امور بس عظیم است، و طبیعت آن را تقبیح میکند، از این رو به سوأت موسوم شده است. میگویم: آیه هدف و قصد ابلیس لعین را برملا ساخته است: يَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِيُرِيَهُما سَوْآتِهِما، آنان که به نام مترقی بودن و پیشرفت، زنان را به لختی و بی حجابی می خوانند و آنها را به چنان عملی تشویق میکنند، و به نام آزادی و برابری، زنان را به کشف حجاب میخوانند، دشمنان زن و یاران ابلیس اند؛ زیرا هدف هر دو یکی است، که عبارت است از کشف عورت ودرنتیجه آلودگی وسقوط اخلاقی. ترقی وپیشرفت در برهنگی نیست، بلکه در حفظ و صیانت شرف و عفت و پاکدامنی است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (28 الی 30) در بارۀ مشرکان و تقلید از نیاکان و دلایل بی اساس شان بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴿٢٨﴾

و چون کار زشتی (بی حیائی) کنند، میگویند: ما پدران خود را بر آن یافته‌ایم، و الله ما را به آن امر کرده است، بگو: هرگز الله به کار زشت امر نمی کند، آیا آنچه را که نمی دانید به الله نسبت میدهید؟(٢٨)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَاحِشَةً»: کار بسیار زشت و ناپسند، شرک، از مصادیق آن: طواف کعبه با تن برهنه.
الفحشاء: کردار زشت وپلید. همچنان «فاحِشَةً» («فاحشه» به گناهی گفته می شود که قباحت و زشتی آن روشن باشد).

تفسیر:

در آیه های قبلی خواندیم که: شیاطین، همدم و قرین کافران اند و هر آن بر وجودشان چیره میگردند و این آیه‌ها مبارکه نیز یادآور میشود که اثر شیاطین بر بی باوران؛ یعنی، پیروی این قوم از آنها.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طوریکه یادآور شدیم این به موضوع برهنگی، مشرکان در حال طواف است که در جاهلیّت مرسوم بود اشاره دارد، آنان این کار را به تقلید از نیاکان واجداد خویش انجام می دادند؛ و در ضمن مدّعی می شدند که خداوند دستور داده تا اینچنین به طواف کعبه بپردازند!
مشرکین در این عمل خویش از أجداد خویش به تقلید می پرداختند واین خویش را بنام تقلید از نیاکان خود توجیه نموده وعمل شرکی خویش به نسبت میدادند و میگویند: «سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْشاءَ اللهُ ما أَشْرَكْنا وَلا آباؤُنا وَلاحَرَّمْنا مِنْ شَيْءٍ» (انعام، 148). (به زودی کسانی که شرك ورزیده‌اند، خواهند گفت: اگر الله می‌خواست، نه ما و نه پدرانمان شرك نمی آوردیم و هیچ چیزی را (از سوی خود) حرام نمی کردیم.)،
«وَ قالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شاءَ اللهُ ما عَبَدْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَ لا آباؤُنا وَلا حَرَّمْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» (سوره نحل، 35.) (وکسانی‌که شرك ورزیدند، گفتند: اگر خدا میخواست نه ما و نه پدرانمان هیچ چیزی را غیر از او نمیپرستیدیم و بدون حکم او هیچ چیزی را حرام نمی‌کردیم.) آنان طوری می‌پنداشتند چون الله به آنان مهلت داده، پس یا راضی به فحشا و زشتی‌های آنان است و یا به آن فرمان داده است.
«وَإِذا فَعَلُوا فاحِشَةً»: وقتی مشرکین مرتکب عملی ننگین و قبیح می شوند از جمله طواف بیت الله با بدن لوچ و عریان که عمل بینهایت قبیحانه وبدی بود، و یا هم تقدیم نمودن نذر به پیشگاه بت‌ها، آنان در توجیه این عملکرد خویش دو توجیه را پیشکش میگردند، «قالُوا وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا»اول اینکه پدران‌شان چنین عمل را انجام داده اند، و می افزودند از پدران خود تقلید و پیروی کرده و ما آنها را اینگونه یافته‌ایم.
پایبندی به روش زشت و غلط نیاکان و بدعت در دین، نشانه ولایت شیطان و عدم ایمان است.
به تأسف باید گفت که: گاهی انحرافات انسان، برای نسل‌های بعدی الگو و سرمشق قرارمیگیرد ومنحرفان، بارگناه نسل های آینده را نیز به دوش میکشند. باید با تمام صراحت یادآور شدکه: روش گذشتگان، همیشه ارزشمند نیست و تقلید نابجا از پیشینیان در شرع اسلامی ناروا وممنوع است.
«وَ اللهُ أَمَرَنا بِها»: دوم اینکه الله متعال آنها را به انجام چنین کاری امر کرده است یعنی الله دستور در آوردن لباس را به ما داده است، پس چگونه با داشتن لباس به طواف بپردازیم؟ در چنین صورتی از فرمان الله سرباز زده‌ایم! این ادعا، بستن افترا به الله متعال می باشد.
در حالیکه پروردگار باعظمت در هیچ زمانی به قباحت وزشتی فرمان وهدایت نه فرموده است.«وَاللهُ أَمَرَنا...إِنَّ اللهَ لايَأْمُرُ» درآیة مبارکه ملاحظه میداریم که:
(جواب فعل ماضی را با فعل مضارع می دهد تا نشانه‌ی استمرار باشد.
در ضمن ملاحظه نمودیم که در اولین توجیه ازعمل زشت وقبیح خویش ابتدا از نیاکان او اجداد خویش نام می برند، «وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا» سپس فرمان الله را «وَ اللهُ أَمَرَنا بِها»، مطرح می سازند شاید به این دلیل باشد که کار نیاکان، نزد آنان مهمتر از فرمان الله متعال است.
امام بیضاوی میفرماید: آنان به دو امر استدلال می‌کردند: یکی تقلید از نیاکان، و دیگری پیروی کردن از امر و فرمان الله. اما مطلب اول به دلیل این که بسیار واضح و آشکار است از آن سرپیچی کردند. و دومی را اینگونه پاسخ داده است: «قُلْ إِنَّ اللهَ لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ» (بیضاوی صفحه ۱۸۹.). یعنی ای محمد! به آنان بگو: خدا از هر نقصی منزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

است و به بندگانش دستور نمی دهد که مرتکب اعمال زشت بشوند و خصلت‌های پست و قبیح را دنبال کنند.
مفسر تفسیر کشاف در تفسیر جمله «قُلْ إِنَّ الله لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ» مینویسد: «بِالْفَحْشاءِ» (فاحشه) از عبارت از گناهی است که زشتی وقباحت اش بیشتر باشد، یعنی: هرگاه مرتکب چنین گناهی شوند، چنین عذر می آورند که پدرانشان هم به آن عمل میکردند، پس بیایید و از آنان پیروی کنید و همچنین میگفتند که الله آنان را به چنین کاری امر فرموده است واین هر دو سخن آنان باطل است، زیرا عذر شان همان تقلید است و تقلید روشی برای رسیدن به علم نیست و ادعای دوم آنان هم افترا به الله و انکار صفات آن بزرگوار است، زیرا آنان می گفتند: اگر خدای متعال نمی خواست ما چنین کارهایی را انجام نمیدادیم. (تفسیرکشاف).
مفسر مودودی در تفسیر جمله: «قُلْ إِنَّ الله لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» «ای پیامبر! به آنان بگو: الله هیچگاه به بی حیایی امر نکرده است و نمیکند.» مینویسد: به ظاهر این جمله ایست بسیار مختصر، اما در واقع قرآن در این جمله دلیلی بسیار بزرگ علیه عقاید جاهلانه‌ی آنان ارایه کرده است. برای فهم استدلال قرآن دانستن دو مطلب پیش ازآن به عنوان مقدمه ضروری است: یکی آن که عرب ها گرچه در برخی ازمراسم مذهبی خویش برهنه میشدند و آن را یک سنت مذهبی مقدس می پنداشتند، اما با این حال شرم آور بودن برهنه شدن نزد آنان نیز پذیرفته شده بود، چنان که هیچ عرب شریف و محترمی دوست نداشت در مجلسی محترمانه، یا در بازار و یا درمیان عزیزان و نزدیکان خود برهنه ولوچ شود. دوم این که آنان با وجود شرم آور و قبیح دانستن برهنگی، به هنگام برخی ازعبادات خویش به عنوان یک رسم دینی به‌آن اقدام میکردند و چون می پنداشتند دینشان از سوی خداست، از این رو ادعا میکردند که این طریقه مراسم نیز از سوی الله متعال مقرر شده است. بر این اساس استدلال قرآن این است که درباره‌ی کاری که زشت است و زشت بودن آن را هم میدانید و هم می پذیرید، چگونه میتوانید باور کنید که الله به آن امر کرده باشد. خدا هرگز به کار زشت امر نمی‌کند و اگر در دین شما چنین دستوری وجود دارد، وجود آن نشانه ای روشن بر الهی نبودن دین شماست.
«أَتَقُولُونَ عَلَى الله مالا تَعْلَمُونَ (28)»: استفهام برای انکار و توبیخ است؛ یعنی آیا به زبان خدا دروغ می بندید و بدون آگاهی و نظر درست، عمل زشت را به او نسبت می‌دهید؟
آیة مبارکه از ذکر تقلید پدران وذکر نیاکان خود داری نمود چون این سخن آنها درست بود، ولی بر دروغی که بر الله متعال بربستند اعتراض صورت گرفت، چون خدای تعالی هرگز آنها را به چنین کار بدی امر نکرده است. در این آیه خداوند متعال بیان می دارد که او تعالی هرگز به چنین اعمال بدی امر نمی کند، پس شما چگونه به خدای تعالی اموری را نسبت می دهید که نگفته و امر نکرده است و شما صحت این قول خود را با دلیل نقلی و یا توجیه قابل قبولی نمی‌دانید.

شأن نزول آیه:

این آیه مبارکه درباره طواف برهنه ولوچ مشرکان به خانه کعبه نازل شد زیرا مشرکان با اقتدا به پدران خویش، به طور برهنه به خانه کعبه طواف می‌کردند و مدعی بودند که از سوی الله سبحان و تعالی به این شیوه مأمور هستند.
تأویل شان نیز این بود که در آن لباس وجامه‌ای طواف نمی‌کنند که الله متعال را در آن جامه نافرمانی کرده‌اند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ﴿٢٩﴾

بگو: پروردگارم به عدل و انصاف امر کرده است، و اینکه چهره‌های تان را در هر مسجدی (در هر نماز به سوی قبله) راست کنید، و او را اطاعت کنید، در حالیکه دین خود را برای او خالص گردانیده اید. چنانکه شما را (در ابتدا) آفرید (بار دوم زنده کرده) به سوی او بر می‌گردید.(۲۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْقِسْطِ»: عدل، حد میانه. «وجوه»: جمع وجه، روی، چهره (سوره بقره آیه 144) یا کنایه از التفات روی قلب و درستی قصد و تصمیم است، (روم آیه 30). «عِنْدَ»: در. «بَدَأَكُمْ»: شما را پدید آورد، شما را آفرید. «تَعُودُونَ»: بر میگردید، برای روز قیامت زنده می شوید.

تفسیر:

«قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ»:«بگو» ای پیامبر صلی الله علیه وسلم پروردگارم به قسط یعنی عدل امر فرموده است، و به آنچه که در نزد هر عاقلی نیکو و زیباست پس او چگونه به زشتی‌ها وقباهت ها هدایت و فرمان میدهد؟ بلی! اوامر و فرمان های الله متعال، مبتنی بر قسط است لذا به من بگویید که برهنگی و دیگر اعمال قبیحی شما در کجای این قاموس جای دارد و اصلاً اینها را از کجا آورده اید؟

باید گفت که: دین پروردگار باعظمت با این رسم و رواج های بیهوده و پوچ شما چه ارتباطی میتواند داشته باشد. دینی که الله متعال تعلیم داده است، اصول اساسی آن عبارت اند از:

انسان زندگی خود را براساس عدل و راستی بنا کند.

سمت و سوی خود را در عبادت درست کند، یعنی حتی کوچک ترین شائبه‌ی بندگی کسی به جز الله در عبادت او نباشد و سمت و سوی اطاعت و بندگی و عجز و نیاز، ذره ای به سوی کسی جز معبود حقیقی کج نشود.

برای راهنمایی، تأیید ونصرت و نگهبانی و حفاظت تنها از الله کمک بخواهد، اما شرط این است که کسیکه چنین دعایی میکند پیش از آن دین خود را برای خدا خالص کرده باشد. چنین نباشد که همه‌ی نظام زندگی براساس کفر و شرک و معصیت و بندگی دیگران بچرخد و از الله کمک و یاری خواسته شود که خدایا در این نافرمانی و شورش ما را یاری فرا.

باور ایمان به این که همانگونه که در این دنیا آفریده شده است، در دنیا و عالمی دیگر نیز بازآفریده خواهد شد وبه خاطر کارهایش در برابر الله جوابگو خواهد بود.

«وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» و هرگاه در نماز ایستاده می شوید، باید که توجه شما بەسوی الله متعال باشد «وَ اُدْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ اَلدِّينَ» و با اخلاص به عبادت و اطاعت او بپردازید.

مفسر مشهور جهان اسلام ابن کثیر میفرماید: یعنی به شما دستور داده است که در عبادت استقامت داشته باشید و آن عبارت است از پیروی از پیامبرانی که آنها را به وسیله‌ی معجزات فراوان تأیید نموده است. و در عبادت اخلاص داشته باشید که خدا عملی را قبول میکند که دارای دو شرط باشد: این که درست و موافق شریعت باشد، و این که از شرک بری باشد. (مختصر ابن کثیر ۱۳/۲.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«كَما بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (29)» چنانچه او شما را از عدم آفرید همانگونه که شما را بعد از پوسیدن‌تان زنده می کند تا بر اعمالی که انجام داده‌اید محاسبه کند.
به قولی دیگر درتفسیر آن آمده است: چنانکه شما را از شکم‌های مادرانتان عریان وبی همه چیز بیرون آورد، بازبه سوی او درحالی برمیگردید که هیچ چیز با شما نیست چنانکه درحدیث شریف به روایت ابن عباس(رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در موعظه‌ای
فرمودند: «ای مردم! بی‌گمان شمالخت و عریان وختنه نشده به سوی الله متعال حشر میشوید. آنگاه این آیه‌کریمه را تلاوت کردند: «يَومَ نَطوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلكُتُبِۚ كَمَا بَدَأنَا أَوَّلَ خَلق نُّعِيدُهُۚ وَعدًا عَلَينَآۚ إِنَّا كُنَّا فَعِلِينَ١٠٤» (الأنبياء: 104).
با این آیات، متوجه این حقیقت می‌شویم که موضوع لباس و پوشش و نحوه آرایش؛ جدا از شریعت الله متعال و برنامه وی برای زندگی نیست، از این جهت است که در سیاق آیات، میان موضوع لباس، و موضوع ایمان و شرک، چنین ارتباطی برقرار گردیده است.

فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ﴿٣٠﴾

در حالیکه گروهی را [به خاطر داشتن لیاقت] هدایت کرد، و گروهی [به سبب نداشتن شایستگی] گمراهی برآنان ثابت و قطعی شد، چون اینان شیاطین را به جای الله کارساز و دوست خود گردانیده‌اند. و باز هم گمان می کنند که بر راه راست قرار دارند.(۳۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَرِيقًا»: گروهی، دسته ای.«مِنْ دُونِ اللهِ»:به جای الله. «مُهْتَدُونَ»: راه یافتگان.

تفسیر:

«فَرِيقاً هَدى وَفَرِيقاً حَقَّ عَلَيْهِمُ اَلضَّلالَةُ»: بلی! به سوی حق تعالی درحالی باز میگردید که شما به دو گروه تقسیم شده‌اید، گروهی از شما را هدایت داد و گروهی را گمراه کرد؛ «فریق هدی» یعنی: آنان که مسلمان شده اند و الله به آنان توفیق داده است که ایمان بیاورند. وفریقا حق علیهم الضلالة یعنی: کلمه گمراهی والله میداند که آنان گمراه میشوند و راه نمی یابند.
«إِنَّهُمُ اِتَّخَذُوا اَلشَّياطِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ اللهِ»: چون آنها شیاطین را دوست و انصار برای خود به غیر از الله گرفته‌اند و از آنها در معصیت اطاعت کردند و امور را برآنها چنان خلط کردند.
قابل تذکر است که: فطرت هرکس بر یکتاپرستی و خدا شناسی سرشته شده است؛ اما برخی به دلیل شرایط اجتماعی تعلیم و تربیت در خانه، مدرسه و جامعه (محیط) از اصل فطرت دور شده اند.
«وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ(30)»: آنها گمان کردند، بر حقیقت‌اند و دیگران در گمراهی آشکار. و این حال و وضع هرکافری است که با وجود قرار داشتن درنهایت گمراهی؛ میپندارد که درنهایت هدایت ومعرفت و صواب قرار دارد.
باید گفت که: انحراف فکری و جهل مرکّب، (گمراه بودن ولی خود را در راه حقّ دیدن،) از بدترین انحرافات میباشد که الله متعال ما را از آن در امان داشته باشد.

خوانندگان گرامی!

پس از آن که الله متعال بندگان خویش را به عدالت در همه‌ی کارها سفارش کرد، دوست

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارد که در عبادتگاه ها و در نمازها و طواف هایمان از لباس پاکیزه و زیبا استفاده کنیم. خدا هرگونه خوردنی و آشامیدنی مشروع را بدون زیاده روی برای ما مباح کرده است.
بناءً در آیات متبرکه(31 الی 32) در باره مباح بودن زینتها و خوردنی‌ها و نوشیدنی‌های پاکیزه بحث بعمل آمده است.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴿٣١﴾

اي فرزندان آدم! زينت خود را (لباس خود را) به هنگام رفتن به مسجد (ودر هرنمازی) بگيريد، و(نيز) بخوريد و بنوشيد ولی (در لباس وخوردن ونوشيدن) إسراف (وحدگذری) مكنيد.(چون) الله اسراف كنندگان رادوست ندارد.(٣١)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خُذُوا زِينَتَكُمْ»: مراد این است که به هنگام ایستادن در بارگاه خدا، لباس زیبا و پاکیزه و مؤدّبانه بپوشید و به نام پرهیزگاری از لباس‌های کثیف و مندرس و یا ناشایست استفاده نکنید، و نیز تقوا و اخلاص داشته باشید. «الْمسْرِفِينَ»: متجاوزین از حدود حرام و حلال خدا.

تفسیر:

«يا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»: ای فرزندان آدم! زینت خود را در هر مسجدی برگیرید، به این ترتیب، خداوند متعال بندگانش را به آراسته‌شدن به زینت و پوشیدن عورت در هنگام حضور در مساجد جهت انجام نماز و طواف، هدایت فرموده است.
«زِينَتَكُمْ»: زینت عبارت است از آنچه که انسان به وسیله‌ی آن خود را می‌آراید از قبیل لباس و غیره.
مفسر تفسیر تفهیم القرآن در مورد زینت می نویسد: مراد از زینت در این جا لباسی کامل است. به هنگام ایستادن در برابر الله متعال برای عبادت، تنها پوشاندن عورت کافی نیست، بلکه باید انسان به اندازه توان خود لباس کامل خویش را که هم پوشش عورت در آن باشد و هم زینت، بپوشد. این دستور، روش نادرستی را که نادانان در عبادت های خود به آن عمل می کرده اند و هنوز هم میکنند رد میکند. آنان می پندارند که به هنگام عبادت الله متعال باید برهنه و یا نیمه برهنه شد و شکل و قیافه‌ی خود را خراب کرد. اما بر خلاف آن الله میفرماید، با آراسته شدن با زینت خود در وضعی بایستی خدا را عبادت کرد که در آن نه تنها برهنگی، بلکه حتی شائبه ای از بی نزاکتی هم نباشد.
شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف مینوسید: «خذوا زینتکم» یعنی: آنچه مایه آراستگی شماست وجامه ای که شمارا می آراید. «عند کل مسجد» هرگاه نماز بگزارید و یا طواف کنید. زیرا آنان عریان طواف می کردند.
ازطاوس روایت کرده اند که خدای متعال آنان را به پوشیدن حریر و ابریشمی فرمان نداده بود و از این روی برخی از آنان لباسهایشان را پشت مسجد میگذاشتند ولوچ مصروف طواف میشدند، ویا اگر میخواستند به سوی طواف بیایند لباس‌ها خود را از تن خود بیرون می کشیدند در بیرون میگذاشتند و میگفتند: نمی خواهیم در لباسی الله راپرستش کنیم که در آن لباس مرتکب گناه شده ایم.
برخی نیز گفته اند که در این کار نیت آنان این بود که می گفتند، چنان که لباس های خود را در آورده ایم می خواهیم از گناهان نیز فاصله بگیریم و دل از آنها برکنیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و برخی از مفسران گفته اند که مراد از «زینة» شانه کردن و یا استفاده از بوی خوش است. در دین مقدس اسلام سنت آن است که شخص در بهترین هیئت وشکل به نماز ایستاده شود وبنی عامر از سران قریش در روزهای حج خویش هیچ خوراکی، مگر در حدی که سد جوج کند، نمی خوردند و چربی نیز نمیخوردند ومیخواستند به‌این طریق مراسم حج را بزرگ بشمارند و مسلمانان گفتند: ما سزاوارتر هستیم که چنین کنیم. آنگاه بود که به آنان فرمان رسید: بخورید و بیاشامید اما اسراف نکنید. (بنقل از تفسیر کشاف)

در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که دین مقدس اسلام، هم به باطن نماز توجّه دارد، طوریکه میفرماید«فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (مؤمنون، 2.)، هم به ظاهر آن. طوریکه درآیه مبارکه خواندیم «زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» بلی، در این هیچ جای شکی نیست که؛ دراسلام، ظاهر و باطن، دنیا و آخرت بهم آمیخته است.

در ضمن قابل تذکر است که: با در نظر داشت اینکه: زینت، در ادای نماز انفرادی دارای ارزش است؛ ولی رعایت زینت در اجتماع و بطور اخص در مسجد از اهمیت خاص و بخصوصی برخوردار است.

توجه بفرماید درآیه متبرکه اول اشاره به نماز «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَ اشْرَبُوا»

یعنی در این آیه مبارکه در بدو توجّه به روح و معنویّت، بعمل آمده و سپس توجّه به جسم بعمل آمده است.

باید یادآور شویم که صرفه جویی، محبوب خداوند است ولی نباید فراموش کنید که استفاده از زیبنت و غذا باید دور از اسراف باشد.

«وَكُلُوا وَ اِشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا»: و همواره غذا و نوشیدنی حلال و پاکیزه را بدون تجاوز از حدود و توأم با شکر نعمت دهنده بخورید و بیاشامید که خداوند متعال هیچکسی را که از حدودش تجاوز کند دوست ندارد.

معنی «اسراف» همانا تجاوز کردن از حدّ است؛ و آن چند نوع می باشد. حلال را حرام قرار دادن، حلال را گذاشتن، وازحرام متمتّع شدن؛ بیهوده و حریصانه وبدون تمییز چیزی خوردن؛ بدون اشتها خوردن؛ ناوقت خوردن؛ یا: چندان اندك خوردن که برای بقای صحّت جسمانی و قوّت عمل کافی نباشد؛ یا: خوردن چیزی که مضرّ صحّت باشد؛ وغیر ذلك. کلمه اسراف، به تمام این اشیاء شامل شده می تواند. مصرف بی‌جا نیز یکی از افراد آن است.

از لحاظ مفاد، عمومی این آیه مبارکه، بعضی اسلاف گفته‌اند: «جمع الله الطبّ كلّه فی نصف آية» یعنی: الله متعال تمام طبّ را در نیمه این آیت فراهم وجمع نموده است.

از حضرت ابن عباس(رض) روایت است که میفرماید: هر آنچه می خواهی بخور و هر آنچه میخواهی بپوش، ولی نباید دو خصوصیت و دو اصل بسیار مهم تو را به انحراف بکشاند؛ اسراف و غرور.

در تفسیر «روح المعانی» و «مظهری» وغیره منقول است که: هارون الرشید، (148 193 ق) پنجمین خلیفه عباسیان، در دربار خویش طبیب بسیار حاذق مسیحی داشت، روزی به علی بن حسین بن واقد گفت: در کتاب شما در باره علم طبابت چیزی نیامده است، حال آن که علم در واقع بر دو نوع است؛ علم ابدان (علم به سلامتی وبدن انسان وعلم ادیان! وایشان درجوابش گفت: خدای متعال همه علم طبی را در نصف یک آیه بیان کرده است! آن طبیب پرسید: آن آیه کدام است؟علی بن حسین بن واقد گفت: آیه ای که میفرماید: «وَكُلُوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» آن مسیحی پرسید: اما از پیامبرتان در این باره خبری روایت نکرده اند؟ ایشان درجواب گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم نیز علم طبابت را در آسان ترین عبارات به روشنی بیان کرده است. او پرسید: در کدام روایت؟ علی بن حسین بن واقد در جواب گفت: در آن روایت که میفرماید: «المعدة بیت الداء و الحمیة رأس الدواء و أعط کل بدن ماعودته» (معده خانه درد وپرهیز بهترین درمان است وبه هربدنی آن خوراکی را برسان که به آن عادت کرده است.» آنگاه آن نصرانی گفت: با این تفصیل کتاب آسمانی و پیامبرتان برای جالینوس جایی در علم طب باقی نگذاشته اند.
جالینوس یونانی (129 - 200 م) یکی از جمله اطبا مشهور یونان باستان بود و نظریات اش در علم طبابت بیش از هزار سال دارای درجه علمی بود.
«إِنَّهُ لايُحِبُّ اَلْمُسْرِفِينَ(31)» خدا اشخاصی را که از حدود او در زمینه‌ی حلال و حرام تجاوز می‌کنند، دوست ندارد.
یعنی: متجاوزان از حلال به سوی حرام را **«دوست ندارد»** بنابر این، باید با رعایت میانه‌روی از پاکیزگی‌ها بهره برداری کرد پس ترک غذا و نوشیدنی، از زهد نیست وکسی‌که کلاً غذا و نوشیدنی را ترک میکند، کشنده نفس خویش است و از اهل دوزخ میباشد و کسی‌که غذا و نوشیدنی را به گونه‌ای کم میخورد که در اثر آن بدن وی به ضعف گراید و از انجام تکالیف خویش اعم از طاعات و عبادات، یا ادای مسؤولیت‌های مربوط به خود و کسان تحت تکفلش ناتوان گردد؛ با اوامر وارشادات الهی مخالفت کرده است.
همان‌گونه که اسراف در انفاق مال و خورد و نوش و آرایش ها و آسایش های زندگی بر وجهی که جز بی خردان واسراف ورزان بدان روی نمی آورند، نیز مخالف با فرامین و احکامی است که حق تعالی برای بندگانش مشروع گردانیده است. و همه اینها در این نهی قرآنی داخل است.

اساساً إسراف در خوردن و نوشیدن جائز نیست:

از آخرین جمله «ولا تسرفوا» ثابت گشت که به خورد و نوش اجازه بلکه دستور رسیده است؛ اما از اسراف منع شده و معنی اسراف تجاوز از حد است.
باز تجاوز از حد به چند صورت میشود یکی اینکه از حلال تجاوز به حرام برسد و مرتکب به خورد و نوش اشیای حرام قرار گیرد که حرام بودن آن ظاهر است.
دوم اینکه اشیای حلال شده خداوندی را بدون دلیل شرعی، حرام پنداشته ترک کند. همانگونه که استعمال حرام، جرم و گناه است، تحریم حلال هم، مخالف با قانون الهی و گناه شدیدی است. [ابن کثیر، مظهری، روح المعانی] هم چنین این نیز اسراف است که بیش از حد ضرورت و گرسنگی بخورد؛ لذا فقها بیشتر از سیری شکم را ناجایز نوشته اند. [احکام القرآن وغیره] هم چنین این هم در حکم اسراف است که با وجود قدرت و اختیار، کمتر از مقدار نیاز بخورد که به سبب آن ضعیف شده قادر به ادای واجبات نباشد.
برای جلوگیری از این هر دو نوع اسراف، قرآن کریم در آیه 27 سوره اسرا فرموده است: «ان المبذرین کانوا إخوان الشیاطین» که بیجا خرج کنندگان برادران شیطان اند. و در آیه 67 فرقان نیز فرموده است: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»: یعنی کسانی مورد پسند خدا هستند که در خرج کردن، اقتصاد و میانه روی داشته باشند نه از حد نیاز بیش صرف کنند و نه از آن کمتر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

إعتدال در خوردن و نوشیدن به نفع دین و دنیاست!

امیر الؤمنین عمر فاروق اعظم فرموده که: از کثرت خورد و نوش پرهیز کنید زیرا که جسم را فاسد نموده و امراض تولید میکند و در عمل سستی می آورد بلکه در خورد و نوش میانه روی را اختیار کنید که هم برای صحت جسم مفید است و هم از اسراف دور است؛ و فرمود: که خداوند عالم فربه را دوست نمی دارد (مراد اینکه از کثرت خوردن با اختیار خودش، فربه شود) و فرمود که انسان تا آن زمان هلاک نمی شود که خواهشات نفسانی خود را بر دین ترجیح ندهد. [روح عن ابی نعیم].

سلف صالحین این را در اسراف شمرده اند که انسان هروقت به خورد و نوش سرگرم باشد یا آن را بر کارهای مهم دیگر مقدم کند و از آن مفهوم گردد که مقصد حیات او تنها همین خورد ونوش است وایشان مقوله مشهوری دارند که «خوردن برای زیستن است نه زیستن برای خوردن» یعنی خوردن برای این است که زندگی برقرار باشد نه اینکه زندگی برای خوردن و نوشیدن است.

در حدیثی آنحضرت صلی الله علیه وسلم این را نیز جزو اسراف شمرده است که هر چه دل مردم بخواهد آن را بر آورده کند «ان من الأسراف أن تأکل لما اشتهیت» [ابن ماجه عن انس].

در سنن بیهقی منقول است که آن حضرت صلی الله علیه وسلم حضرت عایشه صدیقه رضي الله عنها را دید که روزی دو بار غذا میخورد فرمود: ای عایشه! آیا تو می پسندی که تنها شغل تو خوردن باشد؟

و این حکم میانه روی که متعلق به خورد و نوش در این آیه مذکور است تنها مختص به خورد و نوش نیست؛ بلکه در لباس و نشست و برخاست میانه روی محبوب و پسندیده است. حضرت عبدالله بن عباس(رض) فرموده است که هر چه میخواهید بخورید و بنوشید و هر چه میخواهید بپوشید فقط دو امر را در نظرداشته باشید: یکی اینکه در آن اسراف یعنی بیش از حد نیاز نباشد دوم غرور و فخر نباشد.

أحکام هشت گانۀ شرعی فقط در یک آیه:

خلاصه اینکه از کلمات «کلوا واشربوا و لا تسرفوا»: هشت مسئله استنباط شده است:

اول اینکه خوردن ونوشیدن بقدر ضرورت فرض است. دوم اینکه تا وقتی حرمت چیزی از دلیل شرعی ثابت نباشد، حلال است. سوم اینکه استعمال چیزهایی که الله و رسول منع فرموده اند، اسراف و ناجایز است. چهارم اینکه حرام پنداشتن چیزهایی که الله متعال حلال کرده، اسراف و گناه شدیدی است. پنجم اینکه خوردن بعد از سیری شکم ناجایز است. ششم اینکه آن قدر کم خوردن که مردم ضعیف شده، نتواند واجبات را ادا کند، ناجایز است. هفتم اینکه هر وقت به فکر خوردن و نوشیدن بودن هم اسراف است. هشتم اینکه هرگاه دل کسی چیزی بخواهد و آن را بطور حتمی حاصل کند، این هم اسراف است.

امام بیهقی در «شعب الایمان» به روایت ابوهریره نقل فرموده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده: معده، حوض بدن است و همه رگهای بدن از آن سیراب می گردند اگر معده سالم باشد همه رگها از آن، غذای سالم را گرفته به قسمت های مختلف بدن میرسانند و اگر معده، فاسد و ناسالم باشد، رگه ای بدن، غذای فاسد را به قسمتهای مختلف بدن انتقال می دهند. محدثین در الفاظ این روایات حدیث بحث کرده اند اما بر تأکیداتی که متعلق به کم خوردن و احتیاط آمده است، همه اتفاق نظر دارند. [روح]

(c) ketabton.com: The Digital Library

شأن نزل آية 31 – 32:

479- مسلم از ابن عباس(رض) روايت كرده است: كه اين عمل مشركانى را كه در خانه كعبه برهنه ولوچ طواف مي‌كردند، مردود اعلام مي‌كند. به دليل همين آيه و أحاديثي كه در معنى آن روايت شده‌است، سنت است كه شخص نمازگزار در حال نماز به بهترين شكل و شمايل خويش حاضر شود زيرا نماز، مناجات با پروردگار متعال است بنابر اين، به كار گرفتن زينت و استعمال خوشبويى در هنگام اداى نماز مستحب ميباشد و چنانكه در أحاديث پيامبر صلى الله عليه وسلم آمده است، لباس سفيد از بهترين لباس‌هاست. جمهور فقها بر آنند كه پوشيدن عورت، فرضي از فرايض نماز است.

لازم به تذكر است كه مشركان در دوران جاهليت، چه زن و چه مرد، لوچ و عريان دور كعبه به طواف مى پرداختند، زيرا معتقد بودند كه با لباسهايى كه در آن گناه انجام داده اند نبايد با همان لباس طواف كرد، لذا لوچ و عريان طواف ميكردند و هنگام طواف كف ميزدند يعنى چک چک ميكردند و صداى بخصوصى ميكشيدند و ميگفتند:

اليوم يبدوا كلّه او بعضه فما بدا منه فلا احلّه. بدين معنا كه: امروز پاره اى از بدن من ويا تمام بدن من نمايان ميشود، وآنچه كه نمايان شود را براى ديگران حلال نميدانم!

اين آيات در ردّ كسانى فرود آمده است كه برهنه به طواف كعبه ميپرداختند؛ و آنرا قربت و تقوى مى پنداشتند و بعضى از أهل جاهليّت بيش از سد رمق چيزى نميخوردند، و روغن و چربو و امثال آن را استعمال نميكردند؛ و بعضى از شير وگوشت بز پرهيز ميكردند. به تمام آنها توضيح شد كه هيچ يك از اينها خير و تقوى نيست؛ خدا به شما جامه بخشيده كه پوشاك و آرايش تن شما باشد، و در وقت عبادت وى بيشتر از سائر اوقات رعايت گردد، تابنده در بارگاه پروردگار خويش از نعمت وى بهره برداشته حاضر شود. آنچه را خداى متعال براى پوشيدن و نوشيدن و خوردن عنايت فرموده، از آن تمتّع كنيد؛ به شرطى كه در آن إسراف نباشد.

همچنان إمام مسلم از إبن عباس روايت ميكند كه: مردم عرب - جز حُمس [حُمس، جمع احمس، قريش وفرزندانشان، يعنى، آنانكه برسر دينشان نيرومند و استوارند. حماسه؛ يعنى، شجاعت و دليرى] - با تن برهنه، بيت را طواف ميكردند و زنان هم با تن برهنه، بيت را در شب طواف مى كردند.

معمولاً گروه حُمس، هنگام مراسم حج از مزدلفه خارج نمى شدند، حال آن كه ساير مردم در عرفات وقوف ميكردند. بر اين رسم گمراه كننده ماندند تا پيامبرصلى الله عليه وسلم برگزيده شد و خدا فرمود: «خذوا زينتكم عند كل مسجد...» كه ندادهنده، ندا در داد: «هان! نبايد هيچكس با تن برهنه، خانه‌ى خدا را طواف كند و به دور كعبه بگردد.» هم چنين در مراسم حج از برخى خوردنى ها خودارى مى كردند.

اين زينت شامل مادى و معنوى است. مادى، چون: پوشيدن لباس مرتب و مناسب و پاک و تميز و خوشبوه معنوى اين كه: انسان هنگام رفتن به مسجد، با وقار و سنگين و كم سخن و هدفش عبادت باشد و با رفتار نيكو و نيت سالم وارد جمع شود. (بنقل از تفسير فرقان).

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴿٣٢﴾

بگو: چه كسى زينت الهى را كه براى بندگانش آفريده، و روزيهاي پاكيزه را حرام كرده است؟ بگو: آن (وسايل زينت و چيزهاى پاک) در زندگانى دنيا براي كساني است كه ايمان آورده اند

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اگر چه ديگران نيز با آنها مشاركت دارند ولي). در روز قيامت خالص (براي مؤ منان) خواهد بود اينچنين آيات (خود) را براي كساني كه می‌دانند. بيان می كنيم.(۳۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أخرج»: بيرون آورده، آفريده و در اختيار مردم قرار داده است. «الطيبات»: پاكيزه ها. خالصة. به تمامی، ويژه، مخصوص. «الطَّيِّبَاتِ»: پاكيزه ها. خالصة. به تمامی، ويژه، مخصوص.

تفسير:

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ الله الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»: الله متعالی به پيامبر صلی الله عليه وسلم هدايت ميفرمايد كه: ای محمد! برای مردم بگو چه كسی زينت الهی را كه برای بندگانش بيرون آورده، حرام كرده است،و چه كسی پاكيزه‌های خوردنی و نوشيدنی را حرام نموده است؟

ازفحوای آية مباركه در ميیابيم كه دين مقدس اسلام، با زُهد نابجا و رياضت نامشروع و رهبانيّت، جداً مخالف است، در دين اسلام اصل در بهره‌گيری از زينت‌ها و طيّبات، مباح بودن است، مگر دليلی خاص بر حرمت آنها باشد. استفاده‌ی مناسب از زينت و ترغيب مردم به آن، ارزشمند است. زيرا مفهوم «زِينَةَ الله» به‌الله متعال نسبت داده شده است. نبايد فراموش كرد كه: راه رسيدن به خدا، ترك امور حلال و طيّب نيست، بلكه استفاده‌ی بجا و رعايت قسط وعدل است. و بصورت كل بايد بعرض رسانيد كه دين اسلام، هماهنگ با فطرت و آيين اعتدال است، به نيازهای طبيعی جواب مثبت ميدهد، آنچه را مفيد است حلال ميشمرد و از آنچه ضرر دارد از آن نهی ميكند.

مفسر «تفسير انوار القرآن» در تفسير آية مباركه مينويسد: زينت: چيزی است كه انسان خود را به آن می‌آراید، أعم از لباس يا غيرآن از أشياء مباح؛ همچون زيور آلات، جواهر وغيره. معنای: (برای بندگانش بيرون آورده) اين است كه: باری تعالی اين زينت‌ها را برای‌شان رام ومسخر گردانيده؛ با آفريدن اصل آنها همچون آفرينش پنبه از زمين و ابريشم از كرم بنابراين، بر كسی‌كه جامه فاخر وگران قيمت ميپوشد، هيچ مانع و حرجی نيست، چنانچه در حد اسراف داخل نشود وآن پوشيدنی ازچيزهايی نباشد كه حق تعالی آنها را حرام كرده است. همچنان بركسيكه خودرا به چيزی می‌آراید كه آنرا تحت عنوان كلی «زينت» ميتوان جای داد، هيچ حرجی نيست، در صورتيكه مانع شرعی در برابر آن وجود نداشته باشد و هركس می‌پندارد كه بهره‌گيری از زينت الهی با اين مصاديقی كه ذكر كرديم، مخالف با زهد وپرهيزگاری است، بدون شک در اشتباه است.

«و» نيز خداوند متعال حرام نكرده‌است **«پاكيزه‌ها را از رزق»** يعنی: خوردنی‌ها و نوشيدنی‌های پاک را پس بدان‌كه ترک اين پاكيزگی‌ها نيز از زهد نيست.

ترک خوردن گوشت و خوردنی های پاكيزه و لذيذ ديگر چون ميوه‌ها، شيرينی‌ها وغيره نيز شامل اين نهی الهی ميباشد. بلی! آيه‌كريمه برای اين آمده است تا بركسانيكه اين پاكيزگی‌ها و زينتها را بر خود يا بر ديگران تحريم ميكنند، انكار نمايد و اين روش نادرست‌شان را مردود اعلام كند. از رسول الله صلی الله عليه وسلم روايت شده‌است كه در حديث شريف فرمودند: «دور از خودپسندی و تكبر و اسراف بخوريد، بنوشيد، صدقه كنيد و بپوشيد زيرا حق تعالی دوست دارد تا اثر نعمتش را بر بنده‌اش ببيند».

«قُلْ هِیَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِی الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»: قبل از همه بايد گفت كه: در

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهره‌برداری از نعمت‌های دنیوی، مؤمن و کافر یکسانند، ولی کامیابی قیامت مخصوص مؤمنان است همانا سزاوارترین مردم به چنین نعمت‌هایی اعم از پوشیدنی، نوشیدنی و خوردنی مؤمنان‌اند و کفار نیز از آن بهره می برند.
پس تمام اینها کمکی برای مؤمن و متاعی برای کافر در دنیاست ولی در آخرت همۀ اینها مخصوص مؤمنان خواهد بود. و هیچکس در آن شریک و سهیم نخواهد بود؛ چون خدا بهشت را بر کافر حرام کرده است.
«كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ اَلْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ(32)»: و مانند چنین بیانی که در مسایل زینت، خوردن و نوشیدن و از این قبیل ارائه کردیم، احکام را به شما بیان میکنیم و تعالیم اسلام را آموزش می دهیم تا یک مسلمان در همۀ امور خود بر بصیرت و بینش باشد.

خوانندگان محترم!

این آیه مبارکه، زینت را برای انسان حلال میشمرد. قرآن، یکی از نعمت‌های خداوند را، زینت آسمان‌ها به ستارگان جهت تماشای تماشاگران میداند، «زَيَّنَّاها لِلنَّاظِرِينَ»(حجر، 16) امّا باید علاقه‌ی به زینت، انسان را به هلاکت نکشد و بهره‌گیری از آن کنترل شده باشد، لذا قرآن، نشان‌دادن زینت زنان را جز برای شوهرانشان و مَحرم های آنان، حرام میداند. «لايُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» (نور، 31.)

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیه (33) در باره اصول محرمات، بحث بعمل آمده است.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴿٣٣﴾

بگو: همانا پروردگارم فواحش (بی‌حیائی‌ها) راحرام کرده است، آنچه آشکار باشد از آن، و آنچه پنهان باشد. و(حرام کرده است) گناه و تجاوز و سرکشی به ناحق را (در حق مردم)، و (حرام کرده است) این که چیزی را با الله شریک مقرر کنید که بر حقانیت آن هیچ دلیلی نازل نکرده است. و (حرام کرده است) این که چیزی راکه (بطلان آنرا) نمیدانید، به الله نسبت دهید.(۳۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فواحش»: جمع «فاحِشَةً»، (بی حیائی‌ها) گناهی که سخیف، شنیع، فاحش، و بینهایت قبیح باشد و بدی آن برای همه انسانها معلوم و آشکار باشد، مانند زنا و چون در جاهلیّت انجام پنهانی آن را روا می داشتند، این آیه حرمت آن را تأکید مینماید. «اثم»: گناهی است که سقوط انسان را در پی داشته باشد و «بغی»: تجاوز به حقّ دیگران است.

تفسیر:

«قُلْ إِنَّما حَرَّمَ رَبِّيَ اَلْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ»: ای محمد! برای مردم بگو الله متعال پاکیزگی‌ها را حرام ننموده بلکه گناهان بد را حرام کرده است، گناهانی که بندگان به صورت مخفی یا آشکار انجام می دهند.
باید یادآور شد که: حکمت وضع تحریم‌های الهی، صرف در مسیر تربیت و رشد وتکامل انسان صورت گرفته است. درضمن قابل تذکراست که: حلال‌ها در شرع اسلامی بسیار است، ولی حرام‌ها اندك و محدود که تفصیل آن در قرآن عظیم الشأن واحادیثی نبوی به بیان گرفته شده است.
«وَ اَلْإِثْمَ وَ اَلْبَغْيَ بِغَيْرِ اَلْحَقِّ»: و تمام گناهان کبیره و صغیره و تجاوز ازحدود در همه چیز، یعنی هرگونه معاصی و تعدی و تجاوز به حقوق مردم را حرام کرده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللهِ مالَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً»: و شریک آوردن به الله بدون حجّت و دلیل و بر مبنای زور و بهتان را، البته روشن است که الله سبحانه و تعالی بر این امرکه دیگری با او شریک گردانیده شود؛ هرگز حجت و برهانی نازل نمیکند پس این تعبیر، به منظور رد پندار مشرکانی به کار گرفته شده که ادعا کردند؛ به فرمان الله شرک آورده‌اند.

«وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مالاتَعْلَمُونَ (33)»:

و اینکه به الله متعال اقوالی نسبت داده شود که نگفته و احکامی که به آن امر نکرده است مانند دروغ در تحلیل و تحریم زیرا دین کامل و شریعت تمام و حجّت برپاست و بدعت در دین حرام است.

پایان زندگی هر قوم و ملتی:

مطالعه کنندگان محترم!

بعد از اینکه در آیات فوق الذکر موضوعاتی حلال و حرام و احوال شخص مکلف، خداوند مباح بودن زینتها و روزی پاکیزه‌ی بدون زیاده روی را توضیح و بیان فرمود، به تعقیب آن از اصول محرمات زیان آور و تباه گر، یاد آوری بعمل آورد، اینک در آیه متبرکه ذیل؛ زمان پایان زندگانی هر قوم و ملتی و اینکه در این زندگی کمی و زیادی و پس و پیش جود ندارد، بحث بعمل می آورد.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴿٣٤﴾

برای هر امتی زمانی [معین و اجلی محدود مقرر] است، هنگامی که اجلشان سرآید، نه ساعتی پس می مانند و نه ساعتی پیش می افتند.(۳۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَجَلٌ»: سر رسید، زمان، وقت معلوم. «يَسْتَأْخِرُونَ»: درنگ نمی کنند.

«لایستقدمون»: جلو نمی افتند. «ساعة»: کمترین زمان ممکن.

تفسیر:

«وَلِكُلِّ أُمَّة أَجَلٌ»: برای هر انسان، هر نسل، هر امّت و هر دولتی عمری محدد و وقتی معلوم است در البحر آمده است: این وعید عذاب برای مشرکین است که در صورت مخالفت با فرمان الله آن را خواهند چشید. (ابو سعود به این نکته اشاره کرده است.۱۵۵/۲.).

بناءً نباید انسان به دنیا و عناوین و مقام های دنیوی آن مغرورشود، در هستی، هیچ تحوّلی، تصادفی وخارج از تدبیر ونظم دقیق وحساب شده‌ی الهی نیست. برامّت‌ها نیز قوانینی حاکم است. به یادداشته باشید، فرصت ها و امکاناتی که در دست ما در هیمن لحظه و فرصت قرار دارد، رفتنی است، پس کوشش بعمل اریم تا حدّ توان، صحیح ترین و سالم ترین استفاده را از آن بعمل آریم.

«فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لايَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَلايَسْتَقْدِمُونَ(34)»: و هرگاه این عمر کامل شود انسان می میرد وآن نسل منقرض وآن امّت فانی وآن دولت سقوط میکند. این حکمتی بالغ و قدرتی نافذ و قضایی است الزامی که آنها هیچگاه از آن به تأخیر میشوند و نه به جلو می افتند.

طوریکه در آیه 59 سوره کهف آمده است: «وَ تِلْكَ الْقُرى أَهْلَكْناهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلْنا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِداً «59» (و(مردم) آن آبادی‌ها را هنگامی که ظلم کردند، هلاکشان کردیم و برای نابود کردنشان (از پیش) زمانی را قرار دادیم.).

مفسران درتفسیر آیه:«فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لايَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَلايَسْتَقْدِمُونَ(34)»

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینویسد که: آنچه که در تفسیر این آیه راجح میباشد عبارت است از این که: منظور مهلت واجل ملت‌های تکذیب کننده‌ی پیامبران است. طبری و ابن کثیر و ابو سعود آن را پذیرفته‌اند. و بر اساس نظریه‌ای دیگر هر انسانی عمری دارد که نه کم میشود و نه زیاد. قول اول أرجح است؛ چون میفرماید: «لِكُلِّ أُمَّةٍ» والله اعلم.

ذکر «ساعت» در این آیه مبارکه رمز أندکی وکم بودن زمان است؛ یعنی کمترین زمان به آنان مهلت داده نمیشود. و آنچه برآنان مقدر گردیده است، هم در آن ساعت واقع می شود.

مفسر تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی مینویسد: یعنی اینکه آخرین دقایق حیات هر قوم و ملتی معلوم است و کم و زیاد ندارد. ملل جهان، همچون یک فرد، اجل معینی پشت سردارند و روزی که مقرر است طومار حیاتشان برچیده میشود و ملت های دیگر جایگزین میگردند. البته، این اجل معلوم، برای اندیشمندان و اهل تحقیق پند و اندرزی بس بزرگ است.

بناءً از از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید درس گرفت. مز بدبختی و هلاکت مردم، عملکرد ظالمانه‌ی خودشان است. اگر ظالمان و ستمگران را در رفاه و آسایش دیدید، مأیوس نشوید، آنان هم مهلتی معینی دارند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (35 الی 39) موضوعاتی از قبیل: خطاب به ملل مختلف از زبان پیامبران، سرأجام دروغ گویی، جایگاه بی باوران در سرای آخرت، را مورد بحث قرار میدهد.

يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴿٣٥﴾

ای فرزندان آدم! اگر برای شما پیغامبران از جنس خود شما به سویتان بیایند که آیات (و احکام مرا) بر شما بخوانند، [به آنان ایمان آورید و آیاتم را عمل کنید]؛ پس هرکس از الله بترسد و اعمال خود را اصلاح کند، پس بر آنها (در روز قیامت) هیچ ترسی نخواهد بود و نه آنها غمگین می شوند.(۳۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إما»: اگر، چون.«يَقُصُّونَ»:میخوانند، بازگو میکنند، بازمیگویند، نقل میکنند. «آيَاتِي»: دستورات واحکام من.«أَصْلَحَ»: به اصلاح گرایش پیدا کرد، اصلاح پیش گرفت.

تفسیر:

«يا بَنِي آدَمَ إِمّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ»: از سنّت‌های الهی، ارسال رسولان برای بیان وحی الهی است. طوریکه میفرماید: ای فرزندان آدم! هرگاه پیامبران خدا از جنس خود تان به سوی شما بیایند و دین الله متعال واحکام و شرایع را به شما بیان کنند پس از آنها پیروی کنید و به هدایتشان هدایت شوید، «فَمَنِ اِتَّقى وَأَصْلَحَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ(35)»: در این هیچ جای شکی نیست که: انسان، آزاد و دارای اختیار است و سرنوشتش در گرو گرایش و عمل خود اوست، بناءً هرکس از منهیات آنها دوری گزیند و به اوامرشان عمل کند نباید از تمام امور هولناکی که پیش روی‌شان قرار دارد و نه هم از اعمالی که در گذشته انجام داده و نه از اموالی که داشته در تشویش و نگرانی قرار داشته باشد.

فهم جمله «اتَّقى وَأَصْلَحَ»: آیه مبارکه میرساند: زمانی انسان متّقی، و اصلاحگر بحساب می آید که دارای فعّالیّت مثبت است، نه اینکه گوشه گیر. و باید متذکر شدکه: تقوا و خود

(c) ketabton.com: The Digital Library

سازی باید قبل ازاصلاح دیگران باشد و اصلاحگران باید خود متّقی باشند. و واضح است که: آرامش حقیقی وواقعی در سایه‌ی تقوا و اصلاح است.
«خَوْفٌ»: و ترس، مربوط به امور آینده و در مقابل امنیّت و آسایش است؛ امّا «حزن» و اندوه، مربوط به گذشته و آنچه از دست رفته مباشد و در مقابل سرور و شادمانی است. (التحقیق في کلمات القرآن).

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴿٣٦﴾

و آنها که آیات ما را تکذیب کنند و از (قبول) آنها تکبر ورزند،این گروه اهل دوزخ اند و در آن همیشه‌اند.(۳۶)
وکسانی که آیات الله را تکذیب کند، آیاتی که او تعالی درکتابی که بر پیامبر خود نازل نموده قرار داده است و بنابر تکبر و برتری جوئی وسرکشی از قبول آن سرباز زند، مجازات آنها آتش دوزخ است که در آن برای همیشه خواهند بود چون تکذیبگری رد دین و مانع شدن از آن است و استکبار روی‌گردانی است و سزای تمام اینگونه اعمال آتش دوزخ است.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴿٣٧﴾

چه کسی ظالم تراز آن که بر الله دروغ مي‌بندند یا آیات او را دروغ بشمارد ؟ به‌آنها حصه‌شان از آنچه درکتاب (نامۀ أعمال شان) برآنان نوشته شده، خواهد رسید تا وقتی که چون نزد آنها فرستادگان ما بیایند که ارواح‌شان قبض کنند، گویند: کجاست آنچه غیر از الله عبادت می‌کردید؟ (تا شما را از سختی های مرگ و پس ازآن نجات دهند؟ در جواب) میگویند: آنها از نظرما گم شدند، وعلیه خود گواهی دهند که آنها کافر بودند.(۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَظْلَمُ»: ظالمتر. «الکتاب»: آن چه در لوح محفوظ نوشته شده، کتاب به معنی اسم مفعول(مکتوب)است.«يَتَوَفَّوْنَهُمْ»: آنان را می میرانند، جانشان را میگیرند.
«كُنْتُمْ تَدْعُونَ»: بندگی میکردید، دعوت می کردید، کمک میخواستید. «ضَلُّوا عَنَّا»: از ما نهان شده اند، ما را ترک کرده اند، از ما ناپدید شده اند.

تفسیر:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ اِفْتَرى عَلَى اللهِ كَذِباً أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ»: در دنیا هیچکس ظالمتر ازکسیکه بر الله إفتراء میکند یا آیاتش را تکذیب نماید؟ و ازکار دین چیزی را مشروع گرداند که او بدان فرمان نداده است، (حلال وحرام کردن چیزی بدون دلیل) یا آنچه را که پیامبران علیهم السلام آورده‌اند، تکذیب نماید، نیست.
«أُولئِکَ يَنالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ اَلْكِتابِ»: به سهم و نصیبی که برای آنها مقرر شده است در دنیا نایل می‌آیند.
«نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتابِ»: شامل رزق و روزی، حیات و مرگ، سعادت و شقاوت در دنیا و جزای اعمال و عقوبات در روز قیامت می‌شود که در لوح محفوظ الهی ثبت شده است.
مجاهدگفته است:به خیر وشری که به‌آنها وعده داده شده است خواهند رسید.
«حَتّى إِذا جاءَتْهُمْ رُسُلُنا يَتَوَفَّوْنَهُمْ»: تا فرشته‌ی مرگ برای قبض روحشان می‌آید.
انسان، با دیدن نشانه‌های مرگ، از خواب غفلت بیدار میشود و با مأموران قبض روح

(c) ketabton.com: The Digital Library

گفتگو دارد، ولی چه سود؟
«قالُوا أَيْنَ ما كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ»: چون فرشتگان، با نهایت شدّت، روح آنها را قبض و به حال بد می برند؛ میگویند: کجا هستند خدایانی که به غیر از الله آنها را میپرستیدید؟ حالا آنها را بخوانید و از آنها استمداد بجویید که شما را ازاین عذاب و مصیبت نجات دهند!
در آیۀ مبارکه ملاحظه میداریم که اولین سؤالها در قیامت، سؤال از معبود است.
«قالُوا ضَلُّوا عَنّا»: آنگاه کافران إقرار کنند، وگویند: ما سخت در خطای فاحش اُفتاده بودیم که چیزی را معبود و مستعان خویش قرار داده بودیم که شایسته آن نبودند، و دراین روز مصیبت، نشانی از آنها معلوم نیست! و مارا گم کردند پس نمیدانند که ما کجاییم. یا از نزد ما رفتند و ناپدید شدند و ما نمیدانیم که آنها کجایند و امید خیر و نفعی از آنها نداریم.
حقیقت أمر همین است که: غیر خدا، سرابی بیش نیست و مشرکان هنگام مرگ، به پوچی تمامی معبودها اقرار میکنند.
«وَ شَهِدُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ (37)»: به کفر و گمراهی خود اقرار واعتراف واقرار میکنند. واین اعتراف رابه طریق تأثر و اندوه به زبان میآورند و به ناامیدی و خسران اقرار میکنند. اوّلین قاضی در قیامت، همانا وجدان خودانسان است.

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ﴿٣٨﴾

(خداوند به آنها) میفرماید: شما هم درمیان گروه هایی از جِنّ و إنس که پیش از شما گذشته اند داخل دوزخ شوید، هرگاه گروهی داخل دوزخ شود هم مانند خود را لعنت میکند، تا اینکه همه در آن یکدیگر را بیابند، آنگاه پیروان به پیشینیان (زعمای) خود میگویند: پروردگارا! اینها ما را گمراه کردند، پس به آنان دو چند از عذاب آتش بده. الله میفرماید: برای هر یک عذاب دو چندان است لیکن شما نمی دانید.(۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَعَنَتْ أُخْتَهَا»: هم کیشان خود را نفرین کرد. «ادَّارَكُوا فِيهَا»: در آن جا به هم پیوستند، با هم جمع شدند، در آن جاگرد آمدند. «أُخْرَاهُمْ»: پسینیان، دنباله روان، طاغوت. «اولاهم»: پیشینیان، پیشوایان نادرست. «ضعف»: چند برابر. «ذوقوا»: بچشید.

خوانندۀ محترم!

بعد از اینکه أجل و زمان معین مرگ هر قوم و ملت و هر فرد و جماعتی، در آیۀ قبلی به بیان گرفته شد دراین آیات از احوال انسان پس از مرگ، سرانجام تکذیب کنندگان و دروغ پردازان و خودبزرگ بینان، بحث بعمل می آورد.
«قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُم مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ فِي النَّارِ»: خدای متعال خطاب به آن تکذیب کنندگان میگوید: همراه امت‌های پیش از خویش که کفر ورزیدند چه انسان باشند یا جن داخل دوزخ شوید.
«كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَّعَنَتْ أُخْتَهَا»: وهروقت گروهی جدیدی از کفار داخل آتش شوند به لعن امتی خواهند پرداخت که پیش ازآنها داخل دوزخ شده‌اند، زیرا اینها زمانی که ازآنها پیروی کردند گمراه شدند وآنانی که قبلاً داخل دوزخ شده‌اند بعدی‌ها را لعن می‌کنند. (کفّار، یکباره وارد دوزخ نمی‌شوند، بلکه به ترتیب و نوبت.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملاحظه میداریم که: در بهشت، کینه، دشمنی وعداوت وجود ندارد وجنتیان سراسر صلح و صفا وصمیمت زندگی بسر می برند، ولی در جهنّم، ملاحظه میشود که: جهنمیان یکدیگر را لعن و نفرین می‌کنند. «لَعَنَتْ أُخْتَها» چنانکه در آیه‌ی 25 سوره‌ی عنکبوت میخوانیم: «يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً» (بعضی ازشما بعضی دیگر را انکار و برخی از شما برخی دیگر را لعنت خواهد کرد) ولایت‌ها، محبّت‌ها و حمایت‌های غیر الهی، در قیامت به کینه و نفرین و دشمنی تبدیل می شود.

مفسر آلوسی فرموده است که: پیروان، پیشوایان را نفرین می کنند و میگویند: لعنت خدا بر شما باد! شما ما را به اینجا کشاندید، پس نفرین خدا بر شما باد! (روح المعانی ۱۱۶/۸.).

باید یادآور شد که: از صحنه‌های تکان دهنده‌ی قیامت، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر، بخصوص باسران و بزرگانی است که سبب جهنّمی شدن آنان شده‌اند. به همین جهت آنجا دوستان بی‌تقوا نیز با هم دشمن میشوند. «الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (زخرف، 67.) (دوستانِ (امروز)، در آن روز با یکدیگر دشمن‌اند، جز اهل تقوا.)، گاهی هم تقاضا می‌کنند که عاملان گمراهی خود را ببینند و پایمالشان کنند. طوریکه در (آیه 29 سوره فصّلت) میفرماید: «وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنا أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ نَجْعَلْهُما تَحْتَ أَقْدامِنا لِيَكُونا مِنَ الْأَسْفَلِينَ 29» (وکسانیکه کفر ورزیدند گفتند: «پروردگارا! آن جن و انسی که ما را گمراه کردند به ما نشان ده تا آنها را زیر قدمهایمان بگذاریم (و لگد مالشان کنیم) تا از پست‌ترین افراد باشند.)ملاحظه میداریم که: کفّار در قیامت خواهان شناسایی عاملان گمراهی خویش برای انتقام از آنان هستند.

همچنان گاهی اطاعت از بزرگان را عامل سقوط خویش می دانند. طوریکه در (آیة 67 سورة أحزاب) میفرماید: «وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا 67» (و گویند: پروردگارا! همانا ما سران و بزرگانمان را اطاعت کردیم، پس آنان ما را از راه به در بردند.)

«سادة»: جمع «سید» به رؤسا و سران يك جامعه گفته میشود و «کبراء»: جمع «کبیر» به بزرگانِ سنّتی و ریش سفیدان اطلاق میشود. معمولاً این دو گروه نقش مهمی در آداب و رسوم و رفتار مردم دارند.

«حَتّى إِذَا اِدّارَكُوا فِيها جَمِيعاً»: وچون همه دردوزخ جمع شدند، «قالَتْ أُخْراهُمْ لِأُولاهُمْ رَبَّنا هؤُلاءِ أَضَلُّونا»: آخری‌ها دراشاره به اولی‌ها میگویند ای پروردگار ما این ها بودند که ما را از راه راست تو گمراه کرده و مانع هدایت ما شدند پس از تو می طلبیم تا به آنها دوچند عذاب دهی یا بیشتر. در قیامت، همه میکوشند تا گناه خود را به گردن دیگری اندازند یا برای خود شریك جرم پیدا کنند.

«فَآتِهِمْ عَذاباً ضِعْفاً مِنَ اَلنّارِ»: خدای تعالی به آنها خبر میدهد که برای هریک از آنها عذاب دو چند است، پس عذاب مضاعف را به آنها بچشان؛ چون آنها سبب کفر ما شدند.

شبیه این آیه نیز در جای دیگری هم آمده است: «رَبَّنا إِنّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا اَلسَّبِيلاَ رَبَّنا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ اَلْعَذابِ قالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ»: خداوند میفرماید: برای هر یک از پیشوایان و پیروان عذاب مضاعف است، پیشوایان بەسبب گمراهی خود وگمراه کردن دیگران، وپیروان بەسبب کفر وتقلیدشان.

یعنی یکی مجازات برای جرائم خودشان و یک سزا ومجازات برای به جای گذاشتن میراث گمراهی و جرم و جنایت برای آیندگان خویش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طوریکه در حدیثی مبارکه میخوانیم: «من ابتدع بدعة ضلالة لايرضاها الله و رسوله كان عليه من الإثم مثل آثام من عمل بها لاينقص ذلك من أوزارهم شيئا» (هر کس بدعت جدیدی که مورد پسند الله و پیامبرش نبود ایجاد کرد، او مسئول گناهان همه‌ی کسانیکه به آن بدعت ایجاد کرده‌ی او عمل میکنند خواهد بود، بدون این که از گناهان عمل کنندگان چیزی کاسته شود. هکذا در حدیث دیگری آمده است: «لا تقتل نفس ظلما إلا كان على ابن آدم الأول كفل من دمها لأنه أول من سن القتل» (هیچ نفسی نیست که به ناحق کشته شود، مگر آن که بخشی از گناه آن به نخستین فرزند آدم (که برادرش را کشته بود) میرسد. چراکه اونخستین کسی بود که باب قتل را بازکرده بود.».

پس معلوم میشود که هر شخصی و یا گروهی که اندیشه ی نادرست و یا راه و روش و عمل نادرستی را پایه گذاری کند، تنها مسئول انحراف و اشتباه خودش نیست، بلکه بخشی از مسئولیت گناهان همه ی کسانی که تحت تأثیر آن اندیشه و عمل نادرست او قرار می گیرند نیز در حساب او نوشته می شود و تا زمانی که آثار و پیامدهای اشتباه و انحراف او ادامه داشته باشند، این امر ادامه خواهد داشت.

مفسر تفسیر کابلی مینویسد: ازيك حساب، گناه گذشتگان آنها دو چند است، که خود گمراه شدند، و آیندگان را نیز از راه دور نمودند؛ و به يك حساب، گناه آیندگان دو چند میشود، که خود گمراه شدند، و احوال پیشینیان را دیده وشنیده عبرت نگرفتند؛ یاچون درعذاب دوزخیان بر وفق درجاتشان وقتاً فوقتاً می افزاید؛ لهذا، خداوند متعال فرمود: عذاب هرکدام مضاعف میشود.

«وَلٰكِنْ لا تَعْلَمُونَ(38)» ولی بعضی از آنها اندازۀ این مضاعف شدن عذاب را نمی‌دانند.

وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ﴿٣٩﴾

و گروه مقدم به طایفه پسین جواب دهند که شما را بر ما هیچ فضلی نیست، لذا عذاب آتش را (مانند ما) بچشید به سبب آنچه می‌کردید.(۳۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اولاهم»: پیشینیان، پیشوایان نادرست. «ضعف»: چند برابر. «ذوقوا»: بچشید.

تفسیر:

«وَقالَتْ أُولاهُمْ لِأُخْراهُمْ فَما كانَ لَكُمْ عَلَيْنا مِنْ فَضْلٍ»: در قیامت رهبران گمراه، پیروان خویش راشریك خود درعذاب میدانند، طوریکه همین رهبران و پیشوایان خطاب به پیروان خود خواهند گفت: یعنی: پیش‌درآمدگان در دوزخ به کسانیکه بعدا به آنان می‌پیوندند، یا پیشوایان به پیروان خود میگویند، شما بر ما هیچ فضیلت و برتریی ندارید تا به سبب آن عذاب شما کم گردد، شما خود گمراه شده‌اید همانگونه که ما گمراه شده‌ایم، همه در استحقاق عذاب دردناک و گمراهی یکسانیم.

«فَذُوقُوا اَلْعَذابَ بِماكُنْتُمْ تَكْسِبُونَ(39)»: در مقابل جرم‌ها وگناهانی که مرتکب شدید عذاب جهنم را بچشید. واگر شما عقل و خرد می داشتید که با آن فکر میکردید از ما در گمراهی پیروی نمی‌کردید.

این جمله را به خاطر فرونشاندن قهر و غضب بر زبان می آوردند؛ چون آنها برایشان درخواست عذاب مضاعف کرده بودند. (بعضی از مفسران گفته‌اند: فَذُوقُوا اَلْعَذابَ گفته‌ی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدا است خطاب به دوگروهی که آنهارا توبیخ میکند. طبری این راپذیرفته است امادرالبحرآمده است: ظاهراگفتهی پیشوایان است.).

خوانندگان گرامی!

در آیات (40 الی 43) هشدار جدی به کافران بعمل آمده است؛ زیرا خداوند متعال درآیههای قبل، مجازات وسزای خود خواهان ومستکبران راکه از ایمان به الله متعال، پیامبر و معاد امتناع می ورزند، آتش دوزخ قرار میدهد و این که: محال است داخل بهشت شوند، همانگونه که شتر از سوراخ سوزن نمیگذرد. معمولا قرآن پس ازهشدار به بی باوران کفر پیشه، به مؤمنان مخلص و مطیع، بشارت میدهد. در آیات ذیل موضوع اعطای مکافات به مؤمنان مورد بحث قرار داده میشود.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ﴿۴۰﴾

کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و از قبول کردن آنها تکبّر ورزیدند، درهای آسمان [برای نزول رحمت] بر آنان گشوده نخواهد شد، و در بهشت هم وارد نمی شوند مگر آنکه شتر در سوراخ سوزن در آید!! [پس هم چنانکه ورود شتر به سوراخ سوزن محال است، ورود آنان هم به بهشت محال است؛] این گونه گنهکاران را مجازات می دهیم.(۴۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تُفَتَّحُ»: گشوده می شود، باز میگردد. «أَبْوَابُ»: جمع باب، درها. «لاَ تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ»: درهای آسمانی بر رویشان باز نمی گردد، کردار نیکو و دعاهایشان، مردود است. روانهایشان به سوی عالم بالا پرواز نمیکند، در قعر دوزخ می اُفتد و أسیر آن جای بد میشود؛ اما روانهای أهل ایمان، به سوی عالم لاهوت و جهان معنی پر میزند و در سرای نیک بختی و کوی نیک نامی، می آرامد. «يَلِجَ»: داخل میشود، فرو میرود، میگذرد. «الجمل»: شتر. «سم الخياط»: سوراخ سوزن. «سمّ»: هر سوراخ تنگی، مادهی مسموم کننده را، سم میگویند؛ چون در سوراخ های ریز بدن نفوذ میکند، مثلاً: باد گرم، سموم نام دارد چون در بدن نفوذ میکند و کشنده است. (حجر آیه 27)، (واقعه آیه 42)، (طورآیه 27) [راغب]

تفسیر:

«إِنَّ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ اِسْتَكْبَرُوا عَنْها»: سنّت الهی، محروم کردن مجرمان از رحمت خویش در قیامت است، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: آنانی که قرآن عظیم الشأن و سنّت پیامبر صلی الله علیه وسلم را با تمام احکام، اصول و فروعی که دارند وپیامبر صلی الله علیه وسلم به خاطر تبلیغ آن فرستاده شدهاند را تکذیب کردند و تکبر نموده و آنها را نپذیرفتند، و به مقتضای احکام آن عمل نکردند، «لاتُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوابُ اَلسَّماءِ»: دروازههای آسمان بر روی‌شان آنگاه که ارواح‌شان قبض شود باز نمی‌گردد و هیچ عمل خوبی و دعایی به سوی آنها بالا نخواهد رفت، چون سعی و تلاش شان بد بوده و از نهادی خبیث برخوردار بودند، طوریکه میفرماید: «إِلَيْهِ يَصْعَدُ اَلْكَلِمُ اَلطَّيِّبُ 10 غافر». (تنها سخن (و عقیدهی) پاك به سوی او بالا می رود).

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است که: هیچ عمل صالح و دعایی از آنها به آسمان بلند نمی شود. و بر اساس نظریهای دیگر، وقتی روحشان گرفته شد، دروازههای آسمان به روی ارواح آنان گشوده نمی‌شود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همچنان عالم کبیر جهان اسلام عبد الملک بن جریج میفرماید: «نه در های آسمان به روی ارواحشان گشوده می شود و نه به روی اعمالشان».
حدیث پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز این نظر را تایید میکند آنجا که میفرماید: زمانی که بنده‌ی کافر از دنیا ناامید شد و زمان مرگش فرا رسید، فرشته‌ی مرگ در کنار سرش می نشیند و میگوید: ای روح ناپاک! به سوی کین و غضب خدا بیرون شو، و از آن بوی بدتر از بوی مردار خارج می‌گردد، و از کنار هر دسته از فرشتگان که میگذرد میگویند: این روح ناپاک چیست؟ تابه آسمان دنیا میرسد؟ در آنجا نیز به زشتی ازآن استقبال می‌شود و دروازه‌ای به روی آن باز نمی شود. (اخراج حدیث از امام احمد و کامل آن را در ابن کثیر ۱۸/۲ بخوانید.).
به یاد داشته باشید که: تکذیب و دروغ پنداشتن آیات الهی و نپذیرفتن معارف دین، سبب مسدود شدن تمام دروازه های رحمت و ورود به بهشت است.
«وَلا يَدْخُلُونَ اَلْجَنَّةَ حَتّى يَلِجَ اَلْجَمَلُ فِي سَمِّ اَلْخِياطِ»: و دخول آن‌ها به بهشت محال خواهد بود، چنانچه داخل شدن شتر با آن ضخامتی که دارد در سوراخ تنگ سوزن محال است. این تمثیل برای محال بودن رفتن کفاربه بهشت است. همان گونه که عبور شتر از سوراخ سوزن محال است، ورود آنها نیز به جنت محال است.
این عذاب کیفر مجرمانی است که به الله متعال کافر شده و پیامبرش را تکذیب کردند.
هدف در این آیة مبارکه همانا بیان محال بودن ورود کفّار به بهشت است، معنای شتر و عبور شتر از سوراخ سوزن، مناسب‌تر است. هکذا در انجیل لوقا نیز آمده است: «ورود شتر به سوراخ سوزن، آسان‌تر از ورود سرمایه‌داران و دولت مردان به ملکوت اعلی است». (انجیل لوقا، باب 18، آیه 24.).
مفسر تفسیر کابلی می نویسد: در تفسیر آیه مبارکه: به صورت تعلیق بالمحال میباشد. در محاورات هر زبان چنین امثله موجود است که اگر بخواهند محال بودن امری را اظهار کنند، آن را بر امر محال دیگر معلّق می‌گردانند؛ یعنی همچنان‌که شتر بااین همه جسامت وکلانی، در سوراخ تنگ و کوچك سوزن در آمده نمی تواند؛ درآمدن این مکذّبان و مستکبران در بهشت محال است؛ زیرا، خداوند متعال خبر داده که آنها جاودان در دوزخ می باشند، و این سزا درعلم الهی برای آنها مقرّر شده؛ پس درعلم واخبار الله متعال چه سان خلاف به عمل می آید؟!
«وَكَذٰلِكَ نَجْزِي اَلْمُجْرِمِينَ(40)»: این عذاب مجازات مجرمانی است که به الله متعال کافر شده و پیامبرش را تکذیب کردند.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ﴿۴۱﴾

برای آنها(مجرمان) فرشهای از آتش دوزخ است، و از بالای‌شان هم پوشش‌ها (لحاف ها ازآتش دوزخ) و ما این چنین ظالمان را سزا می دهیم.(۴۱)

تفسیر:

«لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهادٌ»: برای کفار فرش‌هایی ازآتش در زیر پای‌شان.
«مهاد»: از «مهد»، به معنای بستر است. تعبیر به «مهاد» برای دوزخیان، نوعی تمسخر و إستهزای آنان است، یعنی آرامگاه شان دوزخ است. (تفسیر فی ظلال القرآن)
«وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَواشٍ»: «غَوَاشٍ» جمع «غاشِيَةٌ»، به معنای پوشش یا لحافهاست است و به

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیمه نیز گفته میشود. یعنی از بالایشان آتش‌هایی است که آنان را همانند لحاف می پوشاند. حاصل سخن این که: بسترها و بالاپوش‌هایشان از آتش جهنم است.
باید گفت که: دوزخ، سراسر وجود کفّار را از همه طرف فرا میگیرد. «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهادٌ وَ... غَواشٍ»: چنانکه در آیات دیگر نیز میخوانیم: «وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ» (عنکبوت، 54).: «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ» (زمر، 16.) و «يَوْمَ يَغْشاهُمُ الْعَذابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ» (عنکبوت، 55.)
«وَكَذلِكَ نَجْزِي اَلظّالِمِينَ(41)» باچنین عذابی حق تعالی تمام کسانیرا مجازات می دهد که بر خویشتن یا بر دیگران ظلم کنند، ظلم بر خویشتن از طریق کفر و ظلم بر دیگران از طریق گمراه ساختن دیگران و تجاوز بر آن‌ها.
منظور از گروه اخیر مشرکان‌اند.
قابل تذکراست که الله سبحان و تعال از جماعت عنود و اعراض کننده، در آیه‌ی 37 این سوره به عنوان کافر، در آیه 40 به عنوان مجرم و دراین آیه مبارکه به عنوان ظالم یاد کرده است، زیرا آنکه آیات الهی را تکذیب کند، شایسته همه‌ی این القاب است. چنانکه در آیه 254 سوره‌ی بقره میخوانیم: «وَ الْكافِرُونَ هُمُ الظّالِمُونَ»

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴿۴۲﴾

و کسانیکه ایمان آوردند و[به اندازه طاقت خود] کارهای شایسته انجام دادند، اهل بهشت اند و در آن جاودانه اند، [چرا که] ما هیچکس را جز به اندازه طاقتش تکلیف نمی کنیم.(۴۲)

تفسیر:

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا اَلصّالِحاتِ»: وکسانیکه به الله و پیامبرش ایمان آورده و فرمان الله را انجام داده و او را اطاعت کرده‌اند.
«لانُكَلِّفُ نَفْساً إِلاّ وُسْعَها»: **هیچکس را جز به قدر توانش مکلف نمی‌کنیم**، به هیچکس تکلیفی نمی کنیم که از انجام دادنش ناتوان باشد. بلکه به میزان توانایی تکلیف می‌کنیم.
در دین مقدس اسلام، تکلیف، طاقت فرسا وجود ندارد «وُسْعَها» چنانکه در جای دیگر میخوانیم: «وَما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»(حج،78.) و «يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ»(بقره،185.)
«أُولئِكَ أَصْحابُ اَلْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ(42)»: برای چنین اشخاصی بهشت‌هایی است که برای ابد در آن قرار دارند چون ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند.
مراعات آسانی در احکام شرع: اما چیزی که برای آنها شرط شده است این است که ایمان بیاورند واعمال نیک انجام دهند. ضمناً ازکرم ورحمت خویش فرمود: «لا تکلف نفسا الا وسعها» یعنی خداوند بر دوش هیچ بنده اي چنان کار سنگینی نمی گذارد که از حد توانش بالاتر باشد. هدف اینکه کارهای نیک که شرط دخول جنت قرار داده شده اند، چنان مشکل و سنگین نیستند که انسان نتواند از عهده انجام آنها بر نیاید؛ بلکه خداوند احکام شرعی را در هر شعبه ای نرم و آسان گذاشته است. در هر حکمی بیماری، ضعیفی، سفر و ضروریات دیگر را در نظر داشته به سهولت قایل شده است.
و در تفسیر «بحر محیط» آمده است که: وقتی به انسان دستور به أنجام أعمال صالح داده شد، إحتمال داشت که این حکم بدان جهت سنگین محسوس گردد که انجام تمام اعمال صالحه درهرجا وهرحال ازتوان انسان خارج است؛ بنابر این شبهه را بدین ألفاظ بر طرف

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمود که ما تمام أحوال و أدوار زندگی بشر را بررسی نموده مناسب به هر حال و هر مکان و زمان او أحکام صادر می نماییم تا أنجام آنها برای او دشوار نگردد.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴿۴۳﴾

و (در جنت) هرگونه کینه ای را از سینه‌هایشان (مؤمنان) دور می‌کنیم، (تا در صفا و صمیمیت با هم زندگي کنند) در حالیکه نهرها در زیر (قصرهای)شان جاری است و گویند: سپاس پروردگاری راست که ما را به این راه هدایت کرد و اگر ما را هدایت نمیکرد، هرگز راه خویش را نمی یافتیم. البته پیغمبران پروردگار ما به حق آمدند. و ایشان را ندا داده شود که این همان جنتی است که آنرا به پاداش کارهایی که می کردید، به میراث برده‌اید.(۴۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَزَعْنَا»: در می آوردیم، زدودیم. «غَلَّ»: به معنای نفوذ مخفیانه است، به کینه وحسدی که مرموزانه درجان انسان نفوذ میکند نیز غِل میگویند. «أُورِثْتُمُوهَا»: آن را به ارث یافته اید، آن را به ارث برده اید.

تفسیر:

در آیات قبل خواندیم که: دوزخیان در دوزخ همدیگر را لعن و نفرین میکنند، و دراین آیه مبارکه میفرماید که: بهشتیان هیچگونه کینه‌ای ازیکدیگر دردل ندارند ومیان آنها صلح، صفا ومحبّت بر پا است، بادرنظرداشت اینکه در بهشت تفاوت درجات وجود دارد، ولی هیچ یک از جنتیان نسبت به یک دیگر هیچگونه کینه وکدورت وحسد نمیورزد. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ»:

ما قلب های مؤمنان را دربهشت پاک ومصفّی وپاک ساخته و تمام حسادت‌ها و کینه‌هایی را که در دنیا داشته‌اند بیرون می‌افگنیم تا قلب‌های‌شان پاک گردد و نفس‌های‌شان با صفا شود و هرنوع کدورتی که به دل تعلق داشته باشد از بین برود. تا در بین آنان فقط محبت و مهربانی متداول و برقرار گردد.

رنجشهای أهل جنت با همدیگر، أز قلوب آنها إخراج می گردد !

یعنی هر کسیکه در دنیا نسبت به برادر مسلمانش کینه ای در دل داشته باشد، کینه اش را از ریشه برخواهند کند و دلهاشان پاک وصفا از کینه خواهد بود و جز دوستی و مهربانی چیز دیگری را نسبت به همدیگر نخواهند شناخت.

درحدیث آمده است: «درحالی وارد بهشت میشوند که نسبت به یکدیگر کینه در دل ندارند». (اخراج ازابی حاتم.) صیغه‌ی ماضی بیانگر تحقق وثبات است.

همچنان در حدیث شریف به روایت ابوسعید خدری(رض) آمده‌است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «آنگاه که مؤمنان از آتش دوزخ نجات می‌یابند، برسر پلی که میان بهشت ودوزخ است متوقف ساخته میشوند، سپس در مظالمی که میان‌شان در دنیا بوده است از یک دیگر شان قصاص گرفته میشود تا آن که چون پاک و مصفا گشتند، به آنان اجازه ورود به بهشت داده میشود. سوگند به ذاتی که جانم درید اوست، آنان منزل و مأوای خویش در بهشت را بهتر از مسکنی که در دنیا داشته‌اند، می شناسند».

باید گفت: زندگی که در آن کینه وحسد نباشد، زندگی بهشتی است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ اَلْأَنْهارُ» و ازجمله نعمت‌ها یکی هم این است که در بهشت از زیر پای آنها جوی‌ها در حالی جاری است که در منزلتی امن و در شادمانی چشم و دل بسر میبرند.
وَقالُوا اَلْحَمْدُ لِلّهِ اَلَّذِی هَدانا لِهذا وَما کُنّا لِنَهْتَدِیَ لَوْلا أَنْ هَدانَا الله و میگویند: سپاس وستایش خدایی را شایسته است که به ما توفیق به دست آوردن این نعمت ها را عطا کرد و اگر هدایت و توفیق او نبود، ما به این سعادت نایل نمی آمدیم.
هدایت، درجات مختلفی دارد که درجۀ نهایی، بلند آن دخول جنت است:
امام راغب أصفهانی درتشریح لفظ «هدایت» نکته بسیار جالب و مفیدی را بیان فرموده است، که لفظ هدایت بسیار عام است و درجات مختلفی دارد، و حقیقت این است که هدایت عبارت است ازیافتن راه ورفتن به‌سوی الله متعال. لذا همانگونه که درجات تقرب إلی الله چقدر مختلف وغیر متناهی است درجات هدایت نیز بی نهایت متفاوت میباشند که درجه ادنای آن نجات از کفر و شرک و رسیدن به ایمان است که در اثر آن راه انسان از راه اشتباه، برگشته به سوی خدا قرار گیرد. سپس طی نمودن فاصله هایی که بین بنده و خدا وجود دارند، هدایت نام دارد. لذا هیچ انسانی حتی انبیا و رسل علیهم السلام هیچ وقت از طلب هدایت مستغنی نبوده اند؛ بنابر این رسول الله همچنانکه تا آخرین لحظات حیات به امت «اهدنا الصراط المستقیم»: را تعلیم داد خود او نیز به خواندن این دعا اهتمام می ورزید؛ زیرا درجات تقرب الی الله نهایتی ندارند تا اینکه رسیدن به جنت نیز در این آیه به لفظ هدایت تعبیر گردیده است که این آخرین مقام هدایت است.
«لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ»: به خدا قسم! پیامبران آنچه را درباره‌ی خدای عز و جل به ما گفتند، درست بود.
انبیا، وسیله‌ی هدایتند و هدایتشان همراه با حقّ است. خودشان، حرفشان، عملشان، شیوه‌ها و وعده‌هایشان همه حقّ است.
«وَنُودُوا أَنْ تِلْکُمُ اَلْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوها بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ(43)»: و از جملۀ نعمت‌های بیشتر یکی هم این است که ملائکه آنها را به سوی امن و ایمان ندا نموده و به آنها گفتند: در این بهشت‌ها به سبب ایمان وعمل صالحی که انجام داده‌اید جاودانه خواهید بود، پس به رحمت خدای مهربان‌ترین مهربانان داخل بهشت شوید و با عمل عمل‌کنندگان در منازل آن فرود آئید.
مفسیر قرطبی گفته است: یعنی در مقابل عملتان مستحق آن شدید، و بر مبنای رحمت و فضل خدا در آن جای گرفتید.
در حدیث شریف آمده است: «راستی و درستی پیشه کنید و با اعمال شایسته به الله تقرب جویید ولی بدانید که هرگز کسی با عملش وارد بهشت نمی‌شود. اصحاب گفتند: حتی شما یا رسول الله؟ آن‌حضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند: حتی من؛ مگر اینکه الله عزوجل مرا به رحمت خویش درپوشاند». پس اگر فضل خدای سبحان بر شخص عمل‌کننده نباشد و او را بر عمل توانایی نبخشد، او هرگز موفق به انجام عمل شایسته نمی شود.
همچنین روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «بهشتیان چنین مورد خطاب قرار میگیرند: صحیح و تندرست باشید؛ و هرگز مریض نشوید، شادمان و نیکوحال و در ناز و نعمت باشید؛ و هرگز در رنج و سختی و آزار قرار نگیرید، جوان شوید؛ و هرگز پیر و فرتوت نگردید، جاودان باشید؛ و هرگز نمیرید».

(c) ketabton.com: The Digital Library

شأن نزول:

حضرت علی(رض) در بیان سبب نزول آیه کریمه فرموده است: «به خدا که این آیه درباره ما اهل بدر نازل گردید». «تفسیر انوار القرآن»

خوانندگان محترم!

بعد از بیان پاداش نیک خوب کرداران و سزای بد بدکاران در آیه های قبل بعمل آمد، اینک درآیات متبرکه(44 الی 47) مناظره وگفتگوی میان بهشتیان، دوزخیان و اعرافیان، بعد از اینکه هریکی از فرقه ها در مقام و جایگاه خود، قرارگرفتند-به تصویرمیکشد که چگونه باوجود فاصلهی زیادمکانی، یکدیگر را صدا میزنند و به بسیارآسانی همدیگر را میبینند تا دوزخیان برای نعمت از دست رفتهی خود، بیشتر اندوهگین و حسرتمند شوند. کلمه «نادی» درآیه مبارکه برای فاصلهی دور و در معنای مضارع و آینده آمده است.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴿۴۴﴾

و جنتیان دوزخیان را ندا می دهند که ما آنچه را پروردگار ما به ما وعده داده بود، راست یافتیم، پس آیا شما هم آنچه را که پروردگارتان به شما وعده داده بود راست یافتید؟ گویند: بلی! پس آواز دهنده در میان آنها آواز میدهد که لعنت الله بر ظالمان باد.(۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نادی»: صدا زد، ندا داد. «حَقًّا»: درست، حقی. أذن. صدا زد، آواز در داد.

مُؤذن: آواز دهنده، ندا دهنده، بانگ کننده.

تفسیر:

«وَنادی أَصْحابُ اَلْجَنَّةِ أَصْحابَ اَلنّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنا ما وَعَدَنا رَبُّنا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ ماوَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ»: بعد ازاینکه جنتیان داخل جنت ودوزخیان داخل دوزخ شوند وبه حال خویش مسرور بوده، برای تقریع و نکایت، یعنی برای مضطرب ساختن وبی‌آرام ساختن، ووارد کردن جراحت، مؤمنان خطاب به دوزخیان میگویند ما آنچه را خدای تعالی به ما بر زبان پیامبران خویش وعده نموده وبیان داشته بود که مار به نعمت ماندگار و کرامت بزرگ خواهد رسانید دریافتیم، آیا شما نیز آنچه خدای‌تعالی شما را برعذاب و ذلّت تهدید نموده بود دریافتید؟ دوزخیان در جواب میگویند بلی حقیقتاً آن دریافتیم. واضح است که جز«نعم» (بلی) چه جواب داده میتوانند؟!

مفسر زمحشری فرموده است: به منظور تمسخر به أهل دوزخ و به عنوان أفزودن اندوه آنان و برای کسب خبر چنان گفته اند. (تفسیر کشاف ۱۰۶/۲.).

مفسر ابن کثیر میفرماید: «رسول الله صلی الله علیه وسلم کشتگان مشرکان در بدر را که به چاهی افگنده شدند، نیز با این ندای کوبنده مورد خطاب قرار دادند: ای ابا جهل بن هِشام! ای عتبه بن ربیعه! ای شیبه بن ربیعه...! آیا آنچه را که پروردگارتان به شما وعده کرده بود، راست یافتید؟ زیرا من آنچه را که پروردگارم به من وعده کرده بود، راست‌یافتم».

در این اثنا عمر(رض) گفت: یا رسول الله! شما گروهی را مورد خطاب قرار می‌دهید که اکنون گندیده‌اند؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «سوگند به خدایی که‌جانم در ید اوست، شما به آنچه من میگویم، نسبت به آنها شنواتر نیستید ولی آنان نمیتوانند جواب دهند».

(c) ketabton.com: The Digital Library

قابل تذکر است که: از فحوای جمله «وَ نادی أَصْحابُ الْجَنَّةِ أَصْحابَ النَّارِ...» آیه مبارکه بر می آید که: در قیامت، بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو میکنند. بهشت وجهنّم به گونه‌ای است که بهشتیان پس از استقرار، میتوانند از دوزخیان خبر بگیرند. هکذا در قیامت مؤمنان وکافران، وعده‌های الهی را حقّ و عملی می یابند.

«فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظّالِمِينَ(44)»: و آنگاه که هریک از دو گروه اهل نعمت به نعمت و اهل نقمت به نقمت اعتراف کنند منادیی در بین آن دو گروه ندا میدهد (به قولی: این آوازدهنده از فرشتگان گماشته بر دوزخ است) که لعنت الله در حق هر ظالم و ستمگاری که به الله متعال کفر ورزیده و پیامبرانش را تکذیب نموده تحقق یافته است. این ندا به منظور ازدیاد حسرت و عام شدن ندامت و پشیمانی بیشتر اهل دوزخ صورت می‌گیرد.

شیخ الهند محمودحسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی می نویسد: در این آیات، متبرکه ذکر آن مخاطبات و مکالمات است که اهل بهشت و دوزخ با همدگر یا آنها با اصحاب اعراف می نمایند. از گفتگوی اوّل و ثانی که أصحاب الجنّه بأصحاب النار بعمل می آورند، واضح میشود که این مذاکرات بعد از إدخال بهشت ودوزخ به عمل می‌آید، بنابر مقتضای نظم کلام، باید پذیرفت که گفتگوی اصحاب اعراف نیز بعد از آن است، به‌هرحال، أهل بهشت چون به جنّت می رسند.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ﴿۴۵﴾

همانها که(مردم را) ازراه الله (توحید) باز میدارند و(با القای شبهات) میخواهند آنرا کج و مُعَوَج نشان دهند و آنها از روز آخرت هم منکر بودند.(۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَصُدُّونَ»: دشمن اگر بتواند، آشکارا می‌جنگد و راه حقّ را می بندد، و با طرح و نقشه‌هایش راه حقّ را کج جلوه داده و آن را منحرف می‌کند. «يَبْغُونَها عِوَجاً»: آن را کج و ناراست می طلبند.

تفسیر:

آنان که در دنیا مانع پیروی مردم از دین الله تعالی میشدند، یعنی آنانی که سر راه مردم قرار میگیرند و مردم را از راه مستقیم بازمی گردانند و در راستی و درستی آن راه، عیب و موانع وارد می‌کردند؛ و تلاش میکنند راه آنها کج و غیر از راه مستقیم باشد، یا می‌پندارند راه هدایت خطا و اشتباه است و این امر بر آنها پوشیده شده که خودشان بر هدایت و غیرشان بر گمراهی‌اند و در عین حال به روز برانگیخته شدن بعد از مرگ وحشر ونشر کفر میورزند، آنها منکر کتاب و تکذیب کنندۀ پیامبران و به الله متعال کافر اند.

در این هیچ جای شکی نیست که: راه الله، راه توحید، تسلیم، ایمان، هجرت وجهاد است. ظالمان، با ایجاد شبهه و وسوسه، با تبلیغ وتضعیف، با ایجاد بدعت‌ها وخرافات و نیز مقابله با رهبران حقّ و یأس‌آفرینی‌ها و کارشکنی‌های دیگر، می‌خواهند راه الله را ببندند یا در آن تغییر و انحراف به وجود آورند.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ﴿۴۶﴾

ودر میان آن دو (بهشتیان و دوزخیان) حجابي قرار دارد. و بر«اعراف» مردمانی هستند که هر یک (از اهل جنت و اهل دزوخ) را از سیمای آنان می شناسند، و اهل جنت را ندا

(c) ketabton.com: The Digital Library

می دهند که سلام بر شما باد، در حالیکه هنوز خودشان وارد جنت نشده‌اند، اما امید (داخل شدن) آن را دارند. (۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حِجَابٌ»: حجاب: پنهان کردن و مانع شدن از دخول. حجاب، به معنی پرده سترو مانع نیز آمده است، آن حجاب و حایل به «اعراف» مشهور است که نه، بهشت است و نه، به دوزخ تعلق دارد. مردمان آن جا بهشتیان و دوزخیان را از هم باز می شناسند.

مراد از «حجاب» در این آیۀ مبارکه، شاید همان دیواری باشد که در(آیه‌ی 13 سوره‌ی حدید) میخوانیم که میان بهشتیان و دوزخیان دیواری زده میشود که سمت بیرونی آن، عذاب و قسمت درونی‌اش رحمت است. «فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بابٌ باطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذابُ «13»: (پس میان آنان دیواری زده میشود، با دری که درونش، (بهشتِ) رحمت و از جانب بیرونش (جهنمِ) عذاب است.)

«أعراف»: جمع «عرف»، به معنای مکان بلند است. در قرآن تنها در همین آیه مبارکه از اعراف و أهل آن سخن به میان آمده و این سوره نیز به خاطر همین آیه «اعراف» نام گرفته است.

«رِجَالٌ»: مردانی که نیکیها و بدیهایشان یکسان است، أهل أعراف اند. (تفسیر فرقان)

«سیماهم»: علامت و هیئت، چهره‌ی سفید و نورانی فردوسیان، یا چهره‌ی تیره و سیاه دوزخیان. «لم یدخلوها»: اعرافیان هنوز داخلِ فردوس نشده اند. «وهم یطمعون»: آنان طمع دارند، دل میبندند، آنان امیدوارند. «لَمْ يَدْخُلُوهَا»: أعرافیان هنوز داخلی فردوس نشده اند. «وَهُمْ يَطْمَعُونَ»: آنان طمع دارند، دل می بندند، آنان امیدوارند.

تفسیر:

«وَ بَيْنَهُما حِجابٌ وَ عَلَى اَلْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ كُلاًّ بِسِيماهُمْ»: در میان این دو گروه مانعی وحجابی خواهد بودکه بر بلندی های (أعراف) آن کسان دیگری خواهند بود که تمام بهشتیان و دوزخیان را از روی چهره و سیمای آنها میشناسند؛ و ندا خواهند کرد به أهل بهشت که: "سلام بر شما باد" این گروه هنوز وارد بهشت نشده اند اما امید و انتظار آن را دارند.».

یعنی أعرافیان کسانی هستند که نه جنبه‌ی مثبت زندگیشان آن قدر خوب و سنگین است که وارد بهشت شوند و نه جنبه‌ی منفی زندگیشان آنقدر بد و ضعیف است که در جهنم انداخته شوند. بنابر این در مرز میان بهشت و جهنم قرار خواهند گرفت. تفسیر مودودی.

«يَعْرِفُونَ كُلاًّ بِسِيماهُمْ»: اعمال و خصلت های دنیوی، سیمای انسان را به گونه‌ای می کند که در قیامت دیگران با نگاه او را می شناسند.

قتاده گفته است: دوزخیان را از روی روسیاهی می شناسند و بهشتیان را از روی سیمای سفید و روشن. (طبری ۴۶۳/۱۲.)

«وَنادَوْا أَصْحابَ اَلْجَنَّةِ أَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ»: وقتی اهل اعراف ساکنان بهشت را دیدند، صدا برمیدارند که درود الله برشما باد! یعنی به آنها میگویند: «سلام علیکم».

خداوند متعال فرموده است: «لَمْ يَدْخُلُوها وَهُمْ يَطْمَعُونَ(46)» أصحاب أعراف هنوز وارد جنت نشده‌اند ولی به ورود درآن طمع داشته و چنین امیدی را در سر می‌پرورانند زیرا فضل و رحمت الهی بر اهل جنت را می‌بینند و می‌نگرند که رحمت خداوند متعال بر خشم وی غلبه کرده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه السلام در حدیث شریف فرمودند: «بعد از اینکه رب العالمین از قضاوت وحکم میان بندگانش فارغ میشود، به أصحاب أعراف میگوید: شما آزاد کردگان منید پس در هر جایی از بهشت که می خواهید، بهره ببرید و بخرامید».

أصحاب أعراف:

علماء در باره أصحاب أعراف بر چند وجه إختلاف‌نظر دارند: بعضی برآنند که أصحاب أعراف، شهداءأند. برخی ازمفسران بدین باور اند که: آنان، فضلا و صلحای مؤمنان‌اند که فارغ از مَشْغَلَه وأنفسای خود در أعراف به مطالعه أحوال مردم مصروف میباشند، البته که این قول از مجاهد است. بعضی برآنند که أصحاب أعراف، فرشتگانی‌اند که بر آن دیوار گماشته شده‌اند و مؤمنان و کافران را قبل از ورودشان به بهشت و دوزخ از هم جدا می‌کنند. بعضی برآنند که آنان مردمی‌اند که ثواب‌ها و گناهانشان برابر است و أعمال نیکشان کمتر از آن است که بتوانند به وسیله آن وارد بهشت گردند، سپس به فضل و رحمت الهی وارد بهشت میشوند و آخرین کسانی که به بهشت وارد می شوند، ایشان‌اند. که البته این قول از ابن عباس و ابن مسعود(رض) و عده دیگری از سلف است و ابن کثیر نیز این قول را ترجیح داده و از دیگر اقوال قوی‌تر می باشد.

همچنان در تفسیر المیسر، درة التفاسیر، صفوه الاتفاسیر در باره أصحاب أعراف می نویسند: «این اعرافیان، هر چند وارد بهشت نشده اند؛ اما امیدوارند که به بهشت بروند». سوره‌ی حدید آیه 13، در بیان اعراف میگوید: میان دو گروه بهشتی و دوزخی دیواری زده شده که دری دارد. از درون سو به طرف مؤمنان، رحمت و از بیرون سوی آن، برای بی باوران عذاب و درد است. (حدید آیه 13)، درآن روز دو چهره‌ی متفاوت وجود دارد که از هم ممتازند. (عبس آیات 38 الی 42). ظاهراً خوبی و بدی اعرافیان مساوی است و در آن جا می مانند، تا اینکه فرمان الهی می رسد.

مفسر تفسیر کابلی محمود حسن دیوبندی در مورد اعراف می نویسد: مقامی را که بر فراز دیوار وسطی واقع است، «اعراف» گویند. در باره «اصحاب اعراف» که کیستند، قرطبی دوازده قول را نقل کرده؛ نزد ما راجح آن قول است که از صحابه جلیل، چون حضرت حذیفه، ابن عبّاس وابن مسعود(رض) واکثر سلف وخلف، منقول میباشد؛ یعنی: بعد از سنجش اعمال هرکه حسناتش سنگین باشد، جنّتی و هرکه سیّئاتش غالب باشد، دوزخی است و آنانکه حسناتشان با سیّئات مساویست، اهل اعراف‌اند.

از روایات بر می آید که اصحاب اعراف عاقبت به جنّت میروند، بر علاوه، ظاهر است که چون عصاة مؤمنان که سیئاتشان بر حسنات غالب باشد، آخر از دوزخ برآمده به جنّت میروند؛ اصحاب اعراف که حسنات و سیئاتشان برابر است، باید پیش‌تر از آنان به جنت روند! گویا، اصحاب اعراف را باید نوع ضعیفی از اصحاب الیمین پنداشت چنانکه «سابقین مقرّبین» فی الحقیقت نوعی از اصحاب الیمین می باشند، که به طفیل عزم و اراده خویش، از عامّه اصحاب الیمین پیش رفته‌اند؛ در مقابل آن، اصحاب اعراف نوعی عقب مانده‌اند که نسبت به کثافت اعمال [بد] خویش از عامّه اصحاب الیمین چیزی عقب افتاده‌اند. اینها، چون در وسط بهشتیان و دوزخیان‌اند مردم هر دو طبقه را از علایم مخصوص آن می شناسند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴿۴۷﴾

و هنگامی که چشمان‌شان (أصحاب أعراف) به‌سوی دوزخیان گردانیده شود، گویند: ای پروردگار ما! ما را همرای مردمان ظالم (در دوزخ) قرار مده.(۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ»: چشمان أعرافیان به طرف دوزخیان متوجه می گردند، به دوزخیان التفات میکنند. «تلقاء»: جهت، طرف، سمت و سو.

تفسیر:

«وَإِذا صُرِفَتْ أَبْصارُهُمْ تِلْقاءَ أَصْحابِ اَلنّارِ قالُوا رَبَّنا لاتَجْعَلْنا مَعَ اَلْقَوْمِ اَلظّالِمِينَ(47)»:

وچون چشمان اصحاب أعراف به سوی دوزخیان گرانیده شود، و عذاب و ذلّت و خواری ماندگارشان را ملاحظه کنند به استغاثۀ پروردگار خود می پردازند و از او تعالی میخواهند تا آنها را در زمرۀ ظالمان و ستمگرانی که با شرک بر خویشتن ظلم نموده‌اند قرار ندهد بلکه آن ها را نجات دهد.

مفسیر تفسیر روح المعانی می نویسد: أصحاب أعراف، در دعایشان نمیگویند: «ما را أهل آتش قرار مده، بلکه می‌گویند: ما را همنشین ظالمان مگردان. گویا مجالست با ظالم، بدتر از آتش دوزخ است».

از جمله: «صُرِفَتْ أَبْصارُهُمْ»: آیۀ مبارکه فهمیده میشود که: اعرافیان به اهل بهشت نگاه میکنند و آنان را میشناسند و سلام میکنند؛ امّا به أهل دوزخ نگاه نمیکنند، بلکه چشمشان ناخواسته به آنان می أفتد.

مفسران در معرفی أعرافیان در تفاسیر خویش نگاشته اند: أعرافیان أشخاصی هستند که حسنات وگناهانشان برابر است، پس نه بهشتی میباشند و نه دوزخی، و بر بلندای دیوارها محبوس میشوند تا زمانی که الله متعال درباره‌ی آنان حکم میکند. آنها وقتی به بهشتیان نگاه میکنند، سلام می‌کنند، و وقتی به دوزخیان مینگرند می‌گویند: بارالها! ما را از زمره‌ی ظالمان قرار مده و ما را قرین آنها مساز! ازالله متعال درخواست میکنند آنها را قرین اهل دوزخ قرار ندهد. به‌کار بردن لفظ (صرف) نشان میدهد که آنها بیشتر به بهشتیان نظر دارند. و نگاه کردنشان به دوزخیان به اراده‌ی خودشان نیست، بلکه وادار میشوند؛ یعنی وقتی وادار شوند که نظر برگردانند و عذاب اهل دوزخ را ببینند، از الله التماس میکنند که آنان را بادوزخیان قرین قرار ندهد. (البحر المحیط ۳۰۳/۴.).

مفسرتفسیر کابلی در مورد أعرافیان مینویسد: چون در میان بهشت و دوزخ‌اند، در میان خوف و رجا می باشند. چون به يك سو می نگرند، امید می کنند، و چون نگاهشان به سوی دیگر می افتد، از خدا می ترسند و پناه می جویند که در زمره دوزخیان داخل نشوند!

مفسر مودوی مینویسد: «وهنگامی که چشمان شان به‌سوی دوزخیان برگردانده میشود میگویند: (ای رب ما! ما را با گروه ستمکاران همراه نکن.) آنگاه اعرافیان چند نفر از کسانی بزرگ جهنم را از نشانه ها و سیمای شان خواهند شناخت و آنان را ندا درخواهند داد که: دیدید که امروز نه آدم ها و گروه شما توانست سودی به شما برساند و نه امکانات و قدرت که آنها را بزرگ و توانمند می پنداشتید.

آیا اینان همان افرادی نیستند که درباره‌ی آنان سوگند یاد میکردید و میگفتید که خدا چیزی از رحمت خود را بهره‌ی آنان نخواهد کرد؟ امروز به همانان گفته شد که وارد بهشت شوید

(c) ketabton.com: The Digital Library

در حالی که نه ترس خواهید داشت و نه غم و اندوهی." ودوزخیان بهشتیان را آواز خواهند دادکه اندکی آب و یا از آن چه خدا روزیتان کرده است بر ماهم فروریزید. آنان پاسخ خواهند داد که خدا این هر دو چیز را بر منکران حقی که دینشان را بازیچه و مایه‌ی سرگرمی و تفریح قرار داده بودند و زندگی دنیا فریبشان داده بود حرام کرده است. خدا میفرماید، امروز نیز ما آنانرا همانگونه به فراموشی خواهیم سپرد که ملاقات این روز را فراموش کرده بودند و آیات ما را انکار می کردند.»

از این گفت و گوی اعرافیان با بهشتیان و جهنمیان تا حدی می توان حدس زد که توانایی های انسان ها در جهان آخرت چقدر افزایش خواهند یافت. در آنجاشعاع دید و بینایی به قدری گسترده خواهد بود که بهشتیان، أعرافیان و جهنمیان هرگاه خواسته باشند می توانند یک دیگر را ببینند. صداها و شنوایی ها نیز به قدری نیرومند خواهند بود که این کسان جهان های متفاوت به آسانی خواهند توانست با یکدیگر گفت و گو کنند. این گفته ها و گفته های مشابه دیگر که در باب جهان آخرت در قرآن وجود دارند، برای ایجاد این تصور کافی ست که قوانین حاکم برزندگی درآنجا با قوانین حاکم بر زندگی فعلی جهان ما به طور کامل متفاوت خواهند بود، گرچه شخصیت و هویت ما همان خواهد بود که در این جاست. کسانی که اندیشه شان به قدری پایبند حدود این عالم مادی است که تصوری غیر از تصور زندگی فعلی و گستره های محدود آن در آن نمی گنجد، با شگفتی و حیرت به این گفته های قرآن و حدیث خواهند نگریست و چه بسا با ریشخند، سبک مغزی خویش را به اثبات برسانند. اما واقعیت این است که امکانات زندگی به سان اندیشه و مغز تنگ آنان تنگ و محدود نیست.

خوانندگان محترم!

درآیات متبرکة(48 الی 49) در بارۀ مناظره وگفتگو میان أعرافیان و دوزخیان، از رهبران گنهگار که أعرافیان آنها را مینگرند و از روی سیمای آلوده به گناهشان، آنان می شناسند و مورد نکوهش و ملامت قرار شان می دهند.بحث ادامه می یابد. طوریکه میفرماید:

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ﴿۴۸﴾

و اصحاب اعراف مرداني (از دوزخيان را) كه از سيمايشان آنها را مي‌شناسند صدا ميزنند و ميگويند ديديد كه گردآوري شما (از مال و ثروت و زن و فرزند) و تكبرهاي شما به حالتان فايده اى نبخشيد.(۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رِجَالًا»: مردانی از دوزخیان. «ما اغنی عنکم»: به حالتان سودی نداشت، شما را از آتش دوزخ رستگار نکرد. «مَآ أَغْنَيا عَنكُمْ»: چه سودی به حالتان داشت؟ چه سودی برایتان نداشت. «جَمْعُكُمْ»: گردآوری مال وثروت وسپاه و فراوانی جمعیت شما. جمعیت. تعداد افراد. «مَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ»: به آنچه که فخر میکردید، به خدایان باطلی که آنها را بزرگ می شمردید، چیزی که به آن تکبر و افتخار میکردید، آن گردن کشی و نافرمانی که می کردید. تفسیر نور: «ترجمۀ معانی قرآن»

تفسیر:

«وَ نادى أَصْحابُ اَلْأَعْرافِ رِجالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيماهُمْ»: أصحاب أعراف خطاب به مردانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ازأهل دوزخ که آنهارا بانشانه‌های واضح‌شان باز شناختند درحالیکه در دنیا نیز آنها را میشناختند میگویند: «قالُوا ما أَغْنى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ (48)»:
أموالی وثروت راکه شما جمع کرده بودید کجا شد؟ نه‌این اموال و نه اتحادی که در مبارزه با پیامبران علیهم السلام تشکیل نموده بودید، و نه اعراض شما از دین الله و استکباری که در دنیا کردید نفعی به شما نبخشید. سرانجام به این روزگار بد و این عذاب ابد درافتادید.
باید گفت که: مال، ثروت، قدرت، دوستان و طرفداران، عامل نجات نیستند. «ما أَغْنى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ»: طوریکه خود انسان نیز در قیامت به این حقیقت اعتراف می کند. «ما أَغْنى عَنِّي مالِيَهْ» (حاقه: 28).
پس، روشن است که معیار و مقیاس إمتیاز و برتری در جهان آخرت، نسبت به عملکرد در دنیا متفاوت خواهد بود.
مال وثرت، نیرو وجمعیت ونام وشهرت، اساس عزت وخوشبختی و رستگاری نیست؛ بلکه اساس ومعیار، همان ایمان و باور درست و کردار نیکو و پسندیده خواهد بود. قطعاً جایگاه سردمداران کفر وگمراهی وخودخواهان ومال اندوزان دنیا پرست، دوزخ وپاداش مؤمنان و مستضعفان تأریخ، تقوا کنندگان، دین دوست، خاکساران پیشگاه حق وخدمتکاران بندگان الهی، بالاترین مراتب فردوس است و لاغیر.

أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ﴿۴۹﴾.

[سپس با توجه دادن دوزخیان به سوی اهل ایمان میگویند:] آیا اینان کسانی نبودند که در دنیا قسم میخوردید که الله آنان(کفاررا) را به رحمتی نمیرساند؟ [پس به مؤمنان میگویند:] به جنت در آیید که نه ترسی برشماست و نه اندوهگین می شوید.(۴۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أقسمتم»: قسم می خوردید. «لاینال»: نمی رساند، لاینال برحمة: رحمت را شامل نمی گرداند. «أُدْخُلُوا الْجَنَّةَ...»: این عبارت می تواند فرموده خدا خطاب به أصحاب أعراف یا سائر مؤمنان باشد؛ و یا گفته أصحاب أعراف خطاب به مؤمنان بشمار آید. تفسیر نور: «ترجمۀ معانی قرآن».

تفسیر:

«أَهؤُلاءِ اَلَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لايَنالُهُمُ الله بِرَحْمَة»: اهل اعراف برای کفار در دوزخ گفتند: به‌سوی این مستضعفانی‌که به‌محمد صلی الله علیه وسلم ایمان آورده‌اند ببینید که چگونه وارد بهشت شده‌اند. اکنون بگوئید که ایمان و قسمتان که در دنیا یاد می‌نمودید که رحمت الله متعال هرگز به آنها نمیرسد و فضل الله آنها را در نمییابد کجا شد؟ استفهام برای سرزنش و تمسخر و توبیخ آنان است.
«اُدْخُلُوا اَلْجَنَّةَ لاخَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ(49)»: حالا به سوی این‌ها بنگرید درحالیکه به آنها گفته شده عجله کنید وارد بهشت شوید درحالیکه از آنچه در إنتظار شماست هرگز بیم ندارید و از آنچه در دنیا از دست داده‌اید هرگز دچارغم واندوه نخواهید شد. دربهشت، حزن و اندوه نیست(این عبارت میتواند فرموده الله متعال خطاب به أصحاب أعراف یا سائر مؤمنان باشد؛ و یا گفته أصحاب أعراف خِطاب به مؤمنان بشمار آید.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

مُفَسِر آلوسی در این بابت می نویسد: این بخش از آیه گفتهی أعرافیان است که به بهشتیان میگویند: بدون ترس وباک وأندوه وشادمانی و در نهایت إکرام و إحترام در بهشت ماندگار باشید. (روح المعانی ۱۲۶/۸.)

قابل یادآوری است که: در دنیا کافران مغرور، مؤمنان را تحقیر می‌کنند و میگویند که رحمت خدا شامل اینان نمیشود. غافل از آنکه إیمان و أعمال صالح، آنان را مشمول رحمت الهی قرار میدهد و خطابِ «ادْخُلُوا الْجَنَّةَ» را دریافت می کنند.

در ضمن قابل یادآوري است که: دریافت رحمت الهی، إیمان و عمل صالح لازم دارد، نه مال و مقام، و مناصب زودگزر دنیوی. علاوه بر آنکه رحمت خدا به دست مستکبران نیست تا میان هر کس‌که بخواهند تقسیم کنند. «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ» (زخرف 32)

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (50 الی 51) در باره گفتگوی دوزخیان و بهشتیان بعد از إستقرار هر یک از آنها در منزلگاه خود خبر می دهد و داد و فغان و إلتماس آنها را بازگو میکند که در حالت شدت گرسنگی و تشنگی ابراز می دارند؛ بحث بعمل آورده است.

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهُ قَالُوا إِنَّ اللهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ﴿٥٠﴾

و دوزخیان جنتیان را آواز می‌دهند که جرعه ای از آب [خوشگوار] یا از چیزی که الله به شما روزی داده است، بر ما بریزید. (جنتیان در جواب) گویند: یقیناً الله آب و نعمت های بهشتی را بر کافران حرام کرده است.(۵۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَفِيضُوا عَلَيْنَا»: بر ما فرو ریزید.

تفسیر:

«وَ نادی أَصْحابُ اَلنّارِ أَصْحابَ اَلْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنا مِنَ اَلْماءِ أَوْ مِمّا رَزَقَكُمُ اَللّهُ»: درروز قیامت اهل دوزخ از اهل بهشت خواستند تا آن‌ها را نیز در برخی از نعمت‌های خویش مانند آب سرد و طعام پاکیزه و سایه‌ها شریک سازند.

به آنها ندا می‌دهند که با کمی آب به داد وکمک ما برسید، تا شاید شدت حرارت آتش و تشنگی را کم کند، یا از نوشیدنی‌هایی که الله متعال به شما عطا کرده است، چیزی به ما بدهید؛ چرا که در حقیقت تشنگی ما را از پا در آورده است.

در آیة مبارکه ملاحظه میداریم که: اوّلین درخواستِ دوزخیان، آب است، در ضمن قابل یادآوری است که: آنان که در دنیا توشه‌ای برای آخرت ندارند، در قیامت دست گدایی و نیازشان پیش همه دراز است. (الله تعالی مارا از آن نگاه دارد آمین).

و تعبیر (أَفِيضُوا: بر ما بریزید)، دلیل بر آن است که بهشت بر فراز دوزخ قرار دارد، یکی از نام های قیامت، «يَوْمَ التَّنادِ» (غافر، 32) است. یعنی روزی که نداها بلند و استمداد و فریاد در کار است و بهشتیان و دوزخیان همدیگر را صدا می زنند.

«قالُوا إِنَّ اللهَ حَرَّمَهُما عَلَى اَلْكافِرِينَ(50)»: أهل بهشت درجواب خطاب به آنها گفتند خدای تعالی شما را از چنین چیزی منع کرده و به سبب کفرتان این نعمت‌ها را بر شما حرام نموده است و شما هیچ حقی در آب و طعام و سایه و نعمت ندارید حق شما عذاب و لعنت است.

جنتیان میگویند: همانا خدا نوشیدنی و خوردنی بهشت را از کافران منع کرده ابن

(c) ketabton.com: The Digital Library

عباس(رض) گفته است: انسان برادر و پدر خود را میخواند و میگوید: سوختم! کمی آب بر من بریزید. به آنها گفته می شود: جوابشان را بدهید، میگویند: خدا آن را بر کافران حرام کرده است. (طبری ۴۷۳/۱۲).

باید یادآور شد که از فحوای جملة «حَرَّمَهُما عَلَى الْكافِرِينَ»: آیة مبارکه بر می‌آیدکه:نعمت‌های آخرت، مخصوص مؤمنان است. درضمن قابل یادآوري است که: خداوند متعال و بهشتیان بخیل نیستند، ولی مجازات کافرانی که در دنیا مؤمنان فقیر را أذیّت می‌کردند، همانا تحریم نعمت‌ها در قیامت است.

آنگاه خدا کافران را این گونه توصیف می نماید:

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ﴿۵۱﴾

کسانیکه دین خود را به بازی و لهو گرفتند و زندگی دنیا آنها را فریب داد پس امروز آنان را فراموش میکنیم، چنانکه آنها ملاقات این روز را (در دنیا) فراموش کرده بودند و آیات ما را انکار می‌کردند.(۵۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لهو»: به معنای غفلت انسان از کارهای اساسی است و «لعب» آن است که انسان هدفی خیالی وغیر واقعی داشته باشد. «غَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»: زندگانی دنیا فریبشان داد. «ننساهم»: آنان را از یاد می بریم، آنان را در آتش دوزخ وامی گذاریم. «لقاء»: دیدار، ملاقات. «یجحدون»: إنکار می کنند.

تفسیر:

«اَلَّذِينَ اِتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْواً وَ لَعِباً»: **آنانیکه دین خود را به بازی ومسخره گرفتند و زندگانی دنیا فریبشان داد** لذا آخرت را فراموش کرده و به بقای طولانی در دنیا فریفته شدند. بناءً باید گفت که: مسخره کردن دین، مغرور شدن به دنیا، فراموشی آخرت و انکار آیات الهی، همه از نشانه‌های کافران است.

«دِينَهُمْ لَهْواً»: کفّار، احکام دین را که جدّی است آنرا به بازی می‌گیرند. و در عوض دنیا که بازیچه‌ای بیش نیست آنرا جدّی گرفتند.

«وَغَرَّتْهُمُ اَلْحَياةُ اَلدُّنْيا»: یعنی به دنیا و زینت و زیور آن مغرور شدند، «فَاَلْيَوْمَ نَنْساهُمْ كَما نَسُوا لِقاءَ يَوْمِهِمْ هذا»: پس در این روز ما آنها را در عذاب ترک میکنیم همانگونه که آنها راه درست را ترک کردند و امروز را به خاطر نداشتند و به آن أهمیتی ندادند.

یعنی کسانیکه دین را بازیچه وسرگرمی میگرفتند وزندگی دنیا، آنانرا فریفت، امروز، ما آنان را به فراموشی می سپاریم، همان طور که آنان، دیدار این روز را از یاد بردند و آیات ما را انکار کردند.

از فحوای جمله: «نَنْساهُمْ كَما نَسُوا»: آیة مبارکه بر می آید که: فراموش کردن خداوند متعال در دنیا، سبب فراموش شدن انسان در قیامت می شود. طوریکه در (آیة 152 سورة بقره) آمده است: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»، یاد الله را مایه‌ی یاد او از انسان می داند.

مفسر آلوسی در باره میفرماید: این کلام به منزله‌ی تمثیل است؛ یعنی آنها را در آتش رها و فراموش می‌کنیم. همچنان که آنها ملاقات چنین روز عظیمی را فراموش کردند که نباید آن فراموش گردد. (تفسیر روح المعانی ۱۲۷/۸).

و ابن کثیر گفته است: یعنی با آنان بسان فراموش گشته عمل می‌کنیم، وگرنه چیزی از علم

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله خارج نیست و چیزی را فراموش نمی کند. (مختصر ابن کثیر ۲/۲۴.).
«وَما كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ(51)»: و به سبب کفری که به آیات الهی انجام داده و إنکار و تکذیبی که نسبت به پیامبر خدا کرده‌اند به عذاب ماندگار در دوزخ می رسند.
بنابر این، خصلت‌هایی که سبب هلاکت شان گردید، عبارت بود از: حُبِ دنیا، فراموش کردن آخرت و دروغ انگاشتن آیات الهی.إنکار مستمرّ آیات الهی، موجب محرومیّت از بهشت و مواهب آن است.
قابل یادآوری است که این دو آیه، یکی از صحنه های تکان دهنده‌ی دوزخیان است که خداوند از پستی و زار و زبونی آنان خبر می دهد که آنان باتمام درماندگی وافتادگی از مؤمنان بهشتی التماس وتقاضا میکنند تا دستشان را بگیرند و به فریادشان برسند؛ اما جواب سخت و دردآور می شنوند و کسی یارشان نیست و می گویند: چون دین خدا را به بازیچه گرفته و در غفلت به سر برده‌اید، نعمت بهشتی برایتان حرام است. خدا هم درجواب آنان میفرماید: آنان روز قیامت را از یاد برده بودند، ما نیز امروز آنان را فراموش و در همان تنگنا وسختی رهایشان میکنیم تامجازات وسزای کردار بد خودرا بچشند.

خوانندگان گرامی!

پس از معرفی أهل جنت و دوزخ و أعراف و گفتگو و مناظره میان این سه گروه و این که شخص مکلف باید به فرجام نیک خود بیندیشد و با حزم و احتیاط و دوراندیشی، پیش برود، درآیات متبرکه (52 الی 53) درباره فضیلت قرآن ومنفعت وحجیت مطلق آن برای همه‌ی مردم سخن می گوید و معذرت بی پایه‌ی آنان را باطل میشمرد و به حسرت و پشیمانی دروغگویان و تکذیب کنندگان در قیامت اشاره میکند که: آرزوی دوباره زنده شدن و بازگشتن به دنیا را در سر دارند تا این بار، کردار خود را سر و سامان دهند و به سعادت همیشگی برسند. این کتاب الهی، بسیار محکم و استوار و روشن بیان می دارد که: فرصت عذرخواهی پایان یافته است. خردمندان، از آن درس گرفته و رستگار شده اند. اما جاهلان از نیاکانشان پیروی می کنند. [زخرف/۲۳]؛ ولی هرگاه کنار دوزخ قرار گیرند، برای عمر تلف شده و بار سنگین گناه تأسف می خورند. (سوره انعام آیات 27 و28).

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴿٥٢﴾

و البته به آنها کتابی [عظیم و با ارزش] آوردیم که مضمون آن را به تفصیل و از روی علم بیان کردیم، (کتابي) که مايه هدايت و رحمت براي جمعيتي است که ايمان مي‌آورند.(۵۲)
پروردگار با عظمت ما به وسیله‌ی کتاب، اتمام حجّت کرد و انسان را از مغرور شدن به دنیا و فراموشی آخرت وانکار آیات، جای هیچگونه عذری را برای‌شان باقی نگذاشته است طوریکه میفرماید: «وَ لَقَدْ جِئْناهُمْ بِكِتاب فَصَّلْناهُ عَلى عِلْمٍ»: ما به این کفار کتابی آوردیم و نازل کردیم که در آن هر خیر، صداقت وحقی هست چنان‌چه دلیلی واضح و برهانی صادق و حجتی قاطع نیز میباشد. این کتاب مردم رابه سوی هر فضیلت رهنمون میشود و از هر پستی باز می دارد، وآنها را به سوی هدایت رهنمایی و از هر فرومایگی برحذر می‌دارد. یعنی در آن با کمال تفصیل گفته شده است که حقیقت چیست و کدام روش زندگی در دنیا برای انسان درست است و اصول بنیادین روش زندگی درست چیست؟ وانگهی این گفته ها و تفصیلات از روی حدس و گمان نیستند، بلکه براساس علم قطعی خالص استواراند.
آوردن کتاب هدایت و رحمت، کار خداوند است که آن را بخش بخش و به تدریج نازل کرده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«هُدىً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ(52)»: قبل از همه باید بگویم که؛ هدایت با قرآن، از بزرگ‌ترین رحمت و لطف‌های خداوند به مؤمنان است. این کتاب رحمتی است هدایتگر و نعمتی است بازدارنده و برای کسی که از آن پیروی کند مایۀ عصمت است و مؤمنان را نجات میدهد و کسانی را که به او عمل میکنند به رستگاری میرساند.
یعنی اولاً که مطالب و آموزه های این کتاب به قدری روشن و قابل فهم اند که اگر کسی آنها را مورد توجه و تدبر قرار دهد، راه راست و درست به طور کامل برای او آشکار خواهد شد. و علاوه بر آن کسانی که به این کتاب باور و ایمان دارند، در زندگی آنان نیز به صورت زنده و عملی این حقیقت را نیز میتوان مشاهده کرد که این کتاب انسان را چقدر درست راهنمایی میکند و چه رحمت بزرگی است که به محض پذیرش آن دگرگونی گسترده ای در اندیشه. اخلاق وکردار انسان آغاز میشود. این اشاره ایست به‌آثار و دگرگونی های شگفت انگیزی که در اثر ایمان آوردن به این کتاب در زندگی یاران پیامبر پدید می آمد.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴿٥٣﴾

آیا [منکران قرآن برای باور کردن آن] جز در انتظار تأویل آنند (در انتظار انجام و نتیجه آن کتاب اند)؟ روزی که نتیجه و انجام آن بیاید ظاهر شود) آنانی که نتیجه را پیش از آن (در دنیا) فراموش کرده بودند، میگویند: همانا پیغمبران پروردگار ما (دین) حق را آورده بودند (و لیکن ما سخنانان آنها را نپذیرفتیم) پس آیا شفاعت کنندگانی هست که ما را شفاعت کنند (و برای ما واسطه شوند)؟ و یا پس گردانیده شویم (به دنیا) باز عمل کنیم غیر آنچه میکردیم (این آرزوی‌شان فایده ندارد) زیرا خود را زیانمند کردند، و گم شد از آنها آنچه (در دنیا) افترا می‌کردند.(۵۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَأْوِيلَهُ»: سرانجام وعاقبت آن. مراد عقاب وعذابی است که وعده داده میشود. «يوم يأتي تاويله»: روزی تأویل فرجامش فرا میرسد، روز قیامت. «نردُّ»: به سوی دنیا - بازگردانده می شویم.

تفسیر:

«هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاّ تَأْوِيلَهُ»: خداوند متعال در قرآن، منکران را توبیخ میکند که تا تحقّق تهدیدهای او را نبینند، ایمان نخواهند آورد **طوریکه میفرماید: آیا آنان جز در انتظار تأویل آنند؟** یعنی: آیا این کافران تکذیبگر جزعذابی را که در قرآن به آنان وعده داده شده است، انتظار نمی‌کشند، عذابی که سرانجام، کارشان بدان منتهی خواهد شد. قتادة گفته است: تأویله یعنی عاقبت آن. ربیع در تفسیر خویش میفرماید: «پیوسته از تأویل قرآن مسائلی نو به‌میان می‌آید تا آن که روز حساب فرارسد و درآن روز است که تأویل آن به اتمام میرسد». **«روزی که تأویل آن فرارسد»** که همانا روز قیامت است.
مراد از تأویل در این آیه مبارکه، به قرینه‌ی جملات بعد، تحقّق تهدیدها و وعده‌های الهی در مورد مجازات و پاداش در قیامت است.
مفسر مودودی می در تفسیر آیة مبارکه: «هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ»: می نویسد: به عبارت دیگر این مطلب را اینگونه باید فهمید که کسانی که تفاوت روش درست و نادرست به روشنی برایشان گفته میشود، اما آنان نمی پذیرند و باز کسانی با عمل به راه و روش

(c) ketabton.com: The Digital Library

درست به آنان نشان میدهند که راست روی چه تأثیر و پیامدهای بی شمار مثبتی نسبت به غلط وی بر زندگی آنان به جای گذارده است، اما بازهم آنان پند و اندرز نمی گیرند، پس این بی اعتنایی و برخوردشان بدین معنا است که تنها درصورت رو شدن با مجازات غلط روی، نادرست بودن راه و روش خویش را خواهند فهمید. کسی که به توصیه های پزشک عمل میکند، نه به شفا یافتن مریضان همسان خود در اثر عمل توصیه های طبیب توجهی میکند، تنها در صورت خوابیدن بر بستر مرگ خواهد پذیرفت که روشی که تاکنون در زندگی در پیش گرفته بوده به راستی برای وی مهلک بوده است.

«یَوْمَ یَأْتِی تَأْوِیلُهُ»: **«روزی که تأویل آن فرارسد»** که همانا روز قیامت است.

باید گفت که: قیامت، روز آگاهی وبیداری است، ناله‌ها، فریاد ها و اعتراف‌ها و آرزوها در قیامت، به جایی نمی رسد. پس باید در دنیا هشدارهای قرآن را جدّی بگیریم.

«یَقُولُ اَلَّذِینَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ»: خسارت بزرگ، همانا فراموش کردن قرآن و قیامت است، **طوریکه میفرماید: کسانیکه آنرا پیش از آن فراموش کرده بودند** یعنی: کسانیکه قرآن را قبل از آن که مصداق وعده‌های آن فرارسد و فرجام مورد بحث در آن، تحقق یابد، ترک کرده بودند؛ و در دنیا به آن عمل نکرده بودند میگویند: «قَدْ جاءَتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ»: **«میگویند: بی‌شک پیامبران پروردگار ما حق و حقیقت را آورده بودند»** و درستی و صداقت آنها برای ما محقق شد اما به آنها ایمان نیاوردیم و از آنها پیروی نکردیم. بدین‌گونه، در جایی به این حقیقت اقرار و اعتراف میکنند که این اعتراف در آنجا هیچ سودی به حال شان ندارد.

مفسر امام طبری(رح) فرموده است: بدبخت‌ها وقتی با مجازات روبرو میشوند، قسم میخورند که پیامبران رسالت را به درستی و کامل ابلاغ کردند و آنها را نصیحت نمودند، اما وقتی آنها را تصدیق می کنند که بر ایشان سودی ندارد، و سروصدای فراوانشان آنها را از قهر و غضب خدا نجات نمی دهد. (طبری ۴۸۰/۱۲).

«فَهَلْ لَنا مِنْ شُفَعاءَ فَیَشْفَعُوا لَنا»: آیا امروز برای ما شفیعی پیدا میشود که مارا از این عذاب نجات بدهد؟ این جمله به معنای تمناست. یعنی: ای کاش برای ما شفاعتگرانی می بود **«تا برای ما شفاعت‌کنند»:** در نزد پروردگار ما تا ما را از عذاب دوزخ معاف گرداند.

«أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَیْرَ اَلَّذِی کُنّا نَعْمَلُ»: یا آیا میشود ما به دنیا برگردیم تا به عمل صالح و نیک غیر از گناهان و اعمال زشتی که مرتکب شدیم، بپردازیم.

از فحوای جمله «أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ»: آیه مبارکه برمی‌آید که: کافران، دین و آخرت را جدّی نمی‌گیرند، در لحظاتی که در روز قیامت، متوجّه‌ی خطاء و إشتباهات خود می شوند، آرزوی برگشت به دنیا را می‌کنند، ولی این آرزو های شان، بیهوده است.

طوریکه در (آیة 28 / سورة أنعام) آمده است: «وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ»: آنان اگر هم بازگردند، همان کارها را ادامه می دهند.

خدای متعال در رد آنها گفته است: «قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ(53)»: به‌راستی که به‌خود زیان رساند. یعنی آنان اززندگی وتوانمندی های خود در جهت صلاح و فلاح خویش هیچ بهره‌ای نگرفتند پس زندگی آنان برآنان بلا و محنت گردید، گویی هستی خود را باخته‌اند، همانند تاجری که رأس المال خود را از دست میدهد، **«وگم شد از آنان آنچه افترا میکردند»** یعنی: دروغ بافی هایشان که در دنیا بر میساختند، تباه و نابود شد، یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

معبودهایی که در دنیا شریک خدای سبحان قرار میدادند، از نزدشان ناپدید شد و هیچ سودی به آنان نرسانید. سپس خدا دلایل قدرت و یگانگی خود را بیان کرده و میفرماید:

خوانندگان محترم !

در آیات متبرکه (54 الی 56) در باره ربوبیت و الوهیت، به فریاد خواندن.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴿٥٤﴾

به یقین پروردگار شما الله است که آسمان‌ها و زمین را در شش روز(شش دوران) آفرید سپس بر عرش قرار گرفت، شب را به روز می پوشاند و روز را به شتاب می طلبد و آفتاب و ماه و ستارگان در فرمان او مسخر هستند. آگاه باشید! که آفرینش و فرمانروایی تنها برای الله است. بزرگوار و نهایت بزرگ و با برکت است الله، (چون او) پروردگار جهانیان است.(۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ربّ»: سرور، فرمانروا، مدبر و اندیشمند و مربی و در اصل به معنای تربیت و به کمال رسانیدن است. «ستة أيام»: شش روز، یوم هم به معنی روز است، هم روزگار، منظور ازشش دوره است که تنها آفریدگار، کم وکیف آنرا میداند. «إستوى»: چیره شد، استیلا یافت، زیر قدرت خود در آورد. «حَثِيثًا»: شتابان، بەسرعت وبدون فتور وستی.«مُسَخَّرَاتٍ»: خاکساران، متواضعان، فرمانبرداران، رام شده ها. «اخلق»: آفریدن هر چیز از نیستی و به اندازه. «الْأَمْرُ»: تدبیر در امور و دخل و تصرف در آن.

«خلق و امر»: بر جهان هستی دو نظام حاکم است: نظام ذره ای که شکل و مکان ولوازم مادی را اقتضاء میکند ونظام أمر که جهان ذرەای را اداره میکند. «خلق»: أحکام جهان هستی. «أمر»: احکام دینی شرعی. «تضرعاً»: فروتنانه، بەزاری.«خفية»: نهانی. «المعتدين»: تجاوزکاران، ازحد گذرندگان. «خوف»: بیم، طمعا: امید. (فرقان)

تفسیر:

در آیەی قبل، بحث از محو شدن هر چیز و هر کس در قیامت بود، جزذات الله متعال، ودراین آیه مبارکه معرّفی پروردگار واقعی است.**طوریکه میفرماید:** «إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ اَلَّذِي خَلَقَ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيّامٍ»**: همانا پروردگار شما آن اللهي است که آسمان ها و زمین را در شش روز آفرید،** به قولی: این روز ها از روزهای دنیا بود. به قولی دیگر: این روز ها از روز های آخرت بود که هر روز آن به اندازه هزار سال دنیاست.

اگر سؤال بعمل آید که: چرا خداوند متعال، جهان را به امر «کن»: باش، نیافرید و آن را در شش دوره بیافرید؟

در جواب باید گفت: اگر پیدایش هستی در یک آن و با لفظ «کُن» می بود، آن سان که شایان است، عظمت و علم و قدرت بی همتای هستی بخش را درک نمیکردیم؛ اما آنگونه که - حکمت او ایجاب نمود - در ادوار مختلف و با برنامەای منظم و بی مانند، این هستی شگفت آور و پهناور، به وجود آمد تا هر چه بیشتر مقام والا و شکوهمند حق را دریابیم. همانطور عظمت و هیمنەی خلقت بشر وقتی بیشتر محسوس است که نوزادی پس از طی دوران تکامل خود در رحم مادر، به دنیا بیاید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همچنان شیخ قرطبی میفرماید: اگر می‌خواست آن را در یک لحظه خلق میکرد، اما خواست دقت و تحمل را در امور به بندگان بیاموزد. (تفسیر قرطبی ۲۱۹/۷.).
«ثُمَّ اِسْتَوی عَلَی اَلْعَرْشِ»: بعد از آن خدای تعالی برعرش آنگونه که لایق شأن و عظمت اوست علو و استقرار یافت.

استواء:

عبارت از برتری و إستقرار است و خدای سبحان خود به کیفیت آن داناتر میباشد و ما به آن به گونه‌ای که به جلال و عظمت وی سزاوار است، عقیده داریم.
از ام سلمه در تفسیر آیه مبارکه: «ثُمَّ استَوَی عَلَی العَرشِ»: روایت شده‌است که فرمود: درک کیفیت استوا در حیطه عقل نیست اما استوا مجهول هم نیست، و اقرار به آن ایمان و انکار آن کفر است.
از مالک بن انس(رض) نیز روایت شده است که شخصی از وی پرسید: خدای سبحان و تعالی چگونه برعرش استوا یافت؟ امام مالک گفت: «استوا معلوم است (یعنی در لغت) و کیف (یعنی کیفیت این استوا) مجهول است و ایمان به آن واجب و سؤال کردن از آن بدعت می باشد». این است مذهب سلف صالح در این باب.

عرش:

عبارت از تخت جهانداری است که بزرگترین مخلوقات الله متعال می‌باشد. و امام احمد رحمه الله گفته است: اخبار صفات باید بدون تشبیه و تعطیل با آن برخورد شود.نبایدگفت چگونه؟ وچرا؟ ایمان داریم خدا هرطور خود بخواهد برعرش مستقر خواهد شد. حد و نهایتی برایش متصور نیست، صفت و کیفیتی که توصیف کننده بتواند بدان دست یابد و آن را تعریف کند، به گمان نمی‌آید. آیه و خبر را می خوانیم، و به محتوای آنها ایمان می‌آوریم و کیفیت صفات را به علم خدا ارجاع می دهیم. (محاسن التأویل ۲۷۰۶/۷.).
مفسر قرطبی گفته است: هیچ یک از سلف صالح حقیقت استقرار خدا را بر عرش انکار نکرده‌اند، اما کیفیت و چگونگی آن را ندانسته‌اند؛ چرا که حقیقت آن دانسته نمی شود. (تفسیر قرطبی ۲۱۹/۷.).
مفسر مودودی در تفسیر خویش در مورد آیۀ مبارکه «ثُمَّ اسْتَوَی عَلَی الْعَرْشِ» می نویسد: درک و فهم کیفیت دقیق استوی علی العرش (جلوه فرما شدن بر تخت سلطنت خدا برای ما مشکل است. ممکن است که خدای بلند مرتبه پس ازآفرینش عالم هستی جایی رامرکز قلمرو نامحدود خویش قرار داده تجلیات خویش را درآن متمرکز کرده باشد، هم هستی و وجود و نیرو از آنجا بر همه‌ی عالم هستی سرازیر باشد و هم اداره و تدبیر امور عالم هستی از آن جا صورت پذیرد. واین هم ممکن است که مراد از عرش قدرت حاکمیت و فرمانروایی باشد و مراد از جلوه فرما شدن خدا بر آن این باشد که خدای بلند مرتبه پس از آفرینش کاینات زمام امور آن را خود به دست گرفته است.
به هر حال مفهوم دقیق و تفصیلی استوی علی العرش هر چه که باشد، هدف اصلی از ذکر آن در قرآن فهماندن این مطلب است که خدای بلند مرتبه تنها آفریدگار عالم هستی نیست، بلکه اداره کننده‌ی آن نیز می باشد. او پس از آفرینش عالم هستی با آن قطع ارتباط نکرده و عزلت نگزیده است، بلکه تنها اوست که در عمل بر تمام کل وجزء کاینات فرمانروایی میکند. همه‌ی اختیارات پادشاهی و فرمانروایی بالفعل در اختیار او و هر چیز تابع امر او و هر ذره‌ی هستی مطیع فرمان او و سرنوشت همه‌ی مخلوقات همواره وابسته به اراده‌ی

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوست. در اصل قرآن در پی قطع ریشه‌ی سوء فهمی است که به سبب آن گاهی انسان دچار شرک شده است وگاهی دچار گمراهی خود مختاری و خود سری. قطع کردن ارتباط عملی خدا با اداره‌ی نظام هستی، به طور قطع این نتیجه را در پی خواهد داشت که انسان یا دیگری را مالک سرنوشت خود بداند و در برابر او سر تعظیم خم کند و یا خودش را مالک سرنوشت خویش بداند و خود مختاری و خود سری اختیار کند. (بنقل از تفهیم القرآن).

کلمه‌ی «ایام» در این جا یا به معنای جمع «یوم» همان بیست و چهار ساعتی است که مردم دنیا از آن مراد می گیرند، یا به معنای دوران زمین شناسی به کار رفته است، چنانکه در (آیه‌ی 47 سوره‌ی حج) ارشاد شده است: «وَ إِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ» (در حقیقت یک روز نزد پروردگارت باهزار سال ازآن چه میشمارید برابر است.) همچنان در سوره‌ی (معارج آیه‌ی 4) آمده است: «تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ» (فرشتگان و روح در روزی که مقدارش پنجاه هزار سال است، به سوی او بالا می روند.)

«يُغْشِي اَللَّيْلَ اَلنَّهارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثاً» و او تعالی ذاتی است که شب را به عنوان پرده بر روز قرار داد و شب را به گونه‌ای ساخت که طالب روز است.

«وَاَلشَّمْسَ وَاَلْقَمَرَ وَ اَلنُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِأَمْرِهِ» آفتاب و ماه و ستارگان زیر فرمان و قدرت و خواست الله قرار دارند.

«أَلا لَهُ اَلْخَلْقُ وَ اَلْأَمْرُ»تمام کائنات ازآن اومیباشد ودرآن دخل وتصرف کامل دارد. یعنی هم آفرینش به دست الله متعال است، هم اداره و تدبیر آفریده‌ها.

«أمر» عبارت از: فرمانهای تکوینی و احکام تشریعی حق تعالی است.

و از جمله اوامر الله متعال یکی هم سخن او قرآن است که مخلوق نمی باشد.

پاک و منزه است کسی که دارای چنین صنعتی است و بزرگ است آنکه چنین امری دارد و مقدس است کسی که ابداعش چنین است. فضل او وسعت یافت و شامل هر مخلوقی شد و قدرت او هر پدیده‌ای را مقهور خود ساخت وجبروت او بزرگ شد پس او درکمال خودیگانه ودرملکوت خود منزه و در جلال وجمال خود یگانه است و خدایی جز او نیست. (بنقل از تفسیر مسیر)

«تَبارَكَ الله رَبُّ اَلْعالَمِينَ(54)»: عظمت ومجد ازآن اوست وخالق و پروردگار هموست. خداوند سرچشمه‌ی برکات است. نزول برکات، از ربوبیّت خداوند است. تمام هستی در حال تکامل و تحت تربیت الهی است.

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴿٥٥﴾

پروردگار خود را از روي تضرع و در پنهاني بخوانيد (و از تجاوز دست برداريد كه) او متجاوزان را دوست نميدارد.(۵۵)

تفسیر:

«أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَ خُفْيَةً»: هرگاه پروردگار خویش را دعا می‌کنید این دعا باید توأم با خشوع، فروتنی وخاکساری در نهان و خفا و به دور از هرگونه سر و صدا، ریا و خودنمائی باشد، زیرا مخفی ساختن دعا دلیلی بر اخلاص، ایمان و تجرد است و مایۀ تمرکز قلب و آرامش روان بوده و از دایرۀ حسادت حاسدان و از مزاحمت به دور است و هرگز

(c) ketabton.com: The Digital Library

در دعای خویش از حد، با بالا کردن صدا یا دعا به آنچه مجاز نیست مانند گناهان و قطع صلۀ رحم و از این قبیل تجاوز نکنید.

تَضَرُّعًا:

تضرع: تذلل وخودکم بینی.(زاری وبه زاری).تضرّع وناله دردعا،نشانه‌ی توجّه انسان به‌کمبود ها و نیاز های خود و عامل شکستن غرور و خود خواهی است. زیرا آنکه خود را قوی وغنی بداند، در برابر هیچکس ناله و درخواستی ندارد.

خُفْيَةً:

(به ضم اول، مصدر است به معنی پنهان، خفیه) خواندن خداوند متعال به‌طور پنهان از چشم وگوش مردم است زیرا خواندن حق تعالی بدین شیوه، رگ و ریشه ریا را به‌کلی قطع میکند. احناف با این آیه مبارکه، برخفیه خواندن آمین در نماز استدلال کرده‌اند زیرا در نزد آنان، آمین دعاء است.

دعا نوعی عبادت است که عبودیت انسان را نشان میدهد و موجب جلب خیر و دفع ضرر است؛ زیرا دعا سبب نزدیکی بنده به الله است. پس بهتر است که دعا، همراه خشوع، فروتنی ولابه وزاری باشد، تا لطف پروردگار را به خود جلب نماید. (سوره أنبیاءآیه 90).

بصورت کل باید گفت که: بهتر است دعا با استمداد از کلمه‌ی «ربّ» و همراه تضرّع و زاری و پنهانی باشد. و مطابق فحوای آیه مبارکه «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَ خُفْيَةً» دعای پنهانی از ریا دور و به اخلاص نزدیکتر است. و دعا وقتی مؤثّر است که خالصانه و همراه با تضرّع باشد.

«إِنَّهُ لا يُحِبُّ اَلْمُعْتَدِينَ (55)»: دعاگویانی که با صدای بلند و عبارات ساخته و آراسته او را می خوانند، تجاوزگر دانسته و آنها را دوست ندارد. دعا نکردن، دعای بی‌تضرّع و دعای ریائی، از نمونه‌های سرکشی و تجاوز است.

الْمُعْتَدِينَ:

عدو، اعتداء: تجاوز. معتد: متجاوز، جمع آن معتدون است.

تجاوز در دعا اینست که: دعا کننده در دعا صدایش را بسیار بلند کند وچیغ بلند بزند، یا در دعایش چیزی را بخواهد که حق وی نیست؛ چون جاودانگی در دنیا، یا دست‌یافتن به آنچه که ذاتاً محال است، یا دستیابی به منازل و مقامات انبیا علیهم السلام درآخرت. چنانکه ازأبو موسی أشعری(رض) روایت شده است که فرمود: مردم صداهایشان را در دعا بلند نمودند پس رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «ای مردم! بر خود آسان بگیرید زیرا شما ذات ناشنوا یا غایبی را نمیخوانید بلکه ذاتی را میخوانید که شنوا و نزدیک است...».

عبدالله بن مغفل(رض) از فرزندش شنید که میگوید: «بارخدایا! من از تو میخواهم که چون به بهشت وارد میشوم، به من قصری سپید ببخشی! عبدالله گفت: فرزندم! از الله بهشت را بخواه وبه او از دوزخ پناه ببر و همین قدر کافی است زیرا من از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیدم که در حدیث شریف فرمودند: «گروهی هستند که در دعا و وضو، از حد در می‌گذرند».

وهمچنین حضرت زکریا راهم ستوده ومیگوید:«إذ نادا ربه نداء خفي» (مریم، ۳)وبین دعای نهفته ودعای آشکار هفتاد برابر تفاوت وجود دارد. «إنه لايحب المعتدين» یعنی: ازمرز فرمان‌هایی که درباره دعا یاغیر آن یافته اند، نمیگذرند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالم جلیل القدر اسلام عبد الملک بن جریج روایت کرده اند که مراد از اعتدا در این جا بلند کردن صدا به هنگام دعاست و همچنین از او روایت کرده اند که چیغ زدن در دعا ناپسند و مکروه است، اما برخی دیگر گفته اند که مراد ازآن اطناب در دعاست، چنانکه از پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «سیکون قوم یعتدون في الدعاء و حسب المرء أن یقول: اللهم إني أسألك الجنة وما قرب إلیها من قول و عمل، و أعوذ بک من النار و ما قرب إلیها من قول و عمل/گروهی از مردم هستند که در دعا زیاده روی میکنند و کسی که بخواهد دعا کند، همین او را بس است که بگوید: خدایا، من بهشت را از تو میخواهم و گفتار و کرداری را که مرا به بهشت نزدیک کند و از دوزخ به تو پناه می برم و از گفتار و کرداری که مرا به آن نزدیک میکند.» آنگاه این آیه را قرائت کرد: «انه لایحب المعتدین.».

علامه آلوسی دربارهی آیهی «اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَ خُفْيَةً»، از حسن بصری آورده است که مسلمانان در دعا کردن تلاش میکردند طوری دعا کنند که صدایشان به گوش نیاید. دعای آنان جز راز و نیاز و نجوا و زمزمهای که در بین خود و خدایشان صورت میگرفت چیز دیگری نبود؛ چون الله متعال میفرماید: با تضرع وزاری ودرنهان الله را بخوانید، وخدا یکی از بندگان صالح خود را یادآور شده وفرمود: «إِذْ نادى رَبَّهُ نِداءً خَفِيًّا». سپس گفته است: آداب زیادی را برای دعا یادآور شدهاند، ازجمله: این که طهارت داشته باشد، رو به قبله باشد، قلبش از مشغولیات فارغ باشد، آغاز و ختمش با درود بر پیامبر صلّی الله علیه وسلم باشد، هنگام دعا دستها را به طرف آسمان بلند کند، مسلمانان را در آن شرکت دهد و اوقات اجابت را برای دعا خواندن انتخاب کند، مانند ثلث آخر شب و وقت افطار روزهدار و ایام جمعه و غیره. (روح المعانی ۱۳۹/۸.).

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴿۵۶﴾

و در زمین فساد مکنید بعد از آنکه اصلاح شده است، و او را با بیم و امید بخوانید، زیرا رحمت خدا به نیکوکاران قریب است.(۵۶)

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات گذشته، طریق خواستن حاجات از الله متعال توضیح شد؛ در این آیه مبارکه، رعایت حقوق خالق و مخلوق رابطهی انسان با مردم، تعلیم میشود؛ یعنی، مادام که در دنیا معاملات در حال اصلاح باشد شما در آن اختلال میفگنید، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «وَلا تُفْسِدُوا فِي اَلْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاحِها» بعداز اینکه الله تعالی به وسیلهی بعثت پیامبران علیهم السلام و نازل کردن کتب و تبیین قوانین و احکام، زمین را به صلاح آورد و بعد از آن که مؤمن یا کافری آنرا آبادان کرد، درآن فساد نکنید؛ با کشتن مردم و ویران ساختن منازلشان و قطع درختانشان و مسدود ساختن انهارشان. و ازجمله فساد در زمین: کفر به خدای سبحان و تعالی، افتادن در معاصی وی و لغو کردن قوانین و شرایع وی بعد از برقرار شدن آنهاست.

درتفسیر تفهیم قرآن درموردآیه مبارکه:«وَلَاتُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» (در زمین فساد برپا نکنید) شرح شده است: یعنی نظم زمین را به هم نزنید. بیرون آمدن انسان از بندگی خدا و بندگی نفس خویش و یادیگری را اختیار کردن و هدایت خدا را ترک گفتن و نظام اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی خود را بر اصول و قوانینی بنا کردن که برگرفته از

(c) ketabton.com: The Digital Library

هدایت و راهنمایی دیگری به جزالله متعال باشند، فساد بنیادینی است که خرابی‌ها وبی نظمی‌های بی شماری در نظام زمین پدید می آورد و هدف قرآن جلوگیری از همین فساد است.

قرآن عظیم الشأن به این حقیقت نیز اشاره دارد که در نظام زمین اصل فساد نیست که صلاح بر آن عارض شده باشد، بلکه اصل صلاح است و در اثر جهالت و سرکشی و سرپیچی انسان است که فساد بر آن عارض میشود. به عبارت دیگر زندگی بشر برزمین با جهالت، توحش، شرک، طغیان، سرپیچی و فساد اخلاقی آغاز نشده است که بعدها برای رفع این نابسامانی‌ها به تدریج اصلاحاتی صورت گرفته باشد، بلکه در حقیقت زندگی بشر با صلاح آغاز شده است و بعدها انسان های غلط کار باحماقت ها و نادانی ها و شرارت های خود این صلاح را به فساد تبدیل کرده اند. برای رفع همین فسادها. و اصلاح مجدد نظام زندگی، پروردگار باعظمت پیامبران خود را میفرستاده است وآنان در هر زمانی همین دعوت را به بشر عرضه کرده اند، که از برپا کردن فساد در نظامی که بر صلاح برپا شده است اجتناب فرماید.

«وَاُدْعُوهُ خَوْفاً وَ طَمَعاً»: وخدای را به گونه‌ای بخوانید که شما از عذاب او می‌ترسید و در ثواب او طمع دارید، یعنی با خوف و رجا در عبادت الله متعال مشغول باشید؛ نه از رحمت وی ناامید شوید، و نه از عذاب وی درامان و مطمئن بوده به گناه جرأت کنید.

ابن کثیر در تفسیر آن میگوید: «بیم از فرجام فلاکت بار عذاب باری تعالی و امید به ثواب خجسته و فرخنده وی».

«إِنَّ رَحْمَتَ الله قَرِيبٌ مِنَ اَلْمُحْسِنِينَ(56)»: **هرآینه** رحمت، عفو وکرم او به کسانی نزدیک است که عمل نیکوتر انجام دهند و نیّت خود را خالص بگردانند و از پیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی کنند و در رهنمایی‌های قرآن هدایت شوند. از این‌رو بر بنده لازم است تا همواره در بین خوف و رجا باشد، هم در شدّت و هم در رخا و اینکه عبادت و دعا را مخصوص پروردگار خود بگرداند. این اعتدال را خداوند متعال، «احسان» نامیده است. احسان، زمینه‌ساز دریافت رحمت الهی است و بدون آن، انتظار رحمت بی‌جاست.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (57 الی 58) در مورد نعمتی های متعددی الله متعال که بر بندگانش ارزانی فرموده؛ از جمله باریدن برف و باران و روییدن گل و گیاه و درختان، دلیل زنده شدن انسان در جهان آخرت، بحث بعمل آمده است.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴿٥٧﴾

و او (الله) همان ذاتی است که بادها را مژده دهنده پیشاپیش رحمت خود (پیش ازباران) میفرستد، تا آنکه چون ابرگران را بردارد، (پس) آن را به سوی زمین مرده (خشک) روان می‌کنیم، باز (به وسیلۀ آن) آب را می‌بارانیم، باز از آن از هر قسم میوه بیرون می‌کنیم، این گونه مرده‌ها را (زنده نموده) بیرون می‌کنیم. (این قیاس برای این است) تا شما پند گیرید.(۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرِّيَاحَ»: جمع ریح، باد تند وتوفانی سخت وسریع، اگر به شکل جمع (ریاح) بیاید، به

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنای خیر است آن گونه که در آیه‌ی متبرکه آمده و اگر به شکل مفرد بیاید به معنای شر خواهد بود و(قمر/19) یا در روایت است که میفرماید: «اللهم اجعلها ریاحاً ولا تجعلها ریحاً»: بارالها! آن را بادها[ی پرخیر و برکت] بگردان، آن را باد [زیان آور] مگردان. «بُشْرًا»: مخفف بشر، جمع بشیر، بشارت دهندگان. «أَقَلَّتْ»: برداشت. «سَحَابًا»: جمع سحابه، ابرها. «ثِقَالًا»: جمع ثقیله، سنگین، پر از آب. «سُقْنَاهُ»: آنرا گرداندیم، راندیم. «بَلَدٍ مَيِّتٍ»: سرزمین مرده و بی آب و علف. «الْمَوْتَى»: مردگان. (فرقان)

تفسیر:

در آیات گذشته با «اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ»: تصرفات الهی(ج) در امور فلکی، ماه، آفتاب و غیره بیان گرفته شد؛ و ضمنا، بندگان را محض هدایت مناسب داده شده؛ اکنون بعضی تصرّفات وی در سفلیّات و کاینات الجوّ ذکر میشود، تاهمگان بدانند که حکومت آسمانها و زمین و هرچه در میان آنهاست، خاص در قبضه قدرت ربّ العالمین است. و زش بادها؛ نزول باران؛ آفرینش اقسام ریاحین و اثمار؛ پدید آمدن زرع و نبات بر وفق استعداد هر زمین؛ این همه نشان قدرت کامله و حکمت بالغه پروردگار باعظمت است.

«وَهُوَ اَلَّذِی یُرْسِلُ اَلرِّیاحَ بُشْراً بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ»: واوذاتی است که بادهای حامل خیر وفلاح از قبیل باران پی در پی، روزی سهل و آسان و آب زلال را میفرستد یعنی باد را پیام‌آور و مژده دهنده‌ی باران می فرستد.

در البحر آمده است: معنی بین یدی رحمته، یعنی در پیش پای نعمتش باران را که با قدرت‌ترین و بزرگترین نعمت‌ها است و بهترین اثر را بر زندگی انسان دارد، نازل می‌کند. (نزول باران مقدمه‌ی برخورداری از نعمت‌های خداست) (البحر ۳۱۷/۴.).

«حَتّی إِذا أَقَلَّتْ سَحاباً ثِقالاً»: تا آنگاه که ابر های گرانبار را بردارند،یعنی: تا آنگاه که چون بادها ابرهایی راکه با محموله آب خود گرانبارند، حمل کنند، «أَقَلَّتْ» به معنی، یعنی به آسانی حمل کردن، و این نشان دهنده‌ی آن است که بادها به قدری قوی هستند که ابرهای پر آب و سنگین را به آسانی جابه جا می کنند.

«سُقْناهُ لِبَلَدٍ مَیِّتٍ»: و به اذن الهی و مشیت او با این آب انواع و اقسام درختان و گل‌های شگفت انگیز بیرون می شوند.

یعنی آن گونه که آب به زمین حیات می دهد و دوباره جان تازه می گیرد؛ انسانها هم پس از مرگ زنده خواهند شد.

فَأَنْزَلْنا بِهِ اَلْماءَ فَأَخْرَجْنا بِهِ مِنْ کُلِّ اَلثَّمَراتِ: آب را در آن سرزمین مرده و خشکیده فرود آوردیم، و به وسیله‌ی همان آب انواع ثمر و میوه را از زمین بیرون آوردیم.

«کَذلِکَ نُخْرِجُ اَلْمَوْتی لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ (57)»: و همانگونه که خداوند متعال با این آب انواع سبزه‌ها و میوجات را بیرون میکند به همان‌سان مردگان را از قبرها به منظور حشر و نشر بیرون میکند. این مثال برای آن است تا شما با مشاهدۀ این منظر به یاد قدرت خداوند متعال در زنده کردن بعد از مرگ بیفتید و این دو منظر را با نظر، عبرت، تدبر و بینش مقایسه کنید. پس خداوند حکیم در قدرت خویش بزرگ و در تقدیر و امر خویش تواناست.

در ضمن قابل یادآوري است که: مرگ، به معنای فنا و نیستی نیست، بلکه تغییر حالت است، همان گونه که زمین مرده، به معنای زمین معدوم و نابود شده نیست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن کثیر در تفسیر خویش می نویسد: چنین معنی و مفهومی در قرآن زیاد آمده است، الله متعال برای روز قیامت به احیای زمین بعد از خشکیدن آن مثل می‌زند، از این رو گفته است: باشد که متذکر شوید. (مختصر ابن کثیر ۲۷/۲).

حضرت ابن عباس(رض) میفرماید: این آیه، مثلی است که خداوند در مورد مؤمن و کافر گفته است. مؤمن واقعی همچون زمینی پرخیر و برکت و حاصل خیز است و کافر به زمین خشک و شوره زار می ماند، که آیه‌ی بعد به تبیین آن می پردازد.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ﴿۵۸﴾

و زمین پاک است که گیاهش به حکم پروردگارش بیرون می آید، و زمینی که ناپاک است، جز گیاهی اندک و بی فایده از آن بیرون نمی آید؛ این گونه نشانه ها را برای مردمی که شکرگزاری میکنند [به صورت های گوناگون] بیان می کنیم.(۵۸)

تفسیر:

«وَٱلْبَلَدُ ٱلطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ»: در زمین که دارای خاک خوب و قابل کشت و نما باشد به اذن الهی کِشت خود را نیکو، کامل و زیبا می دهد، این برای مؤمنی که موعظه را می‌شنود و از آن سود می برد، مثل و نمونه می‌باشد.

در زمین که دارای خاک خوب و قابل کشت و نما باشد به اذن الهی کِشت خود را نیکو، کامل و زیبا میدهد، باید گفت که: تنها نزول رحمت برای سعادت کافی نیست، قابلیّت و ظرفیّت محل هم لازم است.

«وَٱلَّذِی خَبُثَ لایَخْرُجُ إِلاّ نَکِداً»: ولی زمینی که دارای خاک بد و فاسد باشد، زمین نامرغوب و غیر حاصلخیز، مانند زمین شوره زار و نمکین، سبزۀ او به سختی و مشقت بیرون می شود و نه زیبائی دارد و نه شادابی و نمائی. این مثل برای کافری گفته میشود که از نصایح پند نمی‌گیرد و بهره‌مند نمی شود.

کلمه‌ی «نَکد»، به معنای چیزی است که در آن خیری نباشد، «نبات نَکد»، به معنای گیاه کم و بی‌فایده می باشد.

این مثل حالت قلب‌های مؤمن را بیان می‌کند که هدایت الله متعال را پذیرفته وازپیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی نموده و از حکمت و ذکر بهره و نفع برده است وحالت کسانیکه ازهدایت روی‌گردانیدند ورسالت و پیامبری را نپذیرفته و به نوری که محمد صلی الله علیه وسلم بر آن مبعوث شده ایمان نیاوردند.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: این مثلی است که خدا آن را برای مؤمن و کافر زده است، مؤمن پاک و نیک است و عملش نیز پاک و خوب است و مانند زمین خوب، محصول خوب میدهد، و کافر ناپاک و عملش بد است و مانند زمین سنگلاخ و شوره زار بی فایده است. (طبری ۴۹۷/۱۲.).

از ابی‌موسی اشعری(رض) روایت شده‌است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «مثل آنچه که حق تعالی مرا بر آن از هدایت و علم برانگیخته است؛ همانند بارانی بسیار است که بر زمینی فرود آید پس بخشی از آن زمین، پاک وحاصلخیز است که آب را می‌پذیرد و علف و سبزه فراوان می‌رویاند و بخشی از آن خشک و سخت است که آب را بر بستر خود نگهمیدارد والله متعال مردم را ازآبش نفع میرساند که ازآن نوشیده و حیوانات خود را سیراب میکنند و با آن کشت و زرع مینمایند. اما بخش دیگری

(c) ketabton.com: The Digital Library

ازآن زمین، بیابانی هموار است که نه آبی را بر بستر خود نگهمیدارد و نه گیاهی را می‌رویاند. پس این است مثل کسی‌که در دین خداوند متعال آگاهی کسب نموده و بنابراین، آنچه که الله متعال مرا بر آن برانگیخته، به وی نفع بخشیده است از این رو، هم خود آن را دریافته و هم آن را به دیگران تعلیم داده‌است. همچنان این است مثل کسانی که هدایت و علم الهی که برای ابلاغ آن برانگیخته شده‌ام، به آنان رسیده اما در برابر آن سری بلند نکرده و آن را نپذیرفته‌اند».

«بِإِذْنِ رَبِّهِ» گرچه نظام طبیعت، بر قوانین خاص خود استوار است؛ امّا همه چیز زیر نظر و با اراده و اذن پروردگار صورت می‌پذیرد.

«كَذَلِكَ نُصَرِّفُ ٱلْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (58)»: خدای تعالی برای قومی که ارادۀ استفاده و انتفاع را دارند حجت ها و دلائل را بیان میکند و مثل می زند و داستان ارائه مینماید شاید که آن ها خدای را بر نعمت هایش شکر کنند و از او بترسند و به او امید داشته باشند.

از آن جهت سپاسگزاران را مخصوصاً یادآور شده است که آنان از شنیدن قرآن بهره می گیرند.

مفسر آلوسی گفته است: یعنی مانند این مثل نو و بدیع، آیات دال بر قدرت فراوان خود می‌آوریم و برای آنان که نعمت‌های خدا را سپاسگزارند، آن را تکرار مي کنیم و سپاسگزاری در برابر نعمت‌های خدا به وسیله‌ی اندیشیدن و پندگیری صورت پذیر است. (روح المعانی ۱۴۸/۸.).

خوانندگان گرامی!

پس از بیان دلایل وحدانیت الله متعال، اینک نوبت بحث این سوره به سرگذشت مختصر برخی از پیامبران است تا موجب دلداری پیامبر خاتم محمد صلی الله علیه وسلم، در برابر اذیت و آزار مشرکان باشد.

باید متذکر شد که از شواهد تاریخی این امر به وضاحت به ملاحظه میرسد که: پس از بعثت هر پیامبری، بشریت به دو بخش تقسیم شده است. یک بخش طیب که از فیض نبوت بهترین رشد را داشته و خوب برگ و بار آورده است، وبخش دیگری آن همان بخش خبیث است که به محض نمودارشدن معیار، تمام عدوت، دشمنی، و حسد خودرا ظاهر کرده و در آخر همان گونه جدا شده و دور انداخته شده است که زرگر طلا و نقره را صیقل و مواد فضوله آنرا جدا کرده دور می اندازد.

طوریکه ملاحظه نمودیم در اوایل این سوره، بحث از آدم علیهم السلام بعمل آمد اینک در آیات متبرکه (59 الی 64) قصه‌ی نوح علیه السلام به بیان گرفته میشود:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴿٥٩﴾

به یقین، نوح را به سوی قومش فرستادیم، پس به آنان گفت: ای قوم من! الله را عبادت کنید، که شما را هیچ معبودی برحق غیر از او نیست، یقیناً من بر شما از عذاب روز سخت و بزرگ می ترسم.(۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَا لَكُمْ»: شما را چه شده است؟ «يَوْم عَظِيم»: روز بزرگ، روز قیامت.

تفسیر:

«لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ»: ما نوح علیه السلام را که اولین پیامبر است به سوی قومش

(c) ketabton.com: The Digital Library

با توحید و یکتاپرستی فرستادیم.
باید گفت: نوح علیه السلام از جمله پیشوای پیامبران؛ چون عمرش از همه بیشتر بوده و بعد از إدریس أولین پیامبر اعزامی از جانب الله متعال است و هیچ پیامبری بمثابة نوح أذیت و آزار ندیده است. (تفاصیل در کتاب نبوت و پیامبران، تألیف: شیخ صابونی).
نُوحاً:
اولین پیغمبر از پیغمبران اولوا العزم و صاحبان شریعت است. نام مبارکش چهل و سه بار در قرآن آمده وبا «سَلامٌ عَلى نُوحٍ فِي الْعالَمِينَ» (سوره صافات آیه 74) مفتخر شده و ازپیشوایان بزرگ توحید است که با یك تلاش عجیب نهصد و پنجاه سال در راه توحید زحمت کشید. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عاماً» (عنکبوت، 14.). آنها نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه از آن حضرت دوری کرده، «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعائِي إِلَّا فِراراً» (نوح، 6.) و او را مورد آزار و شکنجه قرار میدادند. به قدری میزدند که بیهوش بر زمین می‌اُفتاد؛ امّا هنگامی که به هوش می آمد میگفت: «اللّهم اهدِ قومی فانّهم لایعلمون» خدایا! قوم مرا هدایت کن که آنان جاهل أند.
نوح علیه السلام در سرزمین عراق زندگی بسر می برد او اولین فرستاده خداوند متعال بەسوی بشر بعد از آدم علیه السلام است.
برخی از مفسران گفته اند که حضرت نوح علیه السلام در پنجاه سالگی به پیامبری برانگیخته شد و او در آن زمان نجار بود و نامش نیز نوح بن لمك بن متوشلخ بن أخنوخ؛ و أخنوخ نام حضرت ادریس پیامبر علیه السلام بود. (بنقل از تفسیر کابلی).
فَقالَ يا قَوْمِ اُعْبُدُوا الله ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ: با اینکه رسالت نوح علیه السلام جهانی بود، ابتدا از قوم خود شروع کرد. وقوم خویش را به سوی عبادت الله و یکتاپرستی و شریک نیاوردن به الله متعال دعوت وفراخواند، زیرا برای آنها خدایی جز خدای یگانه نیست چنانچه آنها خالقی جز اوتعالی ندارند، پس کسیکه می‌آفریند براینکه عبادت شود اولی است وآنکه روزی میدهد و تدبیر و تصرف مینماید اولی است که به یکتائی خوانده شود. دعوت به توحید و خداپرستی، سرآغاز دعوت انبیا و ازمشترکات همه‌ی ادیان الهی بشمار می‌اید. خداشناسی و ایمان به الله، از همان إبتدا و در طول تأریخ بوده است. حضرت نوح که قبل از حضرت إبراهیم، موسی وعیسی علیهم السلام بود، به مردم گفت: خدا راعبادت کنید، که این بیانگر شناخت آنان نسبت به خداوند است.
«إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ(59)»: سپس آنها را از عذاب قیامت و ذلّت آن روز اگر ایمان نیاورند و توحید را رعایت نکنند برحذر داشت و این است نصیحت در دعوت. واقعاً أنبیاء، دلسوزان واقعی بشرند.
ملاحظه میشود که: نوح علیه السلام پرچم دعوت خویش را بر مبنای توحید و پرستش حق تعالی برافراشت و از قومش خواست تا به سوی آیین توحید بازگردند، همان آیینی که آدم علیه السلام و نسل‌های بعد از وی بر آن بوده‌اند.
نوح علیه السلام در خطاب به قوم گفت: **«هرآینه من بر شما از عقوبت روزی بزرگ بیمناکم»** یعنی: اگر خدای سبحان را نپرستید، بر شما از عذاب روز قیامت، یا عذاب روز طوفان بیمناکم. قوم نوح علیهم السلام بتانی را برای پرستش برگزیده بودند که خداوند متعال در سوره «نوح» به ذکر آنها پرداخته است و نام‌های آنها: ود، سواع، یغوث، یعوق و نسر بود است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داستان بر إفتخار وآموزشی نوح علیه السلام با تمام تفصیل آن در سوره‌های أعراف،هود،مؤمنون، شعرا، قمر ونوح بعمل آمده است وشغل وی نجاری بود.
ابن‌کثیر در مورد فاصله زمانی بین آدم علیهم السلام ونوح میفرماید: «میان آدم و نوح علیهما السلام ده قرن فاصله بود، که در طول این ده قرن، مردم همه بر دین اسلام و توحید پایدار بودند و در عصر نوح بود که شِرک و إنحراف پدیدار شد».
مُحَدِث کبیر جهان إسلام إمام ترمذی و سایر محدثین میفرمایند که: تمام خلق هم‌اکنون از نسل نوح علیه السلام هستند. برخی از مفسران بدین باور أند که: إدریس علیه السلام قبل از نوح علیه السلام زندگی بسر می برد.

توضیح مختصری برزندگی نوح علیه السلام:

نوح علیه السلام از سلالهی خاندان ادریس و ادریس از سلسلهی خاندان شیث پسر آدم است.
نوح علیه السلام اولین پیامبری است که با بت پرستان که به تازگی راه توحید را از دست داده بودند، مبارزه وجهاد کرد، ازدواج دختران، خواهران، عمه ها و خاله ها را تحریم نمود. (سوره آل‌عمران آیه 33)
پس از توفان، شصت سال یا به قول مفسرآلوسی دوصدو شصت سال زنده بود و در آن مدت، مردم، در سرزمین پراکنده شدند و همچون دورانهای پیشین به کار دهقانی، باغداری و صنعت های گوناگون پرداختند.

مختصری برعوامل بت پرستی:

پیش از نوح، جمعی صالح و نیکوکار، که سالهای طولانی در جامعه با مردم زندگی بسر بردند وفات یافتند، مردم، برسر قبرآنان، مساجد وبارگاه‌ها ساختند و به دستور شیطان، تصویرشان را کشیدند و هر روز به دیدارشان میشتافتند. پس از مدتی از تصویر گذشتند و مجسمه‌ی آن مردان خداپرست را ساختند و در أماکن عمومی نصب کردند؛ أما هنوز مردم خدا پرست بودند و - به زعم خود - برای إحترام آنان به چنین رفتاری دست زده بودند. مدتی دیگر سپری شد وآن جمع پیشین، همگی از دنیا رفتند و کار بر بازماندگانشان مشتبه گشت و مجسمه به بت تبدیل شد و این نسل، قدمی فراتر نهادند، به سوی سیاه بختی پیش رفتند و در برابر بتهایی که خود ساخته و برایشان، بارگاه پرداخته بودند، به سجده در افتادند و نیازهای خود را از آنها میطلبیدند و برایشان قربانی میکردند. به این ترتیب، بتها برای آن مردم گم کرده راه به خدایانی تبدیل شدند، مورد پرستش قرار گرفتند و سرانجام نام آن چند نفر صالح را برای بتهایشان برگزیدند. (ود، سواع، یغوث، یعوق، نسر) (تسیر نوح آیه 23).
چون اوضاع عقیدتی مردم نابسامان شد و بت پرستی در زمین خود را نشان داد، خداوند، نوح را برای راهنمایی آنان فرستاد، تا مردم را از بت پرستی منع نماید. نوح نهصدوپنجاه سال در راه اصلاح قوم جد وجهد کرد، از اینکه کوشش‌های اش به نتیجه نرسید، ناامید شد و الله متعال چاره خواست، پروردگار باعظمت دستور فرمود؛ کشتی ای بسازد. وقتی قومش از کنار وی میگذشتند، و نوح را میدید که مصروف کشتی سازی است، به شیوه های آزار دهنده، مسخره‌اش میکردند. وقتی کشتی را ساخت، الله متعال وحی کرد: مؤمنان قبیله و خانواده‌ات را بردار و از هر حیوان و پرنده ای نیز جفتی (نر و ماده ای) را با خود بر؛ چون توفان فراگیر است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علما ودانشمندان در مورد فراگیر شدن توفان، به دو دسته تقسیم گردیده اند: گروه اول میگویند: به دلیل بقایای جانداران آبی در قله‌ی کوه‌ها، توفان، جهانگیر بود.
دسته‌ی دوم از علماء بدین باور اند که: طوفان جهانگیر نبود، بلکه در «شرق الاوسط» و در حوالی آن جا که نوح و قومش سکونت داشتند روی داد.

خوانندگان محترم!

وقتی فطرت و سرشت انسان در فساد و تباهی گم شود، دیگر توان تفکر و اندیشه را ازدست میدهد، به تحقیق نمی پردازد، پند نمی پذیرد و بیم و هشدار در آن اثر نمی کند. این بود که سرانجام، آن قوم در جواب آن همه دلسوزی و مهربانی های پیامبرشان که بیان شد و توفان شرک و فساد موجب توفان آب روان گشت و همه‌ی بت پرستان قوم نابود شدند.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴿٦٠﴾

أشراف و سران قومش گفتند: مسلماً ما تو را در گمراهی آشکار میبینیم!(٦٠)

تفسیر:

«قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» **«ملأ از قوم نوح گفتند» «بی‌گمان ما تو را در گمراهی آشکاری می‌بینیم»** در دعوتت به سوی پرستش خداوند یگانه.

«الْمَلَأُ»: ملأ: کسی یاکسانیکه جاه و مقام ظاهری وجلوه های مادی آنان، چشمها را از حیرت پر میکند. این خودکامگان، ظاهری آراسته و باطنی آلوده دارند. نوح علیهم السلام درمقابل اهانت وبی‌ادبی آنان، به‌آرامی جواب میداد.

مخالفان انبیا همیشه، گروهی از اشراف و سردمداران بوده‌اند که زرق و برق ثروت وقدرت آنان، چشم مردم راپر میکرده است. طوریکه اشراف و بزرگان قوم به نوح علیه السلام گفتند: ای نوح! ما تو را در خطاء و إشتباهی واضح و در إنحراف از حق می بینیم. این سخن را به علت سفاهت و گمراهیی که مرتکب شدند گفتند.

مفسر ابو حیان مینویسد: جز أشراف و بزرگان، هیچکس او را جواب نداد، و آنها عبارت بودند ازافرادی که درنافرمانی از پیامبران با هم تبانی کرده بودند؛ چون عقل وخردشان در امور دنیا وطلب ریاست فرو رفته بود. (البحر ٣٢٠/٤.) و حال تبهکاران چنین است که نیکان را در گمراهی می بینند.

«إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»: بدتر از ایمان نیاوردن، گمراه دانستن أنبیاست. واقعاً! وقتی فطرت انسان مسخ شود، راهنمای واقعی را گمراه می پندارد. در جهان امروزی ما هم هستند گروهی که خود را به اصطلاح روشنفکر وذی ثقافت بحساب می آورند، در مقابل آنان رهروان و پیروران پیامبر صلی الله علیه وسلم را مرتجع و ساده لوح می پندارند.

ولی باید یادآور شد: اشخاصیکه مصروف پدید آوردن نظام توحیدی و براندازی نظام شرك است، باید انتظار هرگونه تهمت و توهین ها را داشته باشند. این اتهامات چیزی جدید در مبارزه شان نیست.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴿٦١﴾

گفت: ای قوم من! هیچگونه گمراهی و انحرافی در من نیست، و لیکن من پیغام رسان از جانب پروردگار عالمیان هستم.(٦١)

«قالَ یا قَوْمِ لَیْسَ بِی ضَلالَةٌ وَ لکِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ اَلْعالَمِینَ(61)»: توجه بفرماید در آیه مبارکه: ترکیب «لست فی ضلال مبین» را نیاورده است بلکه در غایت حسن گفته است:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ» تا هرگونه گمراهی را از خود نفی کند. و این بیان از نفی گمراهی بلیغتر است؛ چون حتی یک مورد گمراهی از او مشاهده نشده است. صاحب تفسیر بحر این را گفته است.

نوح علیه السلام جواب قوم را داد وگفت: ای قوم! من به قدر يك ذرّه گمراه نيستم شما گمراهيد كه پيغمبر الهی را نمي شناسيد؛ پيغمبری كه به انتهای فصاحت پيغام خداوند متعال را به شما ميرساند؛ خير شما را می خواهد، و به شما پند عمده مي دهد، من از جانب پروردگار به عنوان مالک امور و ناظر مصلحت شما آمده‌ام. من برهدايتم و نزد من رسالتی از سوی پروردگارم است و خداوند متعال من را برگزيده تا شما را هشدار دهم و نصيحت كنم و بعد از اينكه خداوند متعال من را به عبادت و طاعت خود توفيق داده گمراه نمی باشم. او پروردگار عالميان است كه ما را به نعمت خود تربيه نموده و آفريده و روزی داده است.

«لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ»: در مقابل توهين های جاهلان، بايد صبور باشيم. ملاحظه ميداريم كه: اوّلين پيامبر اولواالعزم، در برابر إتهام گمراهی، با چنان نرم‌ترين شيوه و طريقه برخورد ميكند.

آن چه در ميان نوح(ع) و قومش اتفاق افتاده بود، به عينه همان وقايع در ميان محمد صلی الله عليه وسلم و قومش درمكه اتفاق می افتاد. پيام محمد صلی الله عليه وسلم همان پيام نوح عليه السلام بود وشبهاتی كه سران مكه درباره‌ی پيامبری محمد صلی الله عليه وسلم مطرح ميكردند نيز همان شبهاتی بود كه هزاران سال پيش قوم نوح آن را بهانه قرار داده بودند و جواب محمد صلی الله عليه وسلم به اين شبهات نيز همان جواب نوح عليهم السلام به شبهات قومش بود. سپس در ادامه آن چه به صورت سلسله وار درباره‌ی آن چه ميان پيامبران ديگر و قومشان گذشته است می آيد، در آنها نيز همين امر نشان داده شده است كه رفتار و برخورد هر قومی با رفتار و برخورد مردم مكه و سخنان ودعوت هرپيامبری باسخنان و دعوت محمد صلی الله عليه وسلم به عينه يكی بوده است. قرآن بابيان اين داستان‌ها در اصل در پی فهماندن اين مطلب به مخاطبانش است كه گمراهی و انحراف انسانها در هر زمان و مكانی از حيث ريشه و اساس يكی بوده است و هم چنين دعوت و فراخوان پيامبران فرستاده شده از سوی الله متعال نيز در هر زمان و مكان يكسان بوده است و به طور دقيق به همين صورت سرانجام كسانی كه از دعوت پيامبران روی گردانيده اند و برگمراهی خويش پای فشاری دارند، همواره يكسان بوده است و يكسان خواهد بود.

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴿٦٢﴾

پيام های پروردگارم را به شما ميرسانم، و شما را نصيحت می‌كنم (پند و اندرز می دهم)، و از سوی خدا حقايقی را می دانم كه شما نمی دانيد.(٦٢)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«رِسَالَاتِ»: جمع رسالت، آنچه پيامبران می آورند، نامه ها، پيامها. «أنصح»: پند می دهم، اراده‌ی خير دارم. به سخنانی كه از روی خلوص نيّت و خيرخواهی گفته شود، «نُصح» گويند و به عسل خالص هم «ناصح العسل» گفته می شود.

تفسير:

«أُبَلِّغُكُمْ رِسالاتِ رَبِّی وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللهِ ما لاتَعْلَمُونَ(62)»: من چيزی را ابلاغ می‌كنم كه خدا به وسيله‌ی من آن را فرستاده است. وظيفۀ من اين است كه به شما تبليغ و

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصیحت کنم و آیات و نشانه‌های الهی را بیان نمایم و شما را به سوی راه راست رهنمایی کنم و از شرک و عبادت طاغوت برحذر دارم، قصد و هدفم خیر وصلاح شماست. واقعاً مربّی و مبلغ، هم باید خیرخواه و دلسوز باشد و هم برخوردار از علم و آگاهی کافی. در ضمن با تمام وضاحت در یافتیم که: دلسوزی و خیرخواهی پیامبر، در جهت منافع مردم است، نه منافع شخصی.

«وَأَعْلَمُ مِنَ اللهِ ما لاتَعْلَمُونَ»: منظور آن است که من در بارۀ صفات و احوال الهی چیزهایی میدانم که شما نمیدانید، یعنی: در باره قدرت آشکار الله متعال و این که دشمنانش را با چه شدتی مورد بازخواست قرار می دهد ومجازات الله هرگز از گناهکاران برگردانده نمی شود.

برخی از مفسران گفته اند که آنان از سرنوشت اقوام پیش از خود اطلاعی نداشتند و نمی دانستند که چه بلایی بر سر آنان آمده است و از قضایایی که خداوند متعال به حضرت نوح علیه السلام وحی کرده بود آگاهی نداشتند. همچنین مراد از آن میتواند این باشد که من از سوی الله متعال چیزهایی میدانم که شما نمی دانید، زیرا من این علم و آگاهی را با وحی دریافت داشته ام.

واقعیت امراینست که: انبیا علیهم السلام از جانب الله، از علوم و آگاهی‌هایی برخوردارند که دست بشر به آنها نمی رسد.

ابن کثیر فرموده است: وضع فرستاده باید چنین باشد. مبلغ و فصیح و بلیغ و اندرزگو و دانا به الله باشد. در این صفات هیچ یک از مخلوقات خدا به پای او نمی رسد. (مختصر ابن کثیر ۲۸/۲).

أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴿٦٣﴾

آیا تعجب کرده اید که پند آگاه کننده پروردگارتان به وسیله مردي از میان شما به شما برسد تا (از عواقب اعمال خلاف) بترساند، و (در پرتو این دستور) پرهیزگاري پیشه کنید شاید مشمول رحمت (الهي) گردید.(۶۳)

آیا این امر را دور پنداشتید، یا: تکذیب کردید، یا: انکار ورزیدید و تعجب کردید که از جانب الله متعال به شما وحی و نشانه‌هایی نازل شود که شما را به راه برابر رهنمایی کند؟ اینها بر بشری از میان خود شما نازل شده تا شما را از عذاب شدید و دردناک در صورت هدایت ناشدن بیم دهد و به امید اینکه از وحی پیروی کنید و تقوای الهی را با انجام اوامر و اجتناب نواهی او رعایت کنید وهرگاه چنین کنید الله متعال شما را مشمول رحمت عمومی و خصوصی خود می سازد و از شما راضی می شود و گناهانتان را مغفرت می‌نماید.

«أَوَ عَجِبْتُمْ»: قوم نوح می گفتند: چرا او پیامبر باشد و به او وحی برسد و به ما نرسد؟ او که همانند ماست و با ما تفاوتی ندارد!

حکمت و فلسفه‌ی بعثت و نبوت:

مفسران در مورد حکمت و فلسفه‌ی بعثت ونبوّت و مراحل آن به استناد آیه مبارکه «لِيُنْذِرَكُمْ وَ لِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (63)» می نویسند:

هشدار و توجّه دادن. «لِيُنْذِرَكُمْ»

ایجاد مصونیّت و تقوا. «لِتَتَّقُوا»

دریافت الطاف و رحمت الهی. «لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ﴿٦٤﴾

اما سرانجام او را تكذيب كردند، پس او و كسانى را كه با او (ايمان آورده و) در كشتى بودند، نجات داديم، و آنانى را كه آيات ما را دروغ شمردند، غرق كرديم. (چون) آنها قوم نابينا (و گمراه) بودند.(۶۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَلَّذِينَ مَعَهُ»: كسانى كه با او بودند. كسانى كه پيروان او بودند. «فِي الْفُلْكِ»: در كشتى. با كشتى. «عَمِينَ»: جمع عَمى، نابينايان. كوردلان.

تفسير:

«فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَ اَلَّذِينَ مَعَهُ فِی اَلْفُلْكِ»: با وجود طول مدت اقامتش در بين آنان، او را تكذب كردند، پس الله متعال او و مؤمنان همراهش را در كشتى نجات داد.

اين همان كشتى‌اى است كه خداوند متعال نوح عليه السلام را به ساختن آن دستور داد تا او و مؤمنان همراهش به وسيله آن از خطر طوفان نجات يابند.

«وَأَغْرَقْنَا اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا»: **و كسانى را كه آيات ما را دروغ پنداشتند**، و بر اين شيوه ناروا استمرار ورزيده به سوى توبه بازنگشتند، غرق و نابود كرديم.

«إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً عَمِينَ(64)» قلب آنان از درک حق كور گشته بود و آن را نميديدند و راه را نمييافتند. يعنى: بينش و بصيرت آنها كور شده بود و دريچه هاى قلب هاى شان مسدود شد و فطرت آنها از حق و سماع نصيحت منحرف گرديد. نه موعظه‌اى به آنان سود ميرسانيد ونه پندى در آنان تاثيرگزار بود.

«عَمِينَ» جمع «عمى»، به شخصى اطلاق ميشود كه: چشم بصيرت و ديد باطنى او از كار افتاده باشد، ولى «أعمى»، هم به كسى گفته ميشود كه: باطن او كور باشد و هم به كسى كه چشم ظاهرش نابينا باشد.

ابن عباس(رض) گفته است: قلبشان در برابر معرفت توحيد و نبوت و معاد كور بود. (البحر ۳۲۳/۴).

از تجارب تأريخى بر مى آيد كه: كوردلى، عامل أصلى تكذيب دعوت أنبياء عليهم السلام است. بنابر اين ايمان و پيروى از انبيا، نشانه‌ى بصيرت است.

حضرت زيد بن اسلم ميفرمايد: كه عذاب طوفان برقوم حضرت نوح عليه السلام هنگامى واقع شدكه آنها از نظر قوت و كثرت بحد كامل رسيده بودند؛ سرزمين عراق وكوهستان آنجا بنابر كثرت آنها برآنها تنگ آمده بود، و قانون الهى هميشه چنين است كه به نافرمانان فرصت ومهلت ميدهد و زمانى عذاب نازل مى كند كه آنها از نظر كثرت و قوت و شوكت خويش به انتها برسند و در آن مست و مغرورگردند. [ابن كثير]

خلاصه داستان نوح (عليه السلام):

در مورد خلاصه مختصر داستان نوح عليه السلام بعرض رسانيد كه: اولاً در اين داستان نشان داد كه دعوت انبياى گذشته و اصول عقايد آنها يكى بود؛ ثانياً اين را نشان داد كه الله متعال چگونه به صورت حيرت انگيزى أنبياى خود را حمايت و تأييد مينمايد كه با وجود بالا رفتن طوفان بر قله كوهها هم در سلامتى آنها هيچگونه خطرى ايجاد نخواهد شد؛ ثالثاً توضيح داد كه تكذيب أنبياء عليهم السلام مترادف بادعوت عذاب الهى است؛ همچنانكه

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتهای گذشته به سبب تکذیب أنبیاء علیهم السلام به عذاب گرفتار شدند لذا مردم عصر حاضر نباید از آن بی خوف باشند.

تعداد حاملان کشتی نوح:

در مورد اینکه همراهان حضرت نوح علیه السلام در کشتی به چند نفر بالغ میشدند، روایات مختلفی از جانب مفسران نگاشته شده است؛ مفسر ابن کثیر به روایت ابن ابی حاتم از حضرت عبدالله بن عباس(رض) نقل فرموده است که هشتاد نفر بودند، که از آن جمله اسم یکی «جرهم» بود و به عربی صحبت میکرد. [ابن کثیر]

و در بعضی روایت این تفصیل نیز وجود دارد که از این هشتاد نفر چهل نفر مرد و چهل نفر زن بودند؛ جایی که در منطقه موصل اینها سکونت ورزیدند به نام «ثمانون» شهرت یافت.

مطالعه کنندگان گرامی !

در آیات (65 الی 72) در بارة قصه‌ی هود علیه السلام بحث بعمل آمده است.

وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾

و به‌سوی قوم عاد برادرشان هود را فرستادیم. گفت: ای قوم من فقط الله را بپرستید که برای شما معبودی بر حق غیر او نیست، آیا پرهیزگاري پیشه نمیکنید؟(٦٥)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الی عاد»:أرسلنا الی عاد:به‌سوی قوم عادفرستادیم. «أَخَاهُمْ»: برادرشان، برادر نسبی آنان؛یعنی، یکی ازآن مردم،معمولاً عربهارا «یاأخا العرب!» صدا میزنند.

«وَإِلى عادٍ أَخاهُمْ هُوداً»: خداوند متعال به سوی قوم «عاد» پیامبر خویش «هود» را که از میان خودشان بود فرستاد.

«فَقالَ یاقَوْمِ اُعْبُدُوا اللهَ مالَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ»: قبل از همه باید گفت که: سرلوحه‌ی برنامه‌ی أنبیاء، دعوت به توحید وپرهیز از أنواع شرك و بت‌پرستی است، طوریکه هُود علیه السلام همان شعار مشهور پیامبران را تکرار نموده گفت: ای قوم من! خدای را به یگانگی یاد کنید و به او هیچ چیزی را شریک نسازید که خدایی جز او نیست و هیچکس جز او مستحق عبادت نمی باشد.

آیا شما از ملاقات با او نمی ترسید و امید ثوابش را نداشته و به اوامرش عمل و از نواهی‌اش اجتناب نمی نمائید؟ آیا خالقی غیر از الله متعال هست؟ پس چه کسی جز او مستحق عبادت است؟ «أَفَلا تَتَّقُونَ(65)»: پس آیا پرهیزگاري پیشه نمیکنید؟

قابل یادآوری است که: در این قوم بت‌پرستی به اوج خود رسیده بود، برای رزق، برای باران، برای صحّت، برای هرگونه مطالب و حاجات، ارباب انواع وبت های قرار داده بودند؛ و به پرستش آن می پرداختند. هود علیه السلام آنها را منع کرد، و از مجازات آن گناه عظیم آنان را ترسانید.

مختصری بر زندگانی تأریخی قوم هود:

طایفه‌ی عاد قوم هود از قدیم ترین ملت پس از ملت نوح و پیش از قوم ابراهیم بوده اند: «وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ 69 الاعراف»: زمانی را به یادآورید که: خدا شما را پس از قوم نوح جانشینان آنان قرار داد.

إبن إسحاق از کلبی نقل میکند که: مردم عاد، بُت پَرست بودند و علاوه بر پرستش بُتهای قوم نوح، بتهایی به نام «صمود»، «هتار» و «صداء» را نیز می‌پرستیدند. خداوند، هود

(c) ketabton.com: The Digital Library

را - که از قبیله ای به نام «خلود» بود - برگزید و به نزد آنان فرستاد؛ اما آن قوم، او را تکذیب کردند و گفتند: «وَ قالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً»: نیرومندتر ازماکیست؟ (فصلت آیه 15). قوم عاد که؛ افرادی نیرومند و جنگجو بودند و قلعه های محکم و ساختمان های بلندی داشتند و این ها سبب غرور و استکبار آنان شد.

باید گفت که: عاد، قبیله‌ای عرب زبان بودند که در«احقاف یمن» در شمال «حضرموت» زندگی بسر می بردند. اینها به عاد اول، مشهور بودند. عاد دوم از طایفه‌ی قحطان و سبأ و ساکن یمن بودند. نام عاد، در سایر کتب آسمانی نیامده است.

خداوند، هود پسر شالخ از سلاله‌ی سام، پسر نوح را به سوی آن ملت فرستاد. هود در میان اقوامش از حسب ونسب و فضیلت ممتازی برخوردار بود. به آنان گفت: درجاهای بلند کاخها میسازید و به خوشگذرانی میپردازید و قلعه هایی میسازید که گویا برای همیشه ماندگار هستید؟! و چون ظالمان در پی آزار بندگان خدایید؟ از الله بترسید....(شعراء آیات 128 الی 131) آنان درجواب گفتند: تو هیچ دلیلی نداری، ما نیز خدایان خود را رها نمی کنیم و به تو ایمان نمی آوریم...(هودآیه 53 و54). پس، قومش او را تکذیب کردند و به شدت از فرمانش سرباز زدند. به امر خدا سه سال باران نیامد و خشکسالی آنان را در تنگنا قرار داد. معمولاً هرگاه مردم دچار سختی می شدند، مؤمن و مشرک، همگی به خانه‌ی خدا پناه می بردند. مردم مکه در آن زمان از طایفه‌ی عمالیق فرزندان عملیق پسر لاوذ، پسر سام، پسر نوح بودند که رئیس و بزرگ آنان معاویه پسر بکر نام داشت. هفتاد نفر از افراد نام آور مردم عاد که - دو نفر مؤمن نیز به‌نام: قیل پسر عنز ومرثد پسرسعدکه مسلمانی خودرا پنهان میداشتند - همراه آنان بودند، به مکه رفتند و در حرم به دعا و نیایش پرداختند و از الله خواستند که مردم عاد را آبیاری کند. خداوند باران تندی بر آنان نازل کرد و به همراهش نیز بادی وزید: بی باوران نابود شدند (سوره ذرایات آیات 41 و42)، (سوره حاقه آیات 6 الی 8). و هود و مؤمنان نجات یافتند. آن عده از مؤمنان تا دم مرگ در مکه ماندگار شدند.

نام هود بصورت کل هفت بار در قرآن در سوره های (سوره های أعراف آیه 65، هود آیات 50، 53، 60، 58، 89 و شعراء 124)، آمده است. هود، مردم را از قهر و غضب الهی برحذر میداشت و نعمت های فراوان و توان و نیروی بدنی و انواع خیر و برکت زراعتی، باغداری را به یادشان می انداخت، که شاید بر عقل بیایند وبه به سوی حق گرایند؛ اما برخی به دلیل این که هود از بتان انکار کرده و به پیشگاه الله یگانه روی آورده بود و مردم را به آن سو دعوت می‌نمود، او را تکذیب میکردند وی را کم عقل می شمردند، هود علیه السلام، پس ازنابودی قومش تا روزی که به دیدار حق شتافت، در سرزمین حضرموت باقی ماند و پس از مرگ در نزدیکی شهر «تریم» به خاک سپرده شد. (بنقل از تفسیر فرقان).

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴿٦٦﴾

اشراف وسران قومش که کافر بودند گفتند: یقیناً ما تو را در سفاهت (و ناداني و سبك مغزي) مي بينيم و ما مسلماً تو را از دروغگويان ميدانيم.(٦٦)

تشریح لغات و اصطلاحات:

سفاهة: حماقت، كم عقلى، ليس بي سفافة: در وجود من هيچ نوع كم عقلى ديده نميشود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«قالَ اَلْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» بزرگان، اشراف و زعمای قومش، آنانی که آیات الله تعالی و رسالتش را تکذیب کردند درجواب او گفتند: «إِنّا لَنَراکَ فِی سَفاهَةٍ وَ إِنّا لَنَظُنُّکَ مِنَ اَلْکاذِبِینَ(66)» ای هود! ما تو را دچار نادانی، حماقت و سفاهت می نگریم، این ها مربوط به عقل توست. اما در نقل، ما گمان می کنیم که تو دروغ میگوئی وافترا می نمائی بنابر این، تو نه عقل ثابت و وجیهی داری و نه نقل متینی. این سخن شان افترایی بیش نبود. ملاحظه میشود که جسارت مخالفان هود علیه السلام، بیش از قوم نوح علیه السلام است. مخالفان نوح علیه السلام، او را گمراه میشمردند، «لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ60» امّا مخالفان هود علیه السلام، او را سفیه و دروغگو مسمی کردند. همچنان در می ابیم که پیامبران با سخت‌ترین و صریح ترین تبلیغات، مخالفت‌ها و تهمت‌ها رو به رو بوده‌اند. ماهم باید در راه رساندن حق ودر راه تنویر وارشاد جامعه، باید تحمّل شنیدن زشت‌ترین سخنان وکلمات و اصطلاحات را داشته باشیم.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾

(هود در جواب شان) گفت: اي قوم من! هيچگونه سفاهت در من نيست، ولي فرستادهاي از طرف پروردگار جهانيانم.(٦٧)

سبحان الله سعه‌ی صدر و بزرگواری انبیا تا آنجاست که پس از آن همه جسارت باز هم با مهربانی تمام می گویند: ای قوم من.

«قالَ یا قَوْمِ لَیْسَ بِی سَفاهَةٌ وَ لکِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ اَلْعالَمِینَ(67)»: هود برآنها جواب داد فرمود: ای قوم من! آن گونه که شما گمان میبرید در عقلم نقصی نیست، وذهنم ثابت، من باهدایت وارشاد ازجانب پروردگار جهانیان به عنوان پیامبر به نزد شما آمده‌ام. از تعلیمات این آیه مبارکه این درس عالی بدست می آید که کوشش کنیم که در هر شرایطی که ممکن باشد تهمت را از خود دفع و نفی کنیم، ولی حقّ نداریم تهمت را به جانب مقابل مواجه سازیم.

واضح است کسیکه به هدف خود ایمان دارد و از پشتوانه‌ی الهی برخوردار است، در برابر برخورد بد دیگران آرام برخورد می‌کند.

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ﴿٦٨﴾

پیام‌های پروردگارم را به شما میرسانم، و من برای شما ناصح وخیر خواهی امینام.(٦٨)

«أُبَلِّغُکُمْ رِسالاتِ رَبِّی وَ أَنَا لَکُمْ ناصِحٌ أَمِینٌ(68)» گفتار و دستورات پیامبران، پیام‌های الهی است وازجانب خود چیزی نمی‌گویند، طوریکه هود علیه السلام فرمود: وظیفۀ من این است که به شما حکمتی را که خدای‌تعالی بر من وحی نموده تبلیغ نمایم و شما را به سوی خوبی دنیا و آخرت رهنمایی کنم، من نصیحتگری مخلصم که در نصیحت خود اخلاص دارد و در آنچه به شما نقل میکنم امینم، پس با شما نه فریبکاری نموده و نه خیانت کردم و دروغ گفتم.

مفسر زمخشری در تفسیر خویش مینویسد: پیامبران در جواب به آن عده اشخاصی که آنها را سفیه و ابله و گمراه دانسته‌اند حلم و شکیبایی پیشه کرده و بدون مقابله به مثل جواب داده‌اند که در این عمل آنان ادب و نزاکتی نیکو و خو و رفتاری بس بزرگ به چشم میخورد، و به بندگان خدا می آموزد که چگونه با ابلهان و احمقان باید گفتگو کنند و پرده‌ی جهل و تکبر آنانرا از مقابل دیدگانشان بردارند. (کشاف ۱۱۶/۲.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴿٦٩﴾

آیا تعجب کردید که بر مردی از خودتان پندی از جانب پروردگارتان برای شما آمده تا شما را را (از عذاب الله) بترساند؟ و به یادآورید زمانی را که [خداوند] شما را پس از قوم نوح جانشینان [آنان] قرار داد و در خلقت بر قوت شما افزود. پس نعمت‌های الله را به یاد آورید، تا رستگار شوید.(۶۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

زادکم فی الخلق بسطة: درخلقت وآفرینش برقوت ونیروی شما افزود وشما را ازنیروی جسمانی وعمرطولانی برخوردار گردانید.آلاء: جمع الی، الی، نعمتها.

تفسیر:

«أَوَ عَجِبْتُمْ أَنْ جاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ»: از اینکه الله متعال از خودتان پیامبری را فرستاده است تا شما را از وقوف در محضر خدا بر حذر دارد و شما را از عذابش بترساند، تعجب نکنید.

«وَاُذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ» و یاد آورید نعمت های الله متعال را که شما را بعد از هلاکت قوم نوح علیه السلام وبعد از تکذیب‌شان جانشین قرار داد، یعنی این احسانات و سایر احسانات بی‌شمار الهی(ج) را یاد کنید؛ و به شکر و اطاعت وی بپردازید؛ نه اینکه از منعم حقیقی بغاوت نمایید.

هود علیه السلام به فرمان الله متعال نعمتی از نعمت های خویش را به قوم خود یادآوری کرد، این نعمت؛ قراردادن آنها به‌عنوان ساکنان زمین بعد از هلاکت قوم نوح علیه السلام، یا قرار دادن آنها به عنوان پادشاهان روی زمین بود.

«وَ زادَكُمْ فِي اَلْخَلْقِ بَصْطَةً» و او تعالی اجسام شما را قوی و نیرومند ساخت و در زیبائی اجسام و اشکال شما و در طول اجسام و بشاش بودن آن و در متاع و بهرۀ نیکو برای شما افزود.

در این هیچ جای شکی نیست که: توانایی و نیرومندی جسمی، از نعمت‌های الهی است که باید در راه صحیح صرف واستعمال شود.مؤرخان می نویسند که: قدرت جسمی قوم عاد به قدری بالا بود که مي گفتند: چه کسی از ما نیرومندتر است؟ (فصّلت، 15). نقل‌است که: بلندی قامت شخص بلندقدشان صد گز و از کوتاه قدشان شصت گز بود. «تفسیر انوار القرآن».

«فَاذْكُرُوا آلاءَ اللهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ(69)»: یاد نعمت‌های الهی، رمز رستگاری است. زیرا یاد نعمت‌ها عشق و محبّت می‌آورد، محبّت، اطاعت در پی دارد و اطاعت نیز رستگاری را به دنبال دارد.

پس نعمت‌های الله متعال را یاد آورید و شکرش را بر جای آورید. شکر الله زمانی بر جای آورده میشود که او را به یکتائی یاد کنید و عبادتش نموده و از پیامبرش پیروی کنید که اگر چنین کنید در دنیا و آخرت رستگار خواهید شد و به پیروزی خواهید رسید و از زیان نجات خواهید یافت.

کلمه‌ی «آلاءَ» جامعتر از نعمت میباشد و شامل هر نعمت ظاهری و باطنی، مادّی یا معنوی میشود، چنانکه در سوره‌ی الرّحمن مکرّر آمده است، و حتّی شامل عقاب و جهنّم که لازمه‌ی عدل الهی است، نیز می شود. (التحقیق فی کلمات القرآن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴿٧٠﴾

(قوم در جواب) گفتند: آیا به سوی ما آمده ای که ما فقط الله را عبادت کنیم، و آنچه را پدرانمان عبادت میکردند ترک کنیم؟ پس آنچه را به ما وعده میدهی (ما را از آن می‌ترسانی) بر ما بیاور اگر تو از راست گویانی.(۷۰)

تفسیر:

«قالُوا أَجِئْتَنا لِنَعْبُدَ اللهَ وَحْدَهُ وَ نَذَرَ ما كانَ يَعْبُدُ آباؤُنا» کفار به قومش گفتند: ای هود! آیا به سوی ما آمده‌ای که تنها الله را پرستش کنیم و پرستش خدایان و بت‌ها را کنار بگذاریم و از آنها تبری جوییم، و ما را از عذاب می‌ترسانی؟ در حالیکه این شیوه یگانه‌پرستی در نزد ما ناشناخته و ناپسند است زیرا ما پدرانمان را برخلاف این شیوه که تو مارا به سوی آن دعوت میکنی یافته‌ایم، در حالیکه آن ها از ما عاقل‌تر، رهیاب‌تر و داناتر بودند و همچنان تو میخواهی که ما تمام تقالید و عنعنات آبا و اجداد خود را کنار بگذاریم.

توجه باید داشت که: حفظ رسوم و سنّت‌های نیاکان، همه جا ارزشمند نیست.

و واقعیت هم همین اینست که: تعصّب به جای منطق، محکوم است و تقلید جاهل از جاهل و تبعیّت به دلیل رابطه‌ی خویشاوندی مردود است.

«فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّادِقِينَ(70)» تعصّب وتقلید بی‌جا، مانع شناخت حقیقت است وانسان را به عناد می‌کشاند طوریکه میفرماید: ما گفته‌ی شما را تصدیق نمیکنیم، اگر راست میگویی و صادق هستی در نزول عذابی که گمان می‌کنی برما فرو خواهد آمد و تو ما را از آن میترسانی عجله کن. آنها از بس که در برابر الله سبحان و تعالی متمرد و متکبر بودند، با این سخن عذابی را که هود علیه السلام بدان هشدار شان می داد، به شتاب طلبیدند.

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ﴿٧١﴾

(هود) گفت: عذاب پروردگارتان برشما حتمی شده است. آیا در باره نامهایی که شما و پدرانتان (بر آن بتها) نهاده اید؛ با من مجادله می کنید؟ (در حالیکه) الله هیچ دلیلی بر (حقانیت) آنها نازل نکرده است، پس انتظار (عذاب الهی) باشید، من هم با شما از انتظار کنندگانم.(۷۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَقَعَ»: رخ داد. ثابت و واجب گردید. «رِجْسٌ»: عذاب سخت. «سُلْطَان»: دلیل و برهان.

تفسیر:

«قالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَ غَضَبٌ»: گفت: محققاً که بر شما عذابی شدید از جانب الله و قهر و غضب محو کننده و تباهگر نازل شده که رضوانی در پی آن نیست.

هودعلیه السلام عذابی را که انتظار وقوع آن میرفت، همانند أمر واقع معرفی کرد، به منظور دادن این هشدار به آنانکه این عذاب حتماً برآنان واقع میگردد. رجس: عذاب سخت است.

«أَتُجادِلُونَنِي فِي أَسْماءٍ سَمَّيْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ ما نَزَّلَ اللهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ»: آیا شما بامن در خدایانی مجادله و مخاصمه میکنید که صرفاً اسم های بدون مسمی هستند و هیچ نفع و ضرری ندارند و نه هم زنده می کنند و می میرانند؟ کجاست عقل های شما؟ کجاست بصیرت‌های شما؟ کجاست حجتی که شما از جانب خدا مبنی بر این کار دارید که این خدایان باید پرستش شوند؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

از فحوای آیۀ مبارکه به یک أصل میرسیم که: عقاید باید بر پایه‌ی حُجّت و بُرهان باشد، حتّی از بُت‌پَرستان هم بُرهان بخواهید. «ما نَزَّلَ الله بِها مِنْ سُلْطان 71» (از آنان که میگویند بت وسیله‌ی تقرّب به الله است، بپرسید: آیا دلیلی دارید که خداوند پرستش بت را وسیله‌ی قرب خود قرار داده است؟!)

«فَانْتَظِرُوا إِنِّی مَعَكُمْ مِنَ اَلْمُنْتَظِرِينَ(71)»: چشم به راه و آماده‌ی نزول عذاب الهی باشید، من نیز منتظرم چه بلایی به سرتان می‌آید. و این آخرین درجه‌ی وعید و تهدید است.

میان این دو انتظار، فرق فراوان است: انتظار کسی که هر لحظه بیم و عذاب و وقوع حوادث ناگوار دلش را بلرزاند، با آن کسی که آرزو کند به پیروزی برسد و باطل وناحق را در هم شکند. پس، خداوند متعال، پیام آور دلسوز خود و مؤمنان را رستگار و پیروز فرمود و تکذیب کنندگان آیات آسمانی را هم از بیخ و بن بر کند.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ﴿٧٢﴾

پس [هنگام نزول عذاب] هود و همراهان (مؤمن) او را به رحمتی از جانب خود نجات دادیم، و آنانیکه آیات ما را دروغ پنداشتند و مؤمن نبودند، ریشه کن کردیم.(۷۲)

تفسیر:

«فَأَنْجَيْناهُ وَ اَلَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَة مِنّا»: الله متعال عذاب خود را بر کفار نازل کرد وهود ومؤمنان همراهش را با رحمت و لطف خود نجات داد، «أَنجَيْنَا»: نجات دادیم، «وَ قَطَعْنا دابِرَ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا»: و اقوامی را کاملاً ریشه‌کن، نیست و نابود کردیم که آیات ما را تکذیب کردند.

«دابِرَ»، به معنای آخر و پایان چیزی است و «فَقُطِعَ دابِرُ»، یعنی ریشه‌کن کردن و تا آخرین نفر را هلاك کردن.

در جائیکه هیچگونه امیدی به ایمان آوردن مردم نباشد، هلاکت، اساسی و ریشه کن می باشد.

«وَما كانُوا مُؤْمِنِينَ(72)» آنها به الله متعال و پیامبرانش و به روز آخرت ایمان نداشتند بلکه کافر، تکذیبگر و منکر آیات الهی بودند. یعنی: ریشه این قوم سرکشی را که میان تکذیب به آیات وعدم ایمان به حق جمع کرده بودند، بریدیم پس این ریشه کن کردن در جای مناسب خود بود.

ابو سعود گفته است: بر کُفر و تکذیب إصرار ورزیدند، و هرگز از آن کنار نکشیدند، آنگاه الله آنان را به وسیله‌ی باد بی باران نابود کرد. (ابو سعود ۱۷۴/۲.).

عذاب قوم هود:

باید متذکر شد؛ عذابی را که الله سبحانه و تعالی بر قوم هود علیه السلام نازل کرد، تندباد و طوفان قوی بسیار سردی و مسموم کننده ای بودکه دیار و أشجارشان را پاک ویران کرد، تندبادی که صخره‌های بزرگ را با خود حمل میکرد و برچهره‌هایشان میکوبید وآنهارا ازجا برکنده برزمین میکوفت چنانکه حق تعالی در سوره «الحاقه» میفرماید: (اما عاد؛ به وسیله تندبادی طوفانی و سرکش هلاک شدند که خداوند متعال به مدت هفت شب و هشت روز پیاپی بر آنان گماشت پس آن قوم را در آن مدت فرو افتاده می دیدی، گویی آنها تنه نخلهای میان تهی هستند) «آیات6-8».

خوانندگان گرامی!

درآیات متبرکه (73 الی 79) قصه‌ی حضرت صالح علیه السلام را همراه با موضع‌گیری

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخالفین پیامبران را بازگو فرموده است.

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴿٧٣﴾

و به‌سوی قوم ثمود برادرشان صالح را (فرستادیم) گفت: ای قوم من، فقط الله را عبادت کنید، برای شما معبودی برحق جز الله نیست. همانا از طرف پروردگارتان معجزه آشکار برای شما آمده است، این ماده شتر (ناقه از جانب) الله برای شما معجزه است (که خلاف عادت آن را از سنگ آفریده است)، پس بگذارید در زمین الله بچرد، و به آن هیچ آزاری نرسانید که شما را عذاب دردناک خواهد گرفت.(۷۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ثَمُودَ»: قبیله ای عرب زبان که در «حجر» میان حجاز و شام تا «وادی القری» نزدیک «تبوک» زندگی میکردند. سبب نامگذاری آنها به ثمود به خاطر نام جدشان، ثمود، پسر عامر، پسر ارم، پسر سام، پسر نوح است. «بینة»: دلیل، معجزه‌ی روشن و آشکار. «فَذَرُوهَا»: او را آزاد بگذارید، رهایش کنید. «وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ»: گزند و آسیبی به او نرسانید، او را میازارید. «لا تمسوا»: دست نزنید، مس نکنید.

تفسیر:

«وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللهَ مَالَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»: و خداوند متعال به سوی قوم «ثمود» پیامبر گرامی خویش صالح علیه السلام را فرستاد.

او قوم خود را نصیحت نموده و به سوی خدای تعالی و یکتاپرستی و شریک نیاوردن به او دعوت نمود. قابل تذکر است که: رسالت حضرت صالح، محدود به قوم ثمود بوده است.

«قَدْ جَاءَتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ»: و به آن ها خبر داد که از جانب پروردگارتان معجزه ای آشکار که بر صحت نبوتم دلالت می کند پیش شما آمده است.

«هَذِهِ نَاقَةُ اللهِ لَكُمْ آيَةً»: او همچنان خطاب به قوم خود گفت: محققاً به شما حجتی واضح از جانب پروردگار شما آمده که عبارت از ناقه‌ای یعنی ماده شتر است که خداوند آن را آفریده و از سنگ بیرون کرده است تا علامه و نشانه‌ای بر صدق من و اینکه پیامبرم باشد. مفسر قرطبی فرموده است: وقتی از او خواستند شتر را از سنگی سخت بیرون آورد، خدا درخواست آنان را إجابت نمود.

«فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللهِ»: او إدامه داده گفت: این ناقه را به حال خودش بگذارید و هرگز به او بدی نرسانید و بگذارید تا از روزی الله در زمین پروردگار بخورد «وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ(73)»: به منظور إحترام آن به هیچ وجه به آن آسیبی نرسانید؛ چرا که آیتی است از جانب خدا، و گرنه به عذابی دردناک مبتلا میشوید! عذاب دردناک همان بود که بعد از پی زدنش به آن گرفتار شدند. در این هیچ جای شکی نیست که مجازات بی‌احترامی به مقدّسات و از بین بردن آنها، عذاب الهی است.

در تواریخ اسلامی آمده است که: قوم صالح علیه السلام خود از او خواستند تا برای شان از صخره سنگی خارا، ماده شتری بیرون آورد که خروج آن را به رأی‌العین ببینند پس صالح علیه السلام از آنها عهدها و پیمانها گرفت که اگر خواسته‌شان را إجابت کند، قطعاً به او ایمان خواهند آورد و چون آنها این عهدها و پیمان‌ها را سپردند، صالح علیه السلام دعا کرد و آن صخره سنگ به جنبش درآمد و همان‌گونه که خواسته بودند ماده شتری پاک، تنومند و بی‌عیب از آن بیرون آمد و چنان بزرگ وقوی وپرهیبت بود که چون از برابر

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهارپایان دیگر می گذشت، همه از او هدر میکردند و خود را نگاه میداشتند. در این هنگام، رئیس آن قوم و پیروانش ایمان آوردند. صالح علیه السلام به فرمان الله متعال را چنین مقرر کرد که یک روز آن ماده شتر آب چاهشان را بنوشد و روز دیگر آنان از آب آن چاه استفاده کنند و در آن روز که او آب چاه را مینوشید، آنها از شیر وی مینوشیدند زیرا چنان شیرآور بود که چون او را می دوشیدند، هر مقدار از ظروفی که می خواستند، از شیر آن پر می شد و قوم همه از شیرش سیر و سیراب می شدند. (تفسیر فرقان)

ثمود:

ثمود پسر عامر، پسر ارم، پسر نوح، از عرب عاربه‌ی صحرانشین پیش از عصر ابراهیم اند. ثمود، قوم صالح پیامبر، پس از طایفه‌ی عاد، سرزمین و دیار آنان را به دست آوردند، جانشین آنان شدند و در حجر، میان حجاز و شام تا وادی القری و اطراف آن، به نام «مداین صالح» مشهور به «فج الناقه» ساکن بودند.

طایفه‌ی ثمود، همچون قوم نوح و عاد، بت پرست بودند و بتان را در عبادت شریک خدای بی همتا می شمردند. خداوند، انواع نعمتها را به آنان عطا کرد و صالح پیامبر را برگزید و نزد آنان فرستاد، تا راه خیر و سعادت را به آنان بیاموزد و نعمتها و آیات یکتایی خدا را برایشان بازگوید. مردم مستضعف به او گرویدند و پیرو واقعی او شدند؛ اما اشراف خود خواه و سردمداران و رهبرانشان (ملأ) از ایمان آوردن به صالح امتناع ورزیدند و خود را برتر دانستند. (سوره قمر آیات 25، 30 و31).

نام مبارک صالح نه بار در قرآن عظیم الشأن تذکر رفته است و از حیث زمان، بعد از نوح و قبل از إبراهیم است، سوره های که نام صالح در آن ذکر شده است: عبارتند از: سوره های (أعراف آیات: 73، 75، 77، سوره هود آیات: 61، 62، 66، 89، سوره شعراء آیه 142، و سوره نمل آیه 45) نام برد.

همچنان در قرآن، هفت بار ازناقه و بیست و شش بار از قوم ثمود نام برده شده است. داستان قوم ثمود در سوره‌های شعرا، قمر، شمس و هود آمده است.

سران نافرمان و مستکبران زمان قوم صالح به آزار و اذیت و تهدید مستضعفان، پرداختند که شاید از دین بازشان دارند و از روی تمسخر و استهزا سؤال میکردند؛ ولی این پیروان درستکار وپایدار به شیوه‌ی حکیمانه و قاطع، جواب می دادند و هر چه بیشتر از پیش دین و پیامبر خود را تأیید می کردند و ایمان و باورشان محکم تر می شد.

وقتی، مهتران مستکبر وخود خواه از بازداشتن مؤمنان از ایمان به خدا و پیامبر، ناامید شدند وکاری از پیش نبردند، به گناهی دیگری دست زدند و «ناقه» را که معجزه ای بس روشن بود، پی کردند.

ابن‌عمر(رض) روایت میکند که رسول الله صلی الله علیه وسلم در سال نهم هجری هنگامی که به مقصد تبوک روان بودند از برابر دیار و منازل قوم ثمود گذشتند، او میگوید: «چون رسول خدا(ص) لشکر را در تبوک فرود آوردند، مردم از چاه‌های آبی که قبیله ثمود آب آشامیدنی خود را از آنها تهیه میکردند، آب کشیدند و از آن آب خمیر ساخته دیگها را نصب کردند تا غذا بپزند، رسول الله صلی الله علیه وسلم به آنان فرمان دادند که غذای دیگ‌ها را بیرون ریخته و خمیرها را علوفه شتران کنند، آنگاه ایشان را از آن محل کوچانیدند تابه چاهی رسیدند که شتر صالح علیه السلام از آن می‌نوشید پس در آن محل فرود آمدند».

همچنین آنحضرت محمد صلی الله علیه وسلم أصحاب‌شان را از ورود به منازل قومی که

(c) ketabton.com: The Digital Library

به عذاب الهی گرفتار شده بودند، نهی میکردند و میفرمودند: «در حقیقت، من می‌ترسم که به شما مانند آنچه که به آنان رسید، برسد لذا به منازلشان وارد نشوید». باید یادآور شد که آثار مدائن صالح علیه السلام تا به امروز باقی است و به نام «فتح الناقه» شناخته می شود.

وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴿٧٤﴾

متذکر باشید و فراموش نکنید آن وقت را که شما را پس از قوم عاد جانشین (آنان) گردانید، و در زمین شما را جایگاه (خوب و مناسب) داد که بر قسمتهای هموار آن قصر ها می ساختید و کوها را برای ساختن خانه‌ها می‌تراشیدید. پس نعمت های الله را یاد کنید و در زمین فساد مکنید.(۷۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَوَّأَكُمْ»: شما را جای داد، شما را - در سرزمین حجر - استقرار داد. «سُهُولِ»: جمع سهل، دشتها.«تنحتون»: میتراشید.«لاتعثوا»: فساد مکنید، تباهکار مباشید.

تفسیر:

«وَاُذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ عادٍ»: [ای مردم!] به یاد آورید آن وقت را که خدا شما را جانشینان قوم عاد قرار**داد** یعنی: حق تعالی شما را در زمین جانشین قوم عاد گردانید. یا شما را در آن فرمانروا گردانید.

مفسر شهاب الدین محمود بن عبدالله آلوسی میفرماید: نگفته است «خلفاء عاد»؛ چون به این أمر أشاره کرده است که در بین آن دو فاصله‌ی زمانی طولانی وجود داشت.

«وَ بَوَّأَكُمْ فِی اَلْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِها قُصُوراً»: **«و به شما در زمین جای مناسب داد»** طوری که در سرزمین‌های هموار خانه‌های وسیع و قصرهای زیبا بنا می کنید.

(بوأ): از مصدر «مباءه»، عبارت است از: منزلی که انسان در آن ساکن می‌شود

«وَتَنْحِتُونَ اَلْجِبالَ بُيُوتاً»: و در کوه‌ها نیز از طریق کندن کاری و سنگ‌تراشی خانه‌هایی برای خود میسازید که شمارا درسردی گرم ودرگرمی سایبان است.

مفسر قرطبی در باره آنان نوشته است: چون عمرشان طولانی بود، منازل را در دل کوه‌ها تدارک می‌دیدند؛ زیرا خانه‌هایی که از سنگ درست نمی شد، قبل از به آخر رسیدن عمر آنها فرسوده و خراب می‌شد.

«فَاذْكُرُوا آلاءَ اللهِ وَلاتَعْثَوْا فِی اَلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ(74)»: پس این نعمت‌های بزرگ و دست‌های دهنده را یادآورید و در زمین فساد بسیار نکنید؛ زیرا هر که چنین کند یقیناً که زیان نموده است. یعنی ازسرنوشت قوم‌عاد درس عبرت بگیرید. خدایی که با قدرت خویش توانست قوم نیرومندی همانند عاد را از بین ببرد و شما را وارث آن بگرداند، اگر شما نیز همانند عاد به فساد بپردازید شما را هم میتواند از بین برد و قوم دیگری را به جای شما به صحنه بیاورد.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ﴿٧٥﴾

أشراف و سران قومِ صالح که تکبّر و سرکشی می ورزیدند به مستضعفانی که إیمان آورده بودند گفتند: آیا میدانید (یقین می‌کنید) که صالح از طرف پروردگارش فرستاده شده است؟ (مؤمنان مستضعف) گفتند: (بلی) بدون شک ما به آنچه به او فرستاده شده است، ایمان داریم.(۷۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اسْتَكْبَرُوا»: بزرگی فروختند، تکبر ورزیدند. «اسْتُضْعِفُوا»: ضعیف نگهداشته شده بودند، استثمار شده بودند.

تفسیر:

«قالَ اَلْمَلَأُ اَلَّذِينَ اِسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اُسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ»: در این هیچ جای شکی نیست که: معمولاً اشراف و افراد صاحب نفوذ، مخالف راه أنبیای اند و به شُبهه أفکنی در میان مؤمنان دست مي زنند. طوری که در آیۀ مبارکه آمده است که: سران و أشراف مُستَکبِر و منحرف قوم صالح به مؤمنان مستضعف پیرو صالح علیه السّلام گفتند: «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ»: آیا شهادت می دهید که صالح را الله متعال به سوی ما به عنوان پیامبر فرستاده است؟ این سوال آنها بر طریق تمسخر و إستهزاء بود.؟

باید یادآور شد که: نه فقر وإستضعاف (ناتوان وضعیف شمردن) دارای أرزش است و نه تَمَکّن و کاخ نشینی؛ آنچه مهم است انتخاب راه الله متعال از طریق آگاهی، علم، ایمان، تقوا، جهاد وهجرت است. (در آیه‌ی قبلی، قصرسازی را نعمت الهی به شمار آورد، به شرط آنکه به فساد منتهی نشود، در این آیه مبارکه هم از مستضعفان مؤمن ستایش شده است، نه از همه‌ی آنان.).

«قالُوا إِنّا بِما أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ(75)»: گرچه محیط و جامعه در شخص تأثیر دارد، ولی إجبار نمی‌آورد. طوریکه مستضعفان محروم باصراحت درمقابل مستکبران ایستاده شدند و درجواب به شیوه‌ای که بیانگر ایمان و باور وإعتقاد راسخ آنان به رسالت او بود، به آنها گفتند: بلی! ما به رسالت صالح علیه السلام باورکامل کردیم و اینکه او نبیی از أنبیای الهی است و ما همواره از اوامر خداوند متعال پیروی می‌کنیم و از نواهی‌اش إجتناب مُتابعت پیامبرش را می نمائیم.

یعنی: ما نه فقط به صدق و راستی او در این ادعا داناییم بلکه به او و رسالتش مؤمن بوده و از آن گذشته، تابع و مطیع أمرش هم هستیم.

مفسر ابوحیان فرموده است: اینکه از«هو مرسل» به«إِنّا بِما أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»: عدول کرده است بیانگر اوج حسن و زیبایی است؛ چون موضوع رسالتش معلوم ومتجلی و مسلم است و هیچگونه شک و تردیدی در معجزات عظیمش نیست، بنابراین نیازی نیست که درباره‌ی رسالتش سؤال شود. (البحر ۳۳۴/۴.).

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ﴿۷۶﴾

متکبرین (قوم صالح) گفتند: (ولي) ما به آنچه شما به آن ایمان آورده اید کافریم!(۷۶)

«قالَ اَلَّذِينَ اِسْتَكْبَرُوا إِنّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كافِرُونَ (76)»: رؤسای مستکبران گفتند: مابه آنچه شما آنرا تصدیق کرده‌اید، (یعنی به نبوت صالح علیه السّلام) کافریم. و از آن روی گردانیدیم. به این علت نگفته است: «إنا بما ارسل به کافرون» تا مخالفت خود را با صالح ابراز دارند و گفته‌ی پیروانش را رد کنند. این سخن را در حالی گفتند که معجزه آشکار و حجت پایدار حق تعالی در میان آنان بود.

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴿۷۷﴾

پس آن ماده شتر را کشتند و از فرمان پروردگارشان سرکشی نمودند و به صالح گفتند: اگر از پیامبران هستی عذابی که همواره به ما وعده می دهی، بیاور.(۷۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَقَرُوا النَّاقَةَ»: ماده شتر را ذبح کردند. «عقر»: زخمی کردن. «عقرالابل»: پی کردن و بریدن دستها و پاهای شتر. آن کس که شتر صالح را کشت «قدار بن سالف» نام داشت که به دستور جمعی این کار را کرد.

تفسیر:

«فَعَقَرُوا اَلنّاقَةَ وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»: شتر را پی کردند یعنی: پی‌های آن را بریدند، یا آن را ذبح کردند و از انجام دادن فرمان الهی سرپیچی نمودند.

«عقر»: طوریکه در فوق هم تذکر دادیم به معنای پی کردن است، یعنی قطع کردن عصب و رگ محکم و مخصوص پشت پای أسب و شتر که عامل عمده‌ی حرکت آنهاست و با قطع آن، حیوان به زمین می افتد و از راه رفتن باز میماند.

باید متذکر شد که: در سوره‌ی قمر، کلمه‌ی «عقر» مفرد آمده است که بیانگر این امراست که قاتل ناقه یك نفربوده است؛ امّا دراین آیة مبارکه و سوره‌های شمس وشعراء وهود، این کلمه به صورت جمع آمده است، «عقروا» که نسبت پی کردن شتر به تمام قوم داده شده است. این بدین معنی است با در نظر داشت اینکه: همه آنها در کشتن ماده شتر مستقیماً شرکت نداشتند بلکه یک تن از آنان او را کشت ولی از آنجا که این کار با رضا و موافقت همگی آنان انجام گرفت لذا این عمل به همه آنان نسبت داده شد.به یاد داشته باشید ونباید فراموش کنید که: سکوت ورضایت بر گناه، شرکت در گناه محسوب میشود.

«عَتَوْا» عتو: سرکشی.«عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»: از فرمان پروردگارشان سرپیچی کردند. باید گفت که؛ نافرمانی و تجاوز از دستور، مهمتر از کشتن شتر است.

«وَ قالُوا یا صالِحُ اِئْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ اَلْمُرْسَلِینَ(77)»: و گفتند: ای صالح! اگر راست میگویی که پیامبر هستی، عذابی را بیاور که ما را از آن می‌ترسانی و وعده‌ی آن را داده‌ای. اگر تو واقعاً راست میگوئی پس در نزول عذاب برما عجله کن! این سخنان را بر سبیل تمسخر و ریشخند و اینکه صالح از اجرای آن ناتوان است، گفته‌اند.

محمود حسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی مینویسد: آن ماده شتر چندان قوی هیکل و بزرگ بود که در وقت چریدن، سایر چارپایان از وی فرار، وحشت، و میگریختند. در روزی که نوبت آن می بود تمام آب چاه را می‌نوشید، و آن راخشک میکرد. گویا،چنانکه خِلقَت وی غیر معمولی بود، لوازم وآثار حیات و احتیاجات او نیز به‌طور خارق العاده آفریده شده بود. سرانجام مردم به قهر آمدند، و به قتل آن اتّفاق کردند.

حضرت علامه مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی مفسر تفسیر معارف القرآن در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: بزرگترین فتنه شیطان که در اثر آن، انسان، عقل و هوش خود را از دست میدهد زن است. دو زن زیبا و حسین و جمیل شرط گذاشتند که هر کسی این ناقه را بکشد، اختیار دارد از ما و دختران ما هر کدام را بخواهد از آن اوست.

دو نوجوان به نام های «مصدع و قذار» در این نشئه، مدهوش شدند و به اراده قتل ناقه بیرون آمدند و سر راه ناقه، پشت سنگی کمین کردند؛ همینکه ناقه جلو آمد مصدع بر او تیر اندازی نمود و قذار با شمشیر پاهای او را قطع نموده او را قتل کرد. قرآن کریم او را بزرگترین شقی و بدبخت قوم ثمود معرفی کرد که: «اذانبعث أشقاها» [آیه ۱۲، سوره شمس] زیرا به سبب او تمام قوم در عذاب گرفتار شد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعد از قتل ناقه پلان قتل خود حضرت صالح علیه السّلام را نیز مطرح نمودند؛ و بدین طریق احکام خدا را که راجع به «صالح» و «ناقه» بود، به پشت انداختند ودر مخالفت آن قرار گرفتند. و گفتند: «وَقالُوا يا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ 77» (وگفتند: ای صالح، بیار به ما آنچه وعید می‌کنی ما را؛ اگر هستی از پیغمبران.) این کلمات از زبان انسان وقتی می بر آید که از قهر و غضب الهی هیچگونه خوف و ترسی نداشته باشد. قوم ثمود نیز مانند عاد اولی به جایی رسیدند که مورد عذاب الهی واقع شدند.

حضرت صالح علیه السلام بعد از اطلاع یافتن از قتل ناقه، قوم را به دستور الله اطلاع داد که الآن فقط سه روز از زندگی شما باقی است.

«فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ»: [آیه ۶۵، سوره‌هود]یعنی سه روز درخانه های خود راحت باشید (سپس عذاب می‌آید).

و این وعده راست است که در آن امکان تخلف وجود ندارد؛ اما هرگاه شانس قومی خراب باشد هیچ نصیحت و تنبیه برای او مفید نخواهد شد. قوم این اعلام حضرت صالح علیه السلام راهم به باد مسخره گرفتند و گفتند که این عذاب چگونه و از کجا می آید، وچه علامتی دارد؟ حضرت صالح علیه السلام فرمود که: علامات آن را بشنوید، فردا روز پنج شنبه صورت های همه شما زرد میشوند، مرد و زن پیر و جوان هیچکس از آن مستثنی نمیباشد.

سپس پس فردا روز جمعه صورت های همه شما سرخ میشوند و بعد از آن در روز یکشنبه همه صورتهایتان شدید سیاه میگردند و این آخرین روز حیات شما خواهد بود. قوم بد شانس هنوز هم بجای اینکه به سوی توبه و استغفار روی بیاورند، در پی قتل حضرت صالح علیه السلام قرار گرفتند. زیرا چنین فکر کردند که اگر او راست میگوید بر ما عذاب نازل میشود پس چرا کار او را پیش از خود یکسره نکنیم و اگر دروغگو است باید به سزای عملش برسد.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴿۷۸﴾

پس آنها را زلزله ای سخت فرا گرفت، پس در خانه‌هایشان به زانو افتاده (مرده) صبح کردند.(۷۸)

تفسیر:

خداوند متعال زلزلۀ شدیدی بر آنها فرستاد که نابود و هلاک شان ساخت، بر اثر این زلزله در خانه های خود مردند و تبدیل به جثه هایی بی‌حرکت که زندگی ندارد.

رجفه، فریادی سخت و سهمگین بود که با یک تکان سخت، دل‌هایشان را از جابر کند.

در البحر آمده است: نعره‌ای از آسمان آنان را فرا گرفت که متضمن صاعقه و صدای زمین بود و در نتیجه‌ی آن نابود گشتند. (البحر ۳۳۱/۴.).

«جَاثِمِينَ»: «جاثم» از «جَثم» بر وزن خَشم، به معنای نشستن روی زانو و یا فروافتادن بر سینه است.

بر زانوها وچهره‌های خویش به زمین چسبیده وبی‌جان و بی‌حرکت گردیدند، همانند پرنده‌ای که بر روی درافتد و از پا درآید.

«جاثمین» یعنی: خاموش از پای در آمدند و از مرگ به خود نمی جنبیدند. میگویند: «الناس جثم» یعنی: نشسته اند وهیچ حرکتی نمیکنند و برنمیخیزند و «مجثمه» نیز که در حدیث از آن نهی شده از آن است و مجثمه چارپایی است که دست و پایش را برای پرتاب می بندد و جمع می کند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روایت شده است که: پی کردن ماده شتر از سوی آنان در روز چهارشنبه و نزول عذاب بر آنان در روز شنبه بود پس همه، جز صالح علیه السلام و پیروانش از اهل ایمان، هلاک شدند.
قابل یادآوری است که در این آیه مبارکه، هلاکت قوم ثمود را توسط رجفه و زلزله شدید بیان فرموده است، ولی در سوره فصّلت آیة 17 و سوره‌ی ذاریات آیه‌ی 44، آن را توسط صاعقه بیان داشته است. «فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ»: بنابر این شاید دو مجازات صاعقه و زلزله در یك لحظه و توأم بوده است. و شاید مراد از رجفه، لرزش براندام باشد که برخاسته از ترس و وحشت است، نه زلزله.
به یاد داشته باشید که: وعده‌های أنبیاء، عملی میشود، پس هشدارهایشان را باید جدّی گرفت.
(در آیات قبل تهدید بود: «لاتَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ» و این رجفه، همان تحقّق وعید و عذاب الیم است).

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ﴿٧٩﴾

پس (چون علایم عذاب رسید) صالح از آنان روی گردانید (و از ایمان آنها ناامید شد) و گفت: ای قوم، من ابلاغ رسالت از خدای خود نمودم و شما را نصیحت کردم لیکن شما (ازجهل و غرور) ناصحان را دوست نمی‌دارید.(۷۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

تولی عنهم: از آنان روی گردانید. النَّاصِحِينَ: دلسوزانی که دلسوزیشان را قولاً و عملاً اعمال می کنند، خیرخواهان.

تفسیر:

بعداز نابودی آنها ومشاهده‌ی ماجرا، صالح از آنها روی گردانید و از دیارشان بعد از اینکه ناقه را پی کردند بیرون شد و با افسردگی و اندوه گفت: محققاً که به شما نصیحت کردم وشما را در جریان رسالت الهی قرار داده به معروف امر و از منکر نهی کردم و شریعت خدای را به شما بیان نمودم ولی شما با نصیحت نصیحتگر هدایت نمیشوید وبه رأی ونظری عاقلانه رهیاب نمیگردید! شما از پذیرش نصیحت من ابا ورزیده و از ارشاد من را ترک کردید پس عذاب بر شما تحقق یافت.
مفسرزمخشری درتفسیر خویش مینویسد:«وَلٰكِنْ لاتُحِبُّونَ اَلنّاصِحِينَ» حکایت حال ماضی است. گاهی اوقات انسان به دوست مرده‌اش-که در حال حیات بارها او را نصیحت کرده بود اما آن را گوش نکرده و سرانجام دچار هلاکت شده بود - میگوید: برادر جان! چقدر تو را نصیحت کردم و چند بار به تو گفتم، اما از من نپذیرفتی؟! (کشاف ۱۲۴/۲.).
جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف در تفسیر خویش مینویسد: «فتولی عنهم» از ظاهر عبارت چنین بر می آید که او به آنچه بر سرشان می آمد، نظاره گر بود و وقتی دید که آنان از پای در آمدند، از آنان روی گرداند و با اندوه و حسرت از آن که توفیق ایمان آوردن را از دست داده اند، اعراض کرد و در حالی که او اندوهگین بود، به آنان گفت: اما شما «لاتحبون الناصحین / خیرخواهان را دوست نمیدارید». همچنین روی گرداندن آن بزرگوار میتواند برای دور شدن از آنجا باشد و چون دید که نشانه های عذاب پیدا شده است، اصرار آنان بر کفر را ناخوش داشت. برخی چنین روایت کرده اند: روز چهارشنبه بود که آن شتر را کشتند و روز شنبه عذاب آنان را فرو گرفت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همچنین روایت کرده اند که حضرت صالح همراه با یکصد و ده نفر از مسلمانان، گریه کنان از آن جا رفت، چون بازنگریست دید که دود بالا آمده است و دانست که آنان نابود شده اند و آنان که نابود شدند، هزار و پانصد خانواده بودند. باز روایت کرده اند که آن بزرگوار بازگشت و در سرای آنان سکونت گزید.

اگر بپرسند: چگونه خطاب مردگان به عبارت «ولکن لاتحبون الناصحین» جایز است؟ در جواب باید گفت: این شیوهای رایج است، چنان که کسی به رفیق خویش که مرده است و در حیاتش بسیار او را نصیحت کرده باشد و او نصیحت او را نشنیده و خود را به نابودی افکنده باشد، میگوید: ای برادر، چه بسیار تو را نصیحت کردم و چه بسیار سخنان خیرخواهانه به تو گفتم، اما نشنیدی و از من نپذیرفتی! عبارت «ولکن لاتحبون الناصحین» حکایت حال گذشته است.

خوانندگان محترم !

در آیات (80 الی 84) در باره قصه‌ی لوط علیه السلام ذکری بعمل آمده است.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ﴿٨٠﴾

و (به خاطر بیاورید) لوط را هنگامي که به قوم خود گفت آیا عمل شنیعي (بی حیائی) انجام مي دهید که هیچکس از مردم عالم پیش از شما (آن کار قبیح را) نکرده است؟(٨٠)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الفاحشة»: کار زشت و پلید. (همجنس بازی و لواط، از گناهان کبیره و عملی بسیار زشت است). «تأتون»: می‌آیید، مرتکب میشوید. در این جا، منظور عمل نگین و پست همجنس بازی است.

تفسیر:

«وَلُوطاً إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ اَلْفاحِشَةَ ما سَبَقَكُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ اَلْعالَمِينَ(80)» زمانی را به یاد بیاور که لوط به قوم خود یعنی «اهل سدوم» به طریق إنکار و سرزنش گفت: آیا عملی بی‌نهایت زشت را مرتکب میشوید که هیچکس قبل از شما در طول أیام مرتکب آن نشده است؟! یعنی: آن خصلت بسیار زشت وسخت ناشایست را که فعل لواط میباشد، آن عمل زشت و ناپسند عبارت بود از نزدیکی با مردان از طریق عقب، اول ارتکاب آن عمل را معترض شد، آنگاه آنان را سرزنش کرد که آنها اولین مرتکبین آن بودند.

زیرا فعل لواط، قبل از آنان در میان هیچ امتی از امت‌ها شایع نبود. و این آن‌ها هستند که چنین بدعتی را اساس گذاشتند.

مفسران می نویسند: در قدم أول این فعل ملعون را شیطان به أهالی سدوم آموخت؛ و از آنجا به مقامات دیگر سرایت کرد.

مفسر أبوحیان میفرماید: از آنجایی که زشتی این عمل برای انسان معهد بود و ناپسندی آن از روی عقل هویدا، الف ولام تعریف بر سر آن درآورده و گفته است: «الفاحشة» به خلاف زنا که بدون الف ولام آمده و گفته است: «إنه کان فاحشة»، که به صورت نکره آمده است. وجمله‌ی منفی «ما سَبَقَكُمْ» نشان میدهد که آنها اولین مرتکبان و مبتکران این عمل زشت بودند. و لفظ (من) در «مِنْ أَحَدٍ» برای مبالغه و تأکید نفی جنس آمده است. و آوردن «اَلْعالَمِينَ» به صیغه‌ی جمع نیز به همین منظور است. عمرو بن دینار گفته است: دیده نشده است که قبل از قوم لوط و در میان ملت‌های پیشین مرد با مرد نزدیکی کرده باشد. (البحر ٣٣٣/٤).

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسرآن می أفزایند: در جملة «ما سَبَقَكُمْ بِها» بت پرستان، اگر احیاناً بهانه‌ی بت‌پرستی را به أجداد خویش منسوب میدارند، ولی پیروان فحشا، این بهانه را هم نداشته و ابتکار جنایت و گناه از خودشان بود.
«ما سَبَقَكُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِينَ80»: إبداع‌کنندگان أعمال زشت، مرتکب گناهی بزرگتر و مستحقّ ملامتی بیشتر می باشند.

مختصری از زندگی نامه لوط:

لوط فرزند هاران، پسر آزر و برادر زاده‌ی إبراهیم علیهم السلام است. در «اور کلدانیین» جنوب شرقی عراق، از توابع بصره، موسوم به «بابل» چشم به جهان گشوده است.
لوط علیه السلام پس از مرگ پدرش، همراه کاکایش، ابراهیم که تنها مردی بودکه به‌او ایمان آورد،«فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ»(عنکبوت،26.)به بین النهرین تا جزیره‌ی قورا، سرزمین آشوریان مهاجرت کرد. [این جزیره به جزیره‌ی «ابن عمر» مشهور و «دجله» برآن محیط و سرزمین آشوریان در آن جا بود.] (تفسیرمنار).
سپس با هم به مصر و شام رفتند. ابراهیم او را به شرق اردن در مکانی به نام «عمق السدیم» نزدیک «بحرالمیت» یا «دریای لوط» که پنج آبادی داشت، برد.
لوط نیز یکی از آن آبادیها را به نام «سدوم» برگزید، سپس خداوند او را برای راهنمایی مردم سدوم و پیرامونش مبعوث فرمود تا آنان را به سوی خدای توانا دعوت نمایند و از کار زشت و پلید دست بردارند. مردم سدوم در نهایت بی شرمی و جلو چشم این و آن به کار زشت و شرم آور دست می زدند، راه را بر تجاران می بستند و... [عنکبوت/29].
لوط، همواره مردم سدوم را نصحیت میفرمود و آنان را از عذاب خداوند متعال هشدار می داد؛ ولی این نصایح هیچ تأثیری بالای شان نداشت و چون در نصیحتگری پافشاری کرد، او را به کشتن وسنگ باران وگاهی به بیرون کردن از شهر و دیار تهدید می کردند.
دوفرشته درلباس دوپسر نوجوان، مهمان لوط شدند، جمعی از اهل سدوم، نزد لوط آمدند و از او خواستند، آن دو را برای کار زشت به آنان تسلیم بدارند، اما لوط پس از تلاش ودفاع زیاد، ازدواج دختران خود را به آنان پیشنهاد کرد تا از مهمانان دست بردارند از خواسته‌ی خود، شرمسار گردند و پس روند؛ ولی آن قوم نادان راضی نشدند و برکردار پلید خود پای فشاری میگردند.
لوط، خطاب به آن قوم قوم جاهل میگوید: ای کاش، در برابر شما قدرت و توانی می داشتم و با شما می جنگیدم یا به تکیه گاهی استوار، پناه می جستم و شما را در هم می کوبیدم تا به مهمانانم آسیبی نرسانید. (هودآیه 80). وقتی به خانه ی لوط هجوم آوردند، خداوند بینایی آنان را گرفت، کور و درمانده شدند و جایی را نمی دیدند. در این وقت آن دو فرشته‌ی مهمان، خود را به لوط نشان دادند.
(هود آیه 81) و رسالت خود را ابلاغ نمودند، آنگاه لوط و دختران او را - به جز همسرش که ایمان نیاورده بود - از خانه بیرون بردند و مردم سدوم را آتش و گوگرد باران کردند. (تفسیر فرقان)

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ﴿٨١﴾

البته شما[بدون توجه به حقوق همسران و غافل از اینکه نعمت غریزه جنسی برای بقای نسل است] به جای زنان با مردان آمیزش (وشهوترانی) می‌کنید، بلکه شما مردم اسرافکار (و تجاوزکار) هستید.(۸۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مِنْ دُونِ»: به جای. «مُسْرِفُونَ»: إسراف کنندگان، تجاوزکاران.کسی که راه طبیعی و فطری را کنار بگذارد، مُسرِف است. «مسرفون» إرضای شهوت از غیر راه طبیعی، إسراف است.

تفسیر:

«إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ اَلرِّجالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ اَلنِّساءِ»: شیخ مرحوم صابونی مفسر تفسیر صفواة التفاسیر در تفسیر این آیة مبارکه می نویسد: این بیان آن عمل زشت است و توبیخی شدید و زشت‌تر از توبیخ و سرزنش قبلی است؛ زیرا به «إنّ و لام» مؤکد شده است؛ یعنی ای قوم! شما از طریق دبر با مردان نزدیکی میکنید و با این عمل زشت و خبیث و ناپسند، شهوت خود را إرضا می‌کنید، بدون اینکه به زنان رو بیاورید که خدا آن را برایتان حلال کرده است. آنگاه از اعتراض بر آنها اعراض نموده و به بیان حال و احوال آنها پرداخته است که سبب ارتکاب پستی‌ها و پیروی از شهوات می‌شود و فرمود:

«بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ(81)» عذر و بهانه‌ای ندارید، بلکه عادت و روش شما عبارت است از زیاده روی و تجاوز از حدود در هر چیز. در یک کلمه باید گفت که: لواط، تجاوز به حقوق زنان در جامعه است. قوم تنها گرفتار یك گناه نمیباشند؛ بلکه ارتکاب این فعل مخالف فطرت دلیل است بر اینکه شما از حدود انسانیت هم تجاوز کرده‌اید.

ابو سعود گفته است: دراین که قید (شهوة) را آورده است، به حیوانیت محض آنها اشاره کرده است و نیز نشان می دهد که هدف و انگیزه‌ی انسان عاقل از نزدیکی کردن، همانا طلب فرزند و بقای نسل است نه اطفای شهوت. (طبری ۵۵۱/۱۲.).

باید گفت که ازدواج، دارای خصوصیّات و آثاری است که در لواط و زنا وجود ندارد، از جمله:

1 - مودّت و رحمت و انس.
2 - تشکیل نظام خانواده.
3 - فرزند و بقای نسل.
4 - همخوانی با فطرت و انسانیّت.

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ﴿۸۲﴾

ولی جواب قوم لوط جز این نبود که (از روی تمسخر) گفتند: آنها را (لوط و پیروان او) را از قریه خود بیرون کنید، زیرا اینها مردمی هستند که پاکدامنی را می خواهند (و از کار ما بیزاری می جویند)(۸۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أُنَاسٌ»: مردمان. «يَتَطَهَّرُونَ»: به پاکی تظاهر می کنند.

تفسیر:

«وَما كانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلاّ أَنْ قالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ (82)»: و چون لوط علیه السلام آنها را به خاطر ارتکاب عمل زشت توبیخ کرد گفتند: لوط و مؤمنان همراهش را از قریهٔ خویش بیرون کنید که آن‌ها مردمی پاک، نزیه و شرافتمنداند. این سخن آن ها بنابر تمسخر، إستهزاء و عِناد بود. یکی ازبدی ها همانا، برخورد بی دلیل و غیر منطقی با ناصحان است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

این جواب إستهزاء آلود قوم، هیچ ارتباطی به نصیحت لوط علیه السلام نداشت بلکه جواب مناسب این بود که نبوت وی را تصدیق کرده و از فرمان وی اطاعت میکردند و به خواسته وی جواب مثبت و مساعد میدادند ولی آنان این جواب بدرا ازنفس های پلید وفطرت های غیر سالم برخاسته بود، به وی تحویل دادند، عجباً از این منطق سرچپه!

منطقی که میگوید: باید کسانیکه پاک و پرهیزکارند، از شهر بیرون روند تا پلیدان و ناپاکان در آن باقی بمانند؟! این منطق؛ منطق جاهلیت در هر زمان و مکانی است چنانکه در عصر حاضر نیز مشاهده میکنیم که اغلب پاکان و پرهیزکاران، در طرد و تبعید به سر می برند.

در آیه هیچ جای شکی نیست که: در نهی از منکر، باید آمادهی تبعید و پذیرش مشکلات باید بود. با تأسف مجرمان، برای پاکان حقّی در إجتماع هم قائل نیستند. هرگاه در جامعهای فساد زیاد شد، پاکان را منزوی میکنند و نهی از منکر و پاك بودن، جرم محسوب می شود.

ابن عباس(رض) درمورد آیه«إِنَّهُمْ أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ 82» میفرماید: یعنی افرادی هستند که عمل نزدیکی با مردان یا زنان را از راه دبر کثیف وبد میدانند. آنها چنان سخنانی را به عنوان تمسخر و استهزاء به لوط و قومش بر زبان آوردند، آنها چیزی را برای لوط و پیروانش عیب و ننگ قلمداد کردند که در واقع مایهی مدح و تمجید است.

معلوم میشود که این قوم نه تنها بدکردار و بی حیا و دارای اخلاقی فاسد بود، بلکه در انحطاط اخلاقی به درجه ای از پستی رسیده بود که دیگر حتی وجود چند انسان نیک و پاک و دعوت دهنده به سوی نیکی و بازدارنده از بدی را هم نمی پسندید. در بدی و بدکرداری به قدری غرق شده بود که حتی صدای اصلاح را نیز نمیتوانست تحمل کند وآن عناصر پاک باقی مانده در آن فضای مسموم را هم میخواست بیرون بیندازد. پس از رسیدن به این حد بود که پروردگار باعظمت تصمیم به ریشه کنی آنان گرفت. قومی که حتی اندک عنصری از پاکی وخیر درآن باقی نماند، دیگر دلیلی برای ماندن آن در زمین وجود ندارد. مادامی که در سبد میوه های گندیده، چند میوه ی سالم وجود داشته باشد، میتوان آن را نگهداشت، اما اگر آن چند میوه از آن بیرون آورده شدند، دیگر جایی برای قرار دادن آن سبد میوه به جز انداختن پیش روی حیوانات باقی نمی ماند.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ﴿٨٣﴾

پس ما لوط و خانواده اش را، به جز همسر او که از باقی ماندگان در عذاب بود، نجات دادیم.(۸۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اهل»: هم به خویشاوندان نزدیك گفته میشود و هم به پیروان راستین، ولی با توجّه به آیهی 36 سورۀ ذاریات، به جز خویشاوندان نزدیك، هیچکس به آن حضرت إیمان نیاورد.

«الْغَابِرِينَ»: نابود شوندگان، واپس ماندگان، بازماندگان. کسی که همراهانش بروند و او باقی بماند. بنابر این لوط و یارانش از شهر خارج شدند و زمینهی عذاب فراهم شد.

تفسیر:

«فَأَنْجَيْناهُ وَ أَهْلَهُ إِلاَّ اِمْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ اَلْغابِرِينَ(83)»: ما لوط علیهم السلام و أهلش را از عذابی که قومش به آن مبتلا گشتند، نجات دادیم و همسرش را چون عصیانگر وبرشوهر خودمتمرد بود درزمرۀ هلاک شدگان باقی گذاشتیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر طبری فرموده است: یعنی لوط و أهل بیت مؤمنش را نجات دادیم، جز همسرش که به لوط خیانت میکرد و به خدا کافر بود، لذا همراه با نابود شدگان قوم لوط وقتی عذاب بر آنان نازل شد، او هم نابود شد.
در این هیچ جای شکی نیست که: انسان آزاد است و خودش راه خود را تعیین و انتخاب میدارد. همسر لوط علیهم السلام با در نظر داشت اینکه در خانه وحی و در خانه پیامبر زندگی میگرد، راه کفر را در پیش گرفت، ولی همسر فرعون که در خانه کفر زندگی میگرد راه توحید را انتخاب کرد.
در اسلام، عامل نجات انسان رابطه‌ی مکتبی است، نه خویشاوندی. پس سرنوشت هرکس در گرو عمل خود اوست.
در تفسیر تفهیم القرآن آمده است: زن لوط به گمان غالب از دختران همان قوم بود هم صدای خویشاوندان و قوم خویش بود و تا آخر آنها را ترک نگفت. به همین جهت پیش از نزول عذاب، هنگامی که خداوند متعال به لوط علیه السلام ویاران با ایمان او دستور هجرت داد، به آنان فرمود که آن زن را همراه خود نبرند.
در «تفسیر الکشاف عن حقایق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل» در باره مجازات قوم لوط می نویسد:
برخی هم گفته اند که شهرهای نگونسار شده، هفت شهر بودند. برخی هم گفته اند شمار انسان های آن شهرها چهار هزار نفر بود که بین شام تا مدینه می زیستند و خدای متعال بر آنان باروت و آتش بارانید و از آن نابود شدند.
برخی دیگر نیز گفته اند کسانی که در شهر ماندند، زمین شکافت و آنان را فروگرفت وکسانیکه از آنجا بیرون رفتند و یا در بیابان ها هواره شدند، باران سنگ بر آنان بارید. همچنین گفته اند که ابتدا سنگ باران شدند و پس از آن زمین شکافت و آنان را در خود فرو گرفت.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

و (سپس چنان) باراني عجیبی بر آنها باراندیم (باراني از سنگ که آنها را نابود ساخت) اکنون بنگر سرانجام کار مجرمان به کجا کشید.(۸۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ»:بارانی ازسنگ گداخته وموادگوگردی را برسرآنان بارانیدیم.

تفسیر:

«وَأَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً»: نوعی باران عجیب بر سر آنها فرو ریختیم، آن باران عبارت بود از سنگ سجیل. عذاب را به سبب کثرتش به باران شدید تشبیه کرده است؛ چون آن را بسان باران فروفرستاد. طوریکه در آیه 82 سوره هود میفرماید: «فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا جَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ82»: (پس هنگامی که فرمان (قهر) ما آمد، آن سرزمین را زیر و رو کردیم وبارانی ازسنگ‌هایی ازگِل های لایه لایه برآنها فرو ریختیم)، «سِجِّيلٍ» به‌معنای کلوخ است، چیزی نه‌مثل گِل، نرم ونه مثل سنگ، سخت، و «مَنْضُودٍ» یعنی رویهم وپی در پی. منظور از سنگ نشاندار، یا این است که هر سنگ برای شخص خاصّی در نظرگرفته شده بود ویا اینکه آن سنگ‌ها با سنگ‌های زمینی فرق داشته است.).
ملاحظه میداریم که: تغییر راه فطرت، (ارضای جنسی از طریق مردان و همجنس بازی،)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تغییر نعمت را به دنبال دارد. به جای باران، پاره سنگ میبارد.
مفسران درتفاسیر خویش مینویسند که: باران نابود کننده ای همراه با بادهای تند، این قوم ناپاک را فراگرفت، گویی وجود این باران میخواهد روی زمین را از آلودگی ها و پلیدی های قوم لوط، پاک و منزه سازد، پلیدی که آن مردم آلوده دامن و تیره بخت در آن جان باختند و برای خود رسوایی أبدی را در صفحهی تأریخ ثبت کردند.
«فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ اَلْمُجْرِمِينَ 84»: ای شنونده! به سرأنجام و عاقبت چنان مجرمانی بنگر که چه بلایی برسرشان آمد؟ وجز نابودی و هلاکت چه چیزی نصیب آنان شد؟
قهر إلهی مخصوص آخرت نیست، گاهی نیز درهمین دنیاهم به سراغ مجرمین و باغیها می آید. از تأریخ وسرنوشت دیگران باید عِبرت گرفت، قهر الهی مخصوص يك دسته از مجرمان نیست، همهی مجرمان باید هوشیار و بیدار باشند که: سنّت الهی استثنا دربرندارد.
در تبیین و تفسیر داستان آموزنده در باره قوم لوط میتوانید به آیات متبرکه ذیل هم مراجعه فرمایید: (سوره هود آیات 82 و83)، (سوره حجر آیه: 71 و74)، (سوره نحل آیه 55)، (سوره شعراء آیات 166 و167)، (سوره ذر یات آیات 35 و36).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه(85 الی 87) قصه شعیب علیه السلام به بیان گرفته شده است. البته قابل تذکر است که این پنجمین داستان از داستانهای انبیا علیهم السلام در این سوره، بعد از داستانهای نوح، هود، صالح و لوط می باشد.

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴿٨٥﴾

و به سوی (مردم) مدین برادرشان شعیب را (به حیث پیغمبر فرستادیم) (پس شعیب) گفت: ای قوم من، تنها الله را عبادت کنید که برای شما معبودی برحق غیر از او نیست. همانا از نزد پروردگارتان دلیل واضح به شما آمده است، پس پیمانه و ترازو را کامل ادا کنید، و حقوق و اموال مردم را کم نکنید، و در زمین بعد از اصلاح آن فساد نکنید، این (هدایات) به شما خیر (و بهتر) است، اگر مؤمن هستید.(۸۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَدْيَن»: اسم قبیلهای است که از نسل مَدْیان یکی از فرزندان ابراهیم علیهم السلام می باشند. این نام به مسکن ایشان هم اطلاق شده است (قصص/ 45).
«بَيِّنَةٌ»: دلیل. معجزه. نوع این معجزه مانند بسیاری از معجزات دیگر روشن نشده است.
«**فَأَوْفُوا الْكَيْلَ**» (وفی): پیمانه و ترازو را کامل کنید، به تمامی ادا کنید. «وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ»: أموال مردم را کم مدهید، حق مردم را مکاهید. «لَا تَبْخَسُوا»: کم نکنید، مکاهید.
«وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»: در زمین فساد مکنید. فساد، شامل افساد در نظام اجتماعی، خوردن ناحق أموال مردم، فساد أخلاقی، مرتکب شدن به کار بد وناروا، افساد در عمران و آبادانی از روی جهل و نادانی و بی سر و سامانی است.

تفسیر:

«وَإِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً قالَ يا قَوْمِ اُعْبُدُوا اللهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ»: و الله متعال به سوی مدین پیامبر خویش شعیب علیهم السلام را فرستاد. او نیز از میان خود آنها بود.
ابن کثیر درمورد مَدْيَنَ مینویسد: مدین برقبیله وشهر إطلاق میشود وآن شهری است در

(c) ketabton.com: The Digital Library

نزدیکی «معان» که در سر راه حجاز قرار دارد، قوم مدین همان «أصحاب ایکه» میباشند. (مختصر ابن کثیر ۵۳/۲).

«قَدْ جاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ»: شعیب قوم خود را به سوی عبادت الله یگانه و توحید و ترک شرک فرا خواند «فَأَوْفُوا اَلْكَيْلَ وَ اَلْمِيزانَ»: حقوق مردم را در پیمانه و وزن کامل و تمام ادا نمایید، «وَلا تَبْخَسُوا اَلنّاسَ أَشْياءَهُمْ»: و آنها را امر کرد تا هنگام خرید و فروش و داد و ستد، وزن و پیمانه را کامل کنند و حقوق مردم را زیر پا نگذارند، چون آنها از وزن و پیمانه می‌کاستند. او آنها را از اینکه از حقوق مردم هنگام خرید و فروش و معامله بکاهند نهی کرد.

بخس: عبارت است از: نقص و آن یا با معیوب ساختن کالا، یا با کم‌کردن از آن، یا به زبردستی، فریبکاری و نیرنگبازی أنجام می‌گیرد و همه إینها شامل معنای خوردن أموال مردم به نارواست. بعضی گفته‌اند: قوم شعیب علیهم السلام از هرچیزی که در بازارهایشان وارد میشد، عوارِض و حقوق گمرکی میگرفتند و نهی الهی ناظر بر این معنی است.

رعایت حقوق بندگان و إصلاح معاملات آنها که پرهیزگاران عصر ما به آن توجّهی ندارند، نزد الله متعال چندان مهم است که وظیفه مخصوص پیغمبر جلیل القدری قرار داده شد؛ گروهی که درین باب با وی مخالفت نمودند تباه کرده شد. در این آیات، به زبان حضرت شعیب علیه السّلام تنبیه شده که أندك نقصانی به مال مردم رساندن، و پس از اصلاح ملك باعث خرابی و فساد شدن، کار مؤمن نیست؛ خواه به ذریعه کفر و شرك باشد، و خواه به واسطه قتل ناحق و نهب وغیره.

«وَلا تُفْسِدُوا فِي اَلْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاحِها»: و از فساد در روی زمین با ارتکاب گناهان، ظلم وستم بازداشت به خصوص بعد از اینکه خدای‌تعالی با انزال کتاب‌های آسمانی و فرستادن پیامبران آن را اصلاح کرده است.

«ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (85)»: شعیب علیهم اسلام به آن‌ها بیان داشت اگر سخن مرا باور میکنید، مطالبی که به شما دستور دادم از قبیل اخلاص در عبادت الله متعال و ادای کامل حقوق مردم و ترک فساد و خرابکاری در روی زمین الله، برایتان بهتر است.

در این آیة مبارکه میفرماید: «ذلکم»؛ یعنی، تکالیف پنجگانه: بندگی الله، تصدیق پیامبری شعیب، پیمانه و ترازو را به تمام و کمال رعایت کردن، ترک کم فروشی و کاستن حقوق مردم و خویشتن داری از فساد و تباهی در زمین.

زندگی نامۀ مؤجز شعیب:

شعیب، پسر میکیل، پسر یشجر از پیامبران طایفه‌ی عرب و نامش یازده بار در قرآن عظیم الشأن تذکر رفته که از جمله: در سوره های (أعراف آیات 85، 88، 90، 92 دوبار، سوره هود آیات 84، 87، 91، 94، سوره شعراءآیه 177 وسوره عنکبوت آیه 36).

او پیش از موسی به پیامبری رسید؛ چون قرآن نام موسی را پس از این پنج پیامبری که یاد کردیم، نام برده است: «ثُمَّ بَعَثْنَا مِن بَعْدِهِم مُّوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ...»: پس از آن پیامبران، موسی را همراه آیات خود، نزد فرعون و سران قومش فرستادیم کردیم. (سوره أعراف آیه 103).

مدین یا مدیان، قبیله‌ای عرب زبان بودند که در سرزمین «معان» در جنوب شرقی اردن بر سر راه حجاز، مسکن داشتند. این قبیله از سلاله‌ی مدین پسر ابراهیم علیهم السلام اند و به الله ایمان نداشتند، فرشتگان را میپرستیدند، ترازو و پیمانه را میکاستند و در خرید و

(c) ketabton.com: The Digital Library

فروش به مردم کم می دادند. شعیب از این کارهای ناجوانمردانه منع شان کرد و با بیان رسا و سخنوری، راه راست را به آنان نمود. و به همین دلیل به «خطیب الانبیاء» مشهور گشت.

قوم مدین می کوشیدند تا دعوت شعیب به مردم نرسد، او را آزار می دادند، منزلتش را می کاستند و تهدیدش میکردند. (سوره هود آیه 91). عبادت خدای یگانه و عدالت در وزن وپیمانه را عیب می شمردند. (هودا آیه 87). چون براین بی باوری وکفر وناسپاسی و ستیزه گری با شعیب پای می فشردند، خداوند نیز همچون زمین لرزه‌ی قوم ثمود، با زلزله ای، آنان را از پای در آورد و همگی را نابود کرد. (سوره عنکبوت آیه 37).

پس از نجات شعیب و مؤمنان، خداوند شعیب را نزد «أصحاب ایکه» - که سرزمینی پوشیده از درخت و نزدیک مدین بود - فرستاد. مردم آنجا نیز مانند: أهل مدین گمراه وجاهل بودند وسخن شیوای شعیب، در آنان أثر نکرد، او را دروغگو وسحر زده خطاب نمودند و رسالتش را نپذیرفتند و گفتند: تو أفسون زده وانسانی همچون مایی و گمان می کنیم، دروغگو هستی، به شعیب علیهم السلام گفتند: اگر راستگویی، پاره ای از آسمان را بر سر ما بیفکن، الله متعال، آنان را به عذاب «یوم الظله»: روز ابر سایه گستر، روز ابر، گرفتار کرد. هفت روز گرمای سوزان، آنانرا در برگرفت، ابر سایه بانی فراهم آورد، همه‌ی آن قوم از بیم گرمای طاقت فرسا به آن پناه بردند، اما سایه بان، آنان را آتش باران کرد و همگی سوختند. (سوره شعراء آیه 189).

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴿٨٦﴾

و بر سر هر راهی منشینید تا کسانی را که به الله ایمان آورده اند بترسانید، و از راه الله (مردم را) منع کنید، و آنرا کج میخواهید، و به یاد آورید (نعمت الله را) وقتی که شما کم بودید پس شما را زیاد کرد. و بنگرید که سرانجام فساد کنندگان چگونه بوده است.(۸۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تُوعِدُونَ»: میترسانید. «کل صراط»: هر راهی. «تَبْغُونَها عِوَجاً»: آن راه را کج میخواهید. مراد این است که راه الله را در نظر مردم کج نشان میدهید، و خودتان نیز راهی جدا از راه راست را در پیش می گیرید. «کثرکم»: شما را بسیار گردانید، افزون کرد، نسل شما را مبارک گردانید.

تفسیر:

«وَلا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ مَنْ آمَنَ بِهِ»: و بر سر راهی ننشینیدکه مؤمنان را به قتل تهدید کنید و بترسانید.سبب نشستنشان در راه، دو چیز بوده: یکی، راهزنی، که راهروان و مسافرین را ترسانده و تهدید نموده، مالشان را ظلماً به یغما برند؛ دیگر اینکه مؤمنان را از رفتن به حضور شعیب علیه السّلام و پذیرفتن دین الهی منع نمایند. یعنی بر سر راه‌هایی که به خانه شعیب علیه السلام منتهی می شد، می نشستند و کسانی را که قصد رفتن به‌نزد وی را داشتند، از عذاب و عقاب خویش بیم داده و میگفتند: او شخصی است کذاب لذا نزد او نروید.

حضرت ابن عباس(رض) در این مورد مینویسد: راه‌هایی را که به منزل شعیب منتهی میشد، میبستند و هرکس که می‌خواست نزد او برود، او را تهدید کرده، مانعش می‌شدند و می‌گفتند: شعیب دروغگو است، پیش او نرو، به همان شیوه که قریش با پیامبر صلی الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

علیه وسلم عمل می کردند. (البحر ۳۳۸/۴.).
در این هیچ جای شکی نیست که: در طول تأریخ دشمنان حقّ وحقیقت، برای جلوگیری از راه الله، همه جا در کمین هستند و از هر راه و شیوه‌ای استفاده میکنند.
همچنان سایر مفسران مینویسند: مراد از نشستن بر سر هر راه، ممکن است نشستن کنار سرک‌ها و کوچه‌ها برای فتنه‌گری باشد، و شاید مراد تلاش در راه فساد از هر راه و با هر شیوه باشد، همچنانکه در آیه 16 خواندیم که شیطان سوگند یاد کرد برای إنحراف انسان در کمین راه حقّ نشسته است، «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»: که مراد، نشستن ظاهری نیست.
«وَتَبْغُونَها عِوَجاً»:وبرای آن راه، کجی نجویید یعنی: برای راه الله متعال کجی، ناهمواری و خشونت نجویید و آن را برای مردم به این وصف معرفی نکنید.
«وَاُذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلاً فَكَثَّرَكُمْ» باید یادآور شد که: یکی از عوامل تربیت و هدایت مردم، توجّه به نعمت‌ها و یادآوری سرگذشت پیشینیان است طوریکه میفرماید: وهنگامی رابه یادآوری که شما أندک بودید از نظر تعداد پس شما را بسیار گردانید از طریق توالد و تناسل.
بعضی در معنی آن گفته‌اند: شما فقیر بودید، اما حق تعالی شما را توانگر گردانید، پس خدا را بر نعمت‌هایش سپاسگزار باشید.
«وَانْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ(86)»: و از امت‌های پیش از خود پند و عبرت بگیرید که چگونه خداوند متعال آنها را به سبب کفر، شرک، و اعمال بدشان محو، نابود و متلاشی ساخت. در مطالعه‌ی زندگی مردم، باید به پایان و سرانجام کارشان بنگرید، نه به کامیابی‌های مقطعی که در چند روز مختصر نصیب شان شده است.

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴿٨٧﴾

و اگر طايفه اي از شما به آنچه من از جانب الله به (تبليغ) آن فرستاده شده ام، ايمان آورده اند وطايفه‌اي ايمان نياورده اند صبر كنيد تا الله ميان ما فيصله كند كه او بهترين فيصله كنندگان است.(۸۷)
«وَإِنْ كانَ طائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِى أُرْسِلْتُ بِهِ وَ طائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتّى يَحْكُمَ اللهُ بَيْنَنا وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ (87)»: و اگر گروهی از شما **به آنچه من بدان فرستاده شده‌ام** ایمان می‌آورند و گروهی دیگر تکذیب می کنند بر ما لازم است تا در مقابل صبر کنیم و همه متنظر باشیم. تصدیق کنندگان متنظر پیروزی و فیصلهٔ الله متعال در بین ما و کافران باشند و تکذیب کنندگان منتظر عذاب دردناک، که خدای تعالی به زودی در بین ما حکم می کند و او بهترین حکم کنندگان است و حکم او حق، عدل و قاطع است و او در حکم خود هیچگاه ظلم و ستمی روا نمی دارد و از حق کسی نمی کاهد.
مفسر ابوحیان در این باره می نویسد: این کلام در باب محاوره، لطیف‌ترین بیان است؛ چون مطلب محقق را در قالب و شکل مشکوک آورده است پس برای مؤمنان وعده‌ی پیروزی و برای کافران وعید کیفر و زیان است. (البحر ۳۴۰/۴).
در این آیه، مؤمنان به صبر بر آزار کفار مأمور گردیده‌اند تا آن که خداوند متعال پیروزشان گرداند.

پایان جزء هشتم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان گرامی!

در آیات (88 الی 93) در باره ادامه‌ی قصه‌ی شعیب و گفتگوی او با سران کفر بحث بعمل آمده است.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ﴿٨٨﴾

أشراف، رؤسای متکبر وسران قومش که [از پذیرفتن حق] تکبّر ورزیدند، گفتند: ای شعیب! مسلماً تو وکسانی راکه با تو ایمان آورده اند از قریه خود بیرون می کنیم یا اینکه بی چون و چرا به دین ما بازگردید. گفت: آیا هر چند که نفرت و کراهت [از آن دین] داشته باشیم؟!(۸۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مِلَّة»:دین، آئین.«لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا»:به‌دین مادر می‌آئید. به‌دین ما برمیگردید. باتوجّه به معنی دوم، برگشتن شعیب به دین ایشان، از راه تغلیب و قلمداد کردن او از زمره مؤمنان است، و یا این که به ظنّ اشراف و رؤسای قوم است، والاّ به سبب عصمت انبیاء نه تنها شعیب بلکه هیچ پیغمبری پیش از نبوّت هم مشرک نبوده است تا دوباره به شرک برگردد. «ترجمۀ معانی قرآن».

تفسیر:

«قالَ اَلْمَلَأُاَلَّذِينَ اِسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ»:أشراف وسران رهبران مستکبرمدین آنانی که پیامبر راتکذیب نموده دربرابر حق از عناد کار گرفتند، گفتند: «لَنُخْرِجَنَّکَ یاشُعَیْبُ وَ اَلَّذِینَ آمَنُوا مَعَکَ مِنْ قَرْیَتِنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِی مِلَّتِنا»: یعنی ای شعیب! رسالت خود را ترک کن ورنه حتماً تو ومؤمنان همراه تو را بیرون خواهیم کرد یا باید به ملت ما بازگردی وملتی راکه به سویش میخوانید کنار بگذارید.

بریکی از این دو امر قسم یادکردند، یاإخراج وبیرون راندن شعیب وپیروانش، و یا برگشتن به دین وآیین آنها، یعنی دین کفر؛ یعنی ای شعیب! رسالت خود را ترک کن و رنه حتماً تو و مؤمنان همراه تو را بیرون خواهیم کرد یا باید به ملت ما بازگردی و ملتی را که به سویش می خوانید کنار بگذارید.

قابل تذکر است که: زورگویی و تهدید به إخراج و تبعید، بشکل از أشکال دربرابر همه أنبیاء درطول تأریخ وجود داشته، چنانکه در جای دیگر میخوانیم: کافران نسبت به پیامبران خود چنین تهدیدهایی داشته‌اند. «وَقالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّکُمْ مِنْ أَرْضِنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا فَأَوْحی إِلَیْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِکَنَّ الظَّالِمِینَ»: (إبراهیم، 13.) (و کفّار به پیامبرانشان گفتند: ما قطعاً شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم، مگر آنکه دردین ما در آیید پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که ما حتماً ظالمان را نابود می‌کنیم.)

در توضیح این آیه مبارکه سؤال طوری پیش می آید که: آیا أنبیاء قبل از بعثت، مشرك بودند که کفّار از آنان تقاضا میکردند که به دین ما باز گردید؟ «لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا»

درجواب این سوال باید گفت: اوّلاً ممکن است مراد کفّار، برگشت پیامبران در سلطه‌ی آنان باشد. یعنی می‌گفتند: بر فرض که شما ایمان دارید، ولی نباید در برابر ما قیام کنید و خود و یارانتان از راه ما سرپیچی نمایید.

ثانیاً «عود» اگر با حرف «الی» همراه بود به معنای بازگشت به حالت اوّل است، ولی حال که با «فی» همراه است، مراد از آن تغییر و تحوّل است نه بازگشت به حالت اوّل،

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعنی تغییر عقیده دهید ودین ما را بپذیرید.
دروس آموزنده از این آیات متبرکه دراین است که: مبلّغان راه حق وحقیقت، نباید از تهدیدهای و تخویف مخالفان خوف، ترس وحراسی داشته باشند، چون در این راه، تهدید به قتل و تبعید و سایر ازارها همیشه بوده است.
تحمیل عقائد، شیوه‌ی کفّار است ومطمئن باشید که: دین تحمیلی هیچ سودی را ببار نمی آورد.
شعیب در جواب آنها گفت: «أَوَ لَوْ كُنّا كارِهِينَ(88)»: آیا چنین میکنید ولو ما ملت شما رادوست نداشته باشیم و یا نخواسته باشیم از دیار خود بیرون شویم؟
یا معنی این است: آیا از شهر بیرون ما می کنید، هرچند ما خواهان بیرون شدن از آن نباشیم؟ قطعاً شما چنین حقی ندارید و برای شما روا نیست به چیزی مجبورمان کنید که دلمان آن را نمیخواهد زیرا کسی که زیر فشار و اجبار قرار گیرد و از خود اختیاری نداشته باشد، نه موافقتش موافقت به حساب می‌آید و نه بازگشتش به دین دیگری، بازگشت حقیقی تلقی می‌شود.

قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ﴿٨٩﴾

که اگر به دین شما باز گردیم بعد از اینکه الله ما را از آن نجات داد، همانا بر الله افترا بسته‌ایم. برای ماشایسته نیست که به آن بازگردیم مگراینکه پروردگار ما بخواهد، علم پروردگار ما همه چیز را احاطه کرده است، بر الله توکل نموده‌ایم. ای پروردگار ما! میان ما و قوم ما به حق فیصله کن و توئی بهترین فیصله کنندگان.(۸۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِلاّ أَن يَشَآءَ اللهُ»: ذکر این قید برای یادآوری این مطلب است که الله قادر مطلق است و هرچه بخواهد شدنی است، ولی سنّت الله متعال برابر عدل انجام میگیرد ولذا هرگز چنین دستوری را صادر نمیفرماید. یا این که بیان این سخن از سوی شعیب، محض تواضع و تأدّب با الله و فرمانبری بی‌چون و چرا از ذات ذوالجلال است. همان‌گونه که پیغمبر ما به هنگام دعا میفرمود: «يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَيا دِينِكَ»: در صورتی که می دانست خداوند دل او را بر ایمان ثابت وماندگار میدارد. «إِفْتَحْ»: فیصله کن (شعراء / 118). «الْفَاتِحِينَ»: قضات. «ترجمۀ معانی قرآن» مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«قَدِ اِفْتَرَيْنا عَلَى اللهِ كَذِباً إِنْ عُدْنا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجّانَا اللهُ مِنْها»: (شعیب به مخالفان گفت:) اگر پس از آن که خدا ما را از دین باطل شما نجات داده، و ایمان آوردیم و چشم ما را با نور هدایت روشن کرد، دوباره خود را درپرتگاه قرار دهیم، و دین شما برگردیم، معلوم می شود ما زشت‌ترین نوع دروغ را به خدا بسته‌ایم.
باید گفت که: ارتداد و برگشت از آرمان ها و عقائد حقّ و پذیرفتن شریك برای خداوند، نوعی افترا بر خدا و پیمان‌شکنی است.
از جانب دیگر اگر کسی دین باطل ودروغ را راست بگوید، در حقیقت طوریکه یادآور شدیم بر الله افترا میکند، وبهتان میبندد. بنابرآن، از یك پیغمبر جلیل القدر و پیروان مخلص او هیچ ممکن نیست که: معاذ الله، از صداقت برآمده به طرف دروغ و باطل برگردند، و تمام دعاوی راست خود را که در باب حقّانیّت ویا مأمور من الله بودن خود اظهار میکردند،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دروغ و افترا بدانند؟! و این بیان موجب ناامید شدن کفار از برگشتن شعیب و پیروانش به دین شد.
«وَما يَكُونُ لَنا أَنْ نَعُودَ فِيها إِلاّ أَنْ يَشاءَ اللهُ رَبُّنا»: مؤمن، هرگز نباید از حقّ عدول و بر عقائدش سازش کند طوریکه میفرماید: هرگز ما را نسزد که به دین شما در آییم، مگر آن که الله که پروردگار ماست، اراده کند. [این هم محال است]، مگر اینکه الله تعالی خفت وخواری مارا بخواهد، آنگاه حکمش در مورد ما اجرا می شود.
«وَسِعَ رَبُّنا كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً»: پروردگار ما، علمش بر همه چیز احاطه دارد.
«عَلَى اللهِ تَوَكَّلْنا»: ما فقط بر او تکیه و اعتماد کرده‌ایم در این‌که ما را بر ایمان پایدار و ثابت قدم بدارد، میان ما و کفر و اهل آن مانع و حائل ایجاد کند، نعمت خویش را بر ما تمام گرداند و ما را از عذاب خود در پناه.
برای پایداری در ایمان، باید از الله متعال استمداد جست و به او توکّل کنیم، در برابر پیشنهادهای شوم دشمنان، باید با توکّل بر الله متعال، قاطعانه ایستاد و مقاومت کرد.
«رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفاتِحِينَ(89)»: پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق، حکم و فیصله کن، که تو بهترین فیصله کنندگانی که هیچ ظلم و ستمی در حکم تو راه ندارد و بهترین حاکمان تویی.
میتوان ازین کلمات حضرت شعیب اندازه نمود که دل‌های أنبیاء نسبت به عظمت و جبروت الله متعال و عبودیّت و عجز و افتقار خودشان با چه احساس عظیم و عمیق مملوّ میباشد؛ چه‌سان توکّل و اعتماد آنها در هر آن، و هر حال، از تمام و سایط منقطع شده، بر همان ذات وحده لاشریك از کوه محکم‌تر و غیر متزلزل است.

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴿٩٠﴾

و اشراف و سران کافر قومش [به مردم] گفتند: اگر از شعیب پیروی کنید، (در آن صورت) سخت زیان خواهید کرد.(۹۰)
«وَقالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْباً إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ(90)»
اشراف کفار خطاب به پیروان خود گفتند اگر شما از شعیب در آنچه شما را از تکمیل پیمانه و وزن فرا میخواند پیروی کنید حتماً در تجارت خود زیان خواهید کرد و اگر از او در ایمان به الله پیروی کنید هلاک خواهید شد. آنها این سخنان را براساس جهل، نادانی، دروغ و گمان می‌گفتند.
«إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ»: یکی از شیوه‌های کاری کفّار برای بازداشتن مردم از پیروی أنبیاء، (هنگامی که ببینند آنان از ایمانشان دست بر نمی دارند،) تهدید مادّی و اقتصادی است.
بلی! محرومیّت از درآمدهایی که از طریق کم فروشی به دست می آید، از دید کافران خسارت است!

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴿٩١﴾

پس زلزله ای سخت آنان را فراگرفت و در خانه هایشان(مرده) و به زانو افتیده صبح کردند.(۹۱)
«فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ(91)»: خداوند متعال بر آن ها زلزله شدیدی را به سبب کفرشان فرستاد و آنها در پی آن مردگان افتاده بر روی در خانه‌های خود شدند.
از مجموع آیات متعدّده بر می آید که برین مردم «ظلّه»، «صیحه»، «رجفه» سه رقم عذاب نازل شد؛ یعنی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوّل، ابری سایه افگند که دارای جرقه ها، و شراره، آتش بود؛
دوّم، یك صدای نهایت مدهش و مهلك از آسمان؛ و
سوّم، زلزله زمین (ابن کثیر).
شاید از اینکه در این آیه کلمه‌ی «رجفة»، در آیه‌ی 94 سوره‌ی هود کلمه‌ی «صیحة» و در آیه‌ی 189 سوره شعراء، عبارت «عَذابُ یَوْمِ الظُّلَّةِ» بکار رفته، استفاده شود که زلزله همراه با صیحه و ابر تیره بوده است.
ممکن است مراد از «رجفه» همان اضطراب و لرزش اندام باشد که از ترس حاصل می شود، نه زمین لرزه.
چنانکه در آیه‌ی 78 گذشت، «جاثم» به کسی گفته می شود که به‌رو بر زمین افتاده و یا به زانو افتاده و توان برخاستن ندارد.

اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ﴿٩٢﴾

آنها که شعیب را تکذیب کردند (آنچنان نابود شدند که) گویا هرگز در آن (خانه ها) سکنی نداشتند، آن ها که شعیب را تکذیب کردند آن ها زیانکار بودند.(۹۲)

تفسیر:

«اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباً كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا»: کسانیکه شعیب را تکذیب کردند او و همراهان او را به اخراج از قریه تهدید نموده بودند، [چنان با خاک یکسان شدند]، بشکل که گویا در آن شهر و دیار زندگانی نکرده بودند. یعنی: آن قوم چنان ریشه‌کن شدند و آن دیار بعد از نزول عذاب، چنان خراب و خالی شد که گویی کسی قبلاً در آن سکونت نداشته است، و آنانکه میگفتند: پیروان شعیب علیه السلام تباه می شوند؛ خود بر باد و خائب و خاسر شدند.
ازفحوای آیة مبارکه دریافتیم که: نیرنگ های أهل باطل، نقش بر آب میشود. کفّار ظالم که جستجوی إخراج حضرت شعیب بودند، غضبی بالای شان نازل شد که خودشان در خانه‌هاي خویش به هلاکت رسیدند.
«اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباً كانُوا هُمُ اَلْخاسِرِينَ(92)»: آنان که شعیب را باور نداشتند، زیانکار گشتند. وتمام ممتلکات خود را ازدست دادند و درآخرت نیز از جملهٔ عذاب شوندگان خواهند بود. عدم توجّه به عاقبت شوم کفّار، درس عبرت برای عالم بشریت است.
این تباهی و هلاکت مدین تا مدت های درازی ضرب المثل بوده است. چنان که در زبور داود آمده است که خدایا، فلان و فلان قوم علیه تو عهد بسته اند، با آنان همان کن که با مدیان کردی. تورات، مزامیر، مزمور 83- آیات 9-5 (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ﴿٩٣﴾

پس شعیب از نزد آنها روی گرداند و گفت: (به طور افسوس) ای قوم من! البته من پیام‌های پروردگارم را به شما رساندم، و برای شما نصیحت (و خیرخواهی)کردم، پس چگونه بر (هلاکت شدن) قوم کافر غمگین شوم.(۹۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ءَاسَیا»: محزون میشوم. غم و اندوه میخورم. فعل مضارع، متکلّم وحده، ثلاثی مجرّد، از ماده (أسی) و از باب چهارم است. «ترجمهٔ معانی قرآن»

تفسیر:

«فَتَوَلّی عَنْهُمْ وَ قالَ یا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسالاتِ رَبِّی وَ نَصَحْتُ لَكُمْ»: شعیب از آنها روی

(c) ketabton.com: The Digital Library

گردانید و گفت: من شما را از عذاب بیم داده و از عقاب ترسانیدم و رسالت را به شما رسانیده‌ام و در نصیحت شما سعی و تلاش کردم.
این رابه عنوان تأسف وحزن شدید برآنان گفت؛ چون ازپند اوپیروی نکردند.
«فَكَيْفَ آسى عَلى قَوْمٍ كافِرِينَ (93)»: مع الأسف، سخنم را گوش نکردید. دیگر چگونه با حال کفر پیشگان افسوس بخورم؟ و از آنچه به شما رسیده تأسف نخواهم خورد که شما به خاطر کفر خویش مستحق مجازات هستید و اوتعالی هرگز به بندگان خود ظلم نمی کند.
شیخ طبری در این مورد می نویسد: یعنی چگونه بر أشخاصی تأسف بخورم که یگانگی خدا را إنکار و پیامبرش را تکذیب کردند؟! و چگونه به خاطر نابودیشان دردمند شوم؟! (طبری ۵۷۱/۱۲.).

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (94 الی 95) در باره سنت الهی و سرنوشت کافران، بحث بعمل آمده است. بعد از اینکه خدای متعال داستان پیامبران (نوح، هود، صالح، لوط و شعیب) را بیان فرمود، وعذاب وآزاری را یادآورشد که بعد از بی‌نتیجه ماندن پند و اندرز دامنگیر اقوام آنها شد، در اینجا الله متعال سنت الهی را در إنتقام گرفتن از تکذیب کنندگان پیامبرانش را خاطرنشان ساخته است که به تدریج با آنها روبرو خواهد شد، با ایجاد فقر و زیان ومریضی، سپس با نعمت و رفاه و آنگاه در صورتی که ایمان نیاورند، با حمله و ضربت شدید آنها را گرفتار خواهد کرد. به دنبال آن داستان حضرت موسی و فرعون طاغی و گردنکش را یادآور شد، که شامل پند و اندرزهای فراوان است.

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ﴿۹۴﴾

هیچ پیامبری را در شهری نفرستادیم مگر اینکه اهل آن شهر را (بعد از نافرمانی شان) به سختی‌ها و ضررها گرفتار کردیم تا باشد که (به الله) زاری و تضرع کنند.(۹۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَرْيَةٍ»: مراد شهر بزرگی است که پایگاه و پایتخت رؤسا و سران باشد.

تفسیر:

«وَمَآ أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ»: در این کلام حذفی وجود دارد، از قبیل: «فَكَذَّبَهُ أَهْلُهَا».
«بأساء»: به حوادث و ضربه های جسمی مثل مریضی ومرگ و «ضراء»، به ضربه ها و زیان های مالی گفته میشود (بقره/177 و214). تضرعون (ضرع): فروتنی نشان می دهند، زاری می کنند. «ترجمۀ معانی قرآن»

تفسیر:

«وَما أَرْسَلْنا فِی قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ»: در کلام حذف وجود دارد؛ یعنی: «ما أرسلنا فی قرية من نبی فكذبه أهلها»: ماهیچ پیامبری را درهیچ شهری ازشهرها نفرستادیم مگراینکه اهل آن شهر او را تکذیب کردند، «إِلاّ أَخَذْنا أَهْلَها بِالْبَأْساءِ وَالضَّرّاءِ»: آنها را با بی‌نوایی، فقر، مریضی و بلیات مبتلا وگرفتار نمودیم، چرا که آنان از پیروی پیامبر شان سرباز زدند و مغرور شدند و این کار برآنان گران آمد. باید گفت که: تلخی‌ها و ناملایمات، به عنوان يك سنّت الهی در طول تاریخ بشری برای همه‌ی أقوام وجود دارد. و همین سختی‌ها و مشکلات، عامل سازندگی، غفلت زدایی و توجّه به پروردگار باعظمت است.
«لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ (94)»: تا شاید به التماس و زاری و فروتنی و توبه از گناهان بپردازند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و غبار کبر و غرور را از خود بزدایند و به سوی پروردگار خود رجوع نمایند و در نتیجه، استکبار و تکذیب پیامبران علیهم السلام را فروگذارند.
قابل یادآوری است که: ناملایمات در روزگار زندگی انسان همیشه بمثابه قهر الهی محسوب نمیگردد، بلکه؛ در بسیاری از اوقات لطفی است که به شکل بلا جلوه میکند، همانطوریکه گداختن آهن در کوره آتش اهنگری، سبب نرم شدن و شکل‌پذیری آن است، حوادث و شداید زندگی نیز انسان‌ها را نرم و به حالت تضرّع و نیاز خواهی وا می دارد.

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴿٩٥﴾

سپس (هنگامي كه اين هشدارها در آنها اثر نگذاشت) نيكي (و فراواني نعمت ورفاه) به جاي بدي (وناراحتي وگرفتاري) قراراديم آنچنانكه فزوني گرفتند (وهمه گونه نعمت و بركت يافتند و مغرور شدند)وگفتند (تنها ما نبوديم كه گرفتار اين مشكلات شديم) به پدران ما نيز ناراحتي هاي جسمي و مالي رسيد چون چنين شد آن ها را ناگهان به اعمالشان گرفتيم (و مجازات كرديم).(۹۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«السیئة»: بدی، گرفتاری. «الحسنة»: نیکی و نعمت، تندرستی و رستگاری. «عَفَوْا»: فزونی یافتند چه در أموال وچه در أنفس. برای فهم بیشتر این آیه مراجعه شود به (أنعام آیات 42 - 45، مؤمنون آیة 77، زخرف / 75).
«الضراء»: رنج و مصیبت، ناداری، ناخوشی. «السراء»: راحتی، خوشی، دارا بودند. (اینها را به زمانه نسبت می دادند و زمانه را سرنوشت ساز می دانستند). «بغتة»: ناگهان، به ناگاه. «لایشعرون» (شعر): در نمی یابند، نمی فهمند. «ترجمۀ معانی قرآن»

تفسیر:

«ثُمَّ بَدَّلْنا مَكانَ اَلسَّيِّئَةِ اَلْحَسَنَةَ حَتّى عَفَوْا»: سپس به آنها غنای بعداز فقر، صحت و تندرستی بعد از مریضی و توان بعد از ناتوانی بخشیدیم تا اینکه تعدادشان بیشمار گشت.
قابل یادآوری است که: بیشتر مردود شدگان در آزمایش های الهی، مرفّه ها اند نه محرومان «وَ قالُوا قَدْ مَسَّ آباءَنَا اَلضَّرّاءُ وَ اَلسَّرّاءُ»: اما آنها کفر ورزیدند و فور نعمت آنان را سرمست وناسپاس کرد، و از روی کفران و ناسپاسی گفتند: این سنّت زندگی و عادت زمانه است، روزی برای تو و روزی بر علیه توست. پدران ما نیز مانند این مصیبت‌ها و فراخی‌ها داشتند، سزا ومجازات از جانب الله نیست، پس بیایید بر دین خود بمانیم.
در بسیاری از اوقات رفاه، بینش و تحلیل های نادرست، عامل نسیان و طغیان میگردد. طوریکه درآیة مبارکه «قَدْ مَسَّ آباءَنَا اَلضَّرّاءُ وَ اَلسَّرّاءُ» تذکر یافت.
سپس خدا آنان را به ناراحتی مبتلا کرد تا در پیشگاهش توبه و انابت کنند، اما چنان نکردند، سپس برای آنان نیکی فراهم کرد تاسپاسگزار باشند، اما نشدند. پس جز گرفتار کردن آنان به عذاب سخت راهی دیگری باقی نماند.
قابل یادآوری است که حال مکذبان برخلاف حال مؤمنانی است که در راحتی و نعمت شکر کرده و بر رنج و ناخوشی صبر میکنند چنانکه در حدیث شریف به روایت إمام بخاری و امام مسلم آمده است: «شگفتا بر کار مؤمن؛ الله متعال هیچ حکمی را براو اجرا نمیکند، مگر این که آن حکم برایش خیر است زیرا اگر به او رنج و سختی‌ای برسد؛ صبر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیشه می کند و این به خیر اوست و اگر به او خوشی و راحتی ای برسد؛ شکر می گزارد و این هم به خیر اوست».
همچنین در حدیث شریف دیگری آمده است: «مؤمن پیوسته مبتلای رنج و بلاست تا آنکه از گناهانش پاک و صفا بیرون آید، اما مثل منافق، همچون مثل خر است، که نمی داند صاحبش او را در کجا و بهخاطر چه بسته کرده و بهخاطر چه رها کرده است».
«فَأَخَذْناهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لایَشْعُرُونَ (95)»: نباید فراموش کرد که: غوطه ور شدن در نعمات در دنیا و غفلت از یاد الله، انسان را به عذابی ناگهانی و غافلگیرانه دچار میکند، و متوجه باید بود که: قهر الهی، خبر نمیکند، یکباره و ناگهان میرسد. طوریکه در آیۀ مبارکه خواندیم: «فَأَخَذْناهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لایشْعُرُونَ» چون مرتکب چنین کاری شدند آنها را ناگهان به عذاب گرفتیم بدون اینکه قبلاً بهآنها هشدارداده باشیم.آنها اصلاً آمدن عذابرا احساس نکردند تا اینکه ناگهان گرفت الهی بهسراغ آنها رفت و همه را درحالت غفلتشان نابود کرد.
در حدیث شریف آمده است: «موت الفجأة رحمه للمؤمن وأخذه أسف للكافر»: مرگ ناگهانی، رحمتی برای مؤمن و فروگرفتن تأسف باری برای کافر است».
باید بعرض رسانید که: معمولاً انسانی که در تنعم زندگی میکند، پذیرش حق در نظرش زیاد مهم نیست و از آن، سرباز می زند؛ اما وقتی در فقر و تنگ دستی قرار میگیرد، حقیقت، روشن تر میگردد، الله را به خاطر میآورد و خود را برای پذیرش حق آماده میکند؛ هر چند این بیداری در میان مردم یکسان نخواهند بود و هرگاه از تنگ دستی زندگانی عبور کردند به دو دسته تقسیم میشوند: دسته ای بر حق پایدارند و دسته ای دیگر یکبار دیگرهمه چیز را به فراموشی میسپارند و در غفلت فرومی روند. اینک در مرحلهی بعدی آنها در بوتهی آزمایش قرار میگیرند و چون به ناز و نعمت میرسند، گویند: این مشکلاتی که پشت سر گذاشته ایم، دست طبیعت است که هر روز چیز نوی به همراه دارد و نیاکان ما هم دچار نابسامانی هایی شده بودند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات قبلی، به روشنی اشاره بعمل آمد که: آنان که نافرمان بودند و از در مخالفت درآمدند، الله متعال به حال شان رسید واز پایشان در آورد.
در آیات متبرکه (96 الی 100) در باره اینکه اگر از در فرمان در آیند، برکات و خیرات آسمان به آنان خواهد رسید، سپس آنان را که نافرمان اند به عذاب سریع در شبانگاه یا روز هنگام، هشدار می دهند. طوریکه میفرماید:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾

و اگر أهل آن شهرها ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند و پرهیزگار میشدند، البته بر آنها (دروازه) برکات از آسمان و زمین را میگشودیم، ولی [آیات الهی و پیامبران را] تکذیب کردند، پس آنها را به سبب آنچه میکردند (به عذاب) گرفتار کردیم.(۹۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَفَتَحْنَا»: قطعاً میگشودیم، آسان میکردیم. «برکات مِنَ السَّمَاءِ»: برکات آسمان، مانند: برف و باران، گرمای آفتاب در جهت فراوانی محصولات زمین؛ چون: انواع روییدنیها، معادن وغیره. «أَخَذْنَاهُمْ»: آنانرا مجازات کردیم، گریبانشان را گرفتیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ اَلْقُرى آمَنُوا وَاِتَّقَوْا»: و اگر أهل قریه‌ها به الله متعال، پیامبران و کتاب‌هایش إیمان آورند و تقوای الهی را با أنجام أوامر و إجتناب نواهی رعایت کنند و از کفر و ارتکاب معاصی دوری گزینند پرهیز می‌کردند.

باید گفت که: إیمان و تقوا سبب نزول برکات میشود، ولی هر نعمت و رفاهی معلول ایمان و تقوا نیست.

«لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ اَلسَّماءِ وَ اَلْأَرْضِ»: با بندگان ضدّ و عنادی نداریم؛ کسانی که در عذاب ما گرفتار میشوند، نتیجه اعمال بد خودشان است؛ اگر پیغمبران ما را قبول میکردند، وپیش حقّ گردن می نهادند؛ و ازکفر و تکذیب وغیره اجتناب کرده، راه تقوی را اختیار مینمودند؛ ما آنها را بابرکات آسمانی و زمینی معمور و توانگر مي ساختیم. یعنی خداوند متعال بر آنها با نازل کردن باران پی در پی و مبارک، دروازه های رزق را خواهد گشود و از زمین برای آنها انواع و اقسام نباتات را با میوه های گوناگون خواهد رویانید.

مفسر سدی فرموده است: دروازه‌ی رزق و روزی زمین و آسمان را به روی آنها می گشودیم. (البحر ۳۴۸/۴.).

باید گفت که: در این هیچ جای شکی نیست که: بستن و گشایش، در إختیار الله است، «لَفَتَحْنا»: امّا بازتابی و انعکاسی از عملکرد ماست.

«بَرَكاتٍ» جمع «برکت»، به موهبت‌های ثابت و پایدار گفته می‌شود، در مقابل چیزهای گذرا. در معنای «برکت»، کثرت، خیر و افزایش وجود دارد. برکات، شامل برکت‌های مادّی و معنوی میشود، مثل برکت در عمر، دارایی، علم، کتاب وغیره.

عده‌ای مي گویند: «برکات السماء» یعنی باران و «برکات الأرض» یعنی میوه و محصول.

إمام فخر رازی(رح) فرموده‌اند که «کلمه برکت به دو معنی إستعمال می شود: گاهی به معنی خیر باقی و دائم؛ و گاهی به [معنی] کثرت آثار فاضله. بنابرآن، مراد از آیت این است که اگر آنها ایمان و تقوی اختیار می‌کردند، بر آنها آن دروازهای نعمت‌های آسمانی و زمینی که دائمی و غیر منقطع می‌باشد، مفتوح میگردید؛ و یا آثار فاضله آنها بسیار فراوان می شد؛ امّا، به نعمتی که مکذّبین برای چند روز یا تمام عمر، به طور أمهال و إستدراج، (تدریجی) به آن نائل مي شوند، و عاقبت در دنیا، و رنه در آخرت، و بال جانشان می گردد؛ چندان جای خوشی نیست. بصورت کل باید بعرض رسانید که: وعده‌های الهی را باید جدّی بگیریم. با إیمان و تقوا، نزول برکات حتمی است.

خوانندگان محترم!

اگر سوال طوری مطرح شود که: اگر إیمان و تقوا سبب نزول برکات است، پس چرا کشورهای کافر، وضع بهتری دارند و کشورهای اسلامی با مشکلات فراوانی روبرو هستند؟

درجواب باید گفت که: اوّلاً آن کشورها از نظر علم و صنعت درترقی هستند، ولی از نظر روحی و روانی آرامش کامل ندارند. از این نظر آنان نیز مشکلات فراوانی دارند. ثانیاً: اغلب کشورهای اسلامی، تنها نام اسلام را با خود انتخاب نموده اند، و قوانین و رهنمود های دین اسلام در آنجا حاکم نمی باشد.

به علاوه گاهی رفاه مادّی، نوعی قهر الهی است. چنانکه قرآن میفرماید: «فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْءٍ»(أنعام، 44.)چون تذکّرات الهی را فراموش کردند،

(c) ketabton.com: The Digital Library

درهای همه چیز را به رویشان گشودیم تا سرمست شوند.
در قرآن عظیم الشأن، دو نوع گشایش برای دو گروه مطرح است:
الف: رفاه و گشایش برای خوبان که همراه با برکات است، «لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ».
ب: رفاه وگشایش برای کفّار ونا اهلان که دیگر همراه با برکت نیست، «فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْءٍ»، زیرا چه بسا نعمت‌ها، ناپایدار و سبب غفلت و غرور و طغیان باشد. خداوند، این رفاه و گشایش کفّار را وسیله‌ی مهلت و پرشدن پیمانه‌ی آنان قرار داده است. بنابر این به هر نعمت ظاهری نباید دل خوش کرد، زیرا اگر این نعمت‌ها برای مؤمنان باشد، مایه‌ی برکت است و اگر برای کفّار باشد، ناپایدار و وسیله‌ی قهر الهی است. (بنقل از تفسیر نمونه).
«وَلكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ(96)»: ولی آنها پیامبران را تکذیب نموده و از پروردگار خویش نافرمانی نمودند، این بود که خدای‌تعالی آنها را به سبب گناهان شان سزا داد و به سبب کفرشان عذاب نمود. پس طاعات سبب نزول خیرات و مخالفت از اوامر الهی سبب عقوبات است. لجاجت و پافشاری برگناه، سبب قهر و عذاب الهی است. در ضمن باید گفت که: عامل محرومیّت‌ها و مشکلات، عملکرد خود ماست.

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ﴿٩٧﴾

آیا ساکنان قریه‌ها در امان شده‌اند از اینکه عذاب ما هنگام شب، در حالیکه به خواب رفته‌اند، به آنها برسد؟ (٩٧)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«بَيَاتًا»: در وقت شب، شامگاهان.

تفسیر:
«أَفَأَمِنَ أَهْلُ اَلْقُرى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا بَياتاً وَهُمْ نائِمُونَ(97)»: آیا نزد اهل قریه‌ها یعنی تکذیب کنندگان امنیتی و مصؤنیت از این وجود دارند، که به آنها عذاب الهی در حالتی که در شب خوابند فرا نرسد، در حالی که به پروردگار خویش کفر ورزیده و پیامبرانش را تکذیب نموده‌اند؟
فحوای آیۀ مبارکه: «أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرى» این فهم را میرساندکه به نظام آرام موجود نباید مغرور شویم و نباید خود را هرگز مصؤن إحساس کنیم.
مفسران می نویسند که هدف؛ ساکنان شهرهایی چون عاد و ثمود و مدین‌اند که قبلا ذکرشان رفت. به قولی دیگر: مراد از «قری»، شهر مکه و ماحول آن است، از آن رو که رسول الله صلی الله علیه وسلم را تکذیب می‌کردند.
«بَياتاً وَ هُمْ نائِمُونَ»: این فهم را میرساند که؛ اگر الله متعال اراده کند، میتواند قهر خویش را در زمانی نازل کند که هیچ راه چاره‌ای نباشد و شبانه همه را نابود کند.
این آیه و آیه‌ی پس از آن، حکمش عام است و تمام دوران زندگانی انسان را در بر خواهد داشت. (تفسیر فرقان)

أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴿٩٨﴾

آیا اهل قریه‌ها در امان شده‌اند از اینکه عذاب ما در وقت چاشت، در حالیکه به بازی و تفریح مشغول‌اند، به آنها برسد؟(٩٨)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«ضُحًى»: نیمروز، روز روشن. «يَلْعَبُونَ»: سرگرم بازی اند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:
«أَوَ أَمِنَ أَهْلُ اَلْقُرى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ(98)»: آیا نزد آنها امنیتی از این هست که عذاب به سراغ آنها در حالی نیاید که آنها چاشتگاه در غفلت لهو ولعب خویش به سر می برند و غرق دنیای خویش‌اند؟
جمله‌ی «... و هم یلعبون»: آنان سرگرم امور دنیا هستند و به جهان آخرت باور ندارند. بنابر این، طوریکه به بازی و کار بیهوده مشغولند؛ زیرا، بازی هم سرگرمی مؤقت است و پایدار نیست. و دنیا هم، همینطور است.

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴿٩٩﴾

مکر الله: تدبیر خدا، مجازات. آیا از مکر (تدبیر) الله ایمن شده‌اند؟ زیرا از تدبیر الله ایمن نمی شود مگر قوم زیانکار.(۹۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«مکر»: گرچه در فارسی / دری به معنای نیرنگ و حیله است، امّا در لغت عرب، به معنای تدبیر و چاره‌اندیشی برای بازگرداندن از هدف است، چه حقّ باشد چه باطل. مکر الله، تدبیر الهی است که نقشه‌ی کفّار را بر هم می زند.
«مَكْرَ»: چاره نهانی و مجازات ناگهانی. مراد از مکر خدا در حق بندگان این است که ایشان را درناز و نعمت و کفر و معاصی آزاد میگذارد و به ناگاه تازیانه عذاب را بر آنان می نوازد و کار ایشان را می سازد (آل‌عمران / 54). «ترجمهٔ معانی قرآن» مصطفی خرمدل.

تفسیر:
«أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللهِ فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللهِ إِلاَّ اَلْقَوْمُ اَلْخاسِرُونَ(99)»: یا مگر از مجازات نهایی و تدبیر الهی امان هستند، در صورتی که غیر از زیانکاران، هیچکس خود را از آن در امان نمی داند.
هرگز از قهر الهی احساس امان نکنیم. «أَفَأَمِنَ... أَوَ أَمِنَ... أَ فَأَمِنُوا مَكْرَ اللهِ» بلی، زندگی کردن، همراه با بیم و امید مطلوب است.
«فَلا يَأْمَنُ... الْخاسِرُونَ»: مطمین باشد شخصیکه نسبت به مکر و قهر الهی بی‌خیال وبی پروا باشد، از جمله زیانکاران بشمار می رود.
حسن بصری گفته است: مؤمن در حالیکه به عبادت مشغول است فروتن و بیمناک و در هراس است، و گناهکار وقتی مرتکب معصیت می شود، مطمئن است و خود را در امان می بیند. (ابن کثیر ۳۸/۲).

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

آیا [سرگذشت عبرت آموز پیشینیان] برای کسانیکه زمین را پس از صاحبانش به ارث می برند، روشن نکرده که اگر ما بخواهیم آنان را به سزای گناهانشان میرسانیم؟ونیز بردل هایشان مهرمیزنیم، پس آنان[دعوت حق‌را] نشنوند؟(۱۰۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«لم یهد»: روشن نشده، تبیین نگشته است. «أَصَبْنَاهُمْ»: آنان را از پای در می‌آوردیم، گرفتار میکردیم. «نَطْبَعُ»: مُهر می نهیم. «لَا يَسْمَعُونَ»: پند و اندرز و درس عبرت نمی شنوند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«أَوَ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ اَلْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِها»: آیا برای کسانیکه بعد از أقوام هلاک شده آمده و جانشین آنها شدند واضح و آشکار نشده.

این بدین معنی است: گروهی که به قدرت میرسند، باید از کارنامه دولت‌های پیشین آگاه باشند و از تجربیّات تلخ و شیرین آنان استفاده کنند.

«أَنْ لَوْنَشاءُ أَصَبْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»: که اگر بخواهیم به مجازات گناهانشان میرساندیم. نابود شان می کردیم، همان گونه که ساکنان قبلی آن سرزمین را نابود کردیم؟

در البحر آمده است: یعنی یقیناً دریافتید چه بلایی به سر آنان آمد، آیا بیم ندارید که چنان مصیبتی نیز بر شما وارد آید؟ چنین امری برای ما محال و ممتنع هم نیست.(البحر ۳۵۰/۴.).

«وَنَطْبَعُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لايَسْمَعُونَ(100)»: اگر آنها براعراض خویش مداومت بخشند قلب های شان را قفل خواهیم نمود و در پی آنها پند نمی گیرند، درک نمی کنند و نمی فهمند و به گونه‌ای که بپذیرند نمی‌شنوند.

طبع: طوریکه در فوق گفتیم؛ بمعنی مهر نهادن و قفل کردن چیزی است به طوری که هیچ چیز به اندرون آن نفوذ نکند. یعنی: آنها به سبب مهر نهادن بر دلهایشان، چنان گشته‌اند که پندها، حجتها و بیم و هشدارهای پیامبران الهی را نمی‌شنوند لذا حقیقت گرفتار ساختن شان به چنگ عذاب با وصف روشنی و وضوح خود بر آنها روشن نمیشود و از این امر غافلند که میان آنان و پیشینیانشان هیچگونه فرقی وجود ندارد. تفسیر انوار القرآن»

مفسر تفسیر تفهیم القرآن در تفسیر آیه «وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (100)»(اما آنان دربرابر واقعیت های عبرت آموز خود را به غفلت می زنند و ما هم بر دلهایشان مهر می زنیم و آنگاه چیزی نخواهند شنید.» مینویسد: یعنی زمانی که آنان از این نشانه های عبرت آموز تاریخ پند و عبرت نمی گیرند و خودشان را به نافهمی وغفلت می زنند، پروردگار باعظمت هم توفیق درک و فهم و قبول نصیحت را از آنان سلب میکند. قانون فطرت خدای بلند مرتبه این است که کسی که چشم هایش را می بندد، حتی نور درخشان آفتاب نیز به او نخواهد رسید و کسی که نخواهد بشنود، هیچکس نمیتواند به او بشنواند.

باید یادآور شد که: انسان گاهی در مسیر غلط و إصرار و تکرار عمل إنحرافی چنان گام می نهد که آن خلاف بر جان و دل او نقش می بندد و به صورت خصلت وملکه‌ی او درمی آید ودیگر پذیرای هیچ هدایتی نمی شود، البتّه این تأثیر و تأثّر را خداوند متعال که سبب ساز و سبب سوز است چنین قرار داده، بنابر این انسان با اراده‌ی خود، خودش را به این مرحله رسانده است.

باید گفت که: إین آیه، اندیشه ها وعقول غافلان و بی خبران را از خواب و مدهوشی، بیدار می کند و توجه آن قوم را به سرنوشت گذشتگان و رفتگان خود جلب می نماید.

قوانین حاکم بر تأریخ، ثابت است. از این رو تأریخ گذشتگان، میتواند راهنمای خوبی برای عمل آیندگان باشد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (101 الی 102) در مورد عبرت گرفتن از سرگذشت پیشینیان، بحث بعمل آمده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ﴿١٠١﴾

این قریه را که برخی از داستان هایش را برای تو بیان می کنیم، و البته نزد آنها پیغمبرانشان با دلائل واضح آمده بود، پس به ایمان آوردن آماده نشدند، به سبب اینکه پیغمبران را از پیش تکذیب کردند، این طور الله بر دل های کافران مهر می زند.(۱۰۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تِلْكَ الْقُرَى»: جمع قریه، این شهرها و آبادی‌های قوم نوح، هود، صالح، لوط وشعیب. «أنباء»: جمع نبأ، خبرها. «من قبل»: پیش از آمدن پیامبران. «یطبع»: مُهر می نهد.

تفسیر:

«تِلْکَ اَلْقُرى نَقُصُّ عَلَيْکَ مِنْ أَنْبائِها» قسمتی از اخبار همان قریه ها یاد شده را برایت بازمیگوییم، اخباری از قبیل فرورفتن در زمین و زلزله شدید وسنگباران شدن را برای شما باز مي گوییم، تا شنونده از آن پند و عبرت بگیرد و دریابد آنچه که رخ داد بسی فجیعتر و خوف انگیزتر بود.

مراد از «قری»، در اینجا آبادی‌هایی است که أنبیایی همچون حضرت صالح، شعیب، لوط و هود علیهم السلام، برای هدایت مردم مبعوث شده بودند.

«وَلَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ» پیامبران با معجزات واضح و آشکار و دلائل قاطع نزدآنان آمدند. دراین هیچ جای شکی نیست که: همه‌ی پیامبران، معجزه داشته‌اند و از هیچ دلیل روشنی برای هدایت مردم فروگذار نبودند.

«فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِماكَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ»: تعصّب، لجاجت وعناد، ریشه‌ی بی‌ایمانی و کفر است. طوریکه میفرماید: به آنچه پیامبران بر ایشان آوردند، ایمان نیاوردند؛ چون قبل از آوردن معجزات و دلایل قطعی آنها را تکذیب کرده بودند، پس وضع آنها در گمراهی و نافرمانی یکی است.

مفسر زمخشری میفرماید: یعنی از زمان آمدن پیامبران تا دم مرگ به تکذیب ادامه دادند، وباوجود تکرار اندرز وپشت سرهم آمدن آیات، برتکذیب اصرار ورزیدند و دست از جهالت بر نداشتند.(کشاف ۱۳۵/۲.).

«كَذٰلِکَ يَطْبَعُ اللهُ عَلى قُلُوبِ اَلْكافِرِينَ(101)»: همانگونه که بر قلب آنان مهر گذاشتیم، بر قلب کافران مهر قرار میدهیم، اما انگار دلایل و برحذر داشتن‌ها بلااثر است.

واضح است که: نپذیرفتن دعوت و معجزات أنبیاء، نشانه‌ی کوردلی و مُهرخوردن برقلب است.

مطلبی که در آیات متبرکه قبلی بیان شده بود که: «ما بر دلهایشان مهر میزنیم و دیگر چیزی نخواهند شنید.» در این آیه الله متعال آن را بیشتر توضیح داده است. از این تشریح روشن میشود که مراد از مهر خوردن دل ها، مواجه شدن انسان با قانون روانشناختی ای است که براساس آن اگر انسان در اثر تعصبات جاهلی و یا أغراض و أمیال نفسانی مَکرراً و به إصرار از حق و حقیقت روی برگرداند، در آن صورت در دام عناد و لجاجت خود بگونه ای گرفتار خواهد شد که دروازه های قلب وی با شنیدن هیچ دلیلی و با مشاهده‌ی هیچ نشانه‌ای برای پذیرش حق باز نخواهد شد.

مولانا محمود حسن دیوبندی در تفسیر خویش می نویسد: چون یك دفعه به انکار چیزی پرداختند؛ باز، هر قدر که نشانه‌ها را ببینند، و در جهان تغییر و تبدیل روی دهد؛ ممکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیست که به آن اقرار کنند. هنگامی که در مقابل الله متعال ضدّ و اصرار قومی تا این درجه میرسد، عادتاً إمکان اصلاح حال و قبول حقّ باقی نمیماند. این است طریق مهر نهادن در دل‌ها؛ از اینجا واضح است که مقصد مهر نهادن بر دل ها از طرف الله چیست؟

میخواهم در أخیر بیان بدارم که: پیام و رسالت تمام پیامبران الهی این است که: مردم از شرک دوری گیرند و به بندگی الله متعال بپردازند؛ چون فطرت سالم مخالف شرک و آلودگی به آن است: (أنبیاءآیه 25)، (نحل آیه 36)

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴿١٠٢﴾

و در بیشتر آنها وفای به عهد نیافتیم، و یقیناً بیشتر آنها را (عهدشکن و) نافرمان یافتیم.(۱۰۲)

تفسیر:

وَما وَجَدْنا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنا أَكْثَرَهُمْ لَفاسِقِينَ(102): در اکثر مردم وفای به عهد نیافتم، بلکه عهد شکنی خوی و شیوه آنها ست. اکثر آنها را خارج از طاعت الله متعال و کافر به او تعالی و تکذیب کنندۀ پیامبری یافتیم.

بنابر این مؤمن أندک و پرهیزگار نادر است.

هلاکت أقوام قبلی که در آیات متبرکه از آن یادآوری بعمل آمد به، سبب پیمان شکنی و تمرّد آنان بود.

مفسر مشهور جهان اسلام ابن کثیر فرموده است: عهدی که از آنها گرفته است، عبارت است از آنچه فطرت آنان را بر آن قرار داده است که در زمانی که در پشت پدر بودند از آن ها پیمان گرفته بود که او پروردگار و خالق آنهاست، أما آنها خلاف وعده کردند، و بدون دلیل و برهان شرعی و عقلی، غیر الله را در عبادت شریک کردند. (مختصر ابن کثیر ۳۹/۲.).

قابل تذکر است که: هدف از «عَهْدٍ»، یا پیمان فطرت است، «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ...» (یس آیه 60) یا دعوت پیامبران، و یا پیمان‌های مخصوصی که گاهی مردم با أنبیاء می‌بستند که مثلاً اگر فلان معجزه را أنجام دهی، یا فلان مشکل ماراحل کنی إیمان می‌آوریم. بطور مثال به حضرت موسی علیه السلام می‌گفتند: «لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرائِيلَ. فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلى أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ» (اعراف، 134- 135.) اگر بدبختی ما را برطرف کنی حتماً به تو ایمان آورده، بنی‌اسرائیل را همراه تو میفرستیم. امّا همین که مشکل را از آنان برطرف کردیم، آنها قول و پیمان خود را شکستند.

خداوند از طریق فطرت و پیامبران، حقایقی را برای انسان‌ها روشن ساخته تا نسبت به آنها تسلیم و تعهّد داشته باشند، ولی همواره گروهی از مردم ندای فطرت و انبیا را از یاد برده و از مدار حقّ خارج و فاسق شده‌اند.

خوانندگان گرامی!

درآیات متبرکه (103 الی 116) قصه و سرگذشت موسی علیه السلام و فرعون و فرعونیان، به بیان گرفته شده است. این قصه وداستان از سایر داستانهای پیشین، واضح تر و گویاتر است؛ زیرا معجزات او از معجزات سایر پیامبرانی که در این سوره تذکر یافته، نیرومندتر و نادانی فرعونیان نیز فراوان تر و فاحش تر از نادانی سایر ملل پیشین بود. و موسی همچون سایر پیامبران، برای راهنمایی اقوام خود آمده بود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾

سپس بعد از پیامبران گذشته موسی را با آیات خود به سوی فرعون و اشراف و سران قومش فرستادیم؛ اما آنان به مقابل آیات ما ظلم کردند. پس بنگر که انجام مفسدان چطور شد؟ (۱۰۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«من بعدهم»: پس از پیامبران یاد شده. «فرعون»: لقب پادشاهان مصر قدیم.

تفسیر:

«ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسی بِآیاتِنا»: سپس بعد از نوح، هود، صالح، لوط و شعیب، موسی علیهم السلام را با معجزات واضح و آشکار مانند عصا، و ید بیضا، مبعوث کردیم.

«إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ»: او را نزد فرعون سرکش و اشراف قومش فرستادیم ولی آن ها معجزات را إنکار نموده و نشانه‌ها را تکذیب کردند و در زمین دست به فساد و تباهی زدند. به وضاحت در می یابیم که یکی از فلسفه های بعثت پیامبران، همانا مبارزه با طاغوت است.

«فَظَلَمُوا بِها»: ولی آنها معجزات را انکار نموده و به صورت ناروا و از طریق عناد به آن معجزات کافر شدند.

«فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِینَ(103)»: پس تو بنگر که عاقبت آنها چگونه است؟ در دنیا غرق خواهند شد و در آخرت خواهند سوخت، یعنی کار مفسدان ظالم وستمگر به کجا خواهد کشید و چگونه در برابر چشم موسی و یارانش تا آخرین نفر آنها را غرق کردیم. و این مجازات برای دشمنان خدا دردناکترین مجازات است و برای قلوب دوستان خدا شفا دهنده است.

هکذا ملاحظه شد که: ایمان، جامعه را اصلاح می‌کند و کفر و الحاد، آن را به فساد می‌کشد.

زندگی نامه مختصری موسی علیه السلام:

سُورَة الأَعْرَافِ، از جمله اوّلین سوره های مکّی است که داستان وقصه ای موسی علیه السلام را مطرح کرده است. نام حضرت موسی صدوسی وشش بار در قرآن عظیم الشأن ذکر شده است.

قرآن عظیم الشأن برای هیچ پیامبری به اندازه‌ی حضرت موسی معجزه نقل نکرده است.

بصورت کل داستان حضرت موسی علیه السلام در قرآن را میتوان به پنج مرحله تقسیم کرد:

1 - دوران تولّد و کودکی.
2 - فرار از مصر به مَدیَن و ماندن نزد حضرت شعیب علیه السلام.
3 - بعثت و برخوردهایش با فرعون.
4 - نجات او و قومش از سلطه‌ی فرعون و بازگشت او به صحرای سینا.
5 - برخوردهای او با قوم بنی‌اسرائیل.

قابل یادآوری است که: داستان موسی علیه السلام یکی از داستانهای هیجان انگیز و ذی عبرت است که ازهمان دم تولد که فرعونیان، پسران بنی اسرائیل (یعقوب) را می کشتند و دخترانشان را زنده نگهمیداشتند؛ شروع می شود.

وقتی موسی علیه السلام متولد شد، مادرش از خوف وترس فرعون او را در صندوقی

(c) ketabton.com: The Digital Library

گذاشت ودر رود نیل افکند، سپس خداوند، موسی را به او برگرداند تا شیرش دهد و بزرگش کند. (سوره طه آیات 38 الی 40)، (سوره قصص آیات 7 الی 13).
هجرت موسی علیه السلام از مصر به سرزمین مدین در دوران جوانی پس از کشتن مرد قبطی (سوره قصص آیات 15 الی 21) و داستان سیرآب کردن رمه دختران شیخ کبیر در مدین، سپس ازدواج کردنش با یکی از آن دو دختر و ده سال چوپانی کردن در وادی مقدس، در برابر مهر همسرش (سوره قصص آیات 22 الی 28) سپس برگزیدنش از سوی خدا به پیامبری آن وقت که به سوی آتش رفت تا خانواده اش رابه آن، گرم کند و...(إسراءآیات 2 و3)،(طه آیات 9 تا 14 و 17 تا 37 و 42 تا 47)، (قصص، فرقان، شعراء، نمل، سجده، نازعات).
و بازگشتنش به مصر، همراه هارون برادرش، فرعون را به سوی ایمان به خدا فراخواندند، (سور أعراف، شعراء).
سپس گفتگو با فرعون در مورد ربوبیت خدای یگانه و نشان دادن آیات روشن که بر راستی و درستی پیامبری اش دلالت دارند. (طه، شعراء).
موضعگیری فرعون طغیانگر و تجاهل نمودنش به ربوبیت خدا و این که خود را، رب سرزمین می پنداشت. فرعون دستور داد، کاخی بلند بسازند تا بر بالای آن خدای موسی را نظاره کند. (قصص / 38)، (غافر آیات 37 و37).
موسی، در مجلس فرعون، دومعجزه نشان میدهد: «عصا» و «ید بیضا» (أعراف، یونس، طه، شعراء).
توطئه‌ی کشتن موسی از سوی سران قوم فرعون و دفاع «مؤمن آل فرعون» از او: (سورة غافر).
سبک مغز شمردن فرعون، قوم خود را در سوره های: (زخرف، نازعات).
نه نشانه ی (تسع آیات) عذاب برای فرعون و فرعونیان، پس از آن که موسی را تکذیب کردند. در سوره های: (أعراف، إسراء، طه، نمل، قصص، زخرف، قمر، نازعات).
غرق گشتن فرعون و سرانش در دریای احمر: (أعراف، یونس، إسراء، طه، شعراء، قصص، زخرف، دخان، ذاریات).
مجازات فرعون و پیروانش در آخرت، مایه‌ی پند و اندرز هر کسی است، بخصوص آنانیکه تکبر می ورزند، خود را بزرگ جلوه می دهند و از فرمان آسمانی روز بر میگردانند. (هود، قصص، غافر، دخان).
حال، سخن از بنی اسرائیل (فرزندان یعقوب) است که هر چند آن همه معجزه وآثار شگفت انگیز را ازدست موسی دیدند وباچشم خویش، مرگ بزرگترین دشمن خود، فرعون و اطرافیانش را مشاهده کردند، بازهم به راست نیامدند، هر روز، با بهانه های واهی و بی اساس، مشکلی می آفریدند، سخن موسی را نمی پذیرفتند و حتی از بت پرستی مصریان تقلید می کردند...(سورة بقره).
موسی علیه السلام به کوه طور رفت وقومش را نزد هارون به جا گذاشت و در میقات راز و نیاز، از طرف خدا الواح، آورد که پند و اندرز و خیرخواهی و سفارش بود، بازآن مردم، به‌آن گوش فرانادند. (أعراف آیات 142 تا 147).
آن قوم در غیاب موسی که به کوه طور رفته بود، گوساله پرست شدند، «سامری» نام، آن را از طلا و زینت آلات زنان ساخت و به گونه‌ای طراحی کرده بود که صدای گاو از آن

(c) ketabton.com: The Digital Library

برمی خاست. سامری به مردم گفت: این است خدای شما... (بقره آیات 51، 92، ۹۳)، (أعراف آیات 148 تا 154)، (طه آیات 84 الی 89).
وقتی الله به موسی أمرکرد که بنی إسرائیل بهسرزمین مقدس (فلسطین)، «ارض موعود» بروند، آنان مخالفت کردند، سر انجام، خدا آنجا را بر آنان حرام کرد وچهل سال-از وقت بیرون آمدنشان از مصر تا فوت موسی - در بیابانها لالهند وسرگردان و آواره بودند، تا آن که نسل جدیدی جای آن را گرفت... (مائده آیات 20 الی 26).
یکی دیگر از دشمنان موسی و دین خدا، قارون و ثروت وی بود که برخی دنیاپرست آرزو داشتند به چنان ثروت و مکنتی برسند؛ اما أهل فضل و دانش، ثروت و پاداش خدا را بر آن ترجیح می دادند. (قصص آیات 76 الی 83).
یکی دیگر از داستانهای پرماجرای موسی، برگزیدن هفتاد نفر از میان قومش بود که با او به طور رفتند. (بقره آیات 55 و56)، (أعراف/آیه 155).
ونیزداستان وقصه‌ی زیبا وبرگزیده‌ی اوبا آن«عبدصالح»که درتفاسیر وروایات، به «خضر» معروف است، در سوره‌ی (کهف آیات 60 الی 82) آمده است.
یادآوری و تکرار نعمتهای خدا به بنی إسرائیل در قرآن (بقره آیه 47 تا 57 وآیات متبرکه 60 و61)، (أعراف آیه 141)، (ابراهیم آیات 6 الی 8).
سرانجام، هارون علیه السلام فوت کرد و موسی او را در کوهی به نام «هور» به خاک سپرد، سپس، موسی علیه السلام وفات یافت و در کوهی به نام «نبو» بالای تپه ای از ریگزار سرخ رنگ، دفن گردید.
پس از وفات موسی، مسؤولیت مردم بنی اسرائیل را یوشع، پسر نون، از نوسه گان یوسف علیه السلام به عهده گرفت. وقتی از «تیه»: سرزمین سرگردانی، بیرون رفتند، خدا به آنان فرمان داد تا در نهایت خشوع و فروتنی و سجده کنان وارد فلسطین (بیت المقدس، اورشلیم) یا «اریحا» شوند و بگویند: «حطة» خدایا! گناهانمان را ببخش، اما از در مخالفت در آمدند و مورد خشم الله واقع شدند. در مورد میتوانید به سوره های (بقره آیات 58 و59)، (أعراف آیه 161 و162) مراجعه فرمایید.
در خاتمه باید گفت که: خداوند متعال، این دو بزرگوار؛ یعنی، موسی و هارون را در سوره های زیر مورد ستایش فرموده است: (مریم آیات 51 الی 53)، (صافات آیات 114 الی 122)، (غافر آیات 53 و 54).

وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴿١٠٤﴾

وموسی گفت:ای‌فرعون! یقیناً من فرستاده‌ای ازسوی پروردگارجهانیانم.(۱۰۴)

تفسیر:

موسی‌علیه‌السلام درخطاب به‌فرعون گفت: ای‌فرعون!من از جانب خالق عظیم و پروردگار همه‌ی جهانیان نزد تو فرستاده شده‌ام. به این ترتیب جلال و کمال را موسی به پروردگار و رسالت را به خود و گمراهی را به فرعون ثابت نمود.
مفسران می نویسند: میان موسی و فرعون إبتدا جر و بحثی ردّ و بدل شد وپس از آن، موسی رسالت خود را اعلام کرد. «وَ قالَ مُوسی» (حرف و او نشانه‌ی آن است که سخنانی گفته شد، سپس اعلام رسالت شد.).
از فحوای آیة مبارکه بر می آید که: أنبیاء در راه دعوت خویش، بدون کوچکترین خوف و هراس و ضعفی طاغوت‌ها را مورد خطاب قرار می‌دادند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیامبران جز دعوت به حقّ، ادّعایی نداشته‌اند.

فرعون:

کلمه فرعون به معنای «فرزند خدای آفتاب» است. مصریان قدیم آفتاب را که رب اعلی» یاخدای بزرگ آنها بود، «رع» میخواندند و «فرعون» به آن منسوب بود. مصریان براین باور بودندکه حاکمیت هیچ فرمانروایی مشروعیت نمیتواند داشته باشد، مگر آنکه مظهر جسمانی «رع» یا به عبارت دیگر نماینده‌ی آن در زمین باشد. به همین دلیل هرسلسله‌ی پادشاهی که در مصر قدرت را در دست میگرفت، خودش رابه عنوان آفتاب زاده معرفی میکرد وهرحاکم وفرمانروایی که بر تخت پادشاهی مصر می نشست لقب «فرعون» را إختیار میکرد و این گونه به مصریان إطمینان می داد که رب أعلی یا خدای بزرگ شما من هستم.

در این جا یک مسئله‌ی دیگر را نیز بایستی دانست وآن این که در قرآن عظیم الشأن در داستان موسی علیه السلام از دو فرعون ذکر به میان آمده است. یکی فرعونی که موسی علیه السلام در زمان وی متولد شده و در خانه ی او بزرگ شده بود و دیگری فرعونی که موسی علیه السلام وی را به سوی إسلام فراخواند واز وی خواست تا بنی اسرائیل را آزاد ورها کند وکسیکه سرانجام غرق شد. مُحَقِقان عصر حاضر به طور عموم بر این باوراند که فرعون اولی رمسیس دوم بودکه در سال های 1225-1292 پیش از میلاد بر مصر حکومت می کرد و فرعون دوم که در این آیه ها از وی یادشده منفته یا منفتاح بوده که در همان زمان پدرش رمسیس دوم شریک حکومت شده بود و پس از مرگ پدرش بر تخت سلطنت نشست. این باور و گمان به ظاهر از این حیث نادرست به نظر میرسد که از روی تاریخ یهودیان، موسی علیه السلام در 1272پیش از میلاد وفات نموده است، امابه هرحال این تنها یک گمان تاریخی است و از مقایسه‌ی تقویم های مصریان، یهودیان و مسیحیان، پیدا کردن تاریخ دقیق دشوار است. (بنقل ازتفهیم القرآن)

حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٠٥﴾

سزوار است که درباره الله سخنی جز حق نگویم. بی تردید من دلیلی روشن [بر صدق رسالتم] از طرف پروردگارتان برای شما آورده ام، پس بنی اسرائیل را (آزاد نموده) همرای من بفرست.(١٠٥)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حقیق»: سزاوار، برازنده وشایسته. «بینة»: معجزه ای بزرگ، دلیلی مهم و گویا.

تفسیر:

«حَقِيقٌ عَلى أَنْ لاأَقُولَ عَلَى اللهِ إلاَّ اَلْحَقَّ»: سزاوار جایگاه من آن است که به نمایندگی از الله **سزاوارم که به خداوند متعال جز سخن حق نسبت ندهم**، من بر الله خود افترا نمیکنم و بر پروردگار خود دروغ نمیگویم بلکه سخن حق را می‌آورم و به صدق و راستی خبر میدهم. یعنی: من سخت مشتاق و سزوار آن هستم که شما را از متن پیام خویش چنانکه هست، بی هیچ دخل و تصرفی در آن، با خبر و آگاه سازم.

«قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرائِيلَ(105)»: از جانب الله برایتان دلیل قطعی بر صدقم آورده‌ام، نزد من معجزۀ واضح و آشکاری مانند ید بیضا و عصا نیز هست. این معجزات از جانب خدایی است که شما را آفریده و روزی داده نه از جانب من. پس تو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای فرعون بنی اسرائیل را بگذار تا از مصر بیرون شوند و آن ها را از بردگی و زیر سلطۀ استبداد خود رها کن.
پس بگذار بنی اسرائیل بامن به سرزمین مقدس بیایند، که وطن پدران آنها میباشد.

یادداشت:

مفسرین درتفاسیر خویش مینویسند: سبب اینکه بنی اسرائیل بااینکه أجدادشان در سرزمین مقدس بود، در مصر سکونت گزیدند، این بود که إسباط (اولاد یعقوب) نزد برادر خود، یوسف در مصر رفتند و درآنجا ماندند و نسل‌هایی از آنها پیدا شد تا این که فرعون آمد و آنان را به بردگی و اعمال شاقه گرفت. موسی علیه السلام دوست داشت آنها را ازآن ذلت برهاند و آنها را به سرزمین مقدس ببرد که وطن اجدادشان بود.
مفسر أبوحیان مینویسد: چون فرعون مدعی خدایی بود موسی مطلب را این گونه شروع کرد: «إِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ اَلْعالَمِینَ» تا او را یادآور شود که در مورد وصف مورد ادعایش بر باطل است نه بر حق. و در کنار گفته‌ی «حَقِیقٌ عَلی أَنْ لا أَقُولَ عَلَی اللهِ إِلاَّ اَلْحَقَّ»: عبارتی را آورده است که بر درستی و صحت آن دلالت می‌کند: «قَدْ جِئْتُکُمْ بِبَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّکُمْ». و بعد از اینکه مسأله‌ی رسالتش اثبات شد تبلیغ حکم را بر آن بنا نهاد: «فَأَرْسِلْ مَعِیَ بَنِی إِسْرائِیلَ». (البحر ۳۵۵/۴.).
موسی علیه السلام با دو ماموریت پیش فرعون فرستاده شده بود. یکی فراخواندن فرعون به بندگی الله (اسلام) و دیگری آزادکردن بنی اسرائیل، که از پیش مسلمان بودند، از زیر ستم فرعون.
در قرآن عظیم الشأن گاهی این هر دو دعوت و مأموریت باهم ذکر شده اند و گاهی نیز باتوجه به موقعیت و مقام تنها به ذکر یکی از آنها بسنده شده است.
آزادسازی بنی‌اسرائیل، فرمان الهی وجزو رسالت موسی است، نه آنکه تصمیم شخصی باشد موسی علیه السلام از فرعون خواست تا بنی‌اسرائیل را آزاد بگذارد تا همراه وی به سرزمین مقدس بازگردند زیرا بنی‌إسرائیل در آن زمان نزد فرعون در تبعید و اسارت قرار داشته و از بازگشت به بیت المقدس باز داشته شده بودند.

قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴿١٠٦﴾

[فرعون] گفت: اگر [در ادعای پیامبری] از راستگویانی چنانچه معجزه ای آورده ای آن را ارائه کن.(۱۰۶)

قالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِها إِنْ كُنْتَ مِنَ اَلصّادِقِينَ (106)

فرعون خطاب به موسی علیهم السلام گفت: اگر آنطور که ادعا می‌کنی که با تو معجزه‌ای ازجانب پروردگار توست برای ماآشکار کن تا آن را ببینیم آنهم اگر راست میگوئی که تو پیامبری ازجانب پروردگار خود می باشی! فرعون با ابراز این سخن حقّ، اراده باطلی داشت و کسی را بالاتر از خود نمی دانست.
«صادقین»: یعنی از جمله راستگویان.

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ﴿١٠٧﴾

پس موسی عصایش را انداخت، پس به ناگهان بصورت اژدهایی آشکار شد.(۱۰۷)
«ثُعْبَانٌ»: اژدهار، مار بزرگ. «ثعبان مبین»؛ یعنی، اژدهاریی واقعی، جانداری حقیقی نه خیالی که به طور طبیعی به حرکت افتاد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«فَأَلْقى عَصاهُ فَإِذا هِيَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ (107)»: پس موسی علیهم السلام عصایش را از دست خود أنداخت، ناگهان خداوند متعال آن عصا را تبدیل به ماری بزرگ، هوشیار و ترسناک تبدیل نمود. در حالیکه زندگی و خلقتش کاملاً واضح وهویدا بود. باید گفت که میان أفکندن عصا و اژدها شدن آن فاصله‌ای نبود، ومعجزه باید برای همه روشن باشد وجای هیچ شکّی درآن باقی نگذارد.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: به ماری بسیار بزرگ تبدیل شد، دهان باز کرد و به سرعت به طرف فرعون خزید.

شیخ محمود حسن دیوبندی مشهور به شیخ الهند در تفسیر خویش «تفسیر کابلی» مینویسد: دراژدهار شدن آن هیچ شكّ و شبهه نبود. گویند: این اژدهار با دهان گشاده بسوی فرعون شتافت؛ فرعون مضطرب شد، و از موسی علیهم السلام خواهش نمود که اژدهای خود را بگیرد. به مجرّدی که موسی علیه السّلام دست پیش کرد، باز عصا گشت.

سایر معجزات عصای موسی:

از عصای حضرت موسی معجزات دیگری نیز نمایان شد، از جمله اینکه بعد از اینکه به اژدهار تبدیل شد، همه‌ی مار های ساختگی ساحران را بلعید، «تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ» (شعراء 45) به آب دریا خورد وآنرا شکافت، «أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ» (شعراء، 63.)، به سنگ خورد و چشمه‌های آب از آن جوشید.

«اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً» (بقره، 60)

باید گفت که: عصا در حضور خود موسی علیه السلام، مار کوچك و پر تحرّك شد و موسی فرار کرد، «جَانٌّ وَلَّى مُدْبِراً» (نمل،10) در حضور مردم مانند مار معمولی حرکت میکرد، «حَيَّةٌ تَسْعى» (طه، 20.) و در حضور فرعون، مار بزرگ و اژدها شد. «فَإِذا هِيَ ثُعْبانٌ».

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ﴿١٠٨﴾

و دست خویش را از گریبانش بیرون کشید که ناگاه دست برای بینندگان سپید و درخشان گشت.(١٠٨)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَزَعَ»: بیرون کشید، بیرون آورد. (قصص. 75). «بَيْضَآءُ»: درخشان و سفید. مراد نورانی و درخشان است. «الناظرين»: تماشاگران، بینندگان.

تفسیر:

«وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذا هِيَ بَيْضاءُ لِلنّاظِرِينَ(108)»: و موسی دست خود را از چاک گریبان خود بیرون کرد، پس ناگهان سفیدی این دست به حدّی سفید و درخشنده بود که نور از آن می درخشید و پرتوش بر نور آفتاب غالب آمد. یعنی: دست وی به‌گونه‌ای سپید و درخشان پدیدار شد و از آن چنان نوری ساطع می‌گشت که برای هر بیننده‌ای آشکار بود، بی آن که آن سپیدی به علت پیسی و عیب دیگری باشد.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است که: دستش دارای نوری پرفروغ بود که ما بین آسمان و زمین را روشن می‌کرد.

پیامبران در کنار انذار (اژدها شدن عصا که نوعی ترس و وحشت داشت)، بشارت و دست نورانی «بَيْضاءُ» نشان می دهند. که در برابر متکبّر، ابتدا باید غرور او را درهم شکست، آنگاه دست نوازش را نیز نشان داد. و این سفید گشتن دست موسی، معجزه‌ی دیگر آن

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت و امری غیر منتظره و قابل رؤیت برای همگان بود.
در تفسیر تفهیم القرآن در ذیل جمله «لِلنَّاظِرِينَ» آیة مبارکه آمده است:اگر بپرسند: «للناظرين» متعلق به چه چیزی است؟ درجواب باید گفت: متعلق به «بیضاء» است، به این معنی که ناگهان برای نگریستن سپید می نمود و سپیدی برای نگریستن تنها در زمانی ممکن می شد که سپیدی اش شگرف و بیرون از عادت می بود و مردم برای تماشای آن، مانند تماشای عجایب دیگر گرد می‌آمدند. چنین روایت کرده اند که موسی علیه السلام دستش را به فرعون نشان داد و گفت: این چیست؟ فرعون گفت: دست تو. آنگاه آن را در حالی که جبه پشمینی بر آن بود، در یخن خود فرو کرد و در آورد که ناگاه چنان سپید و نورانی می نمود که پرتوش بر شعاع آفتاب چیره می شد، در حالی که پوست حضرت موسی علیه السلام بسیار سیاه بود.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ﴿١٠٩﴾

اشراف و سران قوم فرعون (بعد از دیدن این دو معجزه) گفتند: قطعاً این جادوگری [زبردست و] داناست.(١٠٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ساحر»: جادوگر. «عَلِيمٌ»: بسیار دانا در دانش جادوگری و فوت و فن آن.
«قالَ اَلْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ (109)»: **«ملاء»** یعنی: أشراف و بزرگ مردان طرفدار فرعون ومشاوران وأطرافیانش گفتند: این شخص درعلم جادوگری اُستاد وماهر است. وگفته‌ی عَلِيمٌ یعنی درعلم سحر وفنون آن به حد اعلای مهارت رسیده است.معلوم میشود که برای معجزاتی که از طرف موسی علیهم السلام ظاهر شد، موافق حسّیّات خود، جز «جادو» توجیه بهتری نیافتند.
همین بحث در سوره «شعراء»، در حکایت از زبان فرعون نه أشراف قومش بیان شده است پس طریق جمع کردن در میان دو آیه این است که: یا فرعون و اشراف قومش هر دو این سخن را گفتند، یا در آغاز، فرعون این سخن را گفت، سپس اشراف قوم، سخنش را مبنا قرار دادند.
از خصوصیت انسان های متکبر و لجوج است که، در مواجهه با دلیل و منطق و احتمال شکست، دست به توجیه زده و سرسخت‌تر می شوند.

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ﴿١١٠﴾

میخواهد شما را از سرزمینتان بیرون کند، نظر شما چیست؟ (و در برابر او چه باید کرد).(١١٠)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَأْمُرُونَ»: دستور میدهید. اشاره می‌کنید و رأی می‌دهید.(آیه‌های 109 و 110) می‌تواند سخن فرعون باشد و یا این که درباریان متملّق، سخن او را تکرار کرده باشند (یونس / 78، طه / 57، شعراء / 34 و 35). ذکر صیغه جمع خطاب به فرعون در آیة 110، برای تعظیم است. «ترجمۀ معانی قرآن» تألیف: دکتر مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ»: آنگاه برخی به برخی دیگر گفتند، یا فرعون به آنان گفت: موسی می خواهد با استفاده از سحرش شما را از خاک مصر بیرون کند.
«فَما ذا تَأْمُرُونَ (110)»: درباره‌ی او چه دستوری میدهید که آنرا انجام دهیم؟ وچه چیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

را پیشنهاد میکنید؟ یعنی: در باره موسی چه رأی و نظری دارید و چه دستور میدهید؟ یعنی ای بزرگان مرا به چه چیزی توصیه می‌کنید؟ گویی فرعون می‌خواست چنین وانمود کند که او اجراکننده اوامر آنهاست در حالی‌که فقط چند لحظه قبل گفته است که «انا ربکم الاعلی».
مفسر قرطبی میفرماید: فرعون گفت: چه دستور میدهید؟ اما بر اساس نظریه‌ای دیگر این سخن، سخن أشراف و اطرافیان است؛ یعنی آنها به فرعون گفتند: «فَما ذا تَأْمُرُونَ»، همانطور که به جباران و رؤسا گفته میشود: در مورد آن چه نظری دارید؟ (تفسیر قرطبی ۲۵۷/۷).
فرعون میخواهد شعبده‌های ساحرانه و شگفتی به نمایش گزارد، و مردم را به خود مایل کند؛ و بالاخره، در مملکت اثر و اقتدار پیدا کند؛ و بنام حمایت و آزادی بنی اسرائیل دست قبطیان را که بومیان این دیارند، از ملك و وطنشان (مصر) کوتاه نماید؛ این حالات رامدّنظر داشته مشوره بدهید که چه باید کرد.

قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴿١١١﴾

(مشاوران فرعون) گفتند: [مجازات] او و برادرش را به تأخیر انداز و نیروهای گردآورنده را به شهرها بفرست.(۱۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَرْجِهْ وَأَخَاهُ»: در اصل، أخاه بوده، همزه به خاطر سهولت در تلفظ حذف شده، هاء ضمیر و مفعول به نیز ساکن گشته است. کلمه‌ی «أرج»، فعل امر از ریشه‌ی «رجاء»، هم به معنای حبس کردن وهم به معنای تأخیر أنداختن است.
امّا با توجّه به موج گسترده‌ی دعوت موسی و معجزاتش، به زندان أنداختن موسی برای فرعون مناسب نبود، لذا معنای تأخیر أنداختن مناسب‌تر است. یعنی کار او وبرادرش را به تأخیر انداز، در کارشان شتاب مکن، او و برادرش را به نحوی بازدار، نگهدار.
«حاشرین»: گرد آورندگان. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«قالُوا أَرْجِهْ وَأَخاهُ وَأَرْسِلْ فِی اَلْمَدائِنِ حاشِرِینَ(111)»: بعداز مشوره اشرافیان به فرعون گفتند موسی و برادرش را مهلت بده و در مجازات آنان عجله نکن، طریق بهتر شکست دادن و جواب مؤثر این است که در اطراف تمام مملکت اشخاص فرستاده شوند تا جادوگرانی راکه دراین فن ازاین هردو برتر وماهرتر باشند، فراهم نمایند؛ تا با اینها مقابله کنند؛ یعنی: گروهی را در شهرهایی که ساحران در آن زندگی می‌کنند، بفرست.
«قالُوا أَرْجِهْ»: درحکومت‌های طاغوتی فرعونی، روشنگری مردم و هر صدای حقّی، مجازاتی در پی دارد. تخریب شخصیّت، مهمتر از قتل و مجازات است.
بنابر اینکه مراد از «أرجه»، پیشنهاد تأخیر مجازات موسی، برای رسوا کردن او در اجتماع باشد.

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ﴿١١٢﴾

تا هر جادوگری دانا را به خدمت تو آورند.(۱۱۲)

تفسیر:

«یَأْتُوکَ بِکُلِّ ساحِرٍ عَلِیمٍ (112)»: **«تا»** آن گروه گماشته برای تو هر جادو ماهر در فنون سحر و دانای اسرار آن را احضار به نزد شما بیایند. قابل تذکر است که: سحر در آن زمان، رواج و رونق بسیاری داشت. و در همین دوران سران و رؤسای ساحران در معبدی در دور

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتاده‌ترین نقطه‌ی مصر زندگی بسر می بردند.
با تأسف باید گفت در طول تاریخ در برخی از حالات علم و تخصّص، در دست افراد منحرف و در مسیر مبارزه با حقّ قرار می‌گیرد.
مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: از این گفته‌ی درباریان فرعون به روشنی معلوم میشود که تفاوت و وجه تمایز نشانه‌ی خدایی و جادو در ذهن آنها به طور کامل روشن بود. آنها می دانستند که در اثر نشانه‌ی خدایی تغییر واقعی ایجاد می شود، اما جادو تنها چشم و روان را تحت تأثیر قرار داده که در اثر آن انسان یک نوع تغییر غیر واقعی را احساس میکند. به همین دلیل آنها برای ردکردن ادعای پیامبری موسی علیهم السلام گفتند، این شخص جادوگر است، یعنی عصا به راستی تبدیل به اژدها نشده است، تا آن را نشانه ی خدا بدانیم، بلکه ما تنها گمان و تصور کردیم که عصا تبدیل به اژدها شده است، همان کاری که هرجادوگری میکند. آنگاه پیشنهاد کردند که تمام جادوگران کشور فراخوانده شوند و از آنها خواسته شود ریسمان ها و چوب دستی ها را در برابر مردم تبدیل به اژدها کنند تا هیبتی که در اثر این معجزه ی پیامبرانه در دل های مردم ایجاد شده است، اگر به طور کامل از بین نمی رود، لااقل تبدیل به شک گردد.

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ﴿١١٣﴾

و جادوگران نزد فرعون آمدند [و] گفتند: آیا اگر پیروز شویم، حتماً برای ما پاداشی (جائزه و انعامی) قابل توجهی خواهد بود؟(۱۱۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الغالبین»: پیروزمندان.

تفسیر:

«وَجاءَ اَلسَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قالُوا إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنّانَحْنُ اَلْغالِبِينَ(113)»:**«و ساحران نزد فرعون آمدند»** یعنی: فرعون گروهی را به شهرها فرستاد و آنها ساحران را جمع کردند و نزد فرعون آوردند. جادوگران خطاب به فرعون گفتند: آیا اگر موسی را شکست دهیم و جادویش را باطل کنیم، آیا مکافاتی بزرگ به ما میرسد؟ انسا نهای که الله متعال وابسته نباشد، جذب هر ندایی می شود.
ساحران و جادوگران ماهر، به چیره شدن خود و شکست موسی علیه السلام امیدوار بودند و چنان تصور میکردند که از عهده‌ی هرکاری برخواهند آمد.
از این رو، به فرعون گفتند: «إِنْ كُنّا نَحْنُ اَلْغالِبِينَ»: اگر غالب آییم، مکافاتی خواهیم داشت؟
ملاحظه میداریم که: یکی از تفاوت‌های پیامبران و جادوگران، تفاوت در هدف و انگیزه‌هاست. پیامبران برای ارشاد مردم کار می‌کردند و اصلاً مزد و اجرت در خواست نمیکردند، «وَما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ 145 شعراء»: (و من براین رسالتم هیچ پاداشی از شما نمیخواهم. مکافات من جز بر پروردگار جهانیان نیست.).
ولی جادوگران وساحران که تنها وتنها برای دنیا ومادّیات کارمیکنند. وواضح است که روی آورندگان به در بار طاغوت، هدف دنیایی ومادی دارند.

قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾

(فرعون) جواب داد: بلی وعلاوه بر آن نزد من از مقربان خواهید گشت.(۱۱۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«المقربين»: مقربان درگاه.(اشخاص نزديك به دربار).

تفسیر:

«قالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ اَلْمُقَرَّبِينَ(114)»: فرعون در جواب جادوگران گفت: بلی! شما هم مکافات خواهید داشت و علاوه بر آن شما را جز و مقربان یعنی عزیزترین اطرافیان و اهل مشورتم قرار میدهم. یعنی هم مال خواهید داشت و هم مقام و منزلت. طاغوت‌ها و ظالمان، از عالمان و متخصّصانِ مخالف حقّ حمایت میکنند و برای سرکوبی حقّ و مردان حقّ، سرمایه‌گذاری می‌کند.

طوریکه شیخ قرطبی در تفسیر خویش می نویسد: اضافه بر آنچه درخواست کرده بودند به آنها داد.

«قالَ نَعَمْ»: طاغوت‌ها برای حفظ حکومت خود در برابر هر تقاضایی تسلیم شده وبه هر پیشنهادی تن میدهند، طوریکه به ساحران وجادوگران گفت: اجرت بی‌شبهه برایتان میرسد؛ و بزرگتر از همه این است که شما در زمره مقرّبین بارگاه، ومصاحبین خاصّ ماداخل میشوید. ملاحظه میشود که: مکافات وپاداش های سیاسی و مقام و موقعیّت اجتماعی نزد دنیاپرستان، ارزشمندتر از مال است.

در تفسیر کشاف آمده است: هدف فرعون این بود که: من تنها به پاداش دادن بسنده نخواهم کرد و شما افزون بر مکافات مقامی خواهید داشت که مکافات درکنار آن أندک میباشد وآن مقام این است که ازنزدیکان در بار من خواهید بود و من شما را بزرگ و احترام خواهم داشت. زیرا اگر مکافات قرین احترام و بزرگداشت باشد، خوشگوارتر خواهد بود و بیشتر مایه دلخوشی می شود.

قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ﴿١١٥﴾

(در آغاز مقابله جادو گران) گفتند: ای موسی! یا تو عصایت را برای مقابله بانداز، یا ما (سحر خود را) می‌اندازیم.(۱۱۵)

تفسیر:

«قالُوا يامُوسى إِمّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ اَلْمُلْقِينَ(115)»: جادوگران در خطاب به موسی علیه السلام گفتند: آیا تو اول عصایت را می‌افگنی یا ما آنچه را داریم بیندازیم. یعنی: انتخاب نوبت با تو است. این سخن را گفتند تا اعتماد به نفس خویش را دراین کار به نمایش گذاشته و چنین وانمود کنند که پیروز میدان خواهند بود؛ هر چند که نوبت آخر از آنان باشد.

مفسر مشهور جهان اسلام جارالله زَمَخشَری درتفسیر خویش«کشاف» مینویسد: مخیر کردن، أدبی است پسندیده و نیک که أصحاب صناعات در برخوردشان چنان می‌کنند، همانگونه که مناظره‌گران نیز قبل از این که وارد جدل شوند چنین روشی را در پیش میگیرند. (تفسیر کشاف ۱۴۰/۲).

این چیزی بود که زمخشری آن را گفته است، اما اظهر این است که آنها از باب بزرگ‌منشی وگمان پیروزی و عدم توجه و اهمیت به کار موسی چنان گفتند، همانگونه که انسان مغرور و متکبر میگوید: من شروع کنم یا تو شروع مي کنی؟

قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ﴿١١٦﴾

(موسی) گفت: (شما) بیفکنید، پس وقتی (عصاها و ریسمان‌های خود را) انداختند، چشم‌های مردم را

(c) ketabton.com: The Digital Library

جادو کردند، وآنهارا ترساندند، و جادوی بزرگی را پیش کردند.(۱۱۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَلْقَوْا»:أفکندند.«سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ»: دیدگان مردم راافسون کردند، از خود جادو نشان دادند، چشم بندی کردند. هدف این بود که: به مردم چنین وانمود کنند که ریسمان‌هایشان مارهای زنده‌اند، درصورتی که چنین نبود (طه / 66).

«وَاسْتَرْهَبُوهُمْ»(رهب):وآنانرا به هراس افکندند، هراسی در دل مردم انداختند.

تفسیر:

«قالَ أَلْقُوا فَلَمّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ اَلنّاسِ»: موسی علیه السلام با تکیه بر نصرت الهی در جواب ساحران گفت: «اول شما شروع کنید» این جمله، نشان دهنده آنست که: هیچگاه سحر بر معجزه چیره نیست.

در«تفسیر انوار القرآن»آمده است: موسی علیه السلام ترجیح داد تا آنان شروع کننده باشند و این خود، نشانه این واقعیت بود که او به آنها اهمیتی نمیدهد و از آنچه با خود آورده‌اند، ترس و واهمه‌ای ندارد زیرا موسی علیهم السلام یقین کامل داشت که هیچ چیز بر معجزه غالب نمیشود. نقل است که: حکمت درمقدم ساختن ساحران این بود تا مردم کار آنها را بنگرند و در آن خوب تأمل کنند وچون از مشاهده باطل زینت و آرایش کرده آنها فارغ شوند، آنگاه حق آشکار و روشن در میان آید، که قطعاً در این هنگام، اثر آن در نهادشان عمیق‌تر خواهد بود.

آنها طناب‌ها و عصاهای خویش را انداختند و از طریق پنهان کاری، مکر و حیله دیدگان حاضران راتغییردادند. یعنی چیزی باطل وغیر حقیقی را در انظار آنان حقیقی نشان دادند.

«سحروا اعین الناس»:

یعنی؛ ساحری وشعبده گری، چشم بندی و تمویه (دروغ آراستن، نیرنگ ساز کردن، کاری را خلاف حقیقت جلوه دادن) است. اگر راست باشد، باید دلها را تسخیر و افسون کند، نه چشمها و ظواهر، آن هم برای لحظه ای.

در ضمن جادوگری و مهارت ساحری خیال و تمویهی (دروغ آرایی، نیرنگ سازی) بیش نیست. از این رو، شعبده نیز نام دارد. مانند: جادوگری و شعبده بازیهای ساحران فرعون و سایر شعبده بازان تردست، یا «تنویم المغناطیسی»: خواب مغناطیسی، هیپنوتیزم، خواب کردن افراد به شیوه‌ی مغناطیسی.

باید یادآور شد که: فرق میان سحر و معجزه این است که: معجزه، حقیقتی است که به وسیله‌ی پیامبران خدا به مردم ارائه میشود؛ ولی سحر و جادو، چلاکی دست است و تصور و خیالی بیش نیست و معمولاً از افراد سودجو و گنهگار روی می دهد.

«وَاِسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ(116)» پس همین که (ابزار جادوی خود را) افکندند، در دل‌ها حاضرین رعب و وحشت شدیدی إیجاد نمودند و در نظر مردم جادویی وحشتناک ایجاد کردند که مایۀ دهشت و شگفت حاضران شد. چون گمان کردند مارهای حقیقی هستند. به راستی سحری عظیم و سرسام آور آوردند، که هر کس آن را می دید، می ترسید.

در روایات آمده است که ساحران فرعون در زیر طنابها و عصاهایشان ماده «زئبق» را جاسازی کردند و چون آن ماده بر اثر نیروی حرارت به تمدد آغاز کرد، طناب‌ها وعصاهای‌شان نیزبه حرکت و جنب و جوش در آمد. «تفسیر انوار القرآن» ابن اسحاق محدث و مورخ کبیر جهان اسلام می نویسد: پانزده هزار ساحر صف بسته بود و هر ساحر

(c) ketabton.com: The Digital Library

با خود چندین ریسمان و عصا داشت در حالی که فرعون با اشراف واعیان مملکتش نشسته و در مجلس حضور داشت. ساحران درمرحله اول نگاه موسی و فرعون و بعد از آن نگاه مردم را به سحر خود خیره کردند، آنگاه یکی از آنان حبل و عصای خود را انداخت، ناگهان به صورت مارهایی به بزرگی کوه‌ها در آمدند، دره را پر کرده و بر هم سوار شدند. (البحر المحیط ۳۶۴/۴.).

مفسر تفسیر کشاف مینویسد: که تعداد آنان به هشتاد هزارنفرو به روایتی دیگر هفت هزار نفر و به روایتی دیگر سی و چند هزار نفر میرسید و روایات در این باره مختلف هستند، برخی به کمتر از این و برخی به بیش تر از آن نظر دادند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (117 الی 126) در بارۀ ایمان آوردن ساحران به پروردگار، تهدید فرعون ساحران را، پافشاری آنان برایمان به‌الله واحد، بحث بعمل آورده است.

وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ﴿١١٧﴾

(و در عین حال) به موسی وحی فرستادیم که عصای خود را بانداز (چون انداخت) پس ناگهان آنچه را جادوگران به دروغ بافته بودند، به سرعت بلعید!(۱۱۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

تلقف (لقف): می بلعد، به سرعت فرو می برد، قورت میکند. از مادۀ (لَقْف) به معنی به سرعت بلعیدن «يَأْفِكُونَ»: دروغ می بافند، دروغ سر هم می کنند. از ماده(إِفْك) به معنی بدترین دروغ. بهتان وافتراء. «ترجمۀ معانی قرآن» مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«وَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَلْقِ عَصاكَ فَإِذا هِيَ تَلْقَفُ مايَأْفِكُونَ(117)»:به موسی وحی کردیم تاعصایش را بیندازد به سرعت حیله و تزویر و دروغ آنها را میبلعد. و او أنداخت پس ناگهان این عصا طناب‌ها وعصاهای آنها را که با آن مردم رافریب داده وازطریق آنها دردیدگان حاضرین تزویر نموده بودند بلعید.

حق تعالی ساخته‌هایشان را دروغ نامید زیرا آن ساخته‌ها در واقع دارای هیچ حقیقتی نبود بلکه شعبده‌بازی و خیال أفکنی‌ای بی‌اساس و دروغین بود و بس.

ابن عباس(رض) فرموده است: «تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ» یعنی از کنار هریک از ریسمان و عصایی که انداخته‌اند بگذرد، آن را می بلعد.

در تفسیر کشاف در این بابت می نویسد: وقتی عصای حضرت موسی هیئتی یافت که دشتی پر از چوب و طناب را فرو بلعید و موسی آن را بلند کرد و عصا به حالت پیشین خود بازگشت و خدای متعال به قدرت خویش آن اشیای بزرگ را از بین برد و آنها را به اجزای نازک تبدیل کرد، جادوگران گفتند: اگر کار موسی جادو می بود، طناب ها و چوب های ما بر جای می ماندند.

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿١١٨﴾

پس حق (معجزۀ موسی) به ثبوت رسید (روشن شد) و آنچه را همواره جادوگران [به عنوان سِحر] انجام می دادند، باطل و پوچ گشت.(۱۱۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«واقع»: واقع شد، آشکار گردید. ثابت و ظاهر شد. «بَطَلَ»: پوچ و باطل شد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«فَوَقَعَ اَلْحَقُّ وَ بَطَلَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ(118)» «فوقع الحق» یعنی حق محقق و ثابت شد. یعنی حقیقتی که با موسی علیه السلام بود پیروز و غالب شد و باطل جادوگران فرعون ظاهر گردید. و واقعیت هم همین است که: باطل های ساخت دست بشر، در برابر حقّ تاب نمی‌آورند.

یکی از تفاسیر شگرف این آیۀ مبارکه آن است که گفته اند: حق در دل های آنان نشست و چنان که از سخنانشان بر می آید، در آنان کارگر افتاد. (تفسیر کشاف) باید یادآور شد که: با پیروزی حضرت موسی، ضربه‌ی سختی برنظام فرعونی وارد شد، امّا مهمتر آنکه ساحران یکجا به موسی ایمان آوردند و حیثیّت فرعون از درون فروریخت. مرجع ضمیر در جمله‌ی «ما كانُوا يَعْمَلُونَ» ساحران است.

حقّ، پیروز و باطل، نابود است. «فَوَقَعَ الْحَقُّ» باطل‌های ساخت دست بشر، در برابر حقّ تاب نمی‌آورند.

فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ﴿١١٩﴾

پس در آنجا مغلوب شدند (شکست خوردند جادوگران و اتباع فرعون)، و خوار و ذلیل برگشتند.(۱۱۹)

تشریح لغات و اصلاحات:

«إنقَلَبُوا»: برگشتند. «صَاغِرِينَ»: رسوایانه و زبونانه. جمع (صاغِر) به معنی خوار و مفتضح. معنی آیه میتواند چنین نیز باشد: در آنجا شکست خوردند و خوار و رسوا گشتند.

تفسیر:

«فَغُلِبُوا هُنالِکَ وَاِنْقَلَبُوا صاغِرِينَ(119)»: و [فرعون و سران حکومت] در میان جمع شکست خوردند و خوار و رسوا شدند. پس (بدین سان) حقّ، آشکار شد (و نبوّت موسی تأیید گردید) و آنچه (که ساحران) مي کردند، باطل و بیهوده گردید.

وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ﴿١٢٠﴾

و جادوگران [همگی با دیدن آن معجزه عظیم و باطل شدن سِحر خویش] به سجده افتادند.(۱۲۰)

«ساجدين»: و جادوگران به سجده افتادند (و کُرنش کردند).

«وَأُلْقِيَ اَلسَّحَرَةُ ساجِدِينَ(120)»: عظمت معجزه‌ی الهی آنگونه بود که جادوگران گویا ناخواسته و بی اختیار به سجده افتادند. و سر به سجده نهادند.

زیرا آنها از آنچه دیده بودند، سخت تکان خورده و به حقیقت ماجرا پی برده بودند لذا برای الله متعال به سجده در افتادند. واقعاً شناخت حقّ، زمینه‌ی خضوع و تسلیم است. میتوان در سایه‌ی شناخت صحیح، در يك لحظه تغییر عقیده داد و خوشبخت شد.

و بدین ترتیب خداوند متعال پیامبر أمین خویش را نصرت و یاری داد و کید و مکر فرعون لعین را باطل نمود. آنها از این روی سجده کردند که حالت سجده بهترین حالت بنده با خالقش است.

مفسر تفسیر کشاف در تفسیر آیه «و ألقی السحره» مینویسد: و سجده کنان بر زمین افتادند وچنان سخت برزمین افتادندکه گویی کسی آنانرا برزمین افکنده است. برخی ازراویان گفته اند: آنان از خوف وهراس حوادث که دیده بودند، چنان اختیار خود را از دست دادند که تو گفتی آنان را بر زمین افکنده اند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴿١٢١﴾

گفتند: [از روی حقیقت] به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم،(۱۲۱)

تفسیر:

جادوگران، قبل از مقابله، محتوای دعوت موسی را شنیده بودند و لذا پس از دیدن معجزه‌ی آن حضرت، به همان شنیده‌ها اقرار کردند. وگفتند: ما به الله یگانه که شریکی جز او نیست ایمان آوردیم ساحران، تفاوت معجزه و جادو را بهتر از دیگران فهمیدند ولذا خیلی سریع ایمان آوردند.آنها دانستند که کار موسی علیه السلام سحر نیست وامکان ندارد که معجزه وی ساخت دست بشر باشد لذا این حقیقت را به صراحت اعلام کردند که به پروردگارجهانیان؛ پروردگار موسی و هارون ایمان آورده‌اند تا گمانه‌زنانی از قوم فرعون در این گمان نیفتند که سجده آنها برای فرعون بوده است.

گاهی ایمان نیاوردن برخی از انسانها به دلیل ناشناخته بودن حقّ است، همین که حقّ روشن شد، گروهی ایمان می‌آورند.

رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴿١٢٢﴾

پروردگار موسی و هارون.(۱۲۲)

تفسیر:

جادوگرانی که برای رسوا ساختن حضرت موسی و کسب مال و مقام نزد فرعون به صحنه آمده بودند، با دیدن معجزه‌ی موسی علیه السلام، ایمان آورده و آن را اعلام هم داشتند.

جادوگران، موسی و هارون علیهما السلام را در کنار هم ذکر کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ»، زیرا هارون نیز درکنار موسی در ارشاد آنان نقش داشته است ویا اگر میگفتند: «رَبِّ مُوسى»، احتمال سوء استفاده فرعونیان داده میشد، که بگویند ربّ موسی، فرعون است، چون او سالها در خانه‌ی فرعون و تحت تربیت او بود تا بزرگ شد، چنانکه خود فرعون به موسی علیه السلام گفت: آیا ماتو را درکودکی تربیت نکردیم؟ «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينا وَلِيداً» (شعراء، 18) لذا ساحران این توطئه را نقش بر آب کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ»

از قتاده روایت کرده اند. در آغاز روز کافر و جادوگر بودند و در پایان روز شهیدانی نیکو کردار شدند. (البحر المحیط ۳۶۴/۴.).

ازحسن بصری(رح) روایت کرده‌اند که گفت: بسیاری را می بینید که مسلمان زاده شده و در میان مسلمانان پرورش یافته اند و باز دین خود را به کمترین چیزی میفروشند و آن کافران که در کفر زندگی کرده بوند، اما چون حقیقت را دیدند، جان خود را در راه الله فدا کردند. (تفسیرکشاف).

مفسیرتفسیر تفهیم القرآن درتفسیر آیه مبارکه مینویسد: وبدینترتیب پروردگار باعظمت؛ مکر فرعونیان رابه خودشان برگرداند. آنان تمام جادوگران چیره دست کشور رابرای رسیدن به این هدف گردهم آورده وبین آنان وموسی(ع) در ملاء عام مبارزه ای ترتیب داده بودند تا جادوگر بودن موسی را برای مردم به اثبات برسانند و یا حداقل آنان را نسبت به پیامبر بودن وی مشکوک سازند.

اما اینک همان جادوگران ماهر و استادان فن، پس از شکست خوردن در برابر موسی علیه السلام در این مبارزه، متفقاً اعلام کردند آنچه موسی علیه السلام عرضه میکند، هرگز نمیتواند جادو باشد، بلکه به راستی جلوه ای از قدرت خداست که هیچ جادوگری را توانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

در برابر آن نیست. پیداست که جادو را جادوگران از هر کس دیگری بهتر میشناسند. پس زمانی که آنان پس از آزمایش عملی شهادت دادند که این چیز جادو نیست، قبولاندن این مطلب به اتباع مصر که موسی علیهم السلام تنها یک جادوگر است، برای فرعون و درباریان وی بسیار دشوار گردید.

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴿١٢٣﴾

فرعون گفت: آیا پیش از آنکه من به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟! مسلماً این توطئه و نیرنگی است که [شما و موسی] در این شهر سنجیده اید تا اهل آن را از آن بیرون کنید. پس به زودی خواهید دانست (که در این شهر چه کسی می ماند؟).(۱۲۳)

تفسیر:

«قالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ»: فرعون برای جادوگران گفت: چگونه موسی علیه السلام را تصدیق میکنید درحالیکه من به شما اجازۀ چنین کاری را نداده‌ام؟ منظور از این جمله توبیخ است.

مفسر «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: این پرسش، ناشی از سوء اندیشه و سبکی خرد فرعون بود زیرا او از این امر غفلت یا تغافل کرد که ایمان آوردن به حق، به اجازه کسی مربوط نیست، چراکه نجات انسان، در گرو این ایمان و نابودی وی در ترک آن است پس چگونه حرکت به‌سوی نجات و فرار از ورطه هلاک، به اذن کسی نیازمند است؟

«إِنَّ هذا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِی اَلْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْها أَهْلَها»: یکی از شیوه‌های طاغوت‌ها، تهمت زدن به مردان حقّ است. «إِنَّ هذا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ»: حتّی به کارگزاران خود اعتماد ندارند و هرحرکت معنوی را سیاسی می‌بینند، چنانکه در جای دیگر، فرعون ساحران را شاگرد موسی می شمرد. «إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ» (طه، 71) فرعون گفت: بدون اجازه‌ی من به خدای موسی گرویدید؟ بدانید که این توطئه، حیله ونیرنگ بیش نبود که با موسی ساز کردید تا قبطیان را (آنان را که مصری الاصل بوده اند) از دیار و شهر خود، برانید و آواره کنید و خود و سبطیان (فرزندان یعقوب، بنی اسرائیل) در مصر ساکن شوید. این مطلب را ریاکارانه وحیله گرانه برای آن گفت که مبادا سایر مردم مستضعف استعمار شده، ایمان بیاورند.

در جمله: «لِتُخْرِجُوا مِنْها أَهْلَها» آیه مبارکه ملاحظه میداریم که: طاغوت‌ها از حس وطن‌دوستی و عواطف مردم، در مسیر اهداف خود چگونه سوءاستفاده می کنند.

«فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ(123)» به زودی خواهید دانست شما را دچار چه عذاب و مجازات دردناکی میسازم. این وعید و تهدید را به صورت اختصار برای ایجاد خوف و هراس آورده است، سپس به تفصیل آن را دنبال کرده و می گوید:

لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ﴿١٢٤﴾

همانا دست و پای شما را یکی از راست و یکی از چپ بریده و آنگاه همه شما را به دار

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواهم آویخت.(۱۲۴)
«أصلبنكم»: شما را دار می زنم، إعدام می کنم.

تفسیر:

«لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ»: دست و پای یکایک شما را به خاطر خلافی که مرتکب شدید قطع می‌کنم.
طبری فرموده است: معنی «مِنْ خِلافٍ»: این است که دست راست و پای چپ، یا دست چپ و پای راست قطع شود. بدین وسیله دو عضو مخالف قطع می‌شوند. (طبری ۳۴/۱۳.)
«ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ(124)»: سپس هر یک شما را بدون استثنا به تنه در ختان خرمابه دار می‌آویزم برتنه های درختان، تا هم خودتان به سزای اعمالتان رسیده باشید و هم دیگران عبرت بگیرند.
شبیه این آیات در سوره‌ی طه نیز آمده است، مفسران می نویسند که: البتّه در قرآن اشاره‌ای به عملی شدن این تهدیدها نیست، امّا به نقل روایات و تاریخ، فرعون، مؤمنان به موسی علیه السلام را قطعه قطعه کرد و به شاخه‌های درخت خرما آویخت. چنانکه طبری میگوید:«كانوا أوّل النّهار كفّاراًسحرة وآخر النّهار شهداء بَررَة» اوّل روز،کافرانی ساحر و آخر روز، شهیدانی نیکوکار بودند.

قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ﴿۱۲۵﴾

(جادوگران مؤمن) گفتند: ما به سوی پروردگارمان باز می گردیم [بنابر این ترسی از مجازات تو نداریم.] (۱۲۵). «منقلبون»: بازگردانندگان (مطففین آیه: 31 انقلبو).

تفسیر:

«قالُوا إِنّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ (125)»: این مؤمنان کنونی و ساحران پیشین به فرعون گفتند: خداوند، ما را مکافات خواهد داد. میخواهیم جان خود را نثار کنیم و از آتش دوزخ نجات یابیم، زیرا آتش دوزخ بسی سخت تر از شکنجه و عذاب توست و در برابر شکنجه و آزار تو، بردباریم. (شعراء آیات 50 و51)، (طه آیات 71 تا 75).
پس هنگامی که فرعون ساحران را به عذاب دنیا هشدار داد، ایشان او را به عذاب الهی در آخرت هشدار دادند.
مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: «إنا إلى ربنا منقلبون» در این باره چند فرض متصور است؛ اول اینکه ما به مرگ أهمیتی نمی دهیم، برای این که رو به سوی پروردگارمان و بخشایش او داریم و میخواهیم از تو ودیدن تو رهایی پیدا کنیم. یا این که روز جزا به سوی خدا باز میگردیم که به مکافات رنجی که به هنگام بریده شدن دست و پا و به دار کشیدن دیده ایم، ما را خواهد نواخت و یا این که همه ما، یعنی ما و فرعون، به نزد الله متعال می رویم و آن بزرگوار در میان ما داوری خواهد کرد. فرض دیگر این است که مرادشان آن بود، ما ناگزیر خواهیم مرد و به سوی خدا باز میگردیم، پس تو جز آنچه مقرر است، نمی توانی آسیبی به ما برسانی. «وما تنقم منا إلا أن آمنا» تو هیچ عیبی بر ما نگرفته ای جز آن که به معجزات خدا ایمان آورده ایم. منظورشان این بود؛ ایرادی که به ما گرفته ای در واقع عیب نیست، بلکه از مناقب و مفاخر وهمه اش مایه مباهات است.

خوانندۀ محترم !

سابقه‌ی بد را نباید ملاك قرار داد، گاهی چند ساحر و کافر با یك تحوّل، ایمان آورده و از مؤمنان دیگر سبقت میگیرند، مرگ در راه حقّ، بهتر از زندگی در راه باطل است، آنکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

با بصیرت ایمان آورد، با امواج مختلف دست از ایمان برنمي دارد و از تهدید نمی‌ترسد. «قالُوا إِنَّا إِلى رَبِّنا»: بلی! ایمان، انسان را دگرگون و ظرفیّت اورا بالا می برد. ساحرانی که دیروز در انتظار مکافات فرعون بودند، امروز به خاطر ایمان، آن چیزها دیگر برای شان ارزشی ندارد.

در این داستان درس عظیم وجود دارد وان اینکه: ایمان در چند لحظه چه تحولی قوی و بنیادی در زندگی و سیرت جادوگران ایجاد کرد.

ایمان به معاد و یادآوری آن در مقابل خطرها و تهدیدها، انسان را بیمه میکند. «إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ»: چنانکه به فرعون گفتند: هرکاری راکه انجام دهي، سلطه‌ی تو تنها در محدوده‌ی این دنیاست. «قالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلى ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَالَّذِي فَطَرَنا فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ إِنَّما تَقْضِي هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا 72 طه): (ساحرانی که ایمان آورده بودند به فرعون) گفتند: ما هرگز تو را برکسیکه ما را آفریده و بر آن معجزاتی‌که برای ما آمده، ترجیح نخواهیم داد. پس تو هر حکم وقضاوتی که میخواهی بکن، تو فقط دراین زندگانی دنیا حکم می‌کنی.

هکذا در این داستان ملاحظه نمودیم که: لحظاتی پیش آنان منفعت طلبی را به مرحله ای رسانده بودند که پیش از هرگونه اقدامی برای دین نیاکان شان که از خانه ها برای دفاع و حمایت از آن بیرون آمده بودند، از فرعون سؤال میکردند که اگر ما مذهب ودین وآیین مان را از حمله‌ی موسی نجات دادیم، آیا پاداشی به ما خواهد رسید؟ اما هم اکنون که نعمت ایمان نصیب شان شده بود حق گرایی والوالعزی رابه حدی رساندند که کبریایی و جبروت پادشاهی را که پیش از آن در برابرش کرنش میکردند زیر پا می گذارند و برای تحمل شدیدترین شکنجه هایی که از سوی وی به آن تهدید میشدند، آمادگی نشان میدهند، اما حاضر نیستند حق و حقیقتی را که صداقت و حقانیت آن برایشان آشکار شده بود، ترک کنند.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ﴿١٢٦﴾

و تو از ما إنتقام نمی گیری مگر إینکه چون آیات پروردگار ما آمد و ما به آن ایمان آورده‌ایم، بار الها! پیمانه صبر (و استقامت) را تا آخر بر ما بریز و ما را مسلمان بمیران (و تا پایان عمر با اخلاص و ایمان بدار).(۱۲۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَنْقِمُ»: ایراد می گیری، مجازات میکنی. «أَفْرِغْ»: بریز، فروریز. «تَوَفَّنَا»: ما را بمیران. «توفنا مسلمین»: ما را بر سر اسلام ثابت بگردان و بمیران.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: ایمان به الله متعال و زیر بار طاغوت نرفتن، بی درد سر نیست، این آیه، جواب به آنعده از تهمت‌هایی است که از سوی فرعون نسبت به مؤمنان و همراهان حضرت موسی علیه السلام انجام می‌گرفت که در آیات قبلی به آنها اشاره بعمل آمده است از جمله: اینکه شما توطئه‌گر هستید و قصد تصاحب وطن وکاشانه مردم و اخراج آنانرا دارید. آنان گفتند: شما نیز میدانید که عیب ما تنها ایمان ماست، نه آنچه شما میگویید. طوریکه در آیة مبارکه آمده است: «وَما تَنْقِمُ مِنّا إِلاّ أَنْ آمَنّا بِآياتِ رَبِّنا لَمّا جاءَتْنا» تو از ما فقط به خاطر اینکه به الله و آیاتش ایمان داریم انتقام میگیری. همانگونه که در (آیه 8 سوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بروج) آمده است: «وَما نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ «8» (جز آنکه به خدای عزیز و حمید ایمان آورده بودند).
مفسر زمخشری میفرماید: منظور آنها این بود که فرعون فضایل و مفاخر یعنی ایمان را مایهی عیب و ایراد می دانست. (کشاف ۱۴۲/۲.).
«رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً وَ تَوَفَّنا مُسْلِمِينَ(126)»:نشانهی مؤمنان راستین، آرامش، مقاومت، صراحت، شجاعت، تضرّع و دعا بخصوص در هنگام سختیهاست، طوریکه درآیه مبارکه آمده است: پروردگارا! برما جام صبر وشکیابی بسیاری را بریزان تابتوانیم در برابر تعذیب این طاغوت سرکش صبر کنیم که از طریق ایمان و صبر انسان به پیروزی میرسد واز تو ای الله میخواهیم تا ما را بر دین خود تا فرا رسیدن مرگ ثابت و استوار بداری و در فتنه و إنحراف نیندازی.
بدینگونه بود که آنها بلیغترین و کاملترین أنواع صبر را درخواست کردند زیرا:
اولاً بر عذابی که از سوی فرعون در شرف فرود آمدن بود، آمادگی عام و تام داشتند و خود این درخواست، نشانه روشن این آمادگی است وثانیاً هدفشان از این درخواست این بود که خود را به پایداری در راه حق و ثابتقدمی بر ایمان مصمم ساخته و با استقامت، پیمانی استوار ببندند، از آنجا که به پروردگار استقامت پیوسته اند.
«وَتَوَفَّنا مُسْلِمِينَ»: «و ارواحمان را در حالی قبض کن که مسلمان باشیم» نه تحریفگر و تقلبگر، نه تبدیلکننده باطل به حق و نه فریفته باطل و باطل پرستان، یا فریبنده مردم از راه راستی.
از مفسرسدی در روایت شدهاست که گفت: «فرعون همه آن ساحران را کشت و قطعه قطعه شان کرد». (تفسیر السدی الکبیر)، از ابو محمد اسماعیل (۱۲۷ق) فرزند عبد الرحمن قرشی هاشمی تابعی کوفی معروف به سدی کبیر.
حضرت ابن عباس(رض) میگوید: «آنها در آغاز روز ساحرانی فریبگر و در آخر آن، شهدایی پاکیزه روح پاک پیکر بودند».
مفسر تفسیر فرقان مینویسد: فرعون، دست و پای ساحران را یکی یکی برید و آنان را کنار رود نیل به دار آویخت. قتاده میگوید: آنان در بامدادان، ساحر بودند و در شامگاهان، در صف شهیدان و در ستکاران قرار گرفتند. چه سعادتی، نصیب آنان گشت!

خوانندگان گرامی!

در آیات (127 الی 129) در باره موضوعاتی مشوره کردن فرعون با رهبران مملکتی در مورد موسی و پیروانش، و موضوع گفتگوی موسی با قومش، به بحث گرفته میشود.

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ﴿١٢٧﴾

أشراف و سران قوم فرعون گفتند: که آیا موسی و قومش را میگذاری تا در این سرزمین فساد وتباهی کنند، وتو و معبودانت را رها کنند؟ (فرعون) گفت: (کجا میگذارم) به زودی پسران و مردانشان را قتل میکنیم و زنان آنها را زنده میگذاریم، (تا خدمت ما کنند) و ما بر آنها کاملاً مسلط هستیم. (۱۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَذَرُ»: رها میکنی، وامی گذاری. «سَنُقَتِّلُ»: (قتل): پی درپی خواهیم کشت. «نَسْتَحْيِي»:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(حی): زنده میگذاریم، زنده نگاه می داریم، همانطور که در پیش، چنان کاری کرده ایم.
«قَاهِرُونَ»: چیرگان، توانمندان.

تفسیر:

فرعون پس از شکست در برابر موسی، از آن حضرت و بنی اسرائیل دست برداشت. در این مدّت تبلیغات پیروان موسی زیاد شد تا آنجا که أشراف قوم فرعون از سکوت او إحساس خطر کرده و خواستار جلوگیری و برخورد با آنان شدند.

فرعون خود را خالق نمیدانست، بلکه «ربّ» می پنداشت: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى» (نازعات، 24.) و میگفت: برای شما معبودی جز خود سراغ ندارم، «ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي» (قصص، 38) ولی او و مردمش معبودهایی داشتند و آنها را به عنوان مظاهری از خالق می پرستیدند.

«وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ»: أشراف رؤسای کفار قوم فرعون به او گفتند: آیا موسی و مؤمنان و پیروانش را رها میکنی و زنده میگذاری که باخروج از دین تو و ترک عبادت خدایانت، مردم را از عبادت تو باز دارند و باور های شان را تغییر دهند و تو و آنچه را می پرستی رها کند؟ در زمین فساد به راه بیندازند؟

اینگونه است که دعوت به سوی حاکمیت الله متعال و برأندازی حاکمیت طاغوت، از نظر طاغوتیان، فساد أفگنی در زمین شناخته می شود. ملاحظه میشود که: بخشی از مفاسد طاغوت‌ها، به خاطر فساد أطرافیان است.

نظام‌های باطل ومفسد طاغوتی، درمواجه باحقّ ومردان حقّ، دچار تصمیم‌های متضادّ و سردرگم می شوند. لذا فرعون گاهی تصمیم به قتل موسی می‌گیرد، «ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسى» (غافر، 26.) و گاهی او را آزاد میگذارد تا آنجا که مورد اعتراض اطرافیان قرار می گیرد. «أَتَذَرُ مُوسى وَ قَوْمَهُ»

«قالَ سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ وَ إِنّا فَوْقَهُمْ قاهِرُونَ(127)» فرعون در جواب آنها گفت: همان‌طور که قبلاً عمل کردیم: به زودی فرزندان پسرشان را ذبح خواهیم کرد و دختران شان را به منظور خدمت زنده نگاه خواهیم داشت درحالیکه ما بر آن ها مسلط خواهیم بود و آنها نمیتوانند ما را از کاری عاجز بسازند.

حذف پسران و حفظ زنان، يك سیاست فرعونی است تا جوانمردی و غیرت از مردان رخت بربندد و زنان، ابزار برنامه‌ها و سیاست‌های آنان شوند.

این دومین فرمان از سوی فرعون بر این جنایت بود؛ زیرا او قبل از تولد موسی علیه السلام نیز به سبب پیشگویی منجمان با بنی اسرائیل چنین کرده بود، اما در عمل، خلاف برنامه ریزی وی تحقق یافت زیرا به فرمان الهی، موسی علیه السلام در درون قصر فرعون پرورش یافت.

مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: أولین دوران ستم و شکنجه آن بود که پیش از تولد موسی علیه السلام در زمان رامسیس دوم إجرا شده بود و دوران دوم ستم و شکنجه این بود که پس از بعثت موسی علیه السلام آغاز شد. وجه اشتراک این هر دو دوران آن بود که پسران بنی اسرائیل را میکشتند و دختران آنها را زنده می گذاشتند تا نژاد آنها به تدریج از بین برود و در میان اقوام دیگر هضم شوند. کتیبه ای که به سال 1896 میلادی در حفاری های آثار باستانی مصر به دست آمد و در آن همین فرعون «منفتاح» فتوحات و

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارنامه های خود را ذکر میکند و در بخشی از آن نوشته شده: «بنی اسرائیل از بین برده شد وحتی تخم وریشه‌ی آن باقی نماند.» به نظر میرسد متعلق به همین دوران است. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

در ضمن قابل یادآوري است که: وقتی فرعون از ارائه‌ی دلیل و برهان در مقابل منطق واستدلال موسی ناتوان ماند، مانند هرگمراه ومبتدعی که استدلال او را ناتوان کند، به زور و زر و تزویر پناه برد و به تهدید و وعید روی آورد.

شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف مینویسد: روایت کرده اند که سران قوم از آن روی به فرعون چنین گفتند که ششصد هزار کس از مردم نیز با جادوگران همداستان شدند وایمان آوردندومنظورشان ازتباهی درآن سرزمین همین بود و میترسیدند که مؤمنان به فرمانروایی آن سرزمین روی آورند.

برخی از راویان گفته اند که فرعون برای قوم خود بتانی ساخت و به آنان فرمان داد که آن بتان را برای تقرب به او بپرستند، درست مانند آن که بت پرستان بتان را می پرستند و می گویند: آنها را می پرستیم تا ما را گامی به الله نزدیک کنند و از این روی گفت: «أنا ربکم الأعلی» من خدای برتر شما هستم. «سنقتل أبناءهم» یعنی: دوباره آنان را به محنت فرزندکشی گرفتار میکنیم تا بدانند که ما هنوز قهر و چیرگی خود را داریم وآنان مانند گذشته زیردست ما ومقهور هستند و پیروزی موسی در فرمانروایی و چیرگی ما اثری نخواهد داشت و تا عموم مردم گمان نکنند او همان فرزند موعود است که ستاره شناسان و پیشگویان از پیدایی او خبر داده اند و گفته اند که خواهد آمد و ملک ما را بر باد خواهد داد و این پندار، مردم را از پیروی کردن از ما باز دارد و وادارشان کند که از او پیروی کنند و او موسی نیست و هنوز باید منتظر ظهور او باشند.

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴿١٢٨﴾

موسی به قوم خویش گفت: از الله کمک بخواهید و صبر و مقاومت کنید، (چون) زمین در سیطره مالکیّت و فرمانروایی الله است، هر که از بندگان خود را که بخواهد، وارث آن میگرداند، وانجام (نیک) از پرهیزگاران است.(۱۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يُورِثُهَا مَنْ»، نورثها من: آنرا به کسانی میدهد، آنرا دراختیار کسانی میگذارد، آنرا برای کسانی به ارث میگذارد. «الْعَاقِبَةُ»: مراد نتیجه پیروزمندانه و سرانجام خدا پسندانه در دنیا و همچنین در آخرت است. (تفسیر فرقان).

تفسیر:

«قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ اِسْتَعِينُوا بِالله وَ اِصْبِرُوا»: موسی علیه السلام زمانی که تهدید راشنید وقومش ازشنیدن سخنان فرعون مضطرب گشتند درخطاب به قوم خود گفت: برای پیروزی بر فرعون و پیروانش از الله متعال استعانت و کمک بجوئید و در راه ثبات بر دینش و در برابر آزار و اذیت دشمن از صبر کار بگیرید.

شیخ جارالله زمخشری مفسرتفسیر کشاف درذیل آیه مبارکه در تفسیر خویش مینویسد: «قال موسی لقومه استعینوا بالله» وقتی فرعون گفت پسرانشان را خواهم کشت و آنان زاری و تضرع کردند، حضرت موسی علیه السلام به آنان چنین گفت، تا آنان را آرام کند و به آنان دلداری دهد و به آنان بگوید که بر فرعونیان پیروز خواهند شد و به آنان یادآوری کند که

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله وعده داده است که بنی اسرائیل قبطیان را نابود می کنند و سرزمین و دیار آنان را از آن خود خواهند کرد.
«إِنَّ اَلْأَرْضَ لِلّهِ يُورِثُها مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ»: زمین برای کسیکه از آزار واذیت هجرت کند فراخ است وخاتمۀ نیکو وپایان ستوده همیشه ازآن دوستان صادق الله وحزب اوستکه رستگارانندوگردش بدروزگار بردشمنان کافرش میباشد.
یقین باید کرد که: نابودی حکومت‌های ظالم و جانشینی مؤمنانِ صابر، با اراده و مشیّت خداوند بطور حتمی است. ولی شرط رسیدن به حاکمیّت، صبر و مقاومت و استعانت از خداوند است.
«وَ اَلْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ(128)»: در این هیچ جای شکی نیست که؛ نتیجه و سرانجام پسندیده از آن پرهیزگاران است. یعنی: عاقبت نیک و سر انجام ستوده و پسندیده در دنیا و آخرت، از آن بندگان پرهیزگار حق تعالی، یعنی من و همراهان من است. عاقبت هر چیز: آخر آن است.
از عوامل پیروزی و بیمه شدن در برابر تهدیدها، استمداد، توکّل، مقاومت و تقواست.
«اسْتَعِينُوا بِاللهِ وَاصْبِرُوا»(هم ازاوکمك بگیریم وهم خودصبر کنیم.)
استعانت از الله متعال و صبوری، نمودی از تقوا و پرهیزکاری است. أهل تقوا، هم در دنیا پایان نیك دارند، «يُورِثُها مَنْ يَشاءُ»: و هم در آخرت، برندگان اصلی‌اند.
و در این آیه دو فرمان همراه با دو بشارت مطرح است:
اول: فرمان به استعانت از الله متعال.
دوم: شکیبایی در برابر مصایب و بلاها تا بر آنان سهل و آسان گردد. ودو بشارت عبارت است از: اول: و راثت زمین و دوم: پایان نیك برای متّقین.
ملاحظه میشود که رهبر، در مراحل حسّاس، امّت را دلداری میدهد. حضرت موسی‌علیه‌السلام نابودی فرعونیان وتسلّط مؤمنان برآنان رابه یارانش مژده داد.

قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴿١٢٩﴾

(بنی اسرائیل به موسی) گفتند: پیش از آنکه نزد ما بیایی و (هم) بعد از آنکه نزد ما آمدی اذیت شدیم، (پس چه باید کرد؟) موسی گفت: امید است که پروردگارتان دشمن شما را نابود کند وشما را در این سر زمین (مصر) جانشین آنان سازد، پس بنگرد که شما [پس از فرعونیان] چگونه عمل میکنید؟(۱۲۹).

تشریح لغات و اصطلاحات:
«أُوذِينَا»: اذیت شدیم، آزار دیدیم. «يَسْتَخْلِفَكُمْ»: شما را جانشین گرداند. «فَيَنْظُرَ»: تابنگرد.

تفسیر:
قبل از همه باید گفت که: قوم بنی اسرائیل انتظار و توقّع آن داشتند که پس از قیام موسی علیه السلام کارها یك سره جور و کشور مصر، با همه‌ی امکانات در إختیار قوم بنی إسرائیل قرار گیرد و فرعونیان نابود شوند. از این رو مدّعی بودند که قیام حضرت موسی علیه السلام برایشان رفاه نیاورده است، امّا در جواب آنان میفرماید: پیروزی، نیاز به شرایطی همچون صبر، تلاش و توکّل دارد که با فراهم شدن آنها، یاری إلهی فرا می رسد.
«قالُوا أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا»: مردم ضعیف الایمان، در هر شرایطی از أنبیاء توقّع رفاه دارند و درغیر إین صورت از آنان نیز انتقاد میکنند، طوریکه بنی إسرائیل به موسی علیه السلام گفتند: ما قبل و بعد از رسالت تو از سوی فرعون و

(c) ketabton.com: The Digital Library

لشکریانش أذیت شدیم و [زیر چکمه‌ی بیداد فرعونیان بوده ایم] وپس ازآمدن تو نیزمورد رنج وآزار قرارگرفته‌ایم [اکنون نیز سرگردانیم] این را عنوان کردند تا نشان دهند که محنت آنها را رها نکرده و آنها قبل از بعثت حضرت موسی و بعد از آن مدام در عذاب و بلا و مصیبت بوده‌اند.

أغلب مردم، سعادت و خوشی را در راحتی و آسایش میپندارند و نبود آن را ناکامی قلمداد میکنند، غافل ازآنکه أدیان آسمانی برای تنظیم و جهت صحیح دادن به زندگی آمده‌اند، نه برطرف کردن تمام مشکلات دنیوی مردم.

«قالَ عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي اَلْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (129)»

موسی علیه السلام در خطاب به آنها گفت: امیدوارم خدای تعالی دشمنتان فرعون و مددگارانش را نابود کند و از پای در آورد و شما را در زمین قدرت دهد تا شما را بیازماید و ببیند چه کسی هنگام مصیبت صبر میکند و در رخا و آسایش شکر مینماید؛ زیرا عبودیت الله متعال هم در حالت شدّت است و هم در حالت آسانی.

مفسران می نویسند که: فهم این آیه تصریحی است بر آنچه که موسی علیهم السلام قبلاً به طور رمزگونه و سربسته به آن اشاره کرده بود، آنجا که گفت: (زمین از آن الله است، آن را به هرکس از بندگانش که بخواهد به میراث میدهد...) «آیه 128».

مقصود آن است که آنها را بر اطاعت خدا تشویق کند. الله متعال آرزوی موسی را برآورده کرد، وقتی فرعون را غرق کرد وسرزمین مصر را به ملکیت بنی اسرائیل درآورد.

در البحر آمده است: موسی طریق ادب را با خدا پیش گرفته و سخن را به صورت اُمید و رجا آورده است.

در تفسیر کشاف شیخ جارالله زمخشری آمده است: از عمرو بن عبید(رح) در روایتاي آمده است که: پیش از خلافت منصور به نزدش رفت و دید که بر سفره اش یک قُرص یا دو قُرص نان گذاشته أند، درخواست کرد قرص نانی را هم برای عمرو بیاورند، اما نیافتند و عمرو همین آیه را خواند، آن گاه پس از خلافت به نزدش رفت و آن حکایت را برایش بیان کرد و گفت: هنوز «فینظر کیف تعملون» باقی مانده است.

مطالعه کنندگان کرامی!

در آیات (130 الی 133) در مورد مجازات گناهکاران در دنیا، و نشانه های نه گانه بحث بعمل آمده است.

ناگفته نباید گذاشت که: این، بخش هشتم از قصه‌ی موسی علیه السلام با فرعون است که از قحط سالی و تنگی زندگانی سخن می گوید:

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴿١٣٠﴾

و ما فرعونیان را به قحطی و خشکسالی های متعدد و کمبود بسیار شدیدِ بخشی از محصولات دچار نمودیم تا متذکّر شوند.(۱۳۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«آل»: نزدیکان، أطرافیان، ندیمان. «السنین»: جمع سنه؛ یعنی، سالها، که برای خشکسالی و قحطی و سختی به کار میرود. «یذکرون»: پند می گیرند، عبرت میگیرند. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«وَلَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ»: الله متعال آل‌فرعون را با خشک سالی، و قحطی مبتلا کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَنَقْص مِنَ اَلثَّمَراتِ» و آنان را به کمبود باران، کمبود میوه‌ها و محصولات زراعتی، حبوبات از طریق آفت زدگی و تلف غله‌جات عذاب کرد.
مفسران نوشته اند: نَخْل جز یک ثمر نمی داد. (روح المعانی ۳۲/۹.).
حضرت ابن عباس(رض) میفرماید: «سنون» برای بادیه نشینان و چارپایانشان و «نقص الثمرات» برای شهرنشینانشان إتفاق می افتاد. از کعب روایت کرده أند که گفته است: زمانی فرا میرسد که هر نخلی یک خرما بار می آورد.
«لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (130)» شاید پند بگیرند و رقت قلب پیدا کنند؛ چون سختی منجر به توبه و پشیمانی و بیم و نرمدل یعنی رِقَت قلب می‌گردد.
تا آن ها از پروردگار خود بترسند و از گناهان خویش توبه کنند که مجازات در واقع شلاق هایی است که زندگان آن را درک می کنند، اما کسانی که قلب‌های‌شان مرده است، پس هیچگاه زخم برای مرده مایۀ درد و رنج نیست.
در این هیچ جای شکی نیست که: تحوّلات هستی دارای اهدافی است، همچنان قحطی وخشکسالی، یاسزای الهی است و یا هشدار و زنگ بیدارباش.
مفسر تفسیر کشاف در تفسیر آیه مبارکه «لعلهم یذکرون» مینویسد، تا آگاه شوند. این برای آن است که بر کفر خود پای فشردند و نشانه ها و آیات الله را دروغ انگاشتند و برای آن که مردم به هنگام سختی و رنج زارتر و مهربان تر و دل نازک تر هستند. چنین گفته اند که فرعون چهارصد سال زندگی بسر برد و در سیصد و بیست سال از آن رنجی به خود ندید و اگر در این مدت گرسنگی و درد و تبی را احساس می کرد، هرگز ادعای خدایی نمی کرد.

فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴿١٣١﴾

(لیکن عبرت نگرفتند) پس وقتی نیکیی به آنها دست می داد میگفتند: سزاوار ماست و چون بدیی به آنها میرسید، به موسی و همراهانش بدفالی می‌گرفتند.
آگاه باشید که بدفالی (خوشبختی و بدبختی) آنها نزد الله است، لیکن بیشترین شان نمی دانند.(۱۳۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اَلْحَسَنَةُ»: نیکی، نعمت و آسایش و رفاه. «سَيِّئَةٌ»: بدی، گزند، قحط سالی. «یطیروا»: شگون بد میزنند، فال بد میزنند. رسم عرب چنان بود که پرنده ای را پرواز میدادند، اگر به طرف راست پرواز میکرد، آنرا به فال نیک میگرفتند و به آن «سائح» میگفتند و اگر به طرف چپ پرواز می کرد، آن را بدشگون میدانستند واز آن انتظار بد داشتند و آن را «بارح» مینامیدند. «طائر»: منشأ بدشگونی، شومی و فال بد.(فرقان)

تفسیر:

«فَإِذا جاءَتْهُمُ اَلْحَسَنَةُ قالُوا لَناهذِهِ»:وقتی فراوانی وکثرت نعمت ورفاه وکثرت میوجات و نباتات و نعمت ها و غله‌جات برسد میگفتند: از خوش شانسی خود ما است و ما استحقاقش را داریم. و از طریق سعی و تلاش خود این ها را به دست آوردیم. مراد از حسنه؛ گشایش و فراوانی نعمت و ارزانی نرخ هاست.
باید یادآور شد که: نسبت دادن خوبی‌ها به خود و بدی و بدبختی‌ها به انبیا و دین، نشانه‌ی خودبینی و جهالت است.
«وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسى وَ مَنْ مَعَهُ»: ولی هرگاه به آنها مصیبت برسد یعنی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وقتی خشکسالی وسختی رو می‌آورد، آنرا ازبد شگونی ونامبارکی موسی و پیروان مؤمنش می دانستند؛ یعنی می گفتند: این از شومی و نامیمونی آنهاست. با تأسف باید گفت که: اکثر فرعونیان به جای آنکه از قحطی و هشدارهای الهی بیدار شوند و پند و عبرت بگیرند، به تحلیل غلط پرداختند و آن را به موسی علیه السلام نسبت دادند خدا در رد آنها گفته است: «أَلا إِنَّما طائِرُهُمْ عِنْدَ اللهِ» هر چه برای آنان پیش بیاید، خیر باشد یا شر، همه به تقدیر خدا صورت میگیرد و از بدشگونی موسی نیست. این خدای تعالی است که خیر و شر را برای آنها مقدر فرموده است.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: هرکار از جانب الله است، بدي هم از جانب الله متعال و به مقتضای حکم او است. بصورت کل باید گفت که: ریشه‌ی خرافات و فال بد، فقط و فقط جهل است وبس.

«وَلكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ(131)»: اما اکثر آنها نمی دانند قحطی و شدایدی که بر آنان نازل شده است از جانب خداوند متعال است نه از جانب موسی، که به سبب نافرمانی بر آنها نازل شده است. و آنان فقط از روی جهل و نادانی، خیر و شر را به غیر خداوند متعال نسبت می دهند.

«ولکن أکثرهم لایعلمون»؛ یعنی، بیشتر مردم ازحکمت کار الله در هستی غافل و از چگونگی ارتباط اسباب و مسببات بی خبرند و نمیدانند که کارها به مقدار و اندازه در جریان است و هر چیز نزد خدا مقدار و مقیاس ویژه ای دارد. پس بدشگونی به سبب موسی و پیروانش و یا هیچکس دیگری نیست؛ بلکه به واسطه‌ی کردار بد خود آنان و به مقتضای نظام الهی در قانون سببیت (اسباب و مسببات) است.

خداوند متعال فرعونیان را به طور تنبیه ابتدائی درقحط وخشك سالی و دیگر مصائب وشداید معمولی مبتلا فرمود، تا بدینوسیله از آن عبرت گرفته و از خواب غفلت بیدار شوند، ونصایح موسی علیه السّلام را قبول کنند؛ مگر چون ازین قبیل مردم نبودند، و این تنبیهات را اهمّیّت ندادند، بلکه نسبت به سابق لجوج‌تر وگستاخ‌تر شدند؛ چنانکه قرار اصول «ثُمَّ بَدَّلْنا مَكانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ» وقتی که قحط وغیره دور شده، ارزانی و آسوده حالی نصیبشان میگشت؛ میگفتند: بنگرید که باعث خوشبختی ما اوضاع خود ما میباشد! و اگر گاهی دچار کدام سختی میشدند، می‌گفتند: این همه دراثر شومی ووبدشومی موسی علیه السلام و رفقای اوست؛ معاذ الله! حقّ تعالی جواب آن را داده: «أَلا إِنَّما طائِرُهُمْ عِنْدَ اللهِ» یعنی، بدشومی و بدبختی خود را به بندگان مقبول ما چرا منسوب میکنید؟ سبب حقیقی این بدبختی، تنگی، خواری، وذلت، شما در علم خداست؛ و آن عبارت از ظلم وعدوان و بغاوت و شرارتتان است؛ بنابر آن، از طرف خدای تعالی یك قسمت بدبختی به طور سزای موقّتی و تنبیه به شما میرسد؛ باقی شومی و بدبختی اصلی ظلم و کفر شما، یعنی سزای کامل و مجازات حقیقی، هنوز نزد الله متعال محفوظ است، که در دنیا و یا آخرت، به وقت خود، به شما حتماً رسیدنی؛ است هنوز اکثر از آن آگاه نمی باشند.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ﴿١٣٢﴾

فرعونیان گفتند:[ای موسی! ازدعوتت دست برداركه] هرچه رابه عنوان معجزه برای ما بیاوری تا به وسیله آن ما را جادو کنی به تو ایمان نمی آوریم.(۱۳۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مهما»: هرگونه، هر اندازه. «لِتَسْحَرَنَا بِهَا»: تا به آن، ما را افسون کنی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«وَقالُوا مَهْما تَأْتِنا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنا بِها فَما نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ(132)»: أتباع فرعون به موسی علیه السلام گفتند: به هر اندازه که معجزه بیاوری تا ما را از دین ما باز داری و در ملت ما فریمان دهی (اندیشه و فکر) باز هم ما بر آنچه در آن قرار داریم ثابت و استوار خواهیم بود و تو را تصدیق نخواهیم کرد. یعنی ما به تو ایمان نمی آوریم.

از اینکه به حضرت موسی مي گفتند: هرگونه آیه‌ای بیاوری، از این گفته شان معلوم میشودکه دشمن نیز مي دانست که کار موسی جادو نیست، بلکه معجزه‌ای الهی است، ولی از روی لجاجت و تَکَبُّر إیمان نمی آوردند، فقط ساحران هنگامی که فهمیدند کار موسی سحر نیست، بدون لَجاجت إیمان آوردند. البتّه شاید آیه نامیدن کار حضرت موسی از سوی فرعونیان، از روی إستهزاء و مسخره بوده است.

مفسر زمخشری فرموده است: اگر بگویی: چگونه آن را آیه نامیده‌اند، سپس گفته‌اند تا ما را به آن افسون کنی؟ میگویم: نه به عنوان اینکه به آن إعتقاد داشته باشند آنرا آیه گفته اند، بلکه به عنوان تمسخر و إستهزاء آنرا آیه نامیده‌اند. (تفسیر کشاف ۱۴۶/۲).

باید گفت که: تهمت سحر نسبت به معجزات أنبیاء، از رایج‌ترین تهمت‌ها در طول تاریخ بود که به پیامبران می بستند. و با تأسف باید گفت که: گاهی انسان چنان سقوط میکند که با پیامبران و راهنمایان الهی برخورد کرده و نشانه‌های روشن هدایت را نیز واژگون و تیره و تار می بیند.

مفسیر مولانا محمود الحسن دیوبندی در ذیل این آیة مبارکه می نویسد:اینها معجزات و نشانات موسی علیه السّلام را دیده میگفتند: هرقدر که ما را جادو کنی، و به خیال خود، معجزه نشان دهی؛ هرگز سخن ترا نمی پذیریم! چون فیصله آخرین خود را اعلان کردند، و همه ابواب قبول حقّ را بر روی خود مسدود نمودند؛ خدای تعالی چندین بلای عظیم یکی بعد دیگری، بر آنها مسلّط فرمود، که تفصیل آنها در آیت آینده می آید.

باید گفت که: إنسان در إنتخاب عقیده خود آزاد است و أنبیاء مردم را مجبور به ایمان آوردن نمی کردند، لذا برخی مردم در برابر معجزات آنان لجاجت کرده و إیمان نمی آوردند.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿۱۳۳﴾

پس ما بر آنها طوفان و هجوم ملخ و شپش و کوربقه ها و آلوده شدن وسایل زندگی را به خون که عذاب های گوناگونی بود به سوی آنان فرستادیم، باز هم تکبّر و سرکشی کردند و گروهی مجرم و گناهکار بودند.(۱۳۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الطُّوفَانَ»: سیل وسیلاب. «الْجَرَادَ»: ملخ. «قُمَّلَ»: شپش را گویند، ولی در اینجا شپش معمولی مورد نظر نیست. بلکه مراد جانوری است که آفت گیاهی است که میتواند شته یا ساس باشد. برخی هم آن را بید و گنه و مگسک گفته‌اند، و برخی‌حشره‌ای دانسته أند که مایة تباهی گیاهان و نابودی حیوانات می‌گردد (ملاحظه شود: المنتخب صفحه 226).

«الضَّفَادِعَ»: جمع ضَفْدَع، بقه. «الدَّمَ»: خون. بدین معنی که آب رودبارها و جویبارها به خون تبدیل میگشت. یا این که به مریضی های مختلف مبتلا میشدند که مایه خونریزی از دماغ و قُبُل و دُبُر و چه بسا فلج شدن أعضاء می‌گردید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ءَايَاتٍ مُفَصَّلاتٍ»: معجزه‌های جداگانه و نشانه‌های واضح و روشن. (ءَايَاتٍ) حال أشیاء متقدّم است. تفسیر نور: «ترجمۀ معانی قرآن».

تفسیر:

«فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ اَلطُّوفانَ»: سر انجام باران تند و شدید تباهگر وتلف ساز را بر قوم فرعون نازل کردیم که در آن فرو رفتند و نزدیک بود هلاک شوند.

طوریکه در فوق هم یادآور شدیم طوفان: سیلی سخت و فراگیر است که زمین را غرق و منازل و درختان را نابود می‌کند. به قولی دیگر: مراد از طوفان؛ مرگ است.

ابن عباس(رض) فرموده است: طوفان یعنی باران فراوان تلف کننده‌ی کشت و زرع. (مختصر ابن کثیر ۴۵/۲).

باید گفت: آنچه مایه‌ی رحمت است، به اراده‌ی الهی است. اگر او بخواهد، آب وسیله‌ی رحمت میگردد، و اگر بخواهد، همین آب هم وسیله‌ی عذاب خواهد بود.

«وَاَلْجَرادَ»: و همچنین ملخ را فرستادیم که تمام کشتزارها و میوه‌های آنها را نیست و نابود کرد، «وَاَلْقُمَّلَ» همچنانی که در اجسام شان شپش را قرار دادیم که اجسام‌شان را اذیت میکرد، و نوعی از حشرات را فرستادیم که حبوبات آنهارا زد وآنچه راکه ازملخ باقی مانده بود مغزش راخورد. وعده‌ای میگویند: «قمّل» همان شپش مشهور است که در زیر لباس به پوست بدن میچسبد و خون را می مکد.

«وَ اَلضَّفادِعَ» جمع ضفدع یعنی بقه، تا جایی که منزل و خوراک آنها از بقه پر شد و اگر هر کس دهن باز می کرد بقه به دهنش می پرید.

«وَاَلدَّمَ» و خونی که آب را بر آنان فاسد کرد و زندگی را برآنان دشوار نمود. باید گفت که: خون، یکی از نشانه‌های خداوند برقوم بنی اسرائیل بود ومراد، خون شدن آب ها یا خون دماغ شدن همه‌ی مردم است که نوعی عذاب الهی بود.

باید گفت که: در تورات، خون شدن آبها در سِفر خروج، باب 7 آیه‌ی 20، هجوم پشه، درباب 8 آیه‌ی 7، بارش ژاله، در باب 9 آیه‌ی 25 و هجوم ملخ‌ها، در باب 10 آیه‌ی 14 آمده است.

«آیاتٍ مُفَصَّلاتٍ»: همۀ این سزاها و مجازات به‌وضوح دلالت بر قدرت خداوند متعال و سلطنت عظیم او مینماید، قابل تذکر است که بلاها اغلب جنبه تربیتی دارد و گاهی پس از هر مجازات، مهلتی برای فکر و توبه و بازگشت است.

«فَاسْتَكْبَرُوا وَكانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ(133)» ولی آنها از جبروت کار گرفته بالعکس تکبر کردند و توبه و رجوع ننمودند؛ زیرا گرایش به جرم وجنایت در آنها جای گرفته و خباثت صفتی لازم و همراه شان شده بود. یعنی: بعد از فرود آوردن این نشانه‌ها، باز هم از ایمان به الله متعال تکبر ورزیدند «و قومی مجرم بودند» که به حق راه نیافته و از باطل دست نمی‌کشیدند.

خوانندگان گرامی!

در آیات (134 الی 137) بخشی دیگر از قصه‌ی موسی علیه السلام این است که: وقتی فرعونیان گرفتار عذاب سخت الهی شدند و هیچ پناهی نیافتند، جز این که ریاکارانه به موسی پناه آوردند که اگر عذاب از سرشان برداشته شود، می گروند و از کارهای پست قبلی خویش دست بر می دارند موسی از بارگاه پروردگار التماس کرد تا عذاب سخت را از سرشان برداشت و از تنگنا به در آمدند؛ اما پس از رفع عذاب، باز هم پیمان شکنی کردند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همچنان دراین آیات متبرکه در مورد موضوعاتی در باره غرق شدن فرعون و قومش و وارث شدن بنی اسرائیل پس از نابودی فراعنه و عمالقه، در سرزمین شام، بحث بعمل می آید.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴿١٣٤﴾

و هرگاه که عذاب بر آنها فرود آمد، گفتند: ای موسی! با توسل با آن عهدی که الله نزد تو دارد، برای ما به پروردگارت دعا کن (که این عذاب را از ما بردارد) اگر عذاب را از ما دور کنی حتماً به تو ایمان می‌آوریم، و (به گفته تو) حتماً بنی اسرائیل را همراه تو میفرستیم.(۱۳۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرِّجْزُ»: عذاب سخت و تکان دهنده و پریشان کننده، اضطراب و آشفتگی. «بما عهد عندک»: به عهد و پیمانی که نزد تو دارد، با تو بسته است.

تفسیر:

«وَلَمّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ اَلرِّجْزُ»: هنگامی که عذاب بر آنان نازل شد، مراد از عذاب در اینجا، طاعون است که فقط در یک روز هزاران تن از قبطیان را به کام خود کشید.

«قالُوا یامُوسَی اُدْعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِنْدَکَ»: گفتند: ای موسی! از خدایت طلب کن که به احترام نبوت و پیامبری تو بلا را از ما دفع و برطرف کند.

مفسر زمخشری در مورد مینویسد: دعای ما را بر آورده کن، و از تو می طلبیم به خاطر وعده‌ای که الله به تو داده است، حاجت ما را برآورده کن. (کشاف ۱۴۸/۲.).

«لَئِنْ کَشَفْتَ عَنَّا اَلرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَکَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَکَ بَنِی إِسْرائِیلَ(134)»: لام قسم است؛ یعنی به الله قسم ای موسی! اگر عذاب را از ما دفع کنی، ما تعهد میکنیم که تو را تصدیق میکنیم، و از تو پیروی میکنیم و بنی اسرائیل را آزاد می‌کنیم، در صورتی که آنها را در پست‌ترین کار به کار گرفته بودند.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ﴿١٣٥﴾

پس هنگامی که عذاب را تا مدتی که [می باید همه] آنان به پایان مهلت آن میرسیدند از ایشان برطرف کردیم، ناگهان پیمان خود را می‌شکستند.(۱۳۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِلَی أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ»: تامدت زمانی که آن را طی کنند، به آن برسند. «بَالِغُوهُ»: رسنده به آن، دست یابنده به آن. فرعونیان مدت کوتاهی بر سر پیمان ماندند، سپس آنرا نقض کردند. «یَنْکُثُونَ»: پیمان شکی می کنند و بر کفر خود إصرار می ورزند.

تفسیر:

«فَلَمّا کَشَفْنا عَنْهُمُ اَلرِّجْزَ إِلی أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ»: بعد از اینکه عذاب را به سبب دعای موسی تا مدتی معین و محدود از سرشان برداشتیم، دوباره پیمان شکنی کردند. و دوباره به سوی تکذیب و ممانعت از راه حق روی آوردند.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است که: آن مدت معین عبارت بود از وقت غرق شدن آنها.

«إِذا هُمْ یَنْکُثُونَ(135)»:دراین موقع عهد وپیمان رانقض کرده و بر کفر اصرار ورزیدند. از فرستادن بنی اسرائیل با موسی علیهم السلام امتناع هم ورزیدند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ محمود حسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: نزد بعض مفسّرین مراد از «رجز» طاعون است؛ چنانکه در بعضي أحاديث این لفظ به طاعون اطلاق شده است؛ لیکن أکثر مُفَسّران این آیات را بیان آیات گذشته قرار میدهند. در موضح الفرقان است که: این همه بلاها به فاصله یك هفته به آنها نازل شد؛ اوّل حضرت موسی به فرعون اطلاع میداد: که الله متعال بر تو بلائی را میفرستد! پس همان بلا فرود می آمد؛ باز فرعونیان مُضْطَرّ می شدند، و به حضرت موسی علیهم السلام تملق می کردند؛ آن بلا از برکت دعای حضرت ایشان مرتفع میشد؛ بار دیگر منکر می شدند؛ سرانجام بر آنها و با نازل شد، و نصف شب به تمام شهر پسر کلان هرکس مرد.

در حالی که آنها به ماتم اموات خود بودند، حضرت موسی علیه السلام با قوم خود از شهر بر آمد. بعد از چند روز، فرعون آنها را تعقیب نمود، و به کنار قلزم به ایشان پیوست. بنی اسرائیل سلامت از دریا گذشت، و فرعون با سپاه خود غرق گردید.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴿١٣٦﴾

سرانجام ما از آنها انتقام گرفتیم و آنها را در دریا به سبب اینکه آیات ما را دروغ شمردند، و از آنها (عقوبت و قهر الله) غافل بودند.(۱۳۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِنتَقَمْنَا مِنْهُمْ»: از آنان انتقام گرفتیم. ایشان را دچار نقمت و هلاک کردیم. «الْيَمِّ»: دریا. قابل یادآوری است که: «یم»، در مصر قدیم به دریا و رودخانه میگفتند و چون داستان موسی و غرق فرعون و فرعونیان مربوط به مصر است، در قرآن همان لغت کهن به کار رفته است.

تفسیر:

متوجه باید بود که غفلت ورزیدن از آیات الهی، تاوان سنگینی را در بر دارد، طوریکه در آیة مبارکه آمده است: «فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ فِی اَلْیَمِّ»: سرانجام از آنان انتقام گرفتیم و چون پیمان شکنی نموده و به مخالفت امر پرداختند و در دریا غرق شان کردیم؛ مفسران مینویسند که: توجّه به انتقامگیری خداوند، زمینه‌ی تذکّر و ترك گناه است. «فَانْتَقَمْنا» خداوند متعال، هم ارحم الراحمین و بسیار مهربان است و هم انتقامگیرنده.

«بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَكانُوا عَنْها غافِلِينَ(136)»: به سبب تکذیبشان و از آیات و نشانه‌ها و از قبول معجزات روی گردانیدند و از طاعت غافل شدند. واقعاً هم سرنوشت انسان و ریشه‌ی ناگواری ها و بلا ها، در دست خود انسان است.

در این آیه مبارکه به مجازات نهایی پیمان شکنان اشاره میکند که این بار، از این گرداب هایل نجات نخواهند یافت و به سزای کردار فرعونانه‌ی خود خواهند رسید و از صحنه‌ی تاریخ حیات پاک میشوند و آن همه قصر ها و آن همه باغ ها و آن همه کشت و زرع ها از آنان گرفته شد.

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ﴿١٣٧﴾

و آن قوم مستضعف (بنی اسرائیل را در مشارق و مغارب سرزمینی که در آن برکت نهادیم (سر زمین شام) وارث خزانه و سلطنت گردانیدیم. و سخن نیک (وعده نیک) که پروردگار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تو به بنی اسرائیل داده بود به سبب اینکه صبر ورزیده بودند، به کمال رسید (تحقق یافت). و آنچه را که فرعون و قومش میساختند و آنچه از باغ ها را که بر پایه‌ها افراشته بودند، نابود کردیم.(۱۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَوْرَثْنَا»: وارث گردانیدیم، بخشیدیم، عطا کردیم.(«ارث»، به دارایی و مالی گفته میشود که انسان بدون کسب و کار و معامله‌ای به آن برسد، خواه از مردگان باشد یا از زندگان). «كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ»: تحقیر میشدند، ضعیف نگاه داشته میشدند. «مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا»: تمام سرزمین مصر وشام، پس از فراعنه و عمالقه، «بَارَكْنَا فِيهَا»: نعمتهای گوناگون وپربرکت درآن ایجاد کردیم و فراوان قرار دادیم. «تَمَّتْ»: تمام شد، تحقق یافت. «دَمَّرْنَا»: ویران کردیم. كَانُوا يَعْرِشُونَ: برافراشته بودند، بناها ساخته بودند و در تاکستانها داربستها فراهم آورده بودند. (فرقان)

تفسیر:

«وَ أَوْرَثْنَا اَلْقَوْمَ اَلَّذِينَ كانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشارِقَ اَلْأَرْضِ وَ مَغارِبَهَا»: و ما بنی اسرائیل را که مستضعف وبه ذلت کشیده شده بودند وارث برنواحی وسرزمین پر خیر و برکت مصر و شام ساختیم، و تمام مناطق و نواحی و مشرق و مغرب آن را به ملکیت آنها درآوردیم.

سرزمین‌هایی که در اختیار فرعونیان بود، آنچنان وسیع بود که در یک سر آن آفتاب طلوع میگرد و در بخش دیگران در غروب آفتاب قرار میگرفت. و همچنین دارای محصولات و برکات مادّی و معنوی بسیاری بود، زیرا محلّ بَعثَت أنبیای الهی و مدفن بسیاری از آنان بود.

در ضمن قابل تذکر است که: حمایت پروردگار باعظمت تنها وتنها از مستضعفان، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه یك سنّت دائمی است. زیرا در آیه مبارکه فرموده است «أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كانُوا يُسْتَضْعَفُونَ»: و نفرمود: که «اورثنا بنی‌اسرائیل».

«اَلَّتِي بارَكْنا فِيها» که درآن خیرات وکَثرَت محصول قرار داده بودیم. «وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ اَلْحُسْنى عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ» و وعدۀ خداوند متعال به بنی اسرائیل در نجاتشان وهلاک فرعون و لشکریانش و جانشینی در زمین تحقق یافت، یعنی: آن وعده به شکل کامل خود تحقق و استمرار یافت، که عبارت بود از: «وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ استُضعِفُواْ فِي الأَرضِ وَنَجعَلَهُم أَئِمَّة وَنَجعَلَهُمُ الوَرِثِينَ5»(سوره القصص: 5). «میخواهیم برکسانیکه در زمین به استضعاف کشیده شده‌اند، منت نهاده و ایشان را پیشوایان مردم گردانیم و ایشان را وارث زمین کنیم».

الله متعال بی‌کم وکاست به وعده هایش عمل میکند و هلاکت فرعونیان و به حکومت رسیدن بنی اسرائیل، از سخنان و وعده‌های بر حق پروردگار است.

طبری گفته است: کلمه‌ی «حسنی» عبارت است از آیه‌ی «وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى اَلَّذِينَ اُسْتُضْعِفُوا فِي اَلْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً...» (تفسیرطبری ۷۷/۱۳.).

«بِما صَبَرُوا» چون آنها در برابر مصیبت‌ها و مشکلات و در مقابل آزار واذیت صبر کردند. شرط پیروزی، صبر و مقاومت است. مستضعفان و ملّتی که صابر و مقاوم باشند، وارث زمین می شوند.

«وَ دَمَّرْنا ما كانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ ما كانُوا يَعْرِشُونَ(137)» و خدای تعالی فرعون

(c) ketabton.com: The Digital Library

وقومش را وهمچنان خانه‌ها وقصرها و مسکن‌های محکم و سنگر های شان را نابود کرد. و در نهایت خداوند متعال بناها و بوستان‌های غنی‌شان را از آنان گرفت.
به قولی: (یعرشون) به معنای «یبنون» است، یعنی: کاخ های استواری را که بنا می کردند، کاملاً ویران کردیم، واقعاً که تحوّلات اجتماعی و تاریخی، به دست خداوند متعال است.
قابل یادآوری است که تا این جا قصه وسخن از فرعون ظالم وستمگر فرعون و فرعونیان بود. از این پس، قصه‌ی بنی اسرائیل شروع میشود که مصر را ترک کردند و به بیابان سر نهادند و همچنین سخن از نعمت های فراوان الله متعال است که به آنان ارزانی فرمود؛ اما این قوم بازهم از فرمان موسی سرباز زدند و بیراهه رفتند.

خوانندگان گرامی !

در آیات متبرکه (138 الی 141) در بارة نعمت های بی دریغ الله متعال به بنی إسرائیل و سر پیچی آنان از فرمان حق، بحث بعمل آمده است.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴿١٣٨﴾

و بنی اسرائیل را از بحر (سالم) گذراندیم، تا اینکه در راه بر قومی آمدند که به عبادت بت‌های خویش مشغول بودند، گفتند: (بنی اسرائیل) ای موسی! برای ما هم معبودی مقرر کن همان طور که آنان را معبودانی هست، (موسی) گفت: یقیناً شما قوم نادان و جاهل هستید (و عظمت خدا را نمی دانید).(۱۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جَاوَزْنَا»: (جوز): گذراندیم، عبور دادیم. «جوز الطریق»: وسط راه. «جوز السماء»: وسط آسمان. «یَعْکُفُونَ»: به پرستش دل می بندند، به پرستش أهمیت میدهند.
«أصنام»: بُت اگر به صورت انسان از چوب یا طلا یا نقره باشد، آن را صنم گویند. جمعش، أصنام است و اگر از سنگ باشد. «وثن» و اوثان نام دارد. از کتاب «الاصنام»

تفسیر:

«وَجاوَزْنا بِبَنِی إِسْرائِیلَ اَلْبَحْرَ»: بنی اسرائیل را از بحر گذراندیم، یعنی بحر قلزم در خلیج سوئیس فعلی عبور دادیم. یعنی: به آنان قدرت و توان عبور از بحر را دادیم، آنگاه که موسی با عصایش به آن بحر زد و آب بحر از هم شکافته شد و ایشان از آن عبور کردند.
«فَأَتَوْا عَلی قَوْمٍ یَعْکُفُونَ عَلی أَصْنام لَهُمْ»: تا به قومی رسیدند که به پرستش بتهای خود، سرگرم بودند.
چنین روایت است که وقتی خدای متعال فرعون و قومش را نابود کرد، حضرت موسی علیه السلام در روز عاشورا آنان را از رود عبور داد و آنان به پاس این نعمت آن روز را روزه گرفتند. «فأتوا علی قوم» گذرشان بر مردمانی افتاد، «یعکفون علی أصنام لهم» به پرستش آن بتان پایبند بودند. ابن جریج میگوید: بتانشان مانند تمثال گاوها بود و برای اولین بار بود که مردم گاوها را می پرستیدند. همچنین گفته اندکه آنان گروهی از قوم «لخم» بودند و باز روایت کرده اند که آنان گروهی از مردم کنعان بودند که موسی علیه السلام فرمان داده بود که با آنان بجنگند. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن)
«قالُوا یا مُوسَی اِجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ»: خطاب به موسی علیه السلام گفتند: ای موسی!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماميخواهيم مانند اينها خدايانى براى پرستش داشته باشيم. با تأسف بايد گفت كه در بسيارى از اوقات انسان از مهمترين نعمت‌ها الهى غفلت ورزيده و نسبت به آنها ناسپاسى مي كند. و همين انسان به حدّى كج انديش مى شود كه از رهبران الهى نيز درخواست ناروا بعمل مى آورند. نبايد فراموش كنيم كه انسانها و ملّت ها، هر لحظه در معرض خطر إنحراف أند. و الگو پذيرى، تقليد و مدلبرداری، از خصلت‌هاى انسان است.

مفسر ومحدث مشهور جهان إسلام ابومحمد عبدالحق بن‌غالب بن عبدالرحمن بن غالب محاربى مشهور به ابن عطيه أُندلسى فرموده است: ظاهر اين است آنها چيزى را كه ديدند، به نظرشان نيكو و پسنديده آمد، و خواستند چنان چيزى در شريعت موسى باشد، و از جمله‌ى چيزهايى قرار گيرد كه وسيله‌ى تقرب به خدا است، وگرنه بعيد است آنها از موسى بخواهند برايشان خدايى قرار دهد كه به تنهايى پرستش بشود. (البحر ۳۷۸/۴).

«قالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (138)»: موسى گفت: شما واقعاً در لزوم توحيد أُلوهيت و رَبوبيت خدا و شريک نياوردن به او جاهل و نادانيد.

تقاضاى خداى محسوس (همچون بت) از پيامبر بزرگوارى همچون موسى، نشانه‌ى جهل عميق و ريشه‌دار است.

مفسر زمخشرى در اين مورد فرموده است: حضرت موسى بعد از اين‌كه دليل و معجزه‌ى بسيار بزرگ به آنها نشان داد اما آنها با اين وجود چنين تقاضايى از او داشتند از سخنان آنها در تعجب شد، از اين رو آنها را به جهل مطلق توصيف كرده است؛ چون نادانى بزرگتر از آنچه موسى از آنها ديد، قابل تصور نيست و ناپسندتر از آن وجود ندارد. (تفسير كشاف ۱۵۵/۲).

مفسر مولانا محمود الحسن ديوبندى در ذيل اين آية مباركه مى نويسد: حقيقت اينست كه چون بنى اسرائيل تامدّت دراز، زير سايه بت‌پرستان مصرى زندگى بسر ميبرند؛ هميشه به أعمال و رسوم شرك مايل بودند؛ چنانكه اين درخواست بيهوده و جاهلانه آنها هم تأثّرات أقليم مصر و صحبت بت‌پرستان آنجا راهويدا ميگرداند. مفسر تفسير كابلى مى‌افزايد: جاهل از عبادت معبودى كه غير محسوس باشد تسكين نمى يابد، و مي خواهد صورت پيش روى او موجود باشد؛ بنى اسرائيل قومى را ديده بودند كه مجسمه گاو را ميپرستيدند؛ آنها نيز در اين هوس افتادند؛ آخر گوساله طلائى ساخته، پرستش كردند.

در روايات آمده است: ياران رسول الله صلى الله عليه وسلم ديدند كه مشركان درختى به‌نام «ذات انواط» را به پرستش گرفته و سلاح خويش را بر آن مى‌آويزند پس به رسول الله صلى الله عليه وسلم گفتند: «براى ما نيز ذات انواطى قرار دهيد چنانكه آنها ذات انواطى دارند»! رسول الله صلى الله عليه وسلم برآشفتند و فرمودند: «نزديک است شما نيز همان سخنى را بگوييد كه قوم موسى به وى گفتند: براى ما خدايى قرار ده چنانكه آنان خدايانى دارند»!.

إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿۱۳۹﴾

بى گمان آنچه اينان در آن قرار دارند [و آن عقايد شرک آلود و دين بت پرستى است] نابود شده و فاسد است، و آنچه همواره انجام مى دهند، باطل و بيهوده است.(۱۳۹)

مُتَبَّر (تبر): نابود شده، از بين رفته و تباه گشته.

تفسير:

«إِنَّ هؤُلاءِ مُتَبَّرٌ ما هُمْ فِيهِ» آنچه اين بت پرستان، سرگرم آنند، نابود و رفتنى و كارشان تباه و بر باد است. يعنى آنچه بر آن قرار دارند، يعنى دين باطل و عبادت بت‌ها، تباه و

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریشه‌کن می شوند.
«وَباطِلٌ ما كانُوا يَعْمَلُونَ(139)» عملشان به کلی باطل و مضمحل است؛ زیرا آنها چیزی را پرستش کردند که شایسته‌ی پرستش نیست. هم انحراف‌های فکری از بین رفتنی است، هم انحراف های عملی. بلی، پایان باطل، نابودی است، احتیاط باید کرد که: ظاهرِ آن ما را فریب ندهد.

قَالَ أَغَيْرَ اللهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴿١٤٠﴾

(سپس موسی با یک دنیا شگفتی و تعجب) گفت: آیا غیر از الله معبودی برای شما بخواهم؟ در حالیکه او شما را بر جهانیان (مردم زمان تان) فضیلت داده است.(۱۴۰)

أبغی: درخواست کنم، بطلبم.
موسی گفت: آیا شکر و حق شناسی انعامات عظیمه الله متعال این است که غیر الله را پرستش و به الله متعال بغاوت کنند؟ آیا غیر از الله، معبودی برایتان بجویم، در صورتی که او، شما را [از جهت فراوانی نعمت] بر تمام مردم [زمان خودتان] برتری داده است؟
طبری گفته است: یعنی شما را بر جهانیان معاصر خودتان برتری داده است. (طبری ۸۴/۱۳.).
مفسر عمر بن محمد نسفی سمرقندی، به مناسبت این آیه چنین روایت کرده است: «یهودی‌ای به حضرت علی(رض) گفت: شمابعد از درگذشت پیامبرتان قبل ازآنکه حتی آب وی (یعنی: آب غسل وی، یا آبی که بر قبرش پاشیدید.) خشک شود با هم اختلاف کردید! علی(رض) در جواب وی فرمود: شما هنوز آب پاهایتان (بعد از خروج از بحر) خشک نشده بود که به موسی علیه السلام گفتید: بتی را برای ما خدا قرارده!.

وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴿١٤١﴾

و یادآور شوید هنگامی را که شما را از پیروان فرعون نجات دادیم که شما را سخت عذاب میکردند؛پسران تان راقتل میکردند وزنان تان رازنده میگذاشتند، و در این برای شما از طرف پروردگارتان آزمایش بزرگ بود. (۱۴۱)

تفسیر:
«وَإِذْ أَنْجَيْناكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ اَلْعَذابِ» ای بنی اسرائیل! (بدانید که) شما را از ظلم وستم فرعونیان رهایی بخشیدیم که شما را سخت آزار و شکنجه میکردند، شما را استثمار میکردند، باید گفت: با درنظرداشت اینکه نجات دهنده‌ی واقعی الله متعال است، گرچه نجات از طریق رهبری موسی علیه السلام انجام گرفته باشد.
«يُقَتِّلُونَ أَبْناءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ» پسرانتان را میکشتند و دخترانتان را برای خدمتکاری زنده می گذاشتند.
واقعاً هم زنده نگاهداشتن مادرانی که پسرانشان را در برابر چشمشان کشته‌اند، بدترین عذاب است.
«وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ(141)» این رویداد، برای شما آزمونی بزرگ از سوی پروردگارتان بود. آیا او را سپاسگزار نیستید؟
باید گفت که در بسیاری از حالات حوادث تلخ و ناگوار، وسیله آزمایش الهی‌اند. سختی‌ها و مشکلات را هر چند بزرگ باشند، در مسیر تربیت انسان و آزمایشی الهی بدانیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان گرامی!

در آیات (142 الی 145) در باره مناجات موسی علیه السلام، سخن گفتن او با الله، درخواست رؤیت الله، نزول تورات، بحث بعمل آمده است.

وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ﴿١٤٢﴾

وما به موسي سي شب وعده گذاشتيم و آن را با ده شب ديگر تكميل كرديم، تاوقت مقرر پروردگارش چهل شب كامل شد. و (در وقت رفتن به كوه طور) موسى به برادرش هارون گفت: در ميان قوم من جانشين (نائب) من باش و در اصلاح (شان) بكوش و از راه مفسدان پيروى مكن. (۱۴۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَاعَدْنَا»: وعده گذاشتیم، وعده دادیم. «میقات»: زمان معین. «اخْلُفْنِي»: جانشین من شو، وقتی موسی به کوه طور رفت، هارون را به جای خود نشاند.

تفسیر:

«وَواعَدْنا مُوسى ثَلاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْناها بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» و ما موسی علیه السلام را پیش از آنکه با او سخن بگوئیم سی شب موعد دادیم تا در این شب‌ها عبادت کند و بر این سی شب، ده شب دیگر افزودیم که به این ترتیب چهل شب شد.

باید گفت که بدون مقدمه و بدون خود سازی، بر پیامبران کتاب آسمانی نازل نمیشود، بلکه لیاقت به همراه عبادت و مناجات‌های شبانه و عارفانه لازم است.

مفسر زمخشری در تفسیر خویش مینویسد: روایت شده است که حضرت موسی علیه السلام درمصر به بنی اسرائیل وعده دادکه چنانچه الله متعال دشمن آنها را نابود کند، او کتابی خواهد آورد که در آن توضیح داده شده است، چه چیزی را انجام دهند و چه چیزی را ترک نمایند؟ وقتی فرعون از جانب خدا نابود شد، حضرت موسی کتاب را از خدایش درخواست کرد، الله به او دستور داد سی روز ماه ذی القعده را روزه بگیرد و وقتی سی روز به سر آمد، از بوی دهانش متنفر گشت و مسواک کرد، خدا بر او وحی نازل کرد: مگر نمی‌دانی بوی دهان روزه‌دار، در نزد من از بوی مشک خوشتر است؟ از این جهت دستور داد ده روز دیگر از ذی الحجة به آن بیفزاید.(کشاف ۱۵۱/۲.).

«وَقالَ مُوسى لِأَخِيهِ هارُونَ اُخْلُفْنِي فِي قَوْمِي» موسی علیهم السلام برادرش هارون علیهم السلام را وصیت کرد تا در مدتی که او جهت سخن با الله متعال می رود، خلیفه و جانشینی اش در میان بنی اسرائیل باشد «وَأَصْلِحْ وَلا تَتَّبِعْ سَبِيلَ اَلْمُفْسِدِينَ (142)»

در می یابیم که؛ جامعه نیاز به رهبری اصلاحگر دارد، «أَصْلِحْ» رهبری که هرگز تسلیم نظرات و توطئه‌های مفسدان نشود، و به اقامۀ امور آن‌ها براساس عدالت، نرمی و اصلاح بپردازد و در انجام گناهان با آنها همراهی ننموده و ارتکاب ظلم و ستم کمک شان نکند و یا در برابر منکرشان سکوت ننماید. اصلاح جامعه، با عوامل فاسد و پیروی از مفسدان، امکان پذیر نیست.

مفسر تفسیر کابلی در تفسیر این آیه مبارکه می نویسد: چون بنی اسرائیل از هر نوع پریشانی مطمئن شدند؛ از موسی علیهم السلام درخواست نمودند که اکنون برای ما شریعتی آسمانی بیار تا به إطمینان خاطر به آن عمل کنیم.

موسی علیه السلام درخواست شانرا به بارگاه الهی تقدیم کرد. خدای تعالی با وی وعده فرمود که اقلاً سی روز، و اکثراً چهل روز، مسلسل به روزه بگذار، و در کوه طور معتکف

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو؛ تورات به تو عطا ميشود. از مقرّر كردن دو مدّت (كم و بيش) شايد اين مطلب بود كه اگر در اثناى رياضت به اعتبار انجام دادن وظايف عبوديّت و آداب تَقَرُّب هيچ نوع تقصير از وى سر نزند، مدّت اقلّ يعنى، سى روز كفايت مي كند؛ ورنه، بايد اكثر الاجلين يعنى، چهل روز، را تكميل كند؛ و يا: شروع اين سى روز به‌طور ميعاد ضرورى خواهد بود، و إكمال آن چهل روز از حيث اختيارى و استحبابى به‌طور تكميل و تتميم اصل ميعاد مقرّر شده باشد؛ چنانكه شعيب عليه السّلام هنگامى كه دختر خود را به موسى عليه السّلام داد، گفت: «عَلى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمانِيَ حِجَج فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِكَ؛ وَما أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ» (القصص، 27)؛ و بعضى مصنّفين عصر ما گفته‌اند و چنانكه در سوره بقره مذكور است، اصل ميعاد چهل روز بود، و در اينجا هم در «فَتَمَّ مِيقاتُ رَبِّهِ» اشاره شده است. اين يك پيرايه بيان آن چهل روز است كه ما سى روز وعده كرده بوديم كه تتمّه آن ده روز ديگر بود، تا اشاره شود كه يك ماه كامل (ذيقعده) را تكميل، و از ماه دوّم (ذى الحجّه) ده روز ديگر افزوده شد. بدين وسيله، از اوّل ذى القعده شروع شده به ده ذى الحجّه يك چلّه پوره گرديد؛ چنانكه از أكثر سلف منقول است؛ و الله أعلم.

در موضح الفرقان آمده است كه حقّ تعالى به موسى عليه السّلام وعده داد كه سى روز در كوه خلوت گزين؛ تورات را به قوم تو ميفرستم. درين أثنا روزى موسى عليه السّلام مسواك كرد؛ چون فرشتگان بوى دهن وى را خوش داشتند، و از مسواك زائل شد؛ به تلافى آن ده شب ديگر افزود، و مدّت را تكميل نمود.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ﴿١٤٣﴾

و هنگامي كه موسي به ميعادگاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت، (موسى) گفت: اى پروردگارم! خودت را به من نشان ده تا تو را ببينم. (الله) فرمود: (در دنيا) مرا هرگز نمى‌توان ديد (توان ديدن مرا نارى). بلكه به كوه نگاه كن، اگر درجايش برقرار ماند تو هم مرا خواهى ديد. وقتى پروردگارش به كوه تجلى كرد، آن كوه ريز ريز شد و موسى بيهوش به زمين افتيد، باز وقتى به هوش آمد، گفت: پاكى تراست (اى الله)، به دربار تو توبه كردم و من اولين مؤمنان هستم.(١۴٣)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَرِنِي»: به من نشان بده. مفعول دوم آن (ذاتَكَ) يا (نَفْسَكَ) محذوف است. «لَن تَرَانِي»: مراد اين است كه مرا در اين جهان نمى بينى، و يا اين كه هرگز مرا نمى بينى (تفسير المنار، جلد 9، صفحه 149 - 178). «تَجَلَّيا»: جلوه‌گر شد. تجلى نمود. برخى گفته‌اند: مراد ظهور ذات بارى است و كيفيت آن بر ما مجهول است. بعضى هم گفته‌اند: مراد جلوه پرتوى از قدرت الهى است. «دَكّاً»: درهم كوبيده. با زمين يكسان شده (كهف / 98). پاره پاره شده، با زمين يكسان شده. دكا در معناى اسم مفعول: «مد كوك»، آمده است. «خَرَّ»: بر زمين افتاد، فروافتاد. «صعقا»: مصعوقا، بيهوش افتاده، نقش زمين شده. أَفَاقَ: به خود آمد، به هوش آمد. «اَوّلُ الْمُؤْمِنِينَ»: مراد نخستينِ مؤمنان در روزگار خودش است. يا نخستينِ مؤمنان به مسأله عدم رؤيت خدا در اين سرا است. (تفسير نور: «ترجمۀ معانى قرآن»)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«وَلَمّا جاءَ مُوسی لِمِیقاتِنا وَکَلَّمَهُ رَبُّهُ» وقتی موسی علیه السلام به وعده‌گاه آمد و به مناجات با پروردگارش پرداخت خداوند متعال بدون واسطه با او سخن گفت، «قالَ رَبِّ أَرِنِی أَنْظُرْ إِلَیْکَ» موسی در پیشگاه حق گفت: پروردگارا! ذات مبارکت را به من نشان بده که آن را تماشا کنم.

مفسر قرطبی فرموده است: بعد از اینکه کلام پروردگارش را شنید، اشتیاق دیدارش را پیدا کرد. (تفسیر قرطبی ۲۷۸/۸).

همچنان قتاده فرموده است: «چون موسی کلام الهی را شنید، به دیدن وی نیز طمع بست و مشتاق دیدارش گردید».

«قالَ لَنْ تَرانِی وَلکِنِ اُنْظُرْ إِلَی اَلْجَبَلِ فَإِنِ اِسْتَقَرَّ مَکانَهُ فَسَوْفَ تَرانِی»: خدا در جوابش گفت: در این دنیا نمیتوانی مرا ببینی چون ساختار و جودی انسان توانا و تاب آن را ندارد، اما خود را به چیزی قوی‌تر از تو یعنی کوه متجلی مینمایم، اگر کوه در جای خود تاب آورد و نلرزید، تو هم مرا خواهی دید، یعنی تاب دیدن مرا می آوری، و گرنه توانش را نداری.

«فَلَمّا تَجَلّی رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَکًّا وَخَرَّ مُوسی صَعِقاً»: پس چون به اندازه‌ی سرانگشت نور خداوند به کوه تجلی کرد، کوه ازجایش برکند و متلاشی شد.

یعنی: تجلی ذات حق، آن کوه را پخش ومتلاشی کرد، چندان که کوه در هم فروریخت و به‌زمین همواری تبدیل شد. موسی علیه السلام چون این صحنه هولناک را دید بی‌هوش افتاد به قولی: آن کوه؛ کوه طور بود. در حدیث شریف مرفوع از حضرت انس(رض) آمده است: «کوه در زمین فرو رفت».

صعقا: مأخوذ از صاعقه است، یعنی: از هوش رفت و بر زمین فروافتاد.

حضرت ابن عباس(رض) گفته است: جز به اندازه‌ی نوک انگشت خنصر نور خدا متجلی نشد که کوه به صورت توده‌ای ازخاک درآمد، و موسی بی‌هوش بر زمین افتاد. در حدیث آمده است: کوه فرو رفت.(طبری ۹۷/۱۳.).

«فَلَمّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَکَ تُبْتُ إِلَیْکَ وَأَنَا أَوَّلُ اَلْمُؤْمِنِینَ(143)»: و زمانی که به هوش آمد گفت: پروردگارا تو پاک و منزهی از اینکه در دنیا دیده شوی و من اولین کس از میان قوم خود هستم که به این امر باور دارم که تو ای الله متعال پروردگار عالمیان و خدای اولین و آخرینی.

در حدیث شریف آمده‌است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «حجاب پروردگار نور است، اگر آن را بردارد، انوار روی وی، تمام آنچه را که در منظرش از مخلوقاتش قرار می گیرند، می سوزاند».

در تفسیر کابلی آمده است که: در دنیا، وجود فانی و قوای جسمانی هیچ مخلوقی، دیدار آفریدگار ذو الجلال والاکرام لم یزل ولا یزال را تحمّل کرده نمیتواند. ازین ثابت گردید که در دنیا برای همه کس، پیش از موت، حصول شرف دیدار خداوندی شرعاً ممتنع است، اگرچه عقلاً ممکن باشد؛ زیرا، اگر امکان عقلی هم پذیرفته نشود، چه امکان داشت که پیغمبری جلیل القدر مانند موسی علیه السّلام درخواستی میکرد که عقلاً محال بود؟! مذهب اهل سنّت و جماعت این است که رؤیت باری تعالی در دنیا عقلاً ممکن، امّا، شرعاً ممتنع الوقوع است؛ و در آخرت، وقوع آن از نصوص قطعیّه ثابت است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در تفسیر منیر چنین آمده است: «لن ترانی» بر جواز رؤیت خدای متعال دلالت میکند؛ که اگر لقایش محال میبود، میفرمود: «لا اری»: دیده نمی شوم، دیگر اینکه: به موسی میگوید: کوه را بنگر، پس لقا و دیدار خود را بر امری جایز -که استقرار کوه است-منوط کرده، پس منوط و وابسته کردن هر چیز بر امری جایزالوجود، جایز است و موسی علیه السلام نیز از دیدار و رؤیت سؤال کرده که جایز است، حال اگر این دیدار الله ممنوع باشد، حضرت موسی از آن سؤال نمیکرد، در صورتی که به صراحت درخواست ملاقات کرده است. پس دیدار پروردگار، جایز و رو است. [منیر، ج ۹، ص ۸۸ و ۸۹].

یادداشت:

بناءً به مذهب تمام أهل سنت مؤمنان در روز آخرت الله را می بینند، اما معتزله این امر را انکار کرده و به آیه‌ی «لَنْ تَرانِی» استدلال کرده‌اند، ولی در این آیه برای آنان سند و دست آویزی موجود نیست، بلکه برای اهل سنت و جماعت دلیل است برامکان رؤیت؛ چون اگر محال میبود حضرت موسی آن را تقاضا نمیکرد؛ چون پیامبران علیهم السّلام مي دانند چه امری در باره‌ی خدا جایز است و چه امری محال، و اگر رؤیت محال می بود، خدا جواب آن را با لحن تند می داد که در جواب نوح گفته است: «فَلا تَسْئَلْنِ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّی أَعِظُکَ أَنْ تَکُونَ مِنَ اَلْجاهِلِینَ»: پس اینکه دیدن خدا منع شده است مربوط به دنیا است؛ زیرا ساختمان و بنیه‌ی انسان ضعیف است و تاب آن را ندارد.

مفسر مجاهد گفته است: خدا به حضرت موسی گفت: مرا نمی بینی؛ چون تاب آن را نداری، اما برای آن کوه که از تو قوی‌تر و پرتوان‌تر است متجلی میشوم. در صورتی که در جای خود بماند و بتواند هیبت مرا تحمل کند، تو میتوانی مرا تحمل کنی و نیز میتوانی مرا ببینی، و اگر کوه تاب نیاورد، تو به طریق اولی تاب آن را نداری. بدین ترتیب کوه را برای حضرت موسی مثال آورد و رؤیت را به طور کلی محال قرار نداده است. در قرآن عظیم الشأن به صراحت آمده است که مؤمنان در قیامت خدا را می بینند:

«وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ» و جز افراد مبتدع، احدی آن را انکار نمیکند. (بنقل از تفسیر صفوة التفاسیر شیخ صابونی).

قَالَ یَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴿۱۴۴﴾

(الله) فرمود: ای موسی، البته من تو را به (رسانیدن) پیام ها و کلام (کتاب) خویش برمردم برگزیده‌ام، پس چیزی را که من به تو داده ام از وحی و کتاب بگیر و از شکرگزاران باش.(۱۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اصْطَفَیْتُکَ» (صفو): تو را برگزیدم.

تفسیر:

«قالَ یا مُوسی إِنِّی اِصْطَفَیْتُکَ عَلَی اَلنّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِکَلامِی»: خداوند متعال گفت: ای موسی! من تو را بر سائر مردم با رسالت و پیامبری برگزیدم و با تو بدون واسطه سخن گفتم. «فَخُذْ ما آتَیْتُکَ»: شرف پیامبری و حکمت را که به تو عطا کردم، بگیر.

«وَکُنْ مِنَ اَلشّاکِرِینَ(144)» و تو این نعمت ها را توأم با شکر بپذیر و غیر از اینها طالب امور دیگری که طلب آن نیکو نیست مباش، اموری مانند رؤیت خدا، که تو نعمت های بزرگ و دست های سخاوتمند داری.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر ابو سعود در تفسیر خویش می نویسد: این آیه برای تسلی خاطر حضرت موسی علیه السّلام نازل شده است که درخواست دیدن ذات الله از او پذیرفته نشد، گویا طوری گفته شده است: اگر تو را از رؤیت و دیدن منع کرده‌ام، نعمت های بزرگ و با اهمیت به شما داده‌ام که به هیچکس عطا نشده است.

بنابر این آن را غنیمت بدان، وهمیشه آن را سپاسگزار باش.(ابو سعود ۱۹۵/۲).

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ﴿١٤٥﴾

و در لوحه های تورات برای او (موسی) از هر چیزی نوشتیم تا عبرت و یادآوری، و تفصیل هرچیزی (در شرع موسوی) باشد، برای موسی نوشتیم، پس (به موسی گفتیم:) آن را با قدرت و عزم قوی بگیر، و به قومت دستور بده تا نیکوترین آنرا اختیار کنند (که سبب هدایت انسان و رحمت است)، به زودی سرزمین گناهکاران را [که در دنیا ویرانی قصر ها و خانه های آنان، و در آخرت دوزخ است] به شما نشان خواهم داد.(۱۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الالواح»: صفحه های نوشته شده. «موعظه»: پند واندرز. «ساوریکم»: به شما نشان خواهم.

تفسیر:

«وَكَتَبْنا لَهُ فِي اَلْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»: وما برای موسی علیه السلام در لوحه‌های تورات همه چیز اعم از ترغیب، ترهیب و احکام حلال و حرام را به تفصیل نوشتیم، قبل از همه باید گفت که: تورات، به صورت نوشته نازل شده است.

مراد از «ألواح»، همان سنگ نبشته‌های تورات است که در آیه‌ی قبل به آن اشاره شد.

مفسر تفسیر کشاف در تفسیر خویش در مورد تعداد ألواح و صفات آن مینویسد: تعداد آن ده تا بود. برخی هم آنرا هفت لوح و دو لوح نیز یاد کرده أند وجنس آن از زمرد بود که جبرئیل(ع) آن را آورد. برخی هم آن را از زبرجد سبز و یاقوت شرخ دانسته اند. چنین گفته اند که خدای متعال به موسی(ع) فرمان دادکه آنرا ازسنگی سخت‌که برای آن بزرگوار نرم گردانیده بود، جدا کند و موسی با دستان خود آنرا برکند و با انگشتانش چند پاره کرد. از حسن بصری روایت کرده اند که جنس آن از چوب بود که از آسمان نازل شد و تورات نیز در آن بود و طول آن نیز ده ذرع بود.

عبارت «من کل شیء» مفعول کتبنا و محلا منصوب، و «موعظة و تفصیلا» بدل از آن و معنای عبارت چنین است: برای او هر آن چیزی را که بنی اسرائیل، از قبیل پند و تفصیل احکام به آن نیازمند بودند، در آن نوشتم. و برخی مفسران گفته اند: تورات در حالی نازل شد که بر هفتاد پوست شتر آن را نوشته بودند که هر بخش آنرا میشد در یک سال خواند و تنها چهار نفر آن را خوانده اند که عبارت بودند از: موسی، یوشع، عزیر و عیسی علیهم السلام.

از مقاتل روایت کرده اند که برآن ألواح نوشته شده بود: «من خدای بخشاینده و مهربان هستم، چیزی را با من شریک نیاورید و راهزنی نکنید و به دروغ به نام من قسم نخورید و هرکس که به دروغ، به نام من قسم یاد کند، او را پاک نمی دارم. کسی را نکشید، زنا نکنید و از فرمان پدر و مادر سر نپیچید.»

«مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ»: تا به وسیله‌ی آن پند بگیرند و از ارتکاب اعمال زشت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنار گیرند. و تفصیل تمام تکالیف شرعی را در آن آورده‌ایم.
«فَخُذْها بِقُوَّة»: و به او گفتیم: پس تو ای موسی این احکام را با جدیت و تصمیم قاطع و تلاش وکوشش محکم وجدی بگیر و تلاش کن همچنان که تمامی پیامبران اولو العزم در کار خود جدّی بودند.
وبه آنچه درآنهاست، عمل کن.ازفحوای آیۀ مبارکه درمی‌یابیم که دریافت وحی، نیاز به قوّت، اراده وجدّیت دارد، «وَ أْمُرْ قَوْمَکَ یَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها» به بنی اسرائیل دستور بده که در انتخاب بهترین گزینه کوشا باشند، ازقبیل عمل کردن به «عزایم» نه«رخصت‌ها»، پس عفو ازقصاص بهتر است. وشکیبایی از آرزوی پیروزی بهتر است؛ چون خدا فرموده است: «و لمن صبر و غفر إن ذلک من عزم الأمور».
ومهلت دادن به کسی که در تنگنا قرار گرفته در عوض تعجیل در مؤاخذۀ او.
حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: به موسی فرمان داده است قومش را وادار کند که مؤکدترین امر را انتخاب کنند.(طبری ۱۱۰/۱۳).
«بِأَحْسَنِها»: یعنی در میان چند راه و برنامه، باید بهترین روش را انتخاب و با بهترین توان انجام داد.
مفسر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: کلمه «أحسنها» تنبیه به این است که چیزی بدون(احسن) در آن نیست؛ و یا مطلب این است که اگرچه جمیع احکام بیان شده فی حدّ ذاتها «حسن» اند؛ مگر بعضی از بعضی «احسن» میباشد. مثلاً، از ظالم انتقام گرفتن جایز و حسن است؛ لیکن صبر وعفو نمودن «عزیمت واحسن» میباشد. گویا، برای آماده گردانیدن بنی اسرائیل بود که در اکتساب عزایم و مندوبات سعی بلیغ کنند؛ و به الله متعال اطاعت کامل نمایند. اگر نافرمانی کردند، به سکونت گاه مردم نافرمان افگنده میشوند؛ یعنی، در آخرت به دوزخ، و در دنیا به تباهی و رسوائی (ابن کثیر و بغوی). و بعضی گویند: دار فاسقان شام یا مصر است که ملك عمالقه یا فرعونیان نافرمان بود. در این صورت، این آیت برای بنی اسرائیل بشارت است که اگر کما حقّه فرمان برند؛ ممالك مردم نافرمان به اوشان داده خواهد شد؛ و الراجح هو الاوّل کما رجّحه ابن کثیر.
«سَأُرِیکُمْ دارَ اَلْفاسِقِینَ(145)»: به زودی من محل کشمکش ستمگران و دیار کفار را از قبیل فرعون وپیروانش وعمالقه ظاهر خواهم ساخت تا شما از آنچه مینگرید عبرت بگیرید. و مانند آنان نشوید. به درستی که مشاهدۀی آن دیار مخروبه و خالی از سکنه موجب آن میگردد که انسان درس عبرت بگیرد و از زشتی‌ها و نافرمانی‌ها دست بردارد. و نباید فراموش کنید که: مخالفت با قانون آسمانی، فسق است و مجازات دارد.
دراین آیات متبرکه هم چگونگی نزول تورات را-که دستور زندگانی و تبیان شریعت و احکام آنان بود - بر موسی یادآور می شوند. طوریکه موسی به بنی اسرائیل در مصر وعده داد که اگر خداوند دشمنانشان را نابود کند، از سوی او کتابی برایشان خواهد آورد. وقتی فرعون از پای در آمد و غرق شد، موسی از پروردگار برای هدایت قومش، کتاب خواست. او نیز تورات را فرو فرستاد.

خوانندگان گرامی!

در آیات (146 الی 147) در بارۀ علل أصلی کفر، مجازات و تکبر ورزیدن، بحث بعمل آمده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴿١٤٦﴾

به زودی کسانی را که به ناحق در زمین تکبر میکنند، از[فهم] آیات خویش رویگردان میسازم، و اگر هر (معجزه و) نشانه ای را ببینند ایمان نمی‌آورند و اگر راه هدایت را ببینند آنرا راه خود قرار نمیدهند و اگر راه گمراهی را ببینند آنرا راه و روش خود قرار میدهند. این [باز داشتن از فهم آیاتم] به سبب آن است که آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل و بی خبر بودند.(۱۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَأَصْرِفُ»: منصرف خواهم ساخت، رویگردان خواهم ساخت، راه آنان را تغییر خواهم داد. «بِغَيْرِ الْحَقِّ»: به ناحق. ذکر این قید برای تأکید است؛ زیرا که تکبّر بردیگران وخویشتن برتر گرفتن از پذیرش فرمان یزدان، همیشه نادرست است (بقره آیه 61). «الرُّشْدِ»: هدایت. عکس گمراهی (بقره آیه 256، جنّ آیه 2). «الْغَيِّ»: گمراهی. «ذلِكَ»: یکایک این إنحرافات و اُمور ناپسند، از إیشان سر می زند به سببِ. تفسیر نور: «ترجمهٔ معانی قرآن».

تفسیر:

«سَأَصْرِفُ عَنْ آياتِيَ اَلَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي اَلْأَرْضِ بِغَيْرِ اَلْحَقِّ»: من حتماً کسانی را از درک وفهم آیاتم بازخواهم داشت که در زمین - به ناحق - تکبر می‌ورزند و به عنوان سزای تکبرشان بر قلوبشان پرده بر میکشیم. بناءً متکبّران، باید بدانند که از هدایت و ایمان به آیات الهی محروم می شوند. واضح است که خداوند متعال، بی جهت لطف خود را ازکسی بر نمیگرداند، بلکه این نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است.

مفسر زمخشری در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: مخاطبان را از عاقبت و مجازات اعراض از آیات خدا برحذر می دارد تا مانند آنها نشوند و راه آنانرا پیش نگیرند. (تفسیر کشاف ۱۵۹/۲).

با تمام صراحت باید گفت که: تکبّر، هرگز برای موجود ضعیف و محتاجی همچون انسان، زیبنده نیست.

«وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لايُؤْمِنُوا بِها وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ اَلرُّشْدِ لايَتَّخِذُوهُ سَبِيلاً»: بگونه‌ای که هر آیه ونشانه‌ای را مشاهده کنند و هر دلیلی بر عظمت و قدرت و حکمت خدای تعالی بنگرند تصدیق نخواهندکرد، همانگونه که گفته است: «فَهَدَيْناهُمْ فَاسْتَحَبُّوا اَلْعَمى عَلَى اَلْهُدى ذلک بأنهم كذبوا بآياتنا» این انحراف از هدایت و شرع خدا ناشی از تکذیب آنان به آیات خدا می باشد.

«وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ اَلغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلاً ذلِکَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا» و در مقابل، هرگاه راه سرکشی و گمراهگری را ملاحظه کنند آنرا برای خود راه میگیرند، اینها همه روی این علت است که از آنها فهم حقایق نظر به تکذیب آیات و اعراض از معجزات و غفلت، در حجاب قرار داده شده است.

«وَكانُوا عَنْها غافِلِينَ(146)» و از آیات و دلایلی که مایه‌ی سعادت آنها بود غافل شدند، به طوری که در آنها نیندیشیده و عبرت نگرفتند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعنی به‌غفلت عناد واعراض، نه غفلت سهو وجهل. یعنی: حق تعالی دل‌هایشان را بدان جهت از ایمان و تصدیق به رسالت برگردانید که آنها به انگیزه استکبار و گردنکشی، بر تکذیب و رویگردانی از حق اصرار ورزیدند، به رغم آن که معجزات بسیاری را هم دیدند. استمرار غفلت و تکذیب آیات الهی، موجب تکبّر و انحراف در دیدگاه و انتخاب است.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿١٤٧﴾

وکسانی که آیات ما و دیدار روز آخرت را تکذیب کردند، اعمالشان تباه و بی اثر شد. آیا جز در برابر کارهایی که می‌کردند، سزا داده میشوند؟!(۱۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِقَاءِ»: دیدار، ملاقات، رویارویی. «حَبِطَتْ»: تباه گشت، هدر رفت، سوخت. «أَعْمَالُهُمْ»: کردارشان.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: وکسانی که آیاتی را که پیامبران بر آن فرستاده شده‌اند وروز آخرت راتکذیب وإنکار کنند، «وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ»: و لقا و حضور در محضر الله متعال را در روز آخرت تکذیب کرده؛ یعنی به زنده شدن بعد از مرگ ایمان ندارند، «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»: به همین سبب اعمال خیری که در دنیا انجام داده‌اند از قبیل احسان و صله‌ی رحم و صدقه و امثال آنها باطل شده است و به سبب عدم ایمان، ثواب آنها رفته است.

«هَلْ يُجْزَوْنَ إِلاّ ما كانُوا يَعْمَلُونَ(147)»: **آیا جز در برابر کار و کردارشان جزا می یابند؟** یعنی: خداوند به هیچ وجه بر آنها ظلم نکرده و بر مجازاتکه سزاوار آن بوده‌اند، نیفزوده است.

حبط عمل، بر خلاف عدل الهی نیست، بلکه امری قهری و تکوینی و نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است. کفر و تکذیب، سبب حبط اعمال گذشته است.

وآنچه بدتر از گناه است، اصرار بر آن است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (148 الی 149) در باره قصه‌ی گوساله‌ی سامری بحث بعمل آمده است.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ﴿١٤٨﴾

و قوم موسی بعداز او(رفتن اوبه کوه طور) از زیورات خود گوساله‌ای ساختند، جسد بیروحي بود که آواز گاو داشت (و آن را به عبادت) گرفتند. آیا نمی‌دیدند که آن پیکر (گوساله) با آنان سخن نمیگوید و آنان را به راهی رهنمایی نمیکند؟ بازهم آن را معبود قرار دادند؟ و واقعاً که ظالم بودند.(۱۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حُلِّيِهِمْ»: زیور آلات خود. زینت آلات خویش. «عِجْلاً»: گوساله‌ای. «جَسَداً»: مجسمه پیکره‌ای. تندیس. «خُوَارٌ»: صدای گاو. «إِتَّخَذُوهُ»: آن را معبود خود کردند. در باره گوساله سامری مراجعه شود به: (سوره بقره آیات 51 و 54 و 92 و 93، سوره نساء آیه 153، طه آیات 85 - 91).

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«وَاِتَّخَذَ قَوْمُ مُوسی مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوارٌ» با تاسف باید گفت: گاهی انسان به چیزی که واقعیّتی ندارد، ارزش میدهد و تا حدّ پرستش آن چیز پیش می‌رود. ملاحظه میشود که: دشمن برای انحراف مردم، از هنر و تمایلات نفسانی چگونه استفاده می‌کند.

قوم موسی، پس از رفتن او [به کوه طور] از زیورات شان، یعنی: از زیورهایی که در شب گریز خود، از مصریان به عاریت گرفته بودند، تندیسی به شکل گوساله ای ساختند که صدای گاو داشت.

به یادداشته باشید که: درانحراف انسان، زرق وبرق و سر و صدا نقش عمده‌ای دارد. بنابر این انسان نباید در پی هر صدا و هر زرق و برق و زیبایی رفت و یا به اصطلاح از آن متابعت بعمل آورد.

مفسر حافظ ابن کثیر فرموده است: خدا در باره‌ی گمراه شدگان بنی اسرائیل و گوساله‌ای که سامری آن را از زیور آلات ساخت، خبر میدهد.

سامری گوساله‌ای بدون روح برای آنان بساخت، و با وارد کردن باد در آن، آنان را فریب داد که صدایی مانند صدای گاو از آن شنیده می شد «معنی مِنْ بَعْدِهِ» یعنی بعد از اینکه موسی برای مناجات با خدایش به کوه طور رفت. (مختصر ابن کثیر ۵۱/۶.)

روایت شده‌است که موسی علیه السلام با قوم خود وعده گذاشت که به مدت سی شب به طور برود وپس ازآن، ازمیعادگاه برگردد. اما چون مأمور شد که ده شب دیگر را بر آن مدت بیفزاید، نتوانست سر قرار معین به‌میان قومش بازگردد. در این هنگام «سامری» که بنی‌اسرائیل از وی حرف‌شنوی داشتند، به آنان گفت: با شما زیوراتی از کسان فرعون است که آنها را به عاریت گرفته بودید تا خود را در مراسم عید بپوشید و اکنون که خداوند کسان او را غرق کرده، آن زیورات را نزد من آورید. بنی‌اسرائیل از وی اطاعت کرده زیورات رابه وی سپردند و او ازآنها تمثال گوساله‌ای ساخت، سپس مشتی از خاکی را که از نقش سم اسب جبرئیل علیه السلام برگرفته بود، در آن افگند و در نتیجه، آن تمثال آواز گاو برداشت.

«أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لا يُكَلِّمُهُمْ وَلا يَهْدِيهِمْ سَبِيلاً»: آیا ندیدند که آن گوساله با آنان هیچ سخن نمیگوید، چه رسد به این‌که قادر به جلب منفعت یا دفع مضرتی از آنان باشد.

معبود انسان باید هادی انسان باشد، در حالیکه این گوساله هیچ راهی را بدان رهنمایی کرده نمیتواند. یعنی: آیا ندیدند که آنان را به هیچ راه خیر حسی یا معنوی‌ای دلالت و راهنمایی نمیکند؟ پس چگونه او را برکسی ترجیح میدهند که اگر تمام ابحار مرکب گردند تا کلماتش را بنویسند، قبل از آنکه کلمات وی به پایان آید، آب ابحار تمام میشود و هم اوست که خلق را به سوی حق هدایت کرده‌است؟

«اتَّخَذُوهُ وَكَانُواْ ظَالِمِينَ(148)» آنها آن را برای خود به عنوان الله برگزیدند و به این ترتیب با شرک، برخویشتن ظلم وستم روا داشتند. چون اشیاء را در غیر محل خود قرار دادند.

دریک کلمه باید گفت که: شرك، ظلم است و شخصیکه بدون دلیل وتنها بر اساس لجاجت، حقّرا رهاکند واسیر ساخته‌های دست خودشود، ظالمتر است.

باید گفت که یک نمونه دیگری از مصر زدگی ای بنی اسرئیل این که این قوم به اندازه ای تحت تأثیر گاو پرستی وتقدیس رایج آن در مصر قرار گرفته بود که قرآن میفرماید:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وأشربوا في قلوبهم العجل 93 سوره بقره) یعنی مهر و محبت گوساله با قلب آنان عجین شده بود. مصریان در آن زمان گوساله «اَبیس» (گوساله) را می پرستیدند.
از همه حیرت آورتر اینست که: هنوز سه ماه نشده بود آنان از مصر بیرون آمده بودند و چند پاره شدن بحر، غرق شدن فرعون درآن، آزاد شدن آنها از بند اسارت و بردگی ای که هیچ امیدی به رهایی از آن را نداشتند و اتفاقات مشابه دیگر هنوز به طور کامل تازه بودند وآنها خوب می دانستند که هر آن چه اتفاق افتاده با قدرت خدای بلند مرتبه اتفاق افتاد و هیچکس دیگری کوچکترین دخالت و نقشی در آن نداشت، اما باز هم این قوم در قدم اول از پیامبرش خدایی مصنوعی طلبید و در مرحلهی دوم به محض دور شدن پیامبر خدایی مصنوعی ساخت و به عبادت آن پرداخت.
از فحوای آین آیات متبرکه بر می‌آید که: بنی اسرائیل، قوم سرگردان، متردد، شکو اگر و پریشان حال و آشفته بال بودند و نمی دانستند چه کار کنند. و در نهایت باید گفت که: مردمی ناسپاس، سطحی نگر و سرسری بودند. (قابل تذکر است که داستان گوساله سامری را در سوره طه همین تفسیر یعنی تفسیر احمد میتوانید به تفصیل آن مطالعه فرماید).

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴿١٤٩﴾

و هنگامی که به شدت پشیمان شدند [و به باطل بودن گوساله پرستی آگاه گشتند] و دانستند که قطعاً گمراه شده اند، گفتند: اگر پروردگارمان به ما رحم نکند و ما را نیامرزد، یقیناً از زیانکاران خواهیم بود.(۱۴۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ»: در دستشان افتاد، بیدار شدند، کنایه از شدت پشیمانی، انگشت پشیمانی گزیدن، بسیار افسوس خوردن. رأو: دانستند، دریافتند.

تفسیر:

«وَلَمّا سُقِطَ فِی أَیْدِیهِمْ»: در اثر بی دانشی و کجروی خود، خود مرتکب چنان فعل زشت وبیهوده گردیده بودند که بعد از تنبیه موسی علیه السّلام آن جوش وخروش باطل نشست، وهوش به‌سرشان آمد؛ خود ازحرکت ناشایسته خویش شرمیدند و انگشت پشیمانی و ندامت گزیدند، و از پرستش گوساله شدیداً پشیمان گشته وحسرت خوردند، هستند انسانهای که تا نتیجهی عملکرد خود را نبینند، متوجّه خطای خود نمی شوند.
«وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا» و دریافتند که به راستی بیراهه رفته اند؛ و به اصطلاح گمراهی خود را باچشم سر دیدند، «قالُوا لَئِنْ لَمْ یَرْحَمْنا رَبُّنا وَ یَغْفِرْ لَنا» گفتند: اگر پروردگارمان برما رحم نیاورد و از سر تقصیرات ما در نگذرد و ما را در آنچه مرتکب شدیم نبخشد و گناهان ما را محو ننماید، حتّی با سابقه گوساله پرستی، از رحمت خدا مأیوس نباشیم.
«لَنَکُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِینَ(149)» قطعاً از گروه زیانکاران خواهیم بود. بدی عملکرد ما موجب عذاب بزرگ از جانب پروردگار ماست. انسانها حتّی با سابقه گوساله پرستی، نباید از رحمت پروردگار باعظمت مأیوس شود. و واضح است که انسان، بدون رحمت و مغفرت الهی در زیان وخساره است.
ابن کثیر(رح) فرموده است: بدین ترتیب به گناه خود اقرار و اعتراف کردند. این آیه پناه آوردن آنها را به الله عز و جل نشان می دهد. (مختصر ابن کثیر ۵۱/۲.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

چنین بود که با فریاد و استغاثه و تضرع مخلصانه، به خدای منان پناه بردند و با خلوص دل به وی التجا کردند.

لطیفۀ زیبا:

نیکبختی و بدبختی در دست الله متعال است، موسی بن عمران که زیردست فرعون تربیت شد ایمان آورد و موسی سامری که تربیت شدهی جبرئیل بود کافر از آب درآمد، پس تربیت جبرئیل امین برای موسی سامری سودی نداشت، و تربیت فرعون نفرین شده برای موسی کلیم زیانی نداشت. (بنقل از صفواة التفاسیر)

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه ذیل داستان حضرت موسی علیه السلام با بنی اسرائیل ادامه یافته و یادی از نعمتهای ارزندهای که به آنها آرزانی داشته است سخن میگوید، دربارهی جحود و انکار و نافرمانی آنان در مقابل آن همه نعمت داد شده بحث نموده، در ضمن در این آیات داستان «أَصْحابَ اَلْقَرْيَةِ» نیز مورد بحث قرار گرفته است، اصحاب که در روز شنبه از حد تجاوز کرده و به شکار پرداختند، و این که چگونه پروردگار باعظمت آنان را به میمون مسخ شده مبدل ساختند، تا درس عبرتی باشند برای آنهایی که عبرت می گیرند.

بصورت کل باید گفت که: درآیات متبرکه(150الی151)درباره خشم موسی، نکوهش هارون به خاطر گوساله پرستی قومش، بحث بعمل آمده است.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴿١٥٠﴾

و هنگامی که موسی (از کوه طور) به طرف قوم خود بازگشت (و گوساله پرستی آنها را دید) در حالت خشم و افسوس گفت: پس از من بد جانشینانی برایم بودید، آیا در (مخالفت) امر پروردگارتان عجله کردید؟ و لوحههای تورات را انداخت و سر برادرش را گرفت و آن را به سوی خود کشید.

(هارون) گفت: ای پسر مادرم! این قوم مرا (در تنگا قرار دادند و) ناتوان شمردند و تحقیرم نمودند، (بلکه) نزدیک بود مرا بکشند، پس دشمنان را به من شاد مگردان و مرا با قوم ظالم قرار مده.(۱۵۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«غَضْبَانَ»: غضبناک، خشمگین. «أسفا»: اندوهناک و یا اندوهگین. «بئسما»: چه بد! «خلفتموني»: جانشین من بودید، نایب من بودید. «إبْنَ أُمَّ»: پسر مادرم! این خطاب، نشان مهر وعطوفت قلبی است. «استضعفونی»: مرا ناتوان شمردند، ضعیف نگهداشتند. «کادوا یقتلوننی»: نزدیک بود مرا بکشند. «لاتشمت بي الاعداء» (شمت): مرا دشنام مکن، کاری مکن که دشمن نکوهشم کند، به این کار دشمن را شاد مکن. شمت و شماتة: شاد شدن از رنج و مصیبتی که به دشمن میرسد، از غم دشمن شاد شدن. (تفسیر فرقان).

تفسیر:

«وَلَمّا رَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً»: وقتی موسی علیه السلام از مناجات پروردگار خود فارغ شد، به سوی قومش غضبناک بازگشت، در حالیکه بر گوساله پرستی آنها سخت حزین و غمگین بود خطاب به آنها گفت: «قالَ بِئْسَما خَلَفْتُمُونِی مِنْ بَعْدِی»

(c) ketabton.com: The Digital Library

چقدر بد است این عملکرد شما که در غیاب من گوساله‌پرست شدید؟
مفسران میگویند: «أَسِفاً»:تأسف، حالتی فراتر و سخت‌تر از قهر وغضب است.
«أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ»: آیا در مورد فرمان خدایتان که عبارت بود از منتظر شدن رجوع حضرت موسی از کوه طور، عجله کردید؟ إستفهام برای إنکار است.
«وَ أَلْقَى اَلْأَلْواحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ»: آیا در امر پروردگار خود و میعادش که مرا بر اساس آن چهل روز میعاد گذاشت پیشی گرفتید و منتظر عودت من باقی نماندید و چون نیامدم غیر الله را عبادت کردید؟ او همچنان موی سر برادرش هارون را گرفت و به شدّت کشید و او را از اینکه در برابر این عملکرد بنی اسرائیل از نرمی کار گرفته بود مورد سرزنش قرار داد.
حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: وقتی دید قومش به پرستش گوساله پرداخته‌اند لوحه‌ها را پرت کرد و از فرط عصبانیت و بیم قهرخدا آنها را شکست و سر برادرش را گرفت و کشید. (طبری ۱۲۳/۱۳.).
طوریکه در آیات قبلی هم متذکر شدیم که: این قول جمهور علما از سلف و خلف است.
نقل است که ألواح تورات از زمرد، یا ازیاقوت بود.
در حدیث شریف آمده است: «خداوند بر موسی ببخشاید؛ به‌راستی که بیننده چون شنونده نیست زیرا وقتی الله متعال به او خبر داد که قومش بعد از او گمراه شده‌اند، با شنیدن این خبر الواح را به زمین نیفگند ولی چون آنان را به معاینه و مشاهده در این حالت دید، ألواح را به زمین افگند».
قابل تذکر است که: هرگاه اصول در خطر افتد، فروع را باید رها کرد. «أَلْقَى الْأَلْواحَ» هنگامی که موسی دید مردم مشرك شده ودست از اصل خداپرستی برداشته‌اند، الواح تورات را که یك سری دستورات و قوانین الهی بود، به کناری گذارد و پیگیر اصل مهمتر شد.
«قالَ اِبْنَ أُمَّ إِنَّ اَلْقَوْمَ اِسْتَضْعَفُونِي وَكادُوا يَقْتُلُونَنِي»: هارون خطاب به برادر گفت: ای پسر مادرم! در حق من نرمی و عطوفت کن و از حلم کار بگیر که بنی اسرائیل من را تنها وضعیف یافتند وحتی خواستند به قتل برسانند، البته من در نصیحت آنان کوتاهی نکردم.
(ابن کثیر گفته است: به این سبب گفته است «ابن ام»، تا نشان دهد که نزدش عزیز است وگرنه او برادر پدر و مادری حضرت موسی بود.).
در مورد اینکه چرا هارون علیه السلام گفت: ای فرزند مادرم! و نگفت: ای برادرم! این بود که آن جمله، جمله‌ای مهرانگیز و عاطفه باری بود وگرنه، موسی و هارون دو برادر اعیانی (پدری و مادری) یک دیگر بودند. دلیل دیگر این بودکه مادرشان، چنانکه گفته‌اند، زنی مؤمنه بود.
از فهم این آیة مبارکه در میابیم که: در برابر انسانهای عصبانی باید برخوردی عاطفی صورت گیرد. «ابْنَ أُمَّ» (با این که موسی و هارون علیهما السلام ازیك پدر و مادر بودند، امّا هارون، موسی را پسر مادری خطاب کرد.).
همچنان از جمله «وَكادُوا يَقْتُلُونَنِي» در می یابیم که: سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به خاطر هوا و هوس و گوساله پرستی، ولی نعمت خود را تهدید به قتل می کند.
«فَلا تُشْمِتْ بِيَ اَلْأَعْداءَ وَلا تَجْعَلْنِي مَعَ اَلْقَوْمِ اَلظّالِمِينَ(150)»: بناءً تو آنها را با توهین به من خوشحال نساز که من هرگز با آنها در گوساله پرستی اشتراک نکردم واز این عملکرد آنها راضی نیز نشدم وحتی برآنها این کار را رد نموده و من از آن کاملاً بیزارم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنگام توبیخ دوستان، باید مواظب بود که دشمن از آن سوء استفاده نکند.
سکوت و بی‌تفاوتی نسبت به ظلم و انحراف، انسان را هم ردیف ظالم قرار میدهد.
«لاتَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»: هارون سکوت را ظلم می دانست، لذا فرمود: من سکوت نکردم، بلکه مرا مجبور به سکوت و تهدید به قتل کردند. امام مجاهد گفته است: (ظالمین) عبارتند از گوساله پرستان.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴿١٥١﴾

(وقتی خشم موسی فرو نشست) (موسي) گفت پروردگارا! من و برادرم را بیامرز و ما را در رحمت خود داخل کن و تو مهربانترین مهرباناني.(١٥١)

تفسیر:

«قالَ رَبِّ اِغْفِرْ لِی وَلِأَخِی وَأَدْخِلْنا فِی رَحْمَتِکَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ اَلرّاحِمِینَ (151)»: بعد از اینکه برائت هارون برای موسی علیه السلام محقق شد و علم حاصل کرد که؛ هارون در این قضیه تقصیری ندارد، از پیشگاه پروردگار برای خود و برادرش طلب بخشودگی کرد و گفت: «اِغْفِرْ لِی وَلِأَخِی»: مفسر زمخشری فرموده است: از عملی که نسبت به برادرش از او سر زد، برای خود طلب بخشودگی کرد، وبرای برادرش ازاینکه مبادا درجانشینی کوتاهی کرده باشد، بخشودگی را طلب کرد.

خوانندگان گرامی!

بعد از اینکه در آیات قلبی، بیان یافت که: حضرت موسی علیه السلام برادرش را نکوهش کرد و سپس برای هر دو از الله متعال آمرزش خواست، اینک در آیات متبرکه(152 الی 154) در باره مجازات ظالمان گوساله پرستی و پذیرش توبه‌ی توبه کاران، پایان داستان گوساله پرستی هم، به بیان گرفته شده است. همچنان در آیه 154 در باره فرونشستن قهر و آرامش خاطر موسی را بیان یافته است.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ﴿١٥٢﴾

بی تردید کسانیکه گوساله را [به پرستش] گرفتند وآنرا معبود خود قرار دادند قهری بزرگ ازجانب پروردگارشان، و خواری در زندگی دنیا آنان را خواهد رسید. و این چنین إفتراء کنندگان را سزا می دهیم.(١٥٢)

تفسیر:

«إِنَّ اَلَّذِینَ اِتَّخَذُوا اَلْعِجْلَ سَیَنالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّةٌ فِی اَلْحَیاةِ اَلدُّنْیا»: همانا کسانیکه گوساله را به خدایی و پرستش گرفته اند خداوند متعال در آخرت بر آنها غضب و عذاب دردناک خود را سرازیر خواهد کرد، چنانچه در دنیا نیز ذلت، خواری و فرومایگی را به آنان خواهد رسانید.
«ذلة»: خواری و رسوایی. ابن کثیر در این باره میفرماید: قهر و غضبی که از جانب الله بنی اسرائیل را در بر گرفت، عبارت بود از اینکه خدا توبه‌ی آنها را نپذیرفت تا همدیگر را کشتند، بعد از آن به خفت و خواری و حقارت در دنیا گرفتار شدند. (مختصر ابن کثیر ٥٢/٢).
«وَکَذلِکَ نَجْزِی اَلْمُفْتَرِینَ(152)»: مانند این مجازات تمام تکذیبگرانی مجازات خواهند شدکه براالله ازطریق عبادت غیراز او و یا شرک و یا توصیف او به آنچه مجاز نیست دست به تکذیب زده‌اند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«المفترین» یعنی: کسانی که براالله دروغ وتهمت میبندند و هیچ افترایی بزرگتر از این نیست که آن سامری گفت: این خدای شما و خدای موسی است.
محدث وفقهیه مشهور سفیان بن عیینه فرموده است که: هر صاحب بدعتی ذلیل و خوار است. (طبری ۱۳۶/۱۳).

سزای برخی از گناهان در همین دنیا هم داده میشود:

ازاینکه سامری وهمدستان اش ازشرک وگوساله پرستی توبه نکردند، خداوند تبارک و تعالی آن ها را در این جهان به گونهای خوار و ذلیل ساخت که حضرت موسی علیه السلام به او دستور داد که از مردم دوری گزیند و عزلت اختیار کند و کسی را دست نزده و دیگران هم از او دور شده و هرگز او را دست نزنند. چنانکه او تمام عمرش را به تنهایی و دور از مردم و با حیوانات وحشی سپری کرد.
در «تفسیر قرطبی» از قتاده(رض) روایت است که خداوند عذابی را بر وی مستولی ساخت که هرگاه کسی به او دست می زد یا او به کسی دست می زد فوراً هر دو به تب مبتلا می شدند. (تفسیر قرطبی) و در تفسیر «روح البیان» نیز آمده که این خاصیت در نژاد او تا امروز باقی است.
و در پایان آیه فرمود «وكذلك نجزي المفترين» یعنی کسانی که بر خدا افترا می کنند به آنها اینگونه سزا داده خواهد شد. سفیان بن عینیه فرموده است که کسانی که در دین بدعت ایجاد می کنند آنها هم به این إفتراء علی الله مجرم شده، مستحق این سزا خواهند شد (تفسیر مظهری).
امام مالک(رح) از این آیه استدلال کرده و فرمود که سزای کسانی که از طرف خود در دین بدعت ایجاد میکنند این است که در آخرت مستحق غضب الهی و در دنیا مستحق ذلت قرار خواهند گرفت. (تفسیر قرطبی).

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴿۱۵۳﴾

وکسانیکه کارهای بدانجام دادند(باز) پس ازآن توبه کردند (و) ایمان آوردند (به وحدانیت الله) یقیناً پروردگار تو آمرزنده (و) مهربان است.(۱۵۳)
«غفور»: بسیار آمرزنده.

تفسیر:

«وَٱلَّذِينَ عَمِلُوا ٱلسَّيِّئَاتِ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِها وَآمَنُوا»: آنان که مرتکب اعمال گناهان شود و نافرمانی کنند و بعد از ارتکاب آن توبه کردند و برگشتند و با خلوص نیت بر ایمان خود پایدار ماندند، خداوند متعال توبهاش را می پذیرد به شرط آنکه این توبه توأم با ایمان صادقانه به الله متعال، پیامبران و کتاب هایش باشد.
باید گفت که دروازه توبه همیشه باز است، گرچه پس از مدّتی باشد. «ثُمَّ تابُوا» («ثُمَّ» برای فاصله زمانی است).
«إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ(153)»: خداوند متعال بعد از این توبه گناهانشان را می بخشد و همه را مشمول رحمت واسع خود قرار میدهد؛ زیرا او بسیار بخشنده ومهربان است. لذا کارنامه سیاهشان را محوکرده و به رحمت خویش آنان را به بهشت وارد میکند.
باید گفت که الله متعال نسبت به توبه کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان میسازد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر آلوسی فرموده است: در این آیه مشخص می‌شود که هر اندازه گناهان بزرگ باشند عفو و بخشندگی خدا بزرگتر است.
الله متعال نسبت به توبه‌کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان می سازد.
البته این حکم عامی است که شامل پرستشگران گوساله نیز می‌شود تا بدانند که گناه هرچند بزرگ باشد، عفو خداوند متعال از آن بزرگتر است.
در آیۀ مبارکه اول از بزرگی گناه آنان و پس از آن از وسعت رحمت الهی سخن در میان آمده است تا معلوم بدارد که گناهان هر چند هم که بزرگ و کلان باشند، عفو و گذشت الله متعال بزرگتر و سترگتر از آن است. أما در این میان می باید قطعاً دو شرط را در نظر داشت؛ اول، وجوب توبه و إنابت و دوم آن که می باید دل را از حرص وطمع خالی ساخت و هرگونه طمعی را از ذهن زدود و با نیتی جازم به رحمت الهی دل بست.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

و هنگامی که قهر و غضب موسی فرو نشست، ألواح (تورات) را برگرفت، و در نوشته های آن راهنمائی و رحمت بود برای آنانی که ایشان از پروردگارشان بیم دارند.(۱۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَكَتَ»: فرونشست، خاموش گشت. «أخذ»: گرفت. «ألالواح»: جمع لوح، صفحه های نوشته شده. «نسخة»: نوشته شده، مکتوب. «في نسختها»: در نوشته های آن. «هدي»: هدایت. «يَرْهَبُونَ»: می ترسند، بیم دارند.

تفسیر:

«وَلَمّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى اَلْغَضَبُ»: زمانیکه قهر و غضب موسی علیهم السلام در باره برادر وقومش فرونشست، «أَخَذَ اَلْأَلْواحَ»: الواح کتاب هایی را که در هنگامی خشم دور انداخته بود، دو باره برداشت.
«وَفِی نُسْخَتِها هُدیً وَ رَحْمَةٌ»: الواحی که شامل ارشادات، موعظه‌ها، أحکام تفصیلی، بشارت و رحمت واسع بندگان نوشته شده و به سعادت و نیکبختی دو جهان ارشاد شده بودند. قانون آسمانی، رحمت الهی است و هدایت همراه رحمت، شامل انسان‌های خدا ترس می شود.
«لِلَّذِینَ هُمْ لِرَبِّهِمْ یَرْهَبُونَ(154)»: چنین رحمتی واسع شامل حال کسانی میشود که بیم الله متعال را در دل دارند، و از عذاب و مجازات اش خوف و در هراسند. واقعاً خوف ازالله متعال، دروازه‌های رحمت رابه روی انسان میگشاید. و باید گفت که: هیچ مقامی جز الله متعال شایسته نیست که انسان در برابرش خائف و خاضع باشد.
مفسر قتاده میفرماید: «موسی گفت: ای پروردگارم! من در الواح تورات اوصاف امتی را می یابم که بهترین امت پدید آورده شده در روی زمین برای مردم هستند، امتی که به معروف امر و از منکر نهی می کند. پس آنان را امت من گردان! پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. موسی گفت: ای پروردگارم! من در الواح اوصاف امتی را می‌یابم که در آفرینش خویش آخرین، اما در ورود به جنت، پیش‌آهنگ است، پروردگارا! ایشان را امت من گردان! پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. موسی علیه السلام گفت: ای پروردگارم! من در ألواح اوصاف أُمتی را می یابم که مصاحفشان در

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه‌هایشان است و آن را از سینه‌های خویش میخوانند، پروردگارا! ایشان را از امت من گردان. پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. قتاده می‌گوید: به ما نقل شده است که در این هنگام موسی علیه السلام الواح را بر زمین أنداخت و گفت: بار خدایا! پس مرا نیز از امت احمد بگردان». (ابن‌کثیر این روایت را در تفسیر خویش نقل کرده و آن را ضعیف هم نخوانده است).

خوانندگان گرامی!

در آیات (155 الی 157) در باره انتخاب کردن موسی علیه السلام هفتاد نفر را برای میعادگاه و راز و نیاز با پروردگار هنگام مشاهده‌ی زلزله‌ی کوه، ایمان انسان به پیامبری او و پیغمبری رسول خاتم، بحث بعمل آمده است.

وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾

و موسی برای وعده‌گاه ما از میان قوم خود هفتاد نفر را انتخاب کرد. پس هنگامی که زلزله آنها را فروگرفت، گفت: ای پروردگارم، اگر می‌خواستی آنها و مرا پیش از این هلاک میکردی. آیا به خاطر اعمالی که بیخردان ما انجام داده‌اند، ما را هلاک می‌کنی؟ و این (عقوبت) جز آزمایش تو نیست، هر کس را که بخواهی به آن گمراه میکنی و هر کس را که بخواهی هدایت می کنی. توئی مددگار ما، پس ما را بیامرز و بر ما رحم کن که تو بهترین آمرزندگانی.(۱۵۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرَّجْفَةُ»: زلزله، «أهلکت»: نابود کردی. «السُّفَهَاءُ»: جمع سفیه، أبلهان، بی خردان. «إِنْ هِيَ»: این نیست. «فِتْنَتُكَ»: آزمایش تو، امتحان تو.

تفسیر:

«وَاِخْتارَ مُوسی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلاً لِمِیقاتِنا»:موسی علیه السلام ازمیان قوم خود هفتاد تن را بعداز آن که قومش به گوساله پرستی روی آوردند، پروردگار باعظمت به وی دستور داد که با جمعی از بنی‌اسرائیل، در آن میعاد معین به کوه طور بیاید تا نمایندگان قومش از پرستش‌گوساله عذرخواهی کنند.

از جمله «وَ اِخْتارَ مُوسی»: بر می آید که برای حضور واشتراک در مراکز مهم و مسائل حسّاس، باید شخصیت های ذی اعتبار و مهم انتخاب و تعیین شوند، نه هر کس و در هر سطحی.

«فَلَمّا أَخَذَتْهُمُ اَلرَّجْفَةُ»: در وعده گاه، زلزله سخت، آنان را فراگرفت. نقل است که آنها را چنان زلزله‌ای فروگرفت که همه [آنان بیجان بر زمین افتادند وموسی از هوش رفت] وقتی به هوش آمد، گفت: «قالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَکْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِیّایَ»: وقتی موسی به هوش آمد با زاری و است سلام گفت: خدایا! اگر میخواستی قبل از این ما را به هلاکت میرساندی. ما بنده‌ی توایم و تحت تسلط قدرت تو قرار داریم، و تو هر کاری که بخواهی انجام می دهی.

این سخن را از سر افسوس و اندوه گفت. یعنی: اگر اراده نابود ساختن ما را داشتی، ای کاش ما را قبل از آنکه به سویت بیاییم، به علت‌گناهانمان نابود میکردی زیرا اکنون ازآن بیم دارم که بنی‌اسرائیل بگویند؛ من‌آنان را با نیرنگ و توطئه پیش‌ساخته‌ای از سوی خود،

(c) ketabton.com: The Digital Library

به قتلگاه کشانیده‌ام! آنگاه ادامه داد: «أَتُهْلِكُنا بِما فَعَلَ اَلسُّفَهاءُ مِنَّا»: آیا ما و بقیه‌ی قوم بنی اسرائیل را به خاطر عملی که آن هفتاد نفر بیعقلان انجام دادند، نابود میکنی؟ (به قولی: هدف موسی علیه السلام از «بیعقلان» همانا، سامری و یارانش بودند) هفتاد نفری که گفتند: خدا را به ما نشان بده.

مفسر قرطبی در روایت سدی گفته است: الله متعال به موسی فرمان داد با جمعی از بنی اسرائیل به عنوان عذر خواهی از پرستش گوساله به پیشگاه او بروند، و وقتی را برای آنان معین کرد، آنگاه موسی هفتاد نفر را إنتخاب کرد، و برای معذرت خواستن به راه افتادند. وقتی به محل معین به «میقات توبه» درکوه رسیدند به موسی گفتند: تا الله متعال را با چشم خود نبینیم به تو ایمان نمی‌آوریم، تو با او صحبت کردی، پس او را به ما نشان بده، پس صاعقه آنها را زد و همگی جان سپردند و موسی بیهوش شد، چون به هوش آمد و اوضاع را چنین دید، به پا خاست و به تضرع و دعا پرداخت و در حال گریان گفت: پروردگارا! وقتی به نزد بنی اسرائیل بازگردم، در مورد مرگ برگزیدگانشان که جانشان را گرفته‌ای چه بگویم؟ اگر میخواستی جان آنهارا در میان قومشان میگرفتی و آنان با چشم خود مرگشان را می دیدند. باز اراده، اراده‌ی توست. (طبری ۱۴۰/۱۳).

از فحوای آیة مبارکه بر می آید که در برخی از حالات آتش قهر الهی چنان فراگیر وسیع وشدید است که خشك و تر را باهم می سوزاند. وحتی انسانهای صالح را هم به خاطر سکوت و بی تفاوتی شان در مورد کفر و ظلمت اش نیز شامل حال آنان میگرداند.

«إِنْ هِيَ إِلاّ فِتْنَتُكَ»: این فتنه که برای آنان پیش آمده، جز محنت و آزمایش و بلای تو چیزی نیست، که بندگانت را بدان امتحان میکنی. یعنی: قضیه سامری و پرستش گوساله، فقط آزمایشی از سوی توست.

«تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ وَ تَهْدِی مَنْ تَشاءُ»: **هرکه را بخواهی به وسیله آن گمراه و هرکه را بخواهی، هدایت میکنی**، پس توهستی که هدایت وگمراهی به دست توست، امر؛ امر تو و حکم؛ حکم توست، هرکه را بخواهی، هدایت میکنی و هرکه را بخواهی، گمراه می‌گردانی، ملک؛ تماماً ملک تو و خلق و امر همه از آن توست لذا اگر بخواهی، قطعاً این بی خردان را هدایت می‌کنی.

«أَنْتَ وَلِيُّنا فَاغْفِرْ لَنا وَارْحَمْنا»: بار الهی! تو سرپرست و ولی امور ما و یاور و حافظ ما هستی، پس گناه گذشته‌ی ما را ببخشای و به رحمت و مهر وسیع خودت که همه چیز را در بر می گیرد به ما رحم فرما.

«وَ أَنْتَ خَيْرُ اَلْغافِرِينَ (155)»: تو بهترین پرده پوشی، از گناه صرف نظر کرده و آن را به نیکی تبدیل می‌کنی.

واقعاً آمرزش و عفو الهی، برخلاف بخشش مردم که یا با تأخیر است، یا همراه با منّت و تحقیر، بهترین بخشایش هاست.

مفسر تفسیر کابلی مینوسید که به قول راجح آن است که این میقات علاوه بر آن میقات است که برای اعطای تورات به موسی- علیه السّلام- مقرّر شده بود. همچنین، از ترتیب این آیات به ظاهر مفهوم می‌گردد که این واقعه بعد از گوساله‌پرستی و مجازات به وقوع پیوست؛ لیکن آیت سورة نساء «يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتاباً مِنَ السَّماءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسى أَكْبَرَ مِنْ ذلِكَ فَقالُوا أَرِنَا اللهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ فَعَفَوْنا عَنْ ذلِكَ وَ آتَيْنا مُوسى سُلْطاناً مُبِيناً«153» (اهل‌کتاب از تو

(c) ketabton.com: The Digital Library

میخواهند که کتاب و نوشته‌ای از آسمان برایشان فرود آوری، بی‌گمان از موسی بزرگتر از آنرا خواستند که گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده! پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فراگرفت، سپس بعد از آنکه معجزه‌های روشن برای آنان آمد، گوساله‌پرستی را پیش گرفتند، پس (از توبه) ما از آن (گناه) هم درگذشتیم و عفو کردیم و به موسی حجّتی آشکار دادیم.

صریح بیان میکند که گوساله‌پرستی بعد از این واقع شده؛ و الله اعلم بالصواب.

وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ﴿١٥٦﴾

و برای ما در این دنیا و آخرت، نیکی مقرّر کن که البته ما به‌سوی تو رجوع نمودیم. (الله) فرمود: عذاب خود را به کسی که بخواهم میرسانم و رحمت من هر چیزی را دربرگرفته است، و آن را برای کسانی مقرر می دارم که پرهیز گاری می‌کنند و زکات را میدهند و به آیات ما ایمان می‌آورند.(۱۵۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اکْتُبْ»: مقرر فرما، عطا کن. «هُدْنَا»: بازگشته ایم. «سأكتبها»: آنرا مقرر خواهم داشت و به آن رحمت خود در آخرت حکم و فیصله خواهم کرد. (أنعام: 54). «أُصِيبُ»: می رسانم.

تفسیر:

«وَاُكْتُبْ لَنا فِی هذِهِ اَلدُّنْیا حَسَنَةً وَ فِی اَلْآخِرَةِ» این آیه، تتمه و تکمله‌ی دعای موسی علیه السلام است که نیکی و سرافرازی هر دو جهان را از الله می طلبند.

یعنی ای پروردگار برای ما خیر بسیار را اعم از سلامتی، ثروت، عزّت و عمل صالح مقدر کن و در آخرت نیز برای ما بهشت، رحمت و مغفرت گناهان را قرار بده! واقعاً هم انبیا در فکر تأمین سعادت دنیا و آخرت بشریت اند.

«إِنّا هُدْنا إِلَیْکَ»: ما به سوی تو در حالی بازگشتیم که توبه می نمائیم و بر عملکرد خود سخت پشیمانیم. از حضرت علی(رض) روایت شده است که فرمود: «بنی‌اسرائیل را از آن رو، یهود نامیدند که آنان گفتند: انا هدنا الیک».

«قالَ عَذابِی أُصِیبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَرَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ»: خدای تعالی خطاب به موسی علیه السلام گفت: این عذابی که با آن بنی اسرائیل را عذاب نموده و آنان را گرفتار زلزله کرده‌ام با آن تمام گناهکارانی را که بخواهم مجازات میکنم و رحمت من شامل همۀ امور مکلفان و دیگران میشود. این همان رحمت واسعی است که بر غضب او تعالی پیشی گرفته و او مهربانترین مهربانان است.

«رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ»: رحمت الهی نامحدود است، اگر کسی به آن نرسید، تقصیر ازخود اوست. نقصی در فاعلیّت رحمت الهی نیست، بلکه نقص در قابلیّت ماست. واضح است که: رحمت الهی فراگیر است، ولی عذاب الهی چنین نیست. اصل، رحمت الهی است و عذاب او عارضی. (در آیه مبارکه برای رحمت، فعل ماضی «وَسِعَتْ»، ولی برای عذاب فعل مضارع «أُصِيبُ» آمده است.

مفسر ابو سعود گفته است: نسبت دادن «اصابت» به «عذاب» و استفاده کردن از صیغه‌ی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مضارع و آوردن رحمت به صیغه‌ی ماضی نشان دهنده‌ی این است که رحمت از مقتضیات ذات خدا است، و عذاب از مقتضیات نافرمانی بندگان. (ابو سعود ۲۰۱/۲)

فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ اَلزَّكاةَ وَاَلَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ(156) خدای‌تعالی آنرا برای کسانی که تقوایش را از طریق اجرای فرامین و اجتناب از نواهی رعایت کنند واز شرک و گناهان کبیره دوری گزینند مقدر مینماید، آنانی که زکات فرضی اموال خود را ادا مینمایند و با آن خویشتن را از پلیدی‌های حسی وارواح خود را از گناهان پاک می کنند، آنانی که آیات الهی را تصدیق نموده و پیام آوران الهی را تکذیب نمی نمایند.

همچنان آنچه سبب دریافت الطاف الهی است، ایمان به تمام آیات است، نه بعض آنها.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴿١٥٧﴾

آنان که از (این) رسول (الله)، پیامبر «أمی» (= درس ناخوانده) پیروی میکنند، که صفاتش را در تورات و انجیلی که نزدشان است، نوشته می یابند، آنان را به کارهای نیک امر میکند و از کارهای بد باز میدارد، چیزهای پاکیزه را برایشان حلال میکند و چیزهای پلید را بر آنان حرام می نماید. و بار گران را از آنها بر میدارد و بند و زنجیره هایی را که بر آنان بود دور می کند، پس کسانی که به او ایمان آوردند و او را تعظیم نمودند و او را مدد کردند و از نوری که همراه وی فروفرستاده شده است پیروی کردند، این گروه رستگار (و کامیاب) اند.(۱۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

النبي الأمي: نبی در لغت از ریشه‌ی نبوت به معنای بلندی است و از ریشه‌ی نبأ؛ یعنی، خبری مهم. در شرع، نبی کسی است که الله به او وحی کرده؛ و آن چه را از علم و حکمت که نمی دانسته به او خبر داده است. (تفسیر منار).

الرسول: کسی است که هم به او، شرع، وحی شده و هم به تبلیغش موظف گشته باشد؛ هر چند شرع یا کتابی مستقل و جداگانه ندارد؛ بلکه پیرو شرع یا کتاب یکی دیگر از پیامبران قبل از خود است، مانند: پیامبران بنی اسرائیل که پیرو تورات بودند.

الامی: منسوب به ام (مادر)؛ یعنی، آن کس که، هم چون روز زادن از مادر، سواد خواندن و نوشتن ندارد. مردم عرب به «امیین» ملقب بودند: «هوالذی بعث فی الامیین رسولا منهم»: خدا کسی است که درمیان بی سوادان، فرستاده ای از خودشان برانگیخت. (سوره جمعه آیه 2). اهل کتاب گویند: «...ذلک بانهم قالو لیس علینا فی الامیین سبیل...»: این، بدان سبب است که آنان به تصور خود، گفتند: درمورد کسانیکه کتاب آسمانی ندارند، ما مسؤول نیستیم. (آل عمرن آیه 75). نبی امی، یعنی، پیامبر خاتم صلی الله علیه وسلم. إِصْرَ: بارگران، مسؤولیت طاقت فرسا، الاغلال: جمع غل، سختیها و قید و بندها، زنجیرها، عزروه: او را کمک کردند، یار او شدند، او را محترم داشتند. النور: قرآن (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ اَلرَّسُولَ اَلنَّبِيَّ اَلْأُمِّيَّ» آن پرهیزکاران کسانی‌اند که از این پیامبر امی،که نامش را نزد خود در تورات و انجیل نوشته می یابند، پیروی می کنند.

مفسر بیضاوی فرموده است: او را «رسول» نامید؛ چون از جانب او فرستاده شده است،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیز اورا «نبی» نامید؛ چون اخبار وپیام‌هایی را برای مردم می‌آورد. (تفسیر بیضاوی صفحه ۲.).

امی: یعنی: از امت های غیر اهل کتاب. وطوریکه در فوق هم تذکر دادیم: امی کسی است که خواندن و نوشتن را نمی داند و در اصل از «ام» یعنی مادر است، به این معنی که مادرش او را از خود جدا نکرده تا علم و دانش بیاموزد.

کلمه «امی» به عنوان وصف رسول گرامی اسلام، فقط دو بار در قرآن عظیم الشأن به‌کار رفته است، یکی در این آیه و دیگری در آیه 158 همین سوره.

«اَلَّذِی یَجِدُونَهُ مَکْتُوباً عِنْدَهُمْ فِی اَلتَّوْراةِ وَ اَلْإِنْجِیلِ» احوال این پیامبر نزد یهودیان در تورات و نزد نصرانیان در انجیل نوشته شده.

ابن کثیر فرموده است: وصف محمد صلی الله علیه وسلم این گونه در کتب پیامبران آمده بود و آنان مژده‌ی بعثتش را به ملت‌های خود دادند، و به آنان دستور دادند که از او پیروی کنند، و هنوز صفاتش در کتاب‌هایشان موجود است و دانشمندان و احبار آنها آن را نیک می‌دانند. (مختصر ابن کثیر ۵۵/۲.).

از عطاء بن یسار روایت شده است که گفت: با عبدالله بن عمر و بن عاص رضی الله عنهما ملاقات کردم و به او گفتم: مرا از اوصاف رسول الله صلی الله علیه وسلم مطلع بساز! فرمود: «بلی والله! آن حضرت صلی الله علیه وسلم در تورات به بعضی‌از اوصافی که در قرآن برای ایشان ذکر شده، توصیف شده‌اند، از جمله این‌که در تورات آمده است: ای پیامبر آخرالزمان! بی‌گمان ما تو را شاهد، مژده دهنده، بیم دهنده و پناهگاهی برای امی‌ها فرستادیم، تو بنده ما و پیامبر ما هستی، ما تو را متوکل نامیده‌ایم، تو نه در شتخو هستی نه سنگدل، نه جیغ و داد کننده در بازارها، تو بدی را با بدی پاداش نمی دهی بلکه عفو میکنی و در می گذری و هرگز خداوند تو را قبض روح نمیکند تا آنگاه که به وسیله توملت کج ومنحرف را راست گرداند، به این‌که بگویند: «لااله‌الاالله» و به وسیله تو چشم های نابینا و گوش های ناشنوا و دل های غلف شده را باز می گرداند».

«یَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَیَنْهاهُمْ عَنِ اَلْمُنْکَرِ» و او پیروان خود را به انجام تمام خوبی‌هایی دعوت میکند که بر آن فطرت سالم و عقل صریح و نقل صحیح دلالت می‌نماید و آن ها را از هر منکر و کار بدی که طبیعت بد برد و شرائع حرام کند برحذر می دارد و نهی می کند.

«وَیُحِلُّ لَهُمُ اَلطَّیِّباتِ وَیُحَرِّمُ عَلَیْهِمُ اَلْخَبائِثَ» و برای آنها انواع خوراکی‌ها، نوشیدنی‌ها و لباس‌های خوب را و همچنان هر حلال لذت بخشی که نجس، مضر و بد نیست حلال مینماید و هر زشت و نجس را خواه در مأکولات باشد یا مشروبات و پوشیدنی‌ها که طبیعت سالم از آن بد می برد حرام می نماید.

خبائث:

هر چیزی است که طبع سلیم آن را پلید و نفس آن را ناپاک بشمارد و تناول آن سبب درد و آفت گردد. بعضی از علماء می گویند: هر خوراکی‌ای را که خداوند متعال حلال گردانیده، آن خوراکی پاکیزه است و هم در جسم و هم در دین سودمند میباشد و هرچه را که خداوند متعال حرام گردانیده، آن چیز هم در جسم و هم در دین پلید و زیانبار است.

از فحوای آیۀ مبارکه فهمیده میشود که: برای اصلاح جامعه، ابتداء باید امکانات حلال را فراهم کرد، سپس برای امور حرام، محدودیّت ایجاد نمود.

(زیرا «یُحِلُّ»، قبل از «یُحَرِّمُ» است). و باید اضافه کردکه: حلال ها و حرام‌های الهی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بر اساس فطرت است.
«وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ اَلْأَغْلاَلَ اَلَّتِي كانَتْ عَلَيْهِمْ»: او همچنان از پیروان خود تمام اوامر سخت و شدیدی که موجب در تنگنا قرارگرفتن آنها میشود از قبیل خودکشی به منظور پذیرش توبه، و بریدن محل ناپاکی لباس و قصاص قتل عمد وغیر عمد و خطا، و مانند آنرا از آنان برداشته و تخفیف می دهد.
تکالیف شاقهای که بنی اسرائیل به آن مکلف بودند، تکالیفی نبود که در آن مصلحتی ذاتی نهفته باشد بلکه آن تکالیف، به عنوان مجازاتی بر اعمال بدشان برآنان وضع شده بود؛ چون تحریم غنایم جنگی، تحریم همنشینی با زن حائض، بریدن موضع نجاست از لباس و قتل نفس به عنوان نشانهای بر توبه پس بدانید که این پیامبر امی؛ پیام آور آسانی و بخشایش است چنانکه در حدیث شریف آمده است: «بعثت بال حنیفیة السمحة: به دین حق گرای آسان برانگیخته شدهام».
«فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ»: پس آنانی که تصدیقش کنند و از ایشان پیروی نموده و به آنچه فرستاده شده ایمان آورند و یاریش دهند و به او توقیر و احترام داشته در کنارش جهاد کنند. تنها ایمان به پیامبر صلی الله علیه وسلم کافی نیست، حمایت هم لازم است«وَاتَّبَعُوا اَلنُّورَ اَلَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» و به هدایتی که برآن ازقرآن و سنّت مبعوث شده هدایت شوند، قرآن، نوری است که دلها واندیشهها راروشن میکند وهمواره قرین پیامبر صلی الله علیه وسلم بود. «النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» (نبوّت پیامبر، همراه قرآن و از طرف خدا نازل شده است).
«أُولَئِكَ هُمُ اَلْمُفْلِحُونَ(157)»: اینها کسانی هستند که در دنیا وآخرت رستگار شده و به هدایت و استقامت و بهشت و رضوان الهی به سعادت رسیدند.
عامل رستگاری و فلاح، ایمان و حمایت از پیامبر و پیروی از قرآن است.

خواننده گرامی!

در آیات متبرکه ذیل در باره رسالت عام پیامبر اسلام محمد صلی الله علیه وسلم خاتم النبین بحث بعمل می آید.
پس از آن که الله متعال، صفات پیامبر را در تورات و انجیل بیان فرمود و یادآور شد که هرکس پیرو او شود، سرافراز و خوشبخت هردو جهان است، سپس مزیت و برتری رسالت اسلامی را،که عام و فراگیر است، تبیین کرد و این که رسالت و برگزیدن پیامبر خاتم، برای عموم مردم است که آنان را به سوی ایمان به خدا، پیامبر و رسالتش فراخواند و هر کس در هر زمان و مکانی پیرو او گردد، به سعادت ابدی دنیا وآخرت خواهد رسید.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴿١٥٨﴾

(ای پیغمبر!) بگو: ای مردم (جهان)، من فرستاده الله بهسوی همه شما هستم، آن پروردگاری که مالکیّت وسلطنت آسمانها و زمین فقط در سیطره اوست.
و هیچ معبودی برحق جز او نیست، زنده میکند و میمیراند. پس به الله و رسول عالیقدر او، که ناخوان است و به الله و سخنهای او ایمان دارد، ایمان بیاورید و از او پیروی کنید تا هدایت یابید.(۱۵۸)
در این آیه مبارکه خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور میدهد، تا به همهی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مردم جهان، خود را بشناساند و دعوتش را برساند و اعلام نماید؛ چون پیامبری و رسالت او برای همه‌ی بشریت، رحمت و برکت است. (أنبیاء آیه 107)، بشیر و نذیر است. (سوره أنعام / آیه 19). (سورة سبأ / آیه 28).

تفسیر:

بَعْثَت پیغمبر صلی الله علیه وسلم به ساکنین تمام جهان عامّ است. به امّی‌های عرب، یا یهود و نصاری، محدود نمیباشد؛ چنانکه خدای متعال شهنشاه مطلق است، حضرت وی رسول مطلق او تعالی میباشد. اکنون، هدایت و کامرانی غیر ازین نیست که به شریعت عالم شمول و جامع او پیروی به عمل آید.

خاص اوست که ایمان آوردن به وی مرادف ایمان آوردن است به همه انبیاء و مرسلین و جمیع کتب سماویّه.

«قُلْ یا أَیُّهَا اَلنّاسُ إِنِّی رَسُولُ الله إِلَیْکُمْ جَمِیعاً» رسالت محمّد صلی الله علیه وسلم رسالت جهانی است. بناءً این مکتب جهانی، رهبر جهانی لازم دارد.

طوریکه میفرماید: ای پیامبر! برای همۀ مردمان بگو: همانا الله متعال ما را به سوی ثقلین یعنی جن و انس و به سوی تمام بشر فرستاده پس مخاطب من در این دعوت تمام انسان‌هاست وخدایی که من را فرستاده تنها او مستحق عبادت است؛ «إِنِّي رَسُولُ الله إِلَيْكُمْ جَمِيعًا» برخی از مفسران گفته اند: همه پیامبران به طور خاص به سوی قوم خویش برانگیخته شدند و حضرت محمد صلی الله علیه وسلم برای همه انسانها و همه جنیان برانگیخته شده است. جمیعاً حال از الیکم و منصوب است.

آشکار ترین مزیت رسالت اسلامی این است که: این رسالت؛ عام، فراگیر و أبدی است.

أحادیث متعددی نیز بر اصل عمومیت رسالت نبوی صلی الله علیه وسلم تأکید گذاشته‌اند، چون حدیث شریف وارده به روایت جابربن عبدالله(رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم که فرمودند: **«به من پنج خصلت داده شده که به هیچ یک از انبیای قبل از من داده نشده است:**

1 - با رعب و وحشتی که از من در قلب دشمنم افگنده می شود، به اندازه مسافت یک ماه راه، نصرت داده شده‌ام.

2 - تمام زمین برایم سجدگاه و پاک قرار داده شده پس هرکس از امتم در هرجایی از زمین که هست، همین‌که وقت نمازش فرا میرسد، باید نماز بگزارد.

3 - غنایم جنگ برایم حلال شده، در حالی که قبل از من برای کسی حلال نشده بود.

4 - به من (حق) شفاعت داده شده.

5 - پیامبران قبل از من مخصوصاً به سوی قوم خویش بر انگیخته می شدند، در حالی که من به سوی عموم مردم برانگیخته شده‌ام».

«اَلَّذِی لَهُ مُلْکُ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ»: همان خدایی که فرمانروایی آسمان ها و زمین ها و متصرف و مدبر آنها اوست و ملکیت او کامل میباشد و تنها او مستحق الوهیت است. خدایی که مالک تمام کائنات است.

«لا إِلهَ إِلاّ هُوَ یُحیِی وَ یُمِیتُ»: همچنین بگو: پروردگار من کسی است **«که زنده میکند و میمیراند»** لذا فقط او سزاوار یگانگی در ربوبیت است، «فَآمِنُوا بِالله وَ رَسُولِهِ»:

پس به الله و پیامبرش که نبی امی است ایمان اورید، ایمان به الله متعال و رسول و تبعیّت از

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیامبر صلی الله علیه وسلم، در کنار هم رمز هدایت است.
«اَلنَّبِیِّ اَلْأُمِّیِّ اَلَّذِی یُؤْمِنُ بِالله وَ کَلِماتِهِ»: به پیامبر «أمی» ایمان بیاورید که دارای معجزات است، پیامبری که الله متعال او را تصدیق و تأیید کرده است به وسیلهی کتابی که بر او نازل شده و نیز به وسیلهی کتابهایی که برای سایر پیامبران فرستاده است.
پیامبری که خود امی است، قرآنی را بهعنوان معجزه نبوت خود آورده که شگفتیهای آن پایان ناپذیر است و سنتی را با خود به همراه آورده که کمالات آن حدومرزی ندارد.
«وَاِتَّبِعُوهُ لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ(158)»: این پیامبر به تمام کلمات شرعیی که الله متعال نازل نموده باور دارد، بنابر این بر شما لازم است تا او را تصدیق کنید و به امتثال اوامرش بپردازند و به او اقتدا نموده و از سنّت مطهرش پیروی کنید که رستگاری دنیا و آخرت در این است، این همان رستگاری بزرگی است که شما را به رضوان الهی و رحمت و بهشتش رهنمایی مینماید.
پیروی ازقرآن وسنّت وسیرهی پیامبر، هردو لازم است.«وَاتَّبِعُوهُ»(درآیهی قبل سخن ازتبعیّت از نور وقرآن بود ودر اینجا تبعیّت ازپیامبر صلی الله علیه وسلم.

خوانندگان گرامی!

دراصل سلسلهی کلام درباره بنی اسرائیل بود و در میان آن با توجه به مناسبت مقام، دعوت به ایمان آوردن به نبوت محمد صلی الله علیه وسلم به صورت جملهی معترضه آمد و اینک روی سخن بار دیگر به طرف همان موضوعی بر میگردد که با شروع از آیهی 103 هم چنان ادامه دارد.
حالا در آیات (159 الی 162) باز هم در باره نعمت های الهی بربنی اسرائیل در صحرای تیه، امر به سکونت بنی اسرائیل در آن قریه (بیت المقدس)، بحث بعمل می آید.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ﴿١٥٩﴾

و از قوم موسی جماعتی هستند که مردم را با [موازین و روش هایِ] حق هدایت می کنند و به درستی و راستی فیصله می نمایند.(۱۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أُمَّةٌ»: گروه فراوانی. مراد از این گروه زیاد، عُقَلائی است که در زمان موسی گوسالهپرستی نکردند و در برابر سُفَهاء قرار داشتند، و یا این که مراد عدّهای از اصحاب پیغمبر است که درصدر اسلام آئین اسلام را پذیرفتند. «بِهِ»: به حق. «یَعْدِلُونَ»: فیصله میکنند. تفسیر نور: «ترجمۀ معانی قرآن»

تفسیر:

«وَمِنْ قَوْمِ مُوسى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ(159)»: با در نظر داشت اینکه یهود اکثر سرکش و بی انصاف اند ولی هستند از امّت موسی علیه السلام که بر شریعت الله متعال هستند یعنی: مردم را به سوی هدایت دعوت می کنند، در حالیکه خود بهلباس حق ملبس و به زیور هدایت آراستهاند و مردم را به سوی حق هدایت می کنند و به معروف امر و از منکر نهی می کنند و برحق همواره استواراند و بر مبنای آن سخن میگویند و حکم و عمل میکنند پس اجر آنها بر خداست.
هدایت شدن به حقّ، نشانهی دوری از تعصّب و شناخت حقّ و پیروی از آن است واین گروه هدایت یافتهی یهود،کاری بهسایر لجوجان بهانهگیر نداشتند.
مفسر زمخشری گفته است: بعد از اینکه الله متعال جماعتی را یادآور شد که در دین تزلزل

(c) ketabton.com: The Digital Library

و عدم ثبات نشان دادند و دچار شک و تردید شدند تا جایی که مرتکب دو گناه بسیار بزرگ یعنی پرستش گوساله و درخواست رؤیت الله شدند، خاطرنشان ساخت که در میان آنان جماعتی اهل یقین وجود دارند که مردم را به سوی حق هدایت کرده و آنها را راهنمایی و به طریق مستقیم ارشاد می کنند. (تفسیر کشاف ۱۶۷/۲).

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴿۱۶۰﴾

و ما بنی اسرائیل را به دوازده سبط (طائفه وقبیله) که هر یک امتی بودند، تقسیم کردیم، و به موسی وحی فرستادیم وقتی که قومش از او آب خواستند، که با عصایت به سنگ بزن، پس (از زدن عصا) از آن سنگ دوازده چشمه جاری شد که هرگروه جای آب نوشی و آب گیری خود را دانست، و أبر سفید را بر بالای آنها سایه بان ساختیم، و بر آنها من (شیرنی آسمانی) و سلوا (غذایی از پرنده‌ها) را نازل کردیم (و به آنان گفتیم) از چیزهای پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید، (و آنها به سبب مخالفت امر الله) بر ما ظلم نکردند، بلکه بر خودشان ظلم می کردند.(۱۶۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَطَّعْنَاهُمُ»: آنان را تقسیم کردیم، دسته دسته کردیم. «أَسْبَاطًا»: فرزندان فرزند، نواسه گان. «أُمَمًا»: جمع امّت، جماعت و گروه. «اسْتَسْقَاهُ» (سقی): از او آب میخواستند. «انْبَجَسَتْ» (بجس):جوشید، بیرون آمد، روان شد. «مشرب»: آبشخور، محل آب خوردن. «ظَلَّلْنَا»: سایه‌بان ساختیم، سایه گستردیم. «الْغَمَامَ»: أبر. «منّ»: (شیرنی آسمانی)، ترنجبین، ماده ای عسل گونه. «سلوی»: پرنده‌ی (غذایی از پرنده‌ها).

تفسیر:

«وَقَطَّعْناهُمُ اِثْنَتَیْ عَشْرَةَ أَسْباطاً أُمَماً»: و خداوند متعال بنی اسرائیل را به دوازده پُشت که هر یک امتی به شمار میرفتند - تقسیم کردیم - [تا کار هر عشیره به رییس و سرکرده‌ی خود واگذار شود.].

«اسباط جمع سبط»: نام واحد اجتماعی یهودیان قدیم است **«که هریک امتی بودند»** یعنی: هر سبط، قبیله‌ای از نسل یک پدر از فرزندان یعقوب علیه السلام بودند.

منظور از «سبط» که در آیه آمده، نواسة پسری یا دختری است و از لحاظ معنی به مفهوم قبیله نزدیک است.

مفسر أبو حیان در این بابت نوشته است: یعنی آنها را به صورت نسل‌های مشخصی ازهم جدا کردیم، تا کار هرنسل یعنی هر قبیله به رئیس خود واگذار شود و کارشان برموسی آسان گردد و تا به یکدیگر رشک و حسادت نورزند و هرج و مرج بر پا نگردد، از این رو دوازده چشمه‌ی آب برای آنان جوشید. تا به خاطر آب به نزاع و کشتار دست نزنند، و برای هر قبیله رئیسی تعیین کرد که در امورشان به او مراجعه کنند.(البحر ۴۰۶/۴.).

مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: در این آیه اشاره است به سازماندهی بنی اسراییل که در آیه ی 12 سوره‌ی مائده بیان شده است و تفصیل کامل آن در سفر اعداد، در تورات آمده است و از آن معلوم میشود که در بیابان کوه سینا موسی علیه السلام به دستور خدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنی اسراییل را سرشماری کرد و سپس 12 عشیره‌ی آنها را که از نسل ده پسر یعقوب علیه السلام و دو پسر یوسف علیه السلام بودند به صورت گروه های مستقلی سازمان دهی کرد و بر هر گروهی سرداری راتعیین کرد تا از حیث اخلاقی، مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و نظامی در میان آنان نظم به وجود بیاورد واحکام شریعت را اجرا کند. همچنین فرزند پسر دوازدهم یعقوب، لاوی را که موسی و هارون علیهم السلام نیز ازنسل او بودند به صورت گروهی جداگانه سازماندهی کرد تا وظیفه‌ی روشن نگهداشتن شمع حق را در میان همه‌ی این عشیره ها أنجام دهد.

«وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى إِذِ اِسْتَسْقاهُ قَوْمُهُ»: و به سوی موسی علیه السلام وحی فرستادیم، که آنگاه در دشت (تیه) قومش از او آب خواستند و تشنگی بر آنان مستولی شد: «أَنِ اِضْرِبْ بِعَصاكَ اَلْحَجَرَ»: با عصایش به سنگ بزند، پس آن را زد، «فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اِثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً»: چون موسی علیهم السلام با نام الله متعال چنین کرد، از سنگ دوازده چشمه به تعداد قبیله‌های بنی اسرائیل جوشید تاهر پشت چشمۀ مخصوص خود را بشناسد و از آن آب برگیرد و به این ترتیب ازدحام و خصومت کم گردد و تا این گروه ها از هم متمایز شوند. آنها از این آب سرد نوشیدند.

«قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناس مَشْرَبَهُمْ»: هر قبیله و جماعت چشمه‌ای مخصوص خود دانستند. یعنی: هرسبطی چشمه مخصوص به‌خود راکه ازآن مینوشید، شناخت.

امام طبری نوشته است که: هیچ قبیله‌ای به منظور مصرف آب، داخل چشمه‌ی دیگری نمی شد.

«وَظَلَّلْنا عَلَيْهِمُ اَلْغَمامَ»:وخداوند متعال ابر رابر فرازشان سایبان آنها قرار دادکه آنهارا ازگرمی آفتاب مصؤن بدارد وآنهارا از آزار حرارت شدید حفظ نماید.

مفسر آلوسی فرموده است: سایه با حرکت آنها حرکت کرده و موقع توقف آنها، آن هم می ایستاد.

«وَأَنْزَلْنا عَلَيْهِمُ اَلْمَنَّ وَاَلسَّلْوى»: کرم خود را بر آنان با اعطای خوردنی اشتها انگیز و خوشمزه کامل کردیم، غذای خوردنی عبارت بود از «من»، و آن ماده‌ایست شیرین که بر برگ درخت می‌بارد و مردم آن را جمع آوری کرده و میخورند.

و«سلوی»، وآن پرنده‌ای لذیذ گوشت است به نام سمانی «بودنه». تمام آنها از فضل و کرم و عطایای خدا بر آنان می باشد که بدون زحمت و تلاش برای آنان فراهم شده بود.

«كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ»: به آنها گفتیم: از این خوراک پاک و لذیذ که آن را روزی شما کرده‌ایم بخورید.

«وَما ظَلَمُونا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ(160) ولی آنها نعمت خدای را رد نموده، احسان و معروفش را انکار و از امرش نافرمانی نمودند. خدای تعالی فرود: آن ها با این گناهان برما ظلم و ستم نکردند؛ زیرا برای خدای تعالی معصیت هیچ گنهکاری ضرری ندارد، ولی آنها بر خویشتن ظلم نمودند، پس به زودی خدای تعالی بر آنها عذاب خویش را نازل خواهد کرد.

پس قومی که با پیامبر خودشان چنین رفتاری داشته باشند، از آنان بعید نیست که دین و دعوت جدید را هم رد نمایند لذا ای امت محمد صلی الله علیه وسلم! موضع‌گیری های یهود در قبال دعوت اسلامی را بعید نپندارید، در عین حال، به هوش باشید که مانند آنان در این منجلاب نیفتید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴿١٦١﴾

و[یادکنید] هنگامی را که به بنی اسرائیل گفته شد: در این شهر [بیت المقدس] سکونت گزینید، و از هر جا که خواستید [از میوه و محصولاتش] بخورید، و بگویید: الهی! گناهان ما را بیامرز. و سجده کنان از دروازه شهر داخل (بیت المقدس) شوید، تا گناهانتان را بیامرزیم (بلکه) به زودی نیکوکاران را اجر بیشتر می دهیم.(۱۶۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَذِهِ الْقَرْيَةَ»: بیت المقدس یا أریحا. «حِطَّةٌ»: پاک نمودن، زدودن گناهان. «الْبَابَ»: دروازه ی این شهر. «سُجَّدًا»: فروتنانه، سجده کنان.

تفسیر:

«وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اُسْكُنُوا هذِهِ اَلْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ»: و ای پیامبر! روزی را یادآور که خطاب به بنی اسرائیل گفتیم داخل بیت المقدس شوید: در این شهر [مبارک که پیرامونش را پر برکت کرده‌ایم] سکونت گزینید و در هر نقطه و هر طور که میخواهید او آن چه لازم دارید، بخورید، یعنی: از نعمت‌ها و پاکیزگی‌هایی که در آن سرزمین است، بخورید، واقعاً هم که بیت‌المقدّس، از سر زمین های پر نعمتی و پر برکتی است.

در ضمن ملاحظه میداریم که: برای آوارگان، بنی اسرائیل مسکن مهم‌ترین مسئله است. بنابر همین اساس که در آیه مبارکه در ابتدا اول از مسکن بحث بعمل آمده است.

«وَقُولُوا حِطَّةٌ» وقتی وارد آنجا شدید بگویید «حطه»: بار خدایا! گناهان ما را کم کن و نادیده بگیر و آن را ببخشای. یعنی: با گفتن کلمه «حطه»، از دروازه بیت‌المقدس سجده‌کنان در آیید سجده شکر در برابر آن ادا نماید.

کلمه‌ی «حِطَّةٌ»، به معنای نزول چیزی از بالاست، (انحطاط هم از این ریشه گرفته شده است.) و به مفهوم تقاضای نزول رحمت و عفو الهی است.

هدایت پروردگار باعظمت این بود که بنی اسرائیل هنگام ورود به سرزمین مقدّس، با این کلمه از خداوند آمرزش بطلبند، ولی آنان از روی استهزا، کلمه را عوض کردند و گفتند: «حِنطة». (تفسیر نمونه).

داستان و رود بنی‌اسرائیل به بیت المقدّس، همراه با عذرخواهی از خداوند در برابر لجاجت ها و تغییر کلمات سفارش شده، داستانی عبرت آموز و قابل دقّت است.

«نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ»: که اگرچنین کنید خدای تعالی تمام گناهان وخطاهای گذشته شما را می بخشد و عیب های تان را مستور می دارد و از بدی‌های‌تان درمی‌گذرد.

پروردگار باعظمت، همه‌ی نیازها و مایحتاج مادّی و معنوی، دنیوی و اخروی بشر را تأمین میکند و برای برخورداری از نعمت‌هایی همچون مسکن، غذا، عفو و لطف، دستور می دهد که دعا و إستغفار کنند و سجده نمایند.

و در این هیچ جای شکی نیست که: خداوند متعال، با یك عذرخواهی و توبه‌ی خالصانه، گناهان بسیاری را می‌بخشد.

«سَنَزِيدُ اَلْمُحْسِنِينَ(161)»: باید میان نیکوکار وگنهکار، تفاوت باشد. وقتی خطاکاران بخشوده میشوند، نیکوکاران هم از درجه و لطف بیشتری برخوردار مي گردند. طوریکه میفرماید: و اگر کسی از شما نیکوکار باشد خداوند متعال با این استغفار در درجاتش می افزاید و به او حسنات بیشتری را می نویسد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوه بر عفو و بخشودن گناهانش، او را به بهشت نیز داخل خواهیم کرد.
به این ترتیب، به آنان دو وعده داده شد: یکی وعده آمرزش عام برای همگی به شرط اطاعت و دیگری وعده‌ای مخصوص به نیکوکاران در مورد افزودن بر پاداششان. از روایات چنین بر می آید که: دستور ورود به بیت المقدس برای یهودیان، در زمان یوشع، جانشین موسی علیهم السلام داده شد.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ﴿١٦٢﴾

اما کسانیکه از آنها ظلم و ستم (بر خویشتن) کردند این سخن (و آن برنامه‌ها) را تبدیل نمودند و غیر از آنچه به آنها گفته شده بود انجام دادند، پس به سزای اینکه ظلم میکردند، عذابی از آسمان بر آنها فرستادیم.(۱۶۲)

تفسیر:

«فَبَدَّلَ اَلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلاً غَيْرَ اَلَّذِی قِيلَ لَهُمْ»: اما کساني که از آنها ظلم و ستم (بر خویشتن) کردند، بنابر خباثت و طبیعت زشتی که داشتند کلمه‌ای را که خدای تعالی آنها را امر کرده بود تا بگویند، تغییر داده و در عوض «حطه» «حنطه في شعره / گندمی در موی» گفتند و به جای اینکه سجده‌کنان و با خشوع و فروتنی وارد شوند، نشستند و به عنوان مسخره نشیمنگاه را بر زمین نهاده وخود را میکشیدند، بدین ترتیب فرمان و دستور خدا را به بازیچه گرفتند. و در این تغییر خویش ظلم نموده و از حد تجاوز کردند. واضح است که مجازات تحریف و تغییر دساتیر الهی، قهر و عذاب الهی است.
«فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِجْزاً مِنَ اَلسَّماءِ بِما كانُوا يَظْلِمُونَ(162)»: به سبب ستم و تجاوز مدام آنها عذابی از آسمان بر آنان نازل کردیم.
بنابر ظلم و تجاوز مدام خداوند متعال بر آن ها عذابی را از آسمان و غضب نابود کننده و پلیدی بنیان بر انداز به سبب گناهان‌شان و مخالفت از امر خدا نازل کرد.
نباید فرمواش کنیدکه:تغییرات لجوجانه وبراساس إستهزاء،قابل بخشش نیست.
واضح است که: همه‌ی سزا ها و مجازات ها مربوط به قیامت نیست، بلکه گاهی در دنیا نیز مجازات داده میشود. و باید گفت که: در مجموع سرنوشت انسان به دست خودش است و عذاب، نتیجه‌ی ظلم خود اوست.
ابو سعود فرموده است: منظور از عذاب «طاعون» است. روایت شده است که در مدت یک ساعت بیست وچهار هزار نفر از آنان مردند.(ابو سعود ۲۰۵/۲).
قابل یاد آوری است که: نظیر این آیه در سوره «بقره آیه 59» نیز تذکر رفته است. طوریکه در آن آمده است: «اما کسانی که ستم کرده بودند، آن سخن را به چیزی جز آنچه به آنان گفته شده بود، تبدیل کردند آیه 59 بقره».
در حدیث شریف به روایت بخاری و مسلم از رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده‌است که فرمودند: «به بنی‌اسرائیل گفته شد: سجده‌کنان به دَر درآیید و حطه بگویید، پس سخن را عوض کردند وچون از در وارد شدند، در حالیکه برنشیمنگاه هایشان میخزیدند، میگفتند: حبه فی شعره: گندم درجو» که این جمله‌ای تمسخر آمیز وبی‌معناست. بعضی برآنند که آنها: «حنطه: گندم» میگفتند«پس برسرستمکاران به کیفر نافرمانیشان عذابی از آسمان فروفرستادیم».

(c) ketabton.com: The Digital Library

رجز: عبارت از عذاب است. ابن عباس(رض) میفرماید: «هر رجزی در کتاب الله متعال به معنای عذاب است».
ابو سعود گفته است: منظور از عذاب «طاعون» است. روایت شده است که در مدت یک ساعت بیست و چهار هزار نفر از آنان مردند. (ابو سعود ۲۰۵/۲.).
همچنان تعدادی از مفسرین در تفاسیر خویش نگاشته اند که: بصورت کل در این مصیبت طاعون هفتاد هزار تن از بنی اسرائیل در یک روز به هلاکت رسیدند.

تحریف ها در قانون الهی:

قرآن عظیم الشأن، سه نوع تحریف را در قانون الهی مطرح میدارد:

1 - تغییر در کلمات و اصطلاحات، بطور مثال؛ بنی اسرائیل که به جای گفتن کلمه‌ی «حِطَّةٌ» یعنی طلب آمرزش و عفو، گفتند: «حِنطة» یعنی گندم.

2 - تغییر زمان، مثل آنکه بنی اسرائیل حوضچه هایی را در ساحل بحر ساختند و شنبه‌ها که شکار ماهی حرام بود، ماهی در آنها جمع می شد و روز یکشنبه که صید اجازه بود، آنها را شکار می‌کردند و می‌گفتند: ما در روز شنبه و روز تعطیل شکار نکرده‌ایم.«وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ»(بقره، 65.)

3 - تغییر روشن فکرانه و دستکاری در تقویم طبیعی، مثل تأخیر انداختن ماه‌های حرام. در دوران جاهلیّت؛ چون مایل نبودند که جنگ را به خاطر فرا رسیدن ماه‌های حرام قطع کنند، ماه ها را به تأخیر می انداختند که آیه نازل شد. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيادَةٌ فِي الْكُفْرِ» (توبه، 37.)

برخی از نعمت های اعطا شدۀ إلهی به بنی اسرائیل:

طوریکه در فوق یادآور شدیم؛ بنی اسرائیل بناءً به دوازده فرزند یعقوب به دوازده طایفه تقسیم شدند تا هر طایفه‌ای کارهای خود را نزد مسؤول و سرپرست خود ببرد، تا مشکلات موسی سبک و نظمی عادلانه حاکم گردد و در بین شان حسد و کینه به وجود نیاید که منجر به نِزاع و اختلاف نگردد.
ولی در نهایت امر با وجود آن همه نعمت، ناسپاسی کردند؛ اما نه، بر خدا، بلکه بر خود ستم روا داشتند.
در آیات متبرکه به بیان گرفته شد: این تیره بختان وقتی وارد شهر شدند، به جای «حطة»؛ یعنی، بار الها! گناهانمان را فروریز، خواسته‌ی ما آمرزش است؛ گفتند: «حبة فی شعرة» و إستهزا کنان، به جای سجده کنان، روی کفلهایشان (سرین یاران) خزیدند. خدا نیزمجازات شان رابه مریضی «طاعون» جواب داد.
در آیات متبرکه ملاحظه داشتیم: بادرنظرداشت اینکه دروازه های رحمت و خیر و برکت پروردگار بر روی این قوم باز شده بود: اما با این وصف جز بیراهه نمی رفتند و به فرمان حق، گوش فرا نمی دادند.
عین این قصه که دراین آیه‌ها[161 و162) بیان میشود، با اختلاف در تعدادی از کلمات در سوره ی (بقره آیات 58 و59) آمده است تا این گونه اختلاف، تناسب و بلاغت و رسایی قرآن و کمال اعجاز آن را بیشتر نشان دهد؛ زیرا تکرار عین کلمات و اصطلاحات، از شیوایی کلام می کاهد. طبعاً بلاغت در گفتار و نوشتار- بخصوص در کلام سخن آفرین - مقتضی اظهار معنای یگانه با شیوه های گوناگون و الفاظ مختلف است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر فخر رازی، هشت وجه را در آیه های یادشده در این دو سوره، آورده که در عین اختلاف در الفاظ و واژه ها با هم تناقض و تعارض ندارند و بلکه پسندیده و خالی از اشکالند. آن هشت وجه، عبارتند از:

1 - در این سوره (اعراف) میفرماید: «اسکنو» در آن سوره (بقره) میفرماید: «أدخلوا» فایده‌ی جمله‌ی اول، کامل تر است؛ چون سکونت مستلزم ورود است، نه عکس آن. پس، هرکس ساکن گردد، قطعاً مرحله‌ی ورود را نیز طی کرده است؛ نه عکس آن.

2 - در این سوره میفرماید: «و کلوا» در آن سوره میگوید: «فکلوا» شروع به خوردن پس از ورود و آرام گرفتن است؛ بنابر این، بهتر است برای توضیح و تفسیر، فای تعقیب (از پی در آینده، پیگیری) پس از فعل امر «اسکنوا» ذکر شود؛ اما «واو» برخوردن همراه آرام گرفتن دلالت می کند، نه، پس از آن.

3 - در سوره‌ی بقره، خوردن را به «رغدا»: گوارا و فراوان توصیف کرده، در این جا این کلمه را نیاورده آن که وقتی انسان مقیم گشت و مدتی گذشت، آن لذت و علاقه نیز هنگام نیاز شدید خود را نشان می دهد.

4 - در این سوره، کلمه‌ی «حطة» پیش از فعل امر «و ادخلو» آمده و در سوره‌ی بقره، عکس آن است و میان این دو، هیچ فرقی نیست؛ زیرا «واو» در این جمله‌ی امریه مقتضی ترتیب نیست، خواه، نخست دعا و آمرزش را پیش اندازند، سپس - سجده کنان و فروتنانه - بندگی خود را نشان دهند، یا بر عکس، هر دو یکسان است؛ زیرا هدف بزرگداشت و تعظیم مقام بی همتای پروردگار و اظهار کرنش و فروتنی است.

5 - در این سوره میفرماید: «نغفر لکم خطیئاتکم» و در سوره‌ی بقره میگوید: «نغفر لکم خطایاکم» هر دو جمع، یکسان اند و فرق چندانی با هم ندارند و هر دو به آمرزش گناهان اندک و زیاد اشاره می کنند.

در ادبیات عرب، جمع سالم: با «ات» یا «ون» و «ین» - معمولاً- زمانی که در مقابل جمع مکسر (جمعی که مفردش از لحاظ حرکات و حروف، تغییر کرده وساختمان اصلیش به هم خورده) قرار گیرد، برای قلت است و زیرمجموعه‌ی کمتری را در بر می گیرد. و البته این قاعده، عمومیت تام ندارد.

6 - در اینجا میفرماید: «سنزید المحسنین» بدون حرف «واو» در آنجا میفرماید: «و سنزید المحسنین» با حرف عطف و او؛ اما از نظر معنا یکسان اند و ترک واو استئناف (از سرگرفتن، شروع کردن)، پس از دعای آمرزش، بر نیکویی اضافی مستقلی از سوی خدا دلالت می کند.

7 - در این جا میفرماید: «فارسلنا علیهم رجزا»، و در آن جا میفرماید: «فأنزلنا علی الذین ظلموا» معمولاً در واژه‌ی انزال، فراوانی احساس نمی شود؛ ولی در ارسال، فراوانی احساس میشود. با توجه به ترتیب دو جمله در سوره، انگار، نخست عذاب کمتر و تدریجی نازل می کند، سپس بر آن عذاب می افزاید.

8 - در این جا میفرماید: «بما کانوا یظلمون» و در آن جا میفرماید: «بما کانوا یفسقون» آیه‌ی نخست به ستم و آیه‌ی دوم به نافرمانی امر حق اشاره میکنند: تجاوز به حق دیگران و خروج از دین خدا. (بنقل از تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (163 الی 166) در باره حیله گری قوم یهود در مورد شکارماهی در روز شنبه وسزای نافرمانان، بحث بعمل آمده است.

در ضمن قابل یادآوری می باشد که: این آیات، نوع دیگری از سرپیچی و مخالفتهای یهود را پس از آن که وارد شهر شدند، به بیان میگیرد که: چگونه حیله گرانه به شکارماهی گیری میپرداختند. البته این ازداستان به طور کوتاه و مختصری در سوره‌ی (بقره آیه: 65) و (سوره نساء آیات 47 و154) نیز یاد آوری بعمل آورده است.

وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴿١٦٣﴾

و از آنها (یهود) درباره (سرگذشت قریه که در ساحل دریا بود سوال کن، و) بخاطر بیاور هنگامي را که آنها در روز شنبه تجاوز (و طغیان در برابر قانون الله) میکردند، همان هنگام که ماهیانشان روز شنبه (که روز تعطیل و استراحت - شان بود) آشکار میشدند اما درغیر روزشنبه بسراغ آنها نمي‌آمدند، اینگونه آنها را به چیزي آزمایش کردیم که در برابر آن نافرماني مي نمودند.(۱۶۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَنِ الْقَرْيَةِ»: از مردم آن شهر، شهر ایلهو بندر أیلات. «حَاضِرَةَ الْبَحْرِ»: نزدیک و مجاور بحر احمر، کنار بحر. «يَعْدُونَ»: به حدود الله تجاوز میکند، ظلم میورزند. «سَّبْتِ»: بریدن «سبت الشيء: قطعه». سبت یهود همان قطع عمل در شریعت موسی بود و آن در روز شنبه است که باید در آن روز دست از کار بکشند. «حِيتَانُ»: جمع حوت، ماهی ها. «شُرَّعًا»: جمع شارع، روی آب آمدن، خودنمایی کردن، به دنبال هم قرار گرفتن، یا آشکار شوندگان. «لَا يَسْبِتُونَ»: شنبه تعطیل نمی کنند.

تفسیر:

«واَسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ»: [ای محمد!] از ذریهٔ این یهودیان در بارهٔ آنچه بر قریهٔ «ایلات» واقع ساحل بحر أحمر نازل شده سؤال کن هنگامی که از حدود الله متعال تجاوز کردند در حالی که اوتعالی آنها را از شکار ماهی در روز شنبه نهی فرمود ولی آنها در روز شنبه دست به شکار زدند. چه بلایی به سرشان آمد؟ آیا خدا آنان را به صورت میمون و خوك مسخ نکرد؟ ملاحظه میشود که: قانون شکنی أجداد ونیاکان، نسل‌های بعدی را نیز شرمنده می‌کند. ابن کثیر گفته است: این قریة عبارت است از «ایله» که در ساحل بحر احمر قرار داشت. (مختصر ابن کثیر ۵۸/۲).

همچنان تعدادی دیگری از مفسران بدین باور اند که: مراد از آن، شهر «ایله» است که درجوار خلیج عقبه واقع شده. امروزه نیز خلیج «ایلات» معروف است و یهودیان نام قدیمی آن را إحیا کرده و شهر مجاورش را «ایلات» نامیده‌اند. به قولی دیگر: آن شهر، شهر «طبریه» بود. أعراب، شهر را قریه مینامند، به این جهت، تعبیر: «وَسئَلهُم عَنِ القَرِيَةِ» گویای معنی است.

«إِذْ يَعْدُونَ فِی اَلسَّبْتِ» در روز شنبه از حد مقرر از جانب خدا تجاوز کرده و آن را زیر پا نهادند و به شکار پرداختند.

«إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً»: این در حالی بود که به عنوان ابتلای الهی ماهی‌ها

(c) ketabton.com: The Digital Library

در روز شنبه که آنها از شکار در آن نهی شده بودند می‌آمدند و چون روز شنبه به پایان میرسید در سایر روز ها ماهی ها جمع نمی شدند.
یعنی روز شنبه که شکار در آن روز بر آنان حرام بود، ماهیان به تعدادی فراوان بر سطح آب نمایان می شدند.
«وَيَوْمَ لايَسْبِتُونَ لاتَأْتِيهِمْ»: در غیر روز شنبه و در سایر ایام ماهیان ظاهر نمیشدند بلکه از دید آنها نهان می‌گشتند.
«كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ(163)»: این یک امتحان بزرگ در حق آنها بود؛ چون از الله متعال و اوامرش نافرمانی نموده و به مخالفت امر پیامبر صلی الله علیه وسلم پرداختند این بود که الله متعال این بلای بزرگ را بر آنها نازل فرمود.
مفسر تفسیر تفهیم القرآن میفرماید: از جمله روش هایی که الله متعال برای آزمون بندگان اختیار میفرماید، یکی این است که چون درشخصی یا گروهی میل به انحراف و نافرمانی افزایش یابد، الله متعال دروازه‌ی موقعیت های نافرمانی رادر برابر اومیگشاید. تا تمایلات پوشیده‌ی وی به خوبی نمایان شوند و او ازآلوده شدن به گناهان و جرایمی که خود در پی آلوده شدن به آنهاست تنها به این دلیل باز نماند که فرصت ارتکاب آنها را به دست نیاورده است.
امام قرطبی فرموده است: روایت شده است که چنین امری در روزگار داود بود، شیطان در دل آنها و سوسه کرده و به آنها گفت: شما در روز شنبه فقط از صید ماهی منع شده‌اید، پس حوض‌هایی از آب تهیه کرده و در روز جمعه ماهیان را به طرف آن برانید تا در آن بمانند و به علت کمی آب نمی توانستند خارج شوند و روز یکشنبه آنها را می گرفتند و بدین ترتیب در شکار کردن آنها نیرنگ به کار می بردند. (تفسیر قرطبی ۳۰۶/۷.).

توضیح مؤجز:

الله متعال به یهودیان هدایت فرمود که در روزهای جمعه به شکار ماهی بپردازند؛ اما آنان روز شنبه را برای خود برگزیدند و در آزمون سخت، قرار گرفتند. خداوند، شکار ماهی را در روز شنبه که روز عبادت و بزرگداشت پروردگار بود، بر آنان حرام کرد. چون روز شنبه، شکار تعطیل بود و ماهیهای سفید و فربه، روی آب می آمدند و آنقدر زیاد بودند که سطح آب را می‌پوشیدند؛ اما روزهای دیگر خود را از دست شکارچیان پنهان می کردند.
مدتی چنین گذشت، برخی از مردم، و وسوسه شدند و تصمیم گرفتند که چون روزهای شنبه صید ماهی ممنوع است، در کنار رودخانه برکه ها و حوضهایی بسازند و آنها را تا نیمه از آب پر کنند تا روز شنبه ماهی ها در آن جمع شوند و دیگر نتوانند بالا آیند و روز یکشنبه آنها را شکار کنند. عده‌ی کمی از آن مردم به این حیله‌گری دست زدند وسرانجام برتعدادشان اضافه گشت وهمه‌ی مردم ازآن باخبر شدند. برخی از مردم، بقیه را از عذاب خدا برحذر میداشتند؛ اما خدا در عذابشان شتاب نکرد و بر غرورشان افزود و بی پروا روزهای شنبه به صید ماهی می پرداختند و آن را نمک سود می کردند و می فروختند.
حسن بصری(رح) میگوید: دو گروه از آنان نجات یافتند و یک گروه نابود شدند و آنان کسانی بودند که روز شنبه ماهی گرفتند. برخی هم گفته اند که یهود نیز فرمان یافته بودند که مانند ماروز جمعه را گرامی بدارند، اما آنان از این فرمان سر پیچیدند و به سراغ روز شنبه رفتند و خدا آنان را آزمود و در روز شنبه صید ماهی را برای آنان حرام قرار داد و فرمان داد که روز شنبه را بزرگ بشمارند وماهیان روز شنبه آشکارا برآب می آمدند و

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانند ماده شتران آبستن سپید بودند و ازشمار بسیارشان سطح آب دیده نمیشد، اما در روزهای دیگر به سراغشان نمی آمدند و روزگاری بدین منوال گذشت، آنگاه شیطان به سراغشان آمد و به آنان گفت: شما که شنبه ها نمیتوانید ماهیان را صید کنید، بند ها ودند وحوض های گوچکی بنا کنید و روز شنبه ماهیان را به آن سوی برانید و نگذارید که از آنجا بیرون بیایند و روز یکشنبه آنها را صید کنید و یکی از آنان ماهی بزرگی را روز شنبه برداشت و یک ریسمان کوچکی را به دمش و سر دیگرش را به چوبی در ساحل بست. سپس روز یکشنبه آن را بریان کرد و خورد و همسایه اش بوی ماهی را استشمام کرد و نگاهی به تنورش کرد وبه او گفت: من میدانم که خدا به زودی به تو مجازات میدهد. وقتی دید که عذابی در کار نیست، شنبه بعد دو عدد ماهی گرفت و چون دیدند که به این نزدیکی ها از عذاب خبری نیست، روز شنبه از آن ماهیان صید کردند و خوردند و نمک سود کردند و فروختند و شمار آنان هفتاد هزار کس بود و مردم شهر به سه گروه تقسیم شده بودند؛ گروهی از آنان که حدود دوازده هزار نفر بودند، آنان را از این کار باز داشتند و گروهی گفتند: چرا این گروه را پند میدهید؟ و گروهی دیگرهم گناهکار بودند. وقتی از گناه خویش باز نیامدند، مؤمنان گفتند: ما با شما در یکجا زندگی نمیکنیم و در شهر دیواری کشیدند و مؤمنان از یک دروازه و تجاوزکاران از دروازه ای دیگر به آنجا در می آمدند و داود علیه السلام آنان را نفرین کرد و یک روز مؤمنان از منزل خویش بیرون آمدند، اما هیچ کس از تجاوزکاران بیرون نیامدند و مردم گفتند: اینان باید به بلایی دچار آمده باشند، دیوار را کنار زدند، دیدند که آنان بوزینه شده اند، دروازه را گشودند و وارد آن بخش از شهر شدند و بوزینگان خویشاوندان خودرا باز شناختند، اماانسانها خویشاوندان بوزینه خود را نشناختند و بوزینگان به نزد خویشاوندانشان می آمدند و لباس هایشان را می بوییدند و میگریستند و انسانها به آنان میگفتند: آیا شما را از این کار باز نداشتیم و آنان سرهای خود را تکان میدادند و میگفتند: بلی. برخی گفته اند که جوانانشان به بوزینه و پیرانشان به خوک مسخ شدند. (بنقل از تفسیر کشاف)

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴿١٦٤﴾

وهنگامي را كه گروهي از آنها (صالحان يهود به گروه ديگر) گفتند: چرا قومی را پند می دهید كه الله، هلاكشان خواهد كرد، يا آنها را عذاب سخت خواهد داد؟ گفتند: (اين اندرزها) براي اعتذار (و رفع مسئوليت) در پيشگاه پروردگار شماست، به علاوه شايد آنها (بپذيرند و از گناه پرهيزگار و) تقوي پيشه كنند.(١٦٤)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَعْذِرَةً»: عذر تقصیر به پیشگاه الله متعال.

تفسیر:

«وَإِذْ قالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً اللهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِيداً»: و گروهی که آنان را موعظه میکرد و از إصلاح آنها ناامید شده بود خطاب به گروهی که هنوز آنها را موعظه مینمود و به معروف أمر و از منکر نهی میکرد گفتند: چرا اینها را نصیحت میکنید در حالیکه خدای تعالی بر آنها هلاکت را مقدر نموده است چون آنها به مخالفت أمر او پرداختند، پس مصلحتی در نصیحت آنها و خیری در موعظۀ آنها نیست، چون آنها در معرض فنا، نابودی و عذاب شدید قرار دارند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

با تأسف باید گفت که عدّه‌ای، نه خود موعظه مي كنند و نه تحمّل موعظه كردن ديگران را دارند.
همچنان إبن كثير ميفرمايد كه: الله متعال خبر ميدهد كه أهل إين قريه سه گروه شدند: گروهی عمل ممنوع را أنجام داده وبا به كار گرفتن حيله در روز شنبه به شكار ماهی می پرداختند، و گروهی آنها را منع كرده و از آنها دوری می‌جستند، و گروهی كه نه شكار می‌كردند و نه منع اما به گروه مانع ميگفتند: لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً الله مُهْلِكُهُمْ چرا آن جماعت را منع می كنيد حال اين كه خدا آنها را نابود می كند و مستحق كيفر خدا هستند، بنابر اين نهی و منع شما، آنان را سودی نيست. (مختصر ابن كثير ۵۹/۲).
«قالُوا مَعْذِرَةً إِلى رَبِّكُمْ»: جماعت نصيحتگر گفتند: ما آنها را نصيحت می‌كنيم تا نزد پروردگار خويش عذر داشته باشيم و با آنها شريک نگرديم و ای بسا كه خدای‌تعالی به موعظهٔ ما آنها را اصلاح می سازد، اميد است الله متعال آنها را به واسطهٔ نصيحت ما هدايت كند. و در ضمن وظيفه‌ی خود را أنجام داده باشيم كه عبارت است از نصيحت و يادآوری.
در ضمن قابل يادآوری است كه: نهی از منكر واجب است؛ يا برای اينكه افراد فاسِق باإيمان شوند، يا برای عذر داشتن خود انسان نزد الله متعال خداوند. همچنان بايد گفت كه: لازم نيست حتماً نهی از منكر ما اثری ونتيجه ای بصورت حتمی ببار آورد، هميشه به يادداشته باشيد كه ما مأمور به أدای رسالت تبليغی خويش هستيم، نه ضامن نتيجه. ولی انسانها خدا دوست هيچ وخت از اصلاح جامعه نااُميد نميشوند ورسالت مقدس أمر به معروف و نهی از منكر را ترك نمی‌كنند.
«وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ(164)»: و شايد از عمل و گناه خود دست بردارند.
يعنی قضاوتِ عجولانه، و سريع ممنوع است. نميتوان گفت: خداوند اين گروه را عذاب يا هلاك خواهد كرد، شايد پرهيزكار شوند.
مفسرطبری فرموده است: شايد از خدا بترسند و به اطاعت از الله متعال روی آورند و از نافرمانی و تجاوز روز شنبه توبه كنند.(طبری ۱۸۵/۱۳.).

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴿۱۶۵﴾

اما هنگامی كه تذكراتی را كه به آنها داده شده بود فراموش كردند، آنانی را كه از بدی منع می‌كردند نجات داديم و ظالمان را به سبب نافرمانی‌شان به عذاب سخت گرفتار كرديم.(۱۶۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نَسُوا»: از ياد بردند، به وعظ و اندرز گوش نكردند. «يَنْهَوْنَ»: باز می دارند، منع می كنند. «بَئِيسٍ»: سخت، سنگين.

تفسير:

«فَلَمّا نَسُوا ماذُكِّرُوا بِهِ»: وچون پندی راكه به آنان داده بودند، ترک و فراموش كردند؛ يعنی: هنگاميكه نافرمانان آن شهر، پند وموعظه صالحان نهی كننده از منكر را ناديده گرفتند و از ياد بردند، «أَنْجَيْنَا اَلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ اَلسُّوءِ»: الله متعال نصيحتگران‌شان را خواه آنانی كه از نصيحت ناميد شده بودند يا آنانی كه بركار خود دوام دادند نجات داد، «وَ أَخَذْنَا اَلَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِيسٍ»: و سركشان را و نافرمانان را به عذابی شديد، سنگين و دردناک گرفتار كرديم كه مرتكب نافرمانی شده بودند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«بِما كانُوا يَفْسُقُونَ(165)»: چون آنها به مخالفت امر پروردگار باعظمت خود پرداخته و از طاعت او تعالی خارج شده بودند.
متوجه باشید: هر کسیکه راه موعظه را به روی خود مسدود سازد، مطمین باشید که؛ راه قهر الهی را به روی خویش باز کرده است.
مفسران از جمله مفسر تفسیر فرقان مینویسد: که صورت هایشان مسخ شد و به شکل بوزینه در آمدند؛ اما برخی گفته اند: از صفات انسانی مسخ شدند و در صفات و حرکات، حیوان محض و بی اراده گشتند، دلهایشان مسخ و درک و افهامشان، چون بوزینگان شد.
دلیل این آیه که به بوزینه و میمون اشاره کرده، این است که میمون شکم دوست و یهود هم به دلیل حرص و علاقمندی که نسبت به مال اندوزی و دنیا پرستی داشتند و دارند، بر خلاف فرمان تورات، از کار دنیایی، دست نمیکشیدند تا به این مجازات، گرفتار آمدند. در هر صورت، مسخ شدند، حال، صوری و معنوی، و یا معنوی به سزای کردارشان رسیدند.

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴿١٦٦﴾

و هنگامی که از آنچه نهی شدند سرکشی کردند، به آنان گفتیم: به شکل بوزینگانی رانده شده درآیید!(١٦٦)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَتَوْا»: نافرمانی کردند، تکبر ورزیدند. «خَاسِئِينَ»: جمع خاسئ، رانده شدگان، طردشدگان، خوار و ذلیل شدگان.

تفسیر:

«فَلَمّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ»: و چون این‌ها دست به تکبر ونافرمانی زدند، و از حد تجاوز کردند و عمل ممنوع أنجام دادند. از أمر الله متعال إعراض نموده مرتکب گناهان شدند، حقاً متجاوز، استحقاق از دست دادن انسانیّت و مسخ شدن را دارد و مجازات مستکبر، طرد و تحقیر است. «عَتَوْا، قِرَدَةً خاسِئِينَ» بلی، ملّتی که در برابر قانون الهی گردن کشی کند، میمون وار از دیگران تقلید خواهد کرد.
«قُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ(166)» از بزرگترین و شدیدترین عذاب‌ها، سقوط از مرحله‌ی انسانیّت است طوریکه میفرماید: الله متعال آن‌ها را مسخ نمود و چهره‌های‌شان را به شکل میمون، بوزینگان، خنزیر، خوک و در نهایت ذلّت و حقارت در آورد و از رحمت خود طرد و از رضوان خود دور نمود. این مجازاتی کسانی است که به مخالفت امر الله تعال بپردازند و نهیش را مرتکب شود.
آنان که حکم خدا را با حیله، مسخ و دگرگون کنند، چهره‌شان مسخ می‌شود.
بازیگرِ با دین، به صورت حیوان بازیگر (میمون) در می‌آید. «كُونُوا قِرَدَةً» در نتیجه «اصحاب القرية» به سه گروه تقسیم شدند: گروهی که راه نافرمانی را پیش گرفتند و در نتیجه با عذاب سخت گرفتار شدند، گروهی که به منع و نصیحت پرداختند، در نتیجه خدا آنها را از عذاب نجات داد و گروهی هم که بی‌طرف ماندند؛ نه نهی به عمل آوردند و نه مرتکب زشتی و معصیت شدند و قرآن در مورد آنها سکوت اختیار کرده است.
حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: نمیدانم چه به سر گروه ساکت آمد، آیا نجات یافتند؛ یا هلاک شدند؟ عکرمه گفته است: او (ابن عباس) را ترک نکردم تا به او نشان دادم که آنها نجات یافتند، چون از عمل تبهکاران ناراضی و بیزار بودند، در مقابل آن مرا لباسی پوشاند.(مختصر ابن کثیر ٥٩/٢).

(c) ketabton.com: The Digital Library

از ظاهر آیه استفاده میشود که نه تنها خصلت آنان، بلکه شکل ظاهری آنان نیز تبدیل به میمون شد. بلی در این هیچ جای شکی نیست که الله متعال که با یك فرمان، آتش را بر حضرت ابراهیم گلستان ساخت، میتواند موجودی را به موجود دیگر و انسانی را نیز میمون کند. البتّه مسخشدگان توالد و تناسلی نداشتند وبه فرمودهی پیامبر صلی الله علیه وسلم چند روزی بیشتر زنده نبودند.

خوانندگان گرامی!

در آیات (167 الی 171) در باره برأفراشتن سایه بان آسای کوه بر بالای سر یهودیان، خوار گشتنشان تا روز قیامت، پراکندگی آنان در زمین و ممتاز بودن صالحان در برابر بدکاران، بحث بعمل آمده است.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴿١٦٧﴾

و (نیز بخاطر بیاور) هنگامي را که پروردگارت اعلام کرد که کسی را بر آنان بفرستد که تا روز قیامت به آنها عذاب سخت بچشاند. یقیناً پروردگار تو زود سزا میدهد در عین حال در مقابل توبه کاران آمرزنده و مهربان است.(۱۶۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تأذن»: إعلام کرد. «لَيَبْعَثَنَّ»: البته برمی انگیزد، چیره می گرداند، می فرستد. «يَسُومُهُمْ» (سوم): به آنان میچشاند، بر سرشان می آورد، مجازات شان میکند.

تفسیر:

«وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلى يَوْمِ اَلْقِيامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ اَلْعَذابِ»: و یادآور ای محمد! هنگامی را که پروردگارت به گونۀ واضح و آشکار اعلان نمود که تا روز قیامت حتماً بر یهود کسانی را مسلط خواهد کرد که آنها را خوار و ذلیل کند، چون آنها با شریعت الله متعال مخالفت نمودند.

جملۀ «لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ» این فهم را میرساند که گرچه سنّت الهی، مهلت دادن به منحرفان است، امّا مهلتدادن در همه جا و برای همیشه نیست.

از جمله «بخت النصر» را بر آنان مسلط کرد که مردان را به قتل رساند و زنان را به اسارت گرفت، و نصاری را بر آنان مسلط کرد که جزیه را بر آنان مقرر کرد و آنان را دچار خفت و خواری نمود، و حضرت محمد صلی الله علیه وسلم را بر آنان مسلط کرد که زمین را از لوث آنان پاک نمود و آنها را از جزیرة العرب بیرون کرد. (بنقل از تفسیر صفوة التفاسیر).

«إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ اَلْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ(167)»: یعنی الله متعال در مجازات نافرمانان به سرعت عمل کرده و برای مطیعان بخشاینده است.

یعنی گناهان کسانی که از او اطاعت کنند درمیگذرد و کسانی را که به او روی آورند رحم می نماید و توبۀ کسانی را که به او رجوع کنند می پذیرد.

و در این هیچ جای شکی نیست که؛ راه توبه و دریافت مغفرت الهی برای همه باز است.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴿١٦٨﴾

و بنی اسرائیل را در روی زمین به صورت گروههای مختلف متفرق نمودیم که برخی از

(c) ketabton.com: The Digital Library

آنها صالحان‌اند، و بعض از آنها کمتر از آنها اند، و آنها را به خوبی ها و بدی ها آزمودیم تا به در بار الله رجوع نمایند.(۱۶۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ»: یهودیان را در سرزمین پراگنده ساختیم، گروه گروه کردیم. «أُمَمًا»: دسته‌ها، گروه‌ها. «وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ»: برخی ازیهودیان، پست و نافرمانند.«بَلَوْنَاهُمْ»: آنانرا آزمودیم، إمتحان کردیم.«الْحَسَنَاتِ»: در این جا؛ یعنی،انواع نعمتهاوخوشیها.«السَّيِّئَاتِ»:انواع مشکلات وناخورسندی‌ها.(فرقان)

تفسیر:

«وَقَطَّعْناهُمْ فِی اَلْأَرْضِ أُمَماً»: مجازات یادشده در آیه قبل برای یهودیان، همانا اولین مجازاتشان بود که بیان شد، و این دومین مجازاتشان است که در همین آیه مبارکه به بیان گرفته میشود طوریکه میفرماید: و ما یهودیان را در روی زمین به صورت طوایف وگروه‌های پراگنده ای، تقسیم کردیم، در هر شهری گروهی از آنان پیدا میشود، یعنی پس سرزمینی نیست که خالی از یهودیان باشد. سپس خدای متعال بیان کرده است که تمام آنها دروغگو و نافرمان نیستند، بلکه در بین آنها افراد نیک و افراد بد قرار دارد:

«مِنْهُمُ اَلصّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذلِکَ»: برخی از اینها برگزیدگانی هستند که بر شریعت استقامت ورزیده و به رسالت ایمان آوردند اما در أقلیت می باشند، و برخی دیگر کفار بدکاری‌اند که از طاعت الهی خارج شدند. و به سبب فسق و کفرشان صلاحیت و شایستگی خود را از دست داده‌اند، که اکثریت را تشکیل می دهند.

«وَبَلَوْناهُمْ بِالْحَسَناتِ وَالسَّيِّئاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ(168)»: حوادث تلخ و شیرین، ابزار آزمایش الهی است، طوریکه خداوند متعال آنها را به انواع و اقسام مصیبت‌ها ونعمت‌ها یعنی: باخوشی‌ها وناخوشی‌ها، خیر و شر، امنیت و ناامنی، فراوانی و تنگدستی و نعمت و مشقت امتحانشان کردیم، تا آنها به مراجعۀ نفس‌های خود بپردازند و به سوی پروردگار خود بازگردند و به سوی خالق خود توبه کنند. تحوّل روحی انسان‌ها وبازگشت به سوی حقّ، از حکمت‌های آزمایش و امتحان الهی است.

باید گفت که: بنی‌اسرائیل، گاهی به عزّت و قدرت رسیدند تا شاید شکرگزار شوند و گاهی به سختی ها مواجه و گرفتار شدند تا حسّ توبه و انابه در آنان زنده شود. و طوریکه در آیه متبرکه بیان یافت در این میان، بعضی صالح و نیکوکار بودند و به حقانیّت اسلام ایمان آوردند و برخی هم در پی دنیا پرستی و لجاجت خویش بودند.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴿۱۶۹﴾

بعد از آن فرزندانی جانشین آنها شدند که وارث کتاب (آسمانی، تورات) گشتند که متاع دنیوی پست را میگیرند و میگویند: به زودی آمرزیده میشویم. و اگر متاعی مانند آن بیابند باز هم آن را می‌گیرند آیا در کتاب (تورات) از آنها پیمان گرفته نشد که در باره الله نگویند مگر سخن حق، حال آنکه آنچه در آن کتاب آمده بود خوانده بودند. و سرای آخرت برای کسانی که پرهیز گاری پیشه می‌کنند (به مراتب) بهتر است، آیا (پس از این بیان) تعقل (درک) نمی‌کنید؟ (۱۶۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلَفَ»: جانشین شد، امور کار را در دست گرفت. خلف: جانشین بد و ناشایست، پشت

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر [مریم/۵۹]. خلف: به معنای جانشین، مصدر است و به صورت مفرد و جمع به کار می رود. «عَرَضَ»: متاع، مال ناچیز دنیا، کالا. «هَذَا الْأَدْنَى»: این جهان پست و نابودشدنی. «مِيثَاقُ»: پیمان. «دَرَسُوا»: آموخته اند، درک کرده اند، خوانده اند. (فرقان)

تفسیر:

«فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا اَلْكِتابَ»: قبل از همه باید گفت که دنیاگرایی، از آفات دین است. در ضمن: تأریخ، شاهد نسل‌هایی دنیاگرا و گناهکار از یهود بوده است. طوریکه میفرماید: پس بعد از این أقوام، فرزندان وجانشینان بدی آمدند و تورات را وارث شدند، و در این هیچ جای شکی نیست که: یهودیان هم دسترسی به تورات داشتند، هم آگاهی کامل به آن.

ابن کثیر در این مورد فرموده است: یعنی بعد از آن نسل که از نیک و بد تشکیل شده بود، نسلی دیگر جانشین شد که امید خیری در آنها نبود و کتاب یعنی تورات را از پدرانشان به ارث برده‌اند. (مختصر ابن کثیر ۶۱/۲).

کسی که از تعالیمِ کتاب آسمانی آگاه شد، شایسته نیست دنیاگرایی و حرام خواری را پیشه خود کند.

«يَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا اَلْأَدْنى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنا»: ولی دراحکام، رشوت گرفتند و درآمد حرام خوردند و برحرام تعامل نمودند و آیات و نشانه‌های الهی را مقابل متاع ناچیز و زودگذر از دنیا تحریف نموده و براساس آرزوهای باطل خویش گفتند: گناهانمان مورد آمرزش قرار خواهد گرفت.

یهودیان به گناه خود إعتراف داشتند، ولی می‌گفتند بخشیده خواهیم شد. یهودیان چنان خودخواه بودند که خیال میکردند بدون توبه بخشیده می‌شوند. «سَيُغْفَرُ لَنا» آری، کسی که مغفرت را برای خود تضمین شده می داند، قابل توبیخ است.

مفسر امام قرطبی دراین مورد میفرماید: «این وصفی که خدای سبحان یهودیان را بر آن نکوهش کرده، هم اکنون در میان ما مسلمانان هم موجود است. آنگاه روایتی از معاذ بن جبل(رض) را نقل می‌کند که فرمود: «به زودی قرآن در سینه گروه‌هایی از مردم چنان کهنه خواهد شد که جامه کهنه میشود، آنرا میخوانند ولی از آن لذت و بهره‌ای نمی برند، پوست میشان را بر دل گرگان میپوشانند، اعمال‌شان همه از روی طمع است و با خوف الهی آمیخته نیست، اگر در عمل کوتاهی ورزند؛ می گویند: باز کامل می کنیم! و اگر بدی کنند؛ میگویند: به زودی بر ما آمرزیده میشود زیرا ما به خداوند چیزی را شریک نمی آوریم!»

«وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ»: یعنی به امید مغفرت، برگناه اصرار می‌ورزند، و هر وقت حطام دنیا برایشان نمایان و فراهم گردد، بدون توجه به حلال یا حرام بودنش آنرا بر می گیرند.

مفسر سدی می گوید: «بنی اسرئیل هیچ قاضی‌ای را به کار قضاوت بر نمی‌گماشتند، مگر اینکه رشوه میگرفت پس اگر از او می پرسیدند: چرا رشوه میخوری؟ میگفت: بر من آمرزیده (بخشش) میشود! پس بر او إیراد میگرفتند و طعن میزدند، اما اگر او می مرد یا برکنار میشد و شخصی از آنان که بر او طعن زده بود، به جایش منصوب می گشت، باز خود او هم رشوه می گرفت پس مراد خداوند متعال از عبارت: (و اگر متاعی مانند آن بدیشان برسد، باز آن را می ستانند)، همین است». آنها غافل از آنند که اصرار بر گناه و

(c) ketabton.com: The Digital Library

به ازاء آن، استناد به مغفرت الهی، پایه و مبنایی ندارد.
«أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثاقُ اَلْكِتابِ أَنْ لايَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلاَّ اَلْحَقَّ»: در حالیکه خداوند متعال از آنها در تورات تعهد گرفته بود که جز صدق و راستی چیزی دیگر بر زبان نیاورند و جز بر اساس حقیقت حکم نکنند.
عهدی که در تورات گرفته شده بود که «جز راستی به طرف خدا(ج) چیزی را نسبت نکنند» آیا به آنها معلوم نیست که از کتاب و احکام او تعالی قطع نظر کرده إفتراء نمودند حال آنکه این مردم کتاب الله (یعنی تورات) را خود میخوانند وبه دیگران تدریس میکنند؛ پس چه‌سان مضمون آن به اوشان معلوم نیست، و یا به یادشان نمانده؟! حقیقت آن است که آنها دین و ایمان را به متاع فانی دنیا فروخته، از آرام ورنج آخرت چشم پوشیده‌اند. نمی‌دانند آنانکه از الله می ترسند، و تقوی می گزینند؛ دار آخرت و عیش و تنعّم آنجا را از مسرّت دنیا بهتر و فایق‌تر می دانند؟ کاش اکنون نیز به هوش آیند!
«وَ دَرَسُوا ما فِيهِ» آنها تورات را خواندند و فهمیدند و دانستند و براساس علم، از الله متعال نافرمانی کردند، «وَاَلدّارُ اَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ»: بدانید که آخرت و نعمت هایش که دائمی، مستمر و جاودانه‌تر است از این دنیای زودگذر و متاع زائل وفانی بهتر است و آنانی که دین خویش را میفروشند و در بدل آن آیات و نشانه‌های اندکی رابه خاطر دنیای خود میخرند، به زودی به اضمحلال و نابودی کشانیده خواهند شد.
«أَفَلا يَعْقِلُونَ(169)» آیا منزجر نمیشوند وعقل وخرد ندارند؟ منظور این است: که اگر آنها عقل داشتند، دنیای فانی را بر آخرت ترجیح نمی‌دادند.
امید بی‌جا، مثل خوف نابجا مخرّب است. «سَيُغْفَرُ لَنا» امید به رحمت الهی علی رغم اصرار برگناه نابجاست.

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ﴿١٧٠﴾

و آنها که به کتاب (آسمانی) تمسك جویند و نماز را برپا دارند (مستحق اجراند و بدانند که) ما ثواب اصلاح گران را ضائع نمی‌کنیم.(۱۷۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يُمَسِّكُونَ»: متمسک میشوند، پای بند و وفا دارند. «الْمُصْلِحِينَ»: درستکاران، إصلاح طلبان.

تفسیر:

«وَاَلَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتابِ وَأَقامُوا اَلصَّلاةَ»: آنانی که به أوامر کتاب‌های منزل از جانب الله متعال إلتزام و مُتمَسِک میشوند و به آن عمل می کنند و بر نماز در اوقات آن دوام داده و بر اموری که نماز به سوی آن از أوامر و دوری از نواهی امر می کند محافظت می نمایند، این ها صالحان و مصلحان اند.
طوریکه ملاحظه میفرماید در این آیة مبارکه از گروهی که به کتاب آسمانی تمسّك میکنند، تقدیر بعمل آمده است، ولی در جای دیگر کسانی را که کتاب در اختیارشان است، ولی به آن تمسّك نمیکنند، به اُلأغی تشبیه کرده که بار کتاب حمل می‌کند. «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْراةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوها كَمَثَلِ الْحِمارِ يَحْمِلُ أَسْفاراً» (آیه: 5 سوره جمعه) در ضمن قابل دقت وتذکر است که: تلاوت، حفظ، چاپ و نشر کتاب آسمانی، کافی نیست، بلکه باید به آن عمل صورت گیرد، تا نجات بخش باشد.
«إِنّا لانُضِيعُ أَجْرَ اَلْمُصْلِحِينَ(170)»،والله متعال هیچگاه ثواب وپاداش مصلحان را ضایع

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمیسازد وسعی وتلاش‌شان را باطل نمینماید زیرا چنگ زدن به کتاب آسمانی، نماد ونشانۀ نیکوکاریشان است، وبه زودی اجر وپاداش شان را حفظ می نماید پس آن ها خودشان صالح و در حق دیگران مصلح اند.

«مُصلِح»: به شخصی گفته میشود که در صدد اصلاح خویش است و هم به شخصی گفته میشود که در تلاش برای اصلاح جامعه است.

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴿١٧١﴾

و [یاد کنید] وقتی [را] که کوه [طور] را برکندیم، [و] چنان که گویی سایبانی است بالای سرشان قرار دادیم و [به خاطر ضعف ایمان] پنداشتند که اکنون بر سرشان سقوط میکند. (در آن وقت به ایشان گفتیم) آنچه [از کتاب، شریعت و احکام]را که به شما داده ایم با قدرت [ی تمام و عزمی استوار] بگیرید، و آنچه [از معارف و حقایق] در آن است متذکّر شوید [و فرا گیرید و همواره به خاطر داشته باشید] تا [با عمل به آن] پرهیزکار شوید. (۱۷۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَتَقْنَا»: از جا کندیم، کشیدیم، بالا بردیم، برافراشتیم. «ظُلَّةٌ»: سایه بان. «وَاقِعٌ»: فروریختنی، افتادنی. «قُوَّةٍ»: وجد و جهد و تلاش، محکم.

تفسیر:

این آیۀ مبارکه، مشابه آیه‌ی 63، سورۀ بقره و آخرین آیۀ در این سوره است که در باره‌ی بنی‌اسرائیل مطالبی را به بیان میگیرد. طوریکه از آیه‌ی 103 تا اینجا، پیاپی مسائلی را در مورد آنان مطرح کرده است.

«وَإِذْ نَتَقْنَا اَلْجَبَلَ فَوْقَهُمْ»: قرار گرفتن کوه، بالای سر بنی‌اسرائیل و تهدید آنان، حادثه‌ای است که نباید فراموش شود، طوریکه میفرماید: به یاد آور آن گاه را که کوه طور را [از جای خود از ریشه برکندیم و] بر بالای سَر بنی اسرائیل قرار دادیم.

«كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ»: گویا که ابری سایه دار بود. «وَظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ»: پس چنان پنداشتند که کوه بر سر شان فروخواهد افتاد.

مفسران مینویسند: موسی علیه السلام که برای میقات الهی به کوه طور رفته بود، در بازگشت برای هدایت بنی‌اسرائیل تورات را همراه خود آورد، امّا آنان به سبب سنگینی أحکام تورات از پذیرفتن آن إمتناع ورزیدند؛ زیرا آن را سخت و سنگین می دانستند، بناءً به مخالفت آن پرداختند، آنگاه الله متعال کوه طور را بر سرآنان بلند کرد و به آنها گفته شد: اگر تورات و احکام آن را قبول نکنید کوه بر شما خواهد افتاد، وقتی کوه را نگاه کردند همگی از بیم سقوط کوه سرسجده بر زمین نهادند، آنگاه الله متعال فرمود: «خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اُذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ(171)» برای رسیدن به کمال تقوا، قاطعیّت در دین و تصمیم جدّی لازم است. طوریکه میفرماید: و آنها را تهدید نمودیم که اگر به اوامر الله متعال التزام نداشته باشند و به عهد و پیمان وفادار نباشند و آنچه را از رسالت که نازل کردیم به جدیت و توأم با عزم و عمل نگیرند و آنچه در تورات است را یاد نیاورده و به آن عمل نکنند این کوه بر آنها فرود خواهد آمد. تا این تهدید آنها را بر تقوای الهی از طریق انجام اوامر و اجتناب نواهی وا دارد.

و نباید فراموش شود که: هدف کلی و نهایی کتب آسمانی و دستورهای دین، خداترسی و پیدایش تقوا در مردم است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان گرامی!

درآیات (172 الی 174) در باره گرفتن پیمان عام از عموم بنی آدم، بحث بعمل آمده است.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴿١٧٢﴾

به خاطر بیاور زماني را که پروردگارت از پشت و صلب فرزندان بنی آدم، فرزندانشان را بیرون آورد، و آنانرا برخودشان گواه گرفت که آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: بلی! گواهی میدهیم. تا روز قیامت نگویید: ما از این ربوبیت تو غافل بودیم.(۱۷۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَخَذَ»: برگرفت، به وجود آورد، بیرون آورد. «مِنْ ظُهُورِهِمْ»: از پشت آنان، جمع ظهر، ستون فقرات.

تفسیر:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»: مفسرإمام طبری فرموده است: یعنی ای محمد! زمانی را به یاد بیاور که الله اولاد آدم را از پشت پدران بیرون آورد، و آنان به توحید و یگانگی خدا اعتراف کردند و آنها را بر همدیگر شاهد گرفت.

قابل تذکر است که: مفسران در مورد این آیه دو نظر دارند: یکی اینکه بعد از اینکه الله آدم را خلق کرد ذریتش را از پشت او بیرون آورد در حالی که همچون مورچگان بودند و از آنها تعهد گرفت که او را خدای خود بدانند، پس همگی گواهی دادند. چنین روایتی به طریق زیادی از پیامبر صلّی الله علیه وسلم روایت شده است، و جمعی از صحابه به آن قائل شده‌اند.

دوم این که این آیه از باب تمثیل و تخییل است؛ به این معنی خدای سبحان برای آنان دلایلی را بر پروردگاری و یگانگی خود إقامه کرده و عقل آنها بر آن گواهی داده است، عقلی که خدا آنرا وسیله‌ی تمییز بین گمراهی وهدایت قرار داده است. پس انگار بر خود گواهی داده‌اند. خداوند به آنها گفت: مگر من خدای شما نیستم؟ گفتند: بله. زمخشری و ابوحیان و ابو سعود این نظر را اختیار کرده‌اند. اما نظر اول درست‌تر است. (بنقل از تفسیر صفواة التفاسیر).

ابن عباس(رض) گفته است: دستی به پشت آدم کشید و تمام انسان‌هایی را بیرون کشید که تا روز قیامت آنها را خلق می‌کند.

«وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا»: از آنان بر پروردگاری و یگانگیش اقرار و اعتراف خواست، و آنها نیز بر آن معترف و ملتزم شدند.

این عهد را «عهد الست» و آن عالم را؛ «عالم ذر» می نامند لذا خداوند متعال فطرت بشر را بر توحید و خدا شناسی سرشته است.

«أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ اَلْقِيامَةِ إِنّا كُنّا عَنْ هذا غافِلِينَ(172)»: تادر روز قیامت نگویید: ما از این پیمان و اقرار غافل و بی خبر بودیم. یعنی: از شما عهد گرفتیم تا در روز قیامت نگویید: ما به این امر که الله پروردگار ما، یگانه ولاشریک است؛ هیچ علم و آگاهی قبلی نداشته‌ایم.

این بدین معنی است که: در روز قیامت، ادّعای غفلت از ربوبیّت خداوند، پذیرفته نیست.

«إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا غافِلِينَ» واضح است که عذر جهل و غفلت، نزد خداوند پذیرفته نیست.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴿١٧٣﴾

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا نگویید که پدران ما پیش از این مشرک بودند و مانسلی بودیم بعد از آنها (که ما به تقلید آنها رفتیم). آیا به سبب کاری که اهل باطل کرده است، ما را هلاک می‌کنی؟(۱۷۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذریة»: سلاله، نسل، فرزند. «أَفَتُهْلِكُنا»: آیا ما را نابود می گردانی؟ عذاب میدهی؟ مراد از نابودی در اینجا عمدتاً عقاب رساندن و مجازات کردن است. «المبطلون»: باطل اندیشان، باطل گرایان.

تفسیر:

«أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَكَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَكُنّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ»: یا بگویید که: پدران ما در گذشته مشرک بوده اند و مانسلی پس از آنان بودیم. که به حق راه نیافته و راه صواب را نمی شناختیم لذا کار در میان ما نیز بر همان شیوه‌ای استمرار یافت که پیشینیان ما برآن بودند، یعنی ما از نیاکان خود تقلید و پیروی کردیم و راه آنان را پیش گرفتیم، پس ما معذوریم.

باید یادآور شد که: فطرت خدا شناسی در وجود انسان، برای اتمام حجّت از سوی خداوند است وچراغ فطرت، قدرت نور افشانی برظلمات محیط را دارد.

تعداد از مفسران در تفاسیر خویش در بارة آیة: «أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَكَ آباؤُنا»: می نویسند: اگر شهادت بر ربوبیّت در عالم ذرّ یا فطرت نبود، انسان در دنیا به اسانی خداپرست نمی شد و همواره از نیاکان خود، تقلید می کرد. در ضمن قابل تذکر است که: تقلید در اصول دین، جایز نمی باشد.

«أَفَتُهْلِكُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ(173)»: آیا به سبب شرک پدران، ما را نابود میکنی؟ آنها گمراه بودند و ما از روی نادانی راه آنها را پیش گرفتیم و از حق بی‌خبر و از اندیشیدن ناتوان بوده‌ایم و فقط از پدران خویش پیروی کرده‌ایم؟ یعنی: اگر حُجَت برآنان بر پا نمی شد و از آنان عهد قبلی گرفته نمی شد، از این عذر و بهانه ها می آوردند.

در تفسیر «تفسیر أنوار القرآن» آمده است: علماء در تفسیر آیة «عهد الست» بر دو رأی‌اند: رأی اول؛ رأی سلف و رأی دوم؛ رأی خلف است. رأی سلف بر آن وجهی است که ما تفسیر کردیم، یعنی اینکه: پروردگار باعظمت حقیقتاً ذُریه آدم را از پشت وی بیرون آورد و از آنان عهد و پیمان گرفت. اما رأی خلف این است که: این آیه از باب مجاز و تمثیل است وخداوند متعال ذریه آدم را از پشت وی بیرون نیاورد بلکه أدله کونی را بر وحدانیت خویش اقامه کرد و عقل‌های بنی آدم بر وحدانیت حق تعالی گواهی داد پس اقامه ادله بر توحید، به منزله آن است که گویا باری تعالی به مخلوقش گفته است: آیا من پروردگار شما نیستم؟ آنان هم جواب داده‌اند: چرا، تو پروردگار ما هستی و ما بر این حقیقت گواهیم. لذا مراد از این گواه گرفتن، خلقت فطری آنها بر توحید و یگانه‌پرستی است. این گروه از علما میگویند: به همین دلیل است که پروردگار نفرمود: ما ذریه را از پشت آدم بیرون آوردیم. بلکه فرمود: ذریه را از پشت بنی‌آدم بیرون آوردیم. یعنی: نسل های بنی آدم را یکی از پی دیگری آفریدیم و برای هر نسل هم از طریق پیامبران و کتابهای آسمانی و همچنان کتاب مشاهد و منظور کونی خویش که کائنات است دلایل توحیدی اقامه کردیم و آن نسل‌ها در طول عصرها به زبان قال و حال هر دو، بر توحید ما شهادت دادند.

ابن کثیر میان این دو توجیه تفسیری از حیث قاعده و مبدأ هیچگونه تعارضی نمی بیند و هر دو را موجه می داند. در باب بیرون آوردن نسل آدم علیهم السلام از پشت وی در عالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ذر»، احادیثی آمده است، که قائلان به رأی دوم (رأی خلف)، احادیث را نیز بر معنای مورد نظر خود تفسیر کرده اند. (بنقل از «تفسیر انوار القرآن»)

وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴿١٧٤﴾

و این گونه آیات را [مُستدل و منطقی] تفصیل و توضیح می دهیم [تا تدبّر کنند] و برای اینکه [از شرک به توحید] بازگردند.(۱۷۴)

تفسیر:

«وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ اَلْآيَاتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ(174)» همانطور که پیمان گذشته را بیان کردیم آیات و نشانه‌های واضح و معجزات ظاهر و آشکار را بیان میکنیم تا اهل فطرت سالم و بینش مستقیم در آن تدبر کنند و تا از شرک توبه نموده مجدداً به سوی توحید باز گردند و به الله یگانه ایمان آورند. یعنی راه طغیان و انحراف را ترک کرده به راه بندگی و اطاعت بازگردند.

فحوای آیه مبارکه مبین این حقیقت است که: اصل، توحید است و شرك، عارضی است، ازاین دو آیه چنین می فهمیم که خداوند متعال برای هیچکس، در فرار از عبودیت خود، عذر و حُجتی باقی نگذاشته است.

نگاهی کوتاه به این آیات متبرکه:

1 - الله متعال، انسان را - نسلاً پس از نسل - بر فطرت توحید و یگانه پرستی آفرید که پروردگاری تنها و بی همتا دارد. (روم آیه 30). و اینکه: پیام آوران، به مردم برسانند که باید فرزندان آدم علیهم السلام در طول زمان از راه عقل و درایت به شگفتیهای هستی پی ببرند و از روی قوانین و سنن حاکم در جهان، الله خودرا-به خوبی-بشناسند و بریکتایی او، خود گواه باشند و غفلت نورزند.

2 - این آیات، بنابه دلایلی که بیان کرد، انسان را در مورد جهل به ربوبیت و یکتایی آفریدگار، معذور نخواهد داشت.

3 - هرکس، پیش از رسیدن به حد رشد و تکلیف بمیرد، مجازات نمی بیند.

4 - باطل بودن، استدلال مشرکان در قیامت که گویند: از نیاکان مشرک خود پیروی کرده ایم؛ زیرا بنابه دلایل فطری - عقلی که بر شناخت و یگانگی خدا دلالت می کند، پیروی از گذشتگان مشرک در اصول عقاید و دین، مردود و بی اساس است.

5 - هرچیزی به روشنی در قرآن بیان شده است. پس، همان سان که آفرینش انسان بر فطرت توحید است، سایر آیات دستور می دهند که باید انسان - به خوبی- به آن بیندیشد، آنگاه به سوی حق بازگردد و از باطل، روی برتابد. (بنقل از تفسیر فرقان)

خوانندگان گرامی!

پس از شرح گرفتن پیمان از همه‌ی مردم و اعتراف آنان به ربوبیت پروردگار، خداوند متعال با این آیه ها رفتار تکذیب کنندگان را ضرب المثل زده که اگر کسی به آیات الهی دانا باشد و به آن عمل نکند، همچون ماری است که پوست می اندازد و به جایش میگذارد. در آیات (175 الی 177) قصه‌ی بلعم بن باعورا و سایر گمراهان و تکذیب کنندگان، به بحث گرفته میشود.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴿١٧٥﴾

(c) ketabton.com: The Digital Library

و برای آنان سرگذشت آن کس را بخوان که (علم) آیات خود را به او داده بودیم، پس از آن (از عمل کردن به آن) بیرون رفت، و شیطان او را تعقیب کرد (و بر او غالب شد)، و او از جملۀ گمراهان شد.(۱۷۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اتْلُ»: بخوان. «الَّذِي»: کسی که، شخصی که، آن کس که. «انْسَلَخَ»: برهنه گشت، پوست انداخت، تهی ساخت، جدا شد. [بلعم باعورا: از دانشمندان یهود است که از فرمان الهی فاصله گرفت و پس از هدایت گمراه شد و شیطان بر او مسلط گشت.]. «الْغَاوِينَ»: گمراهان.

تفسیر:

«وَ اُتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ اَلَّذِی آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها»: ای محمد! برای یهود داستان آن مرد عالم را بگو که به او دانشی از أنبیاء را که اوتعالی در کتاب‌های خود نازل نموده دادیم. یعنی: واقعه دیگری را که برای یکی از أسلاف بنی‌اسرائیل روی داد، به آنان یادآوری کن. او از علمای بنی اسرائیل (بلعم باعورا) بود که عمل به آیات الهی را ترک کرد و از آنها بیزاری جست یعنی به آن کافر شد و از آن رو گردان گشت.

«فَانْسَلَخَ مِنْها» به طور کامل همانند کندن پوست گوسفند از آن بیرون شد. ابو سعود گفته است: خروج از دین را به «انسلاخ» تعبیر نموده است تا اعلام کند که کاملاً از آیات دور شد، در حالی که بسیار به آن نزدیک بود. (ابو سعود ۲/۲۱۰).

«فانسلخ منها» به این معناست که ایمان بلعم باعورا همچون پوسته‌ی نازک روی خون بود و هنوز در قلبش جای نگرفته بود. اگر جای میگرفت و با روی گشاده، دریچه‌ی قلبش را بر روی ایمان به الله می گشود، هرگز از راه راست منحرف نمیشد و فریب جلوه های دنیا را نمیخورد. جمله‌ی «فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ» تلمیح واشاره‌ای است به اینکه: آن مرد دردشمنی بادین الله ازشیطان سرسخت تر بود، گویا که او پیشوای شیطان، و شیطان شاگرد و دنباله رو اوست.

«فَأَتْبَعَهُ اَلشَّيْطانُ فَكانَ مِنَ اَلْغاوِينَ(175)» این بود که شیطان بر او تسلط پیدا کرد و او را به زمره‌ی گمراهان و فرورفتگان در ضلالت درآورد. او از شیطان پیروی می‌کرد و به او اقتدا می‌نمود و به این ترتیب از جملۀ رؤسای گمراهی و از پیشوایان سرکش و از جملۀ بزرگ‌ترین مفسدان شد.

مفسران در تفسیر جمله‌ی «فَأَتْبَعَهُ»، مینویسند که این جمله: بیانگر آن است که آن شخص در مسیر حقّ به چنان مقامی رسیده بود که شیطان از او قطع امید کرده بود، امّا با بروز نشانه‌های انحراف، شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و سر انجام در صف گمراهان و شقاوت مندان قرار گرفت.

بلعم بن باعورا کیست؟

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «او مردی به نام بلعم بن باعورا ازأهالی بیت المقدس بودکه إسم أعظم الله متعال را می‌دانست، چون موسی علیه السلام باسپاه بنی‌اسرائیل به قصد حمله به جباران (عمالقه) فرود آمد، خویشان بلعم همراه با پسرکاکایش نزد وی آمدند و گفتند: موسی مردی تند مزاج و خشم آلود است و با او لشکری است بسیار، شکی نیست که اگر برما پیروز شود، همگی‌مان را نابود میکند لذا به بارگاه خداوند دعا کن تاموسی و همراهانش را از ما برگرداند. بلعم گفت: اگر من

(c) ketabton.com: The Digital Library

به بارگاه الله متعال چنین دعایی بکنم، دنیا و آخرتم همه از دست می رود.
بنابر این، این درخواست‌شان را رد کرد، اما آنها از وی دست برنداشتند و پیوسته اصرار کردند تا سرانجام به خواسته آنان تسلیم شد و به بارگاه الهی دعا کرد. در روایات آمده است: هر دعایی که او علیه موسی و همراهانش میکرد، الله متعال زبانش را به سوی قوم خودش بر میگردانید و هر دعایی که به سود قوم خودش میکرد، خداوند متعال زبانش را به‌سوی بنی‌اسرائیل برمیگردانید. قومش که ناظر این صحنه بودند، به او گفتند: ای بلعم! آیا میدانی‌که چه میکنی؟ آخربه نفع آنها وعلیه مادعا میکنی! گفت: این دیگر، چیزی است که در اختیار من نیست، این چیزی است که خداوند متعال بر آن غلبه کرده است. راوی می أفزاید: در این أثنا، زبانش از کامش برروی سینه‌اش بیرون افتاد و به آنان گفت: حالا دیگر، دنیا و آخرت از دست من رفت وجز نیرنگ وحیله چیز دیگری برایم باقی نماند. پس به آنان این نیرنگ را آموخت که زنان را آرایش کرده به میان لشکر بنی‌اسرائیل بفرستند. آنها چنین کردند و مردی از بنی اسرائیل با یکی از آنان زنا کرد، آنگاه خداوند متعال بر بنی‌اسرائیل طاعونی نازل کرد که در یک روز هزاران تن از آنان را به کام مرگ کشید...».
ابن مسعود فرموده است: مردی است از بنی اسرائیل، حضرت موسی او را نزد پادشاه (مدین) فرستاد تا او را به سوی الله دعوت کند، پادشاه به او رشوه داد و پست و مقام به او داد تا دین موسی را رها کرده و به دین پادشاه بپیوندد، او هم پذیرفت و چنان کرد و مردم را از دین منحرف نمود. (التسهیل ۵۴/۲.).

شأن نزول آیه مبارکه:

أکثر مفسّرین از جمله ابن عباس، ابن مسعود و مجاهد - رح - گویند: این آیات در مورد «بلعم بن باعورا» نازل شده است.
در تفسیر کابلی آمده است: و بلعم عالمی درویش، و صاحب تصرّف بود، در أثر اغوای يك زن و طمع دنیوی، آیات و هدایات الهی را ترك داده، آماده آن گردید که مقابل حضرت موسی علیهم السلام تصرّفات خود را به کار اندازد، و تدابیر نکوهیده خویش را به ظهور آرد؛ به موسی- علیه السّلام- زیانی رسانیده نتوانست؛ امّا، خود را مردود ابدی گردانید.
علم آیات الله چندان به بلعم ارزانی شده بود که اگر خواست الله می‌بود، به مراتب بلند میرسید؛ به وی توفیق ارزانی میشد، تابه علم خود رفتار، و به آیات الهی إطاعت می‌کرد؛ ولی چنین نشد؛ زیرا، خود از برکات و آیات آسمانی إعراض نمود، و به شهوات و لذّات زمینی منهمك شد؛ (فرورفته درکاری) در پی خواهشات نفسانی روان بود؛ و شیطان به تعاقب وی؛ در زمره کجروان و گمراهان داخل شد. در آن وقت، حال وی شبیه سگی بود که زبانش بیرون برآید، و پیهم، نفس زند، که بالفرض اگر بر او باری ننهند، و زجری ننمایند، وچیزی نگویند، و آزادش گذارند، بازهم در هر صورت نفس میزند، و زبانش را بیرون می‌آرد؛ زیرا، طبعاً بنابر ضعف دل به آسانی نمي تواند هوای گرم را خارج کند وهوای سرد وتازه را فروبرد. چنین است کسی که برای خواهشات نفسانی دهن باز میکند؛ پس در اثر ضعف اخلاقی، اعطاء و عدم اعطای آیات الله، إنذار ویا عدم إنذار، هر دو درباره وی یکسان است «سَواءٌ عَلَيْهِمْ، أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لايُؤْمِنُونَ» «سوره بقره، آیه 6». به حرص دنیا زبانش بیرون، و از نحوست ترك آیات، منظره آشفتگی و پریشانی حال وی چون «نفس زدن مسلسل» ظاهر است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطالعه کنندگان عزیز!

در طول تأریخ بشری داستان و قصه های بَلعم با عورا إتفاق اُفتاده که حُکام طاغوتی توانسته اند علماء را هم فریب دهند. ما باید از سرنوشت دانشمندی همچون بلعم با عورا پند گرفت، زیرا داستانی مهم ومفید است. این داستان برای ما می آموزاند که: انسان هر چه بالا رود، نباید مغرور شود، چون احتمال سقوط وجود دارد و عاقبتِ کار مهم است. جایگاه هر کس بالاتر باشد، احتمال خطر بیشتری وجود دارد.

جمله «فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ» این حقیقت بزرگی را برای می آموزاند: کسیکه از الله جدا شود، طعمه‌ی شیطان میگردد. به یادداشته باشید که شیطان و سوسه می‌کند و در کمین نشسته است که هرگاه در کسی زمینه‌ای ببیند، او را دنبال میکند. طوریکه کلمه‌ی «فَأَتْبَعَهُ» در کنار کلمه‌ی «فَانْسَلَخَ»، این فهم را نشان میدهد که شیطان در کمین است و به محض انسلاخ، (بیرون آمدن) انسان را دنبال و تعقیب می کند.

به یاد داشته باشید که؛ شیطان، حریف عالم ربّانی نمیشود. طوریکه در فوق ملاحظه نمودیم: تا زمانیکه بلعم از آیات الهی دست بردار نشده بود، شیطان بر او تسلّط نداشت، همینکه از آیات الهی دست بردار شد و از آن فاصله گرفت «فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ» شیطان بر او تسلط یافت. در ضمن قابل دقت و یادآوری است که: علم، به تنهایی نجات بخش انسان نیست، زیرا دانشمند دنیاپرست، اسیر شیطان میشود. در ضمن قابل یادآوری است که: سقوط انسان در چند مرحله صورت میگیرد: جدا شدن از آیات الهی، پیروی از شیطان و پیوستن به جمع گمراهان.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴿١٧٦﴾

و اگر مي‌خواستيم (مقام) او را به سبب علم به آن آيات بالا می‌بردیم، ولی او به زمین متمایل شد و از هوی و هوس خود پیروی کرد. پس حالت او مانند سگ است، اگر او را به رفتن مجبور کنی زبان از دهان بیرون می‌آورد، و اگر آنرا رها کنی باز زبان از دهان بیرون می‌آورد. این است حالت قومی که آیات ما را دروغ شمردند. پس این داستانها را (براي آنها) بازگو کن شاید بیندیشند (و بیدار شوند). (۱۷۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَخْلَدَ»: جدا نشد، همراه گشت. «أَخْلَدَ إِلَي الأَرْضِ»: به دنیا چسبید و بدان گرائید. به پستی گرائید. «يَلْهَثْ»: زبان از کام بر می آورد، زبان بیرون میکشد (تشبیهی است درمورد حقارت و پستی). «تَحْمِل»: حمله کنی. بتازی. «ذلِكَ»: آن. اشاره به وصف سگ یا إشاره به وضع شخصی است که از دلائل توحید و آیات کتاب آسمانی آگاه باشد و به ترک آنها گوید و به دنبال آرزوی نفسانی و سواس شیطانی رود. تفسیر نور: «ترجمۀ معانی قرآن»

تفسیر:

«وَلَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَلكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى اَلْأَرْضِ وَاِتَّبَعَ هَواهُ»: پایبندی به آیات الهی، سبب تَقَرُّب به خداوند و مقامات والاست. طوریکه میفرماید: و اگر الله متعال ارادۀ رفعت وبلندی درجه را درحقش مینمود حتماً اورا گرامی میداشت آنگونه که به علم خود عمل میکرد و از آیات پروردگار پیروی مینمود و به هدایتش هدایت میشد. ولی او از هوای نفس أمّاره به بدی پیروی کرد و دنیا را بر آخرت ترجیح داد و به آن دل بست و این متاع زائل و بی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بها را بر نعمت ماندگار وهمیشگی بهشت برتری داد. ازاین رو به«أسفل السافلین» سقوط کرد.
خواست خداوند، بر پایه‌ی عملکرد خودماست. «وَلَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ»: بلی، رسیدن به مقام قرب، مشروط به پرهیز از دنیاگرایی و هوس است.
علمای دین اگر دنیاگرا شدند، در صدد تکذیب آیات الهی و گرایش به کفر قرار می‌گیرند.
«فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ اَلْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ»: انسانهای غافل، به چهار پایان می مانند، ولی دانشمند دنیا پرست، مثل سگ حریص است.
طوریکه در آیۀ مبارکه میفرماید: پس مثل و حالت او مانند مثل و حالت سگی است که اگر او را زجر نمائی زبان از کام برمی‌آورد و اگر رها کنی بازهم زبان از کام برمی‌آورد، پس او در هر حالی و برای همیشه در مشقت قرار دارد و به دنبال شهوات خود می دود.
به قولی دیگر معنی این است: اگر پندش دهی،گمراه می شود و اگر او را به حال خودش واگذاری، نیز گمراه میشود پس او در گمراهی‌ای پیوسته قرار داشته و گمراهی همیشه گریبانگیرش میباشد، به سبب آنکه از آیات پرورگارش تهی و عاری شده لذا او همچون سگی است که اگر به‌حال خود رها باشد، زبان از دهان بیرون می‌آورد و اگر بر وی حمله‌ور شوند، نیز زبان از دهان بیرون می‌آورد، درحالیکه سایر حیوانات چنین نیستند زیرا اگر بر آنان حمله‌ور شوی، زبان از دهان بیرون می‌آورند و در غیر آن خیر، اما سگ در هردو حالت، زبان از دهان بیرون می‌آورد.
از ابن عباس(رض)، روایت است که میفرماید: «سگ از میان حیوانات هیچ همانندی ندارد، آن را برانگیزی یا برنینگیزی، زبان از کام بیرون می‌آورد.» (تفسیر کشاف)
مفسران می نویسند که در جمله: «فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ اَلْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ» شامل تشبیه تمثیلی است؛ یعنی حالش در خرابی بسان حال پست‌ترین حیوان یعنی سگ است که مدام نفس نفس می زند، هم در حالت خستگی و هم در حالت آسایش، بدین ترتیب این صورت از اُموری متعدد برگرفته شده است، از این رو آن را تشبیه تمثیلی می گویند.
«ذلِكَ مَثَلُ اَلْقَوْمِ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا»: این مثل و حالت فرمایه و خسیس مثل و حالت قومی از یهودیان و نصرانیان و مشرکانی است که آیات الله متعال را بعد از اینکه برای آن‌ها واضح شده که از جانب خداست تکذیب می‌کنند.
کنایه از یهود است که تورات بر ایشان آمد و اوصاف پیامبر صلی الله علیه وسلم را شناختند، اما وقتی او را شناختند، به او کافر شدند و از حکم تورات سرپیچی کردند.
«فَاقْصُصِ اَلْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ(176)»: پس بر تو لازم است تا امتت را به این مثال‌ها خبر دهی و بر آن ها این داستان ها را بر خوانی تا مایۀ عبرت و موعظه باشد شاید که آن ها تفکر و تدبر کنند.

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ﴿١٧٧﴾

بد است داستان گروهی که آیات ما را تکذیب کردند و همواره به خود ظلم روا می داشتند.(۱۷۷)
«ساء»: چه بد است! چه زشت است!

تفسیر:

«ساءَ مَثَلاً اَلْقَوْمُ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا»: چقدر این وصف و مثل بد است، مثل آنانیکه آیات الله متعال را تکذیب نموده و رسالتش را انکار کردند و با پیامبرانش جنگیدند، «وَأَنْفُسَهُمْ كانُوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

يَظْلِمُونَ(177)»: این ها کسانی اند که با تکذیب رسالت بر خویشتن ظلم نموده و خود به علت کفر سبب نزول عذاب بر خویشتن شدند.
واقعیت اینست که: تکذیب آیات الهی، ظلم به خویش است، نه خداوند.
«أَنْفُسَهُمْ كانُوا يَظْلِمُونَ» مُقَدَّم داشتن «أَنْفُسَهُمْ» بر «يَظْلِمُونَ»، نشانه‌ی إنحصار است.
واقعاً هم چه ستم جبران ناپذیری است که این دانش و این سرمایه‌ی معنوی را در اختیار، زر و زور و تزویر قرار میدهند و در مقابل، بهایی بسیار اندک و بی ارزش را دریافت میکنند که قطعاً موجب سرافکندگی و خواری و رسوایی هر دو جهان آنان است!

خوانندگان گرامی!

الله متعال در آیات متبرکه قبلی ضرب المثل هایی را بیان داشت که شاید گمراهان از خواب غفلت بیدار شوند و به سوی حق باز آیند. اینک در آیات (178 الی 179) درباره راهیابی و گمراهی، صفت دوزخیان، به بیان گرفته شده است.
هکذا در این آیات هم به اسباب هدایت و گمراهی از طریق به کارگیری عقل وحواس وهدایت فطری در مسیر راه خیر یا شر، اشاره میکند: «و هديناه النجدين» (بلدآیه 10).

مَنْ يَهْدِ اللهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴿١٧٨﴾

آن کس را که الله هدایت کند هدایت یافته (واقعي) او است و آنها را که (به خاطر اعمالشان) گمراه سازد زیانکاران (واقعي) آنهایند. (١٧٨)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْمُهْتَدِي»: راه یافته، هدایت شده.

تفسیر:

«مَنْ يَهْدِ اللهُ فَهُوَ اَلْمُهْتَدِى وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولئِكَ هُمُ اَلْخاسِرُونَ(178)»: کسی را که الله متعالی او را به سوی خیر، ایمان و عمل صالح توفیق دهد رهیاب حقیقی است و هرکه را خوار و ذلیل سازد و به راه برابر هدایت نکند چنین کسی حقیقتاً دچار خسارت و زیان کامل شده است.
هدف و منظور آیة مبارکه این است که هدایت و گمراهی به دست الله متعال است!
بادرنظرداشت این که: گرچه هدایت و گمراهی به دست الله است، ولی جنبه‌ی اجبار ندارد و بی دلیل وبی حساب نیست. خداوند حکیم و رحیم است و تا انسان زمینه را به دست خویش فراهم نسازد، مشمول لطف یا قهر الهی نمی شود. هدایت به دست الله است و اگر لطف او نباشد، علم به تنهایی سبب نجات و هدایت انسان نمی شود.
شاید دلیل اینکه در مورد هدایت یافتگان کلمه‌ی مفرد «مهتد» و در مورد گمراهان به صورت جمع آمده «خاسرون»، آن باشد که راه هدایت یافتگان یکی است و با هم متّحدند، امّا منحرفان، متفرّقند و راهشان متعدّد است.
هدایت یافتگان از هرگونه زیان و خسران به دور هستند، زیرا ضلالت سرچشمه‌ی خسارت است.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴿١٧٩﴾

ومسلماً برای دوزخ بسیاری از جن ها و انسانها را آفریدیم که علامت آنها این است: ایشان

(c) ketabton.com: The Digital Library

را دل هایی است که به آن (حق را) نمی فهمند و چشم هایی است که توسط آن [حقایق ونشانه های حق را] نمی بینند، و گوش هایی است که به وسیله آن [سخن الله و پیامبران را] نمی شنوند، آنان مانند چهار پایانند، بلکه گمراه‌تر از آنها. ایشان غافلانند.(۱۷۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَرَأْنَا»: آفریده ایم. «لَا يَفْقَهُونَ»: درک نمیکنند، نمیفهمند. «الانْعَامِ»: جمع نعم: چهارپایان. تشبیه دوزخیان به چهار پایان از جهت درک و بینش و پندپذیری.

تفسیر:

«وَلَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ اَلْجِنِّ وَ اَلْإِنْسِ»: به راستی، که ما بسیاری از جنیات و انسان‌ها را [به سبب کردارشان] برای آتش آفریدیم. البته خداوند متعال در حال آفرینش‌شان می دانست که فرجام کارشان سرانجام به سوی جهنم است، چرا که اختیارا به عمل أهل دوزخ عمل می‌کنند. آری! او قبل از آن‌که آنان به دنیای هستی قدم گذارند می دانست که در زندگی خود چگونه عمل خواهند کرد. آنگاه در علت جهنمی بودنشان میفرماید:

«لَهُمْ قُلُوبٌ لايَفْقَهُونَ بِها»: برای اینها قلب‌هایی است‌که با آن حق را نمی‌فهمند و دلائل را درک نمی کنند و متون شرعی را نمی بینند. یعنی ضمیر دارند اما به وسیله‌ی آن حق را درک کرده نمی توانند.

«وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لايُبْصِرُونَ بِها»: برای آنها چشم‌هایی است که با آن قدرت، وحدانیت را نمی بینند و عبرت نمی گیرند، «وَلَهُمْ آذانٌ لايَسْمَعُونَ بِها»: گوش دارند اما آیات و اندرزها را نمی شنوند و اندیشمندانه از آن پند نمی گیرند.

منظور نفی شنیدن و دیدن به طور کلی نیست، منظور شنیدن و دیدن مطالب مفید وحقیقت دینی است. «أُولئِکَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ آنها»: این‌ها در بهره نبردن از حواس و اعضای خویش مانند چهارپایان و حتی بدتر از آنهایند؛ زیرا چهارپایان به اندازۀ توانی که خدای تعالی به آن ها داده نفع و ضرر خود را می دانند ولی این ها نمی توانند بین حق و باطل تمیز و فرق کنند و این ها از آیات خدای تعالی روی‌گردان و در لهو لعب قرار دارند.

بصورت کل باید گفت که: ملاك انسانیّت، فهم پذیرش معارف، تکالیف و مسؤلیت های دینی و شرعی است، و در غیر آن انسان مانند حیوانات است.

جمله «بَلْ هُمْ أَضَلُّ» این فهم را برای ما انسانها میرساند: کسانیکه با وجود توانایی از نعمت‌های الهی درست بهره نبرد، بدتر از موجودی است که اساساً آنها را ندارد.

همچنان مفسر تفسیر کابلی در تفسیر آین آیه مبارکه می نویسد: قلب، گوش، چشم دارند؛ امّا، از قلب در «آیات الله» غور نمی‌کنند؛ و در نشانه‌های قدرت به نظر تعمّق واعتبار مطالعه نمینمایند؛ وسخنان خدا را به گوش قبول نمیشنوند! چنانکه ادراکات بهائم همه در دائره خورد و نوش و خواهشات بهیمی محدود میباشد. این است حال آنها که دل و دماغ؛ دست و پا؛ چشم و گوش؛ غرض، تمام قوای خدا داد را، به تکمیل و تحصیل لذائذ دنیوی و خواهشات مادّی وقف کرده‌اند؛ به اکتساب کمالات انسانی وخصال ملکوتی سر و کاری ندارند! اگر خوب غور شود، احوال آنها از چارپای نیز فروتر است؛ حیوان به صدای مالك خود پیش او می‌آید، وبه زجر او منع میشود؛ امّا، اینها به صدای مالك حقیقی خود قطعاً گوش نمیدهند؛ علاوتاً حیوانات از قوای فطری خود، کاری می‌گیرند که ایزد متعال برای آنها مقرّر فرموده، و بیشتر از آن استعداد ندارند؛ امّا، اینها قوّت و استعداد موهوبه فطری

(c) ketabton.com: The Digital Library

را که برای ترقّیات روحانی و عرفانی خلق شده، از غفلت مهلك و انحراف از راه راست، به دست خود ضایع و معطّل کرده‌اند.
«أُولئِکَ هُمُ اَلْغافِلُونَ(179)»: در دریای جهل و غفلت فرو رفته‌اند. یعنی: آنان نسبت به خداوندی الله متعال، و آیات و شریعت وی و آنچه که برای اهل طاعت و معصیت آماده کرده است، در غفلت کامل قرار دارند.
باید یادآور شد که: دوزخی شدن بسیاری از انسان‌ها، به خاطر بهره‌نبردن از نعمت‌های الهی در مسیر هدایت و کمال است. زیرا با داشتن چشم، گوش و قلب، گرفتار غفلت شده‌اند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیۀ متبرکه ذیل در باره اسمای حسنای الله، بحث بعمل می آید.
خداوند متعال در آیه های قبلی کسانی را آفریده های دوزخ نام می برد که عقل و حواس خویش را برای فهم و درک آیات قرآن و تزکیه‌ی درون از راه ایمان و علم سودمند، تعطیل میکنند و غافل میمانند؛ در این آیه‌ی مبارکه «اسمای حسنی» را داوری این غفلت و بی خبری بر میشمرد که بر ماست ذات بی مثال او را با این نامهای نیکو بخوانیم تا غفلت را از خود برانیم.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿١٨٠﴾

و تنها الله دارای زیباترین و نیکوترین نام ها است، پس او را به آن نام ها بخوانید، و آن ها را که در اسماء الله تحریف میکنند (و بر غیر او مي نهند و شریك برایش قائل میشوند) رها سازید، به زودی سزای آنچه را که میکردند، خواهند دید.(۱۸۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْحُسْنَى»: اسم تفضیل برای مؤنث و أحسن برای مذکر، بر وزن: فعلی، أفعل، زیباترین، نیکوترین. «فَادْعُوهُ بِهَا»: الله را با آن نام ها یاد کنید، الله متعال را با آن نام ها بخوانید. «ذَرُوا»: رها کنید، ترک نمایید. يُلْحِدُونَ: به ناراستی میگرایند، تحریف می کنند.

تفسیر:

«وَلِلّهِ اَلْأَسْماءُ اَلْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها»: نیکوترین نام ها از آن الله است؛ چون از نیکوترین و شریفترین معانی خبر می دهند، پس الله را به آنها بخوانید، برای خدای‌تعالی نود و نُه نام نیکوست که آنها و برخی دیگر را برای خود به عنوان نام برگزیده است. واجب و لازم این است که الله متعال را با این نام‌ها خوانده و با او مناجات شود و این نام ها تحریف نشود. مثلاً بگویید: یا الله! یارحمن! یا رحیم! یا علیم!... زیرا خواندن الله سبحان و تعالی با نام های نیکوی وی، از أسباب إجابت دعاء است، و نباید با نام هایی خوانده شود که خودش دلیلی بر آن نه در کتاب و نه در سنّت نازل ننموده است چون اسم‌های توقیفی است.
باید گفت که: کلمه‌ی «الله»، محور همه‌ی أسمای الهی است. و کلمه‌ی «الله»، در بردارنده‌ی تمام صفات الهی است، وتمام خِصال نیکو، برای الله است، دیگران برای رسیدن به «حُسنی» باید سراغ او بروند.
إیمان به اینکه خداوند تمام کمالات را دارد و از همه‌ی عیب‌ها دور است، إنسان را به دعا وستایش وا میدارد، «وَ ذَرُوا اَلَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمائِهِ»: همچنان واجب و لازم است تا کسانی که از این اسم‌ها به سوی دیگری تمایل می کنند و یا در آنها دست به إلحاد و تحریف می زنند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«یلحدون»: الفاظ یا معانی نام های الهی را تحریف می کنند و یا خدای را به غیر نام های شرعی‌اش نام مینهند، مانند مشرکان که از اسامی الله برای بت‌های خود کلماتی مشتق کرده‌اند، مانند لات که از «الله» مشتق شده و عزی که از «عزیز» و منات که از «منان» مشتق شده است.

«سَيُجْزَوْنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ(180)»: عقاب و مجازات شان در پیشگاه پروردگار باعظمت این باشد که سزای وصف و إفترای خود را دریابند.

شأن نزول آیه:

در شأن نزول آیۀ مبارکه آمده است که: این آیه در بارۀ شخصی از مسلمانان نازل شد که در نماز خویش میگفت: یا رحمن! یا رحیم! در این وخت یکی از مشرکان گفت: مگر محمد و یارانش نمی پندارند که پروردگار یگانه‌ای را می پرستند پس چرا این مرد دو پروردگار را می خواند؟

در حدیث شریف به روایت أبو هریره(رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «همانا الله متعال نودونه نام دارد و هر کسیکه آنها را بشمارد (حفظ کند) به بهشت وارد می شود. همانا خداوند متعال فرد است و عدد فرد را دوست دارد».

إلحاد و کجروی در أسماء الله متعال:

إلحاد و کجروی در اسماء الله متعال برسه وجه است:

1 - تغییر دادن أسماء الهی چنانکه مشرکان کردند زیرا آنها إسم «لات» را از الله، اسم «عزی» را از عزیز و اسم «مناه» را از منان گرفتند.

2 - أفزودن بر نام های الله متعال، چون إختراع نامهایی برای وی که بدانها إذن نداده‌است زیرا نام‌های خداوند متعال، توقیفی است که در آنها مجال دَخل و تَصرف وجود ندارد.

3 - کم کردن از أسمای خداوند متعال؛ با إنکار بعضی از آنها.

مفسیر تفسیر کابلی در تفسیر آیۀ مبارکه مینویسد: از تذکر أحوال غافلین، به مؤمنین تنبیه شده که شما غافل مشوید! یاد الله متعال غفلت را زایل می نماید؛ الله را به نام‌های خوب بخوانید؛ و به صفات نیکو یاد کنید؛ کسانی که درباره اسماء وصفات باری تعالی کجروی میکنند، آنها را بگذارید؛ خود به کیفر کردار خویش مي رسند؛ کجروی در مقابل اسماء و صفات الهی این است که بر ذات خداوندی چنان نام و یا صفتی را اطلاق کنند که شریعت آن را مجاز قرار نداده، وسزاوار تعظیم واجلال وی تعالی و تقدّس نیست؛ و یا نام و صفتی راکه خاصّ حضرت اوست به غیر اطلاق کنند؛ و یا در بیان معنی آن تأویلات بی اساس وتعبیرات خود ساخته به کار برند؛ و یا در مواقع معصیت (مثلاً سحر وغیره) استعمال نمایند.

یادآوری:

در حدیث آمده است: «خدا دارای نود و نه اسم است، هر کس آنها را بر شمارد وارد بهشت میشود». روایت از ترمذی. دانشمندان گفته‌اند: معنی این حدیث این است که هر کس آنها را حفظ کند و در معنی آنها بیندیشد وارد بهشت می شود.

منظور این نیست که أسماء الله در این نود و نه اسم منحصر است؛ چون در حدیثی دیگر آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم گفته است: «بار خدایا! به هرنامی که آن را بر خود نهاده‌ای تورا می خوانم و نیز با نامی که در علم غیب برای خود برگزیده‌ای». إبن عربی از بعضی روایت کرده است که خدا هزار نام دارد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه(181 الی 186) در باره موضوعات ذیل هریک:

1 - راه یافتگان

2 - دروغ پردازان، بحث بعمل آمده است.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ﴿١٨١﴾

و از آنها که آفریدیم گروهي به حق هدايت مي‌کنند و به حق اجراي عدالت مي‌نمايند.(۱۸۱).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بِالْحَقِّ»: به دلیل دوستی با حق.

تفسیر:

«وَمِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ(181)»: از میان ملت‌هایی که خلق کرده‌ایم گروه هستند که در گفتار و رفتار به شریعت خدا عمل نموده و مردم را به حق دعوت میکنند واز باطل باز میدارند و براساس عدالت حکم مینمایند و همواره در پرتو آن حرکت می‌کنند.

مفسر ابن کثیر فرموده است: منظور این آیه، اُمت حضرت محمد است که در حدیث آمده است: «جمعی از امتم مدام از حق پشتیبانی می‌کنند و در راه حق پیروزند، مخالفان و مانعان نمیتوانند به آنها زیانی برسانند، و تا فرا رسیدن فرمان الله چنان خواهند بود» (مختصر ابن کثیر ۷۰/۲. این حدیث در«صحیحین» وارد شده است.).

این طایفه و گروه به زمانی اختصاص ندارند، بلکه در هر زمان و مکانی امکان دارد وجود داشته باشند، بنابر این اسلام همیشه پیروز است و مغلوب نخواهد شد، و هر چند افراد کم دین و اهل شر هم در افزایش باشند، آنها اهمیت و اعتباری ندارند و بی قدرتند.

در این حدیث برای امت محمد مژده‌ی بزرگی آمده است وآن این که اسلام در اوج رفعت و والایی قرار دارد و تا فرارسیدن قیامت، اسلام و مسلمانان چنان خواهند بود. (صفوة التفاسیر).

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴿١٨٢﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند به تدریج از جایی که نمی دانند گریبانشان را خواهیم گرفت.(۱۸۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَنَسْتَدْرِجُهُمْ» (درج): به تدریج، مرحله به مرحله و اندک اندک دچارشان می سازیم و به نابودی نزدیکشان می کنیم. خوارشان می گردانیم. غالباً سقوط انسان، پلّه پله و آرام آرام است.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لايَعْلَمُونَ(182)»: وآنان که آیات ما را دروغ می پندارند، به تدریج، آنان را از آن جا که خود بی خبرند، خوار و گرفتار می کنیم.

از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که: تکذیب آیات روشن الهی، به سقوط تدریجی و هلاکت مخفی می أنجامد. در ضمن قابل یادآوری است که: مهلت دادن به مردم، ازسنّت‌های الهی است، تا هرکس در راهی که برگزیده، به نتیجه برسد و درها به روی همه باز باشد، هم فرصت طغیان داشته باشند، هم مجال توبه و جبران.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر بیضاوی(رح) فرموده است: این عمل چنین صورت میگیرد که نعمت‌ها برآنان افزایش مییابد و آنها گمان میکنند که خدا به آنها لطف دارد، از این رو در یاغیگری بیشتر فرو میروند، تا سرانجام عذاب در حق آنان تحقق می‌یابد. (بیضاوی صفحه‌ی ۲۰۵.).

وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴿۱۸۳﴾

و به آنان مهلت می دهیم؛ [زیرا از سیطره قدرت ما بیرون رفتنی نیستند] یقیناً تدبیر و نقشه من استوار است.(۱۸۳)

«أملي»: مهلت می دهم، فرصت و میدان می دهم.

تفسیر:

«وَأُمْلِی لَهُمْ»: به آنها مهلت میدهم یعنی: مدت این بهره‌گیری هایشان را طولانی ساخته و از آنان مجازات را به تأخیر می اندازم آنگاه آنها را همانند انسانی نیرومند و قوی دستگیر نموده و به عذاب سخت خود گرفتار می‌کنیم، طوریکه در حدیث آمده است: «الله متعال ظالمین را مهلت می دهد و وقتی او را می گیرد از دستش در نمی رود».

باید گفت که: عمر و زندگی، به دست الله متعال است و گنهکار را از قدرت خدا گریزی نیست. در ضمن باید گفت که: در این هیچ جای شکی نیست که؛ الله متعال فرصت توبه و جبران به کافران می دهد، ولی آنان لایق استفاده از این فرصت ها نیستند.

«إِنَّ كَيْدِی مَتِينٌ(183)»: گرفتن، سزا و مجازات الهی محکم و شدید است.

کید الله متعال تدبیر اوست و او تدبیر خویش را **«کید»** نامید زیرا فروریختن نعمت در عین مهلت دادن به آنان ظاهرا کید است؛ چرا که در ظاهر أمر إحسان ولی در حقیقت أمر خواری و خُسران می باشد.

باید گفت که:همیشه نعمت‌ها نشانه‌ی لطف خدا نیست، گاهی زمینه‌ای برای قهر ناگهانی الله متعال هم است.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ﴿۱۸۴﴾

آیا آنها فکر نکردند که همنشینشان (پیامبر) هیچگونه آثاري از دیوانگی ندارد (پس چگونه چنین نسبت ناروائي به او مي دهند؟) او فقط بیم دهنده آشکاری است (که مردم را متوجه مسئولیت هایشان مي سازد)(۱۸۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«صاحب»: همدم، یار، رفیق، همنشین. «جِنَّة»: جنون، دیوانگی.

تفسیر:

«أَوَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا ما بِصاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّة»: آیا آن تکذیب کنندگان، نیندیشیده اند که رسول الله صلی الله علیه وسلم همنشین است هیچ جنونی ندارد و او به هیچ وجه دیوانه نیست.

آنحضرت صلی الله علیه وسلم در میان همین قوم به دنیا آمده کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی خویش را در میان آنان سپری کرده و با آنان زندگی کرده بود. پیش از نبوت تمام قوم، ایشان را به عنوان مردی سالم از حیث روحی و روانی و مردی درست اندیشه می شناختند و این تنها پس از نبوت بود که چون ایشان اقدام به رساندن پیام الله متعال نمود ناگهان ویک مرتبه مجنونش خواندند. پیداست که این حکم جنون به خاطر سخنانی نبود که ایشان پیش از نبوت بر زبان آورده بود، بلکه تنها به خاطر سخنانی بود که پس از نبوت به زبان می آورد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیامبر صلی الله علیه وسلم پیامبر بر حق الله متعال است و او را به منظور هدایت انس و جن فرستاده است؟ بدین ترتیب تهمت مشرکین که به او دیوانگی نسبت می دادند نفی میشود آنجا که می گفتند: ای آنکه وحی بر تو نازل شده است! تو دیوانه‌ای.

«إِنْ هُوَ إِلاّ نَذِيرٌ مُبِينٌ(184)»: وجز هشدار دهنده ای آشکار نیست؟ که شریعت الله متعال را برای آن ها بیان میکند و آنها را از عذاب الله و مجازات او برحذر می دارد.

قابل دقت و توجه است که: تعبیر قرآن به کلمه‌ی صاحب، در این آیه‌ی 184 مبارکه، نهایت غفلت و کُند ذهنی آنان را نشان می دهد؛ طوریکه در فوق هم یادآور شدیم محمد صلی الله علیه وسلم از آغاز تولد تا إبتدای وحی، جلیس آنان بود و با هم زندگی میکردند. اکنون که آنحضرت صلی الله علیه وسلم از بُت پرستی بازشان می دارد، او را به دیوانگی متهم می کنند، حال آن که عاقل ترین عاقلان است و مردم را از عذاب الهی باخبر می کند.

اصطلاح؛ صاحب و جنه و مجنون در این مورد در چندین سوره تکرار شده است که آنها عبارتند از (سورۀ سبأ آیه 46)، (سوره تکویرآیه 22)، (سوره حجر آیه 6)، (سوره مؤمنون آیه 70)، (سوره صافات آیه 36).

شأن نزول آیة: 184:

480- ک: ابن أبو حاتم و أبو شیخ از قِتاده روایت کرده أند: نبی اکرم صلی الله علیه وسلم بر کوه صفا إیستاد و قریش را به یکتاپرستی دعوت نمود و تمام خاندانها را شاخه به شاخه مورد خطاب قرارداد: ای فرزندان فلان، ای فرزندان فلان وآنهارا ازعذاب سخت پروردگار ومجازات خدای تعالی بر حذر داشت. در این میان کسی از قریش گفت: بدون شک این رفیق شما دیوانه شده است که اینگونه شب تا صبح نعره میزند. پس الله متعال آیة: «أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُواْ مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلاَّ نَذِيرٌ مُّبِينٌ(184)» را نازل کرد.

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ﴿١٨٥﴾

آیا در ملکوت آسمان ها و زمین و چیزهای دیگری که الله آفریده است (عقلمندانه) نظر نکردند؟ و شاید که مرگشان (یا مهلت عذاب آنها) نزدیک باشد. و پس از (انکار) آن به کدام سخن باور می کنند؟ (۱۸۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَلَكُوتِ»: فرمانروایی و مُلک بیکران، قدرت فوق العاده، شگفتی های هستی. «حَدِيثٍ»: سخن، کلام. بَعْدَهُ: پس از قرآن.

تفسیر:

«أَوَ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ»: چرا این ها در اجرام آسمان ها و زمین و این بنای بزرگ، زیبا و ضخیم تفکر و نظر نمی‌کنند و آیا با تعمّق درملکوت آسمان ها وزمین، ملک وسیع وعظیم خدا نمی نگرند که برعظمت و کمال قدرت خالق دلالت دارد؟ یعنی: درحقیقت، این تعداد از انسانها در فرمانروایی عظیم پروردگار بر آسمان ها و زمین و مخلوقاتش، به دیده تأمل و استدلال ننگریسته و نیندیشیده اند تا از این نگرش و اندیشه بهره‌مند شده و به وسیله آن به سوی ایمان به وجود و وحدانیت پروردگار متعال راه یابند. إستفهام برای إنکار و تعجب و سرزنش است.

نگاه أندیشمندانه، عمیق و متفکّرانه، ثمربخش و کارگشا می باشد. (توجّه و أندیشه در باره‌ی باطن هستی و شیوه‌ی ارتباط آن با آفریدگار، انسان را به خداوند مرتبط می سازد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَما خَلَقَ اللهُ مِنْ شَیْءٍ»: آیا در بارهی این همه مخلوقات بدیع و شگفتانگیز خدا نمیاندیشند تا آن را دلیل کمال قدرت سازندهی آن و نشانهی عظمت مالک و یگانگی خالقش قرار دهند؟ آفرینش هیچ ذرّهای، بی هدف نیست.

«وَ أَنْ عَسی أَنْ یَکُونَ قَدِ اِقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ»: یعنی به این بیندیشند که شاید به زودی بمیرند،؟ پس چرا قبل از آنکه مدت تعیین شده برای اندیشه و ایمان و عبادت، با به سر رسیدن اجل هایشان به پایان آید، در آنچه که وسیله هدایت و منفعتشان است تأمل و اندیشه نمی کنند؟ با تمام صراحت باید گفت که: بیشتر ین بدبختیها به خاطر غفلت از یاد مرگ است. «عَسی أَنْ یَکُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ» (یادمرگ، درکاستن از لجاجت، مؤثّر است ومردم رابه استفاده از فرصت و به ایمان آوردن پیش از فرا رسیدن مرگ، فرا می خواند.).

«فَبِأَیِّ حَدِیثٍ بَعْدَهُ یُؤْمِنُونَ (185)»: پس بعد از قرآن، به کدام سخت إیمان میآورند؟ یعنی: أگر آنها به این کتاب بزرگ، معجزه و جاودان ایمان نمیآورند پس به چه سخنی بعد از آن ایمان می آورند و چه سخنی را امکان دارد تصدیق کنند و از آن اثر پذیرند.

قرآن عظیمالشأن و آیات الهی، بهترین کتاب و سخن است و هیچ عذری برای نپذیرفتن آن ها نیست. کسي که به قرآن و معارف آن إیمان نیاورد، دیگر به هیچ سخن هدایت بخشی إیمان نمی آورد.

مَنْ یُضْلِلِ اللهُ فَلَا هَادِیَ لَهُ وَیَذَرُهُمْ فِي طُغْیَانِهِمْ یَعْمَهُونَ﴿۱۸۶﴾

برای کسانیکه الله [به سبب لجاجت و عنادشان] گمراهشان کند، هدایت کننده ای نیست؛ و آنانرا در سرکشی و تجاوز شان وا میگذارد تا در [گمراهی شان] سرگردان و حیران بمانند.(۱۸۶)

«یَعْمَهُونَ»: سرگردان میشوند، متردد و متحیرند.

تفسیر:

«مَنْ یُضْلِلِ اللهُ فَلا هادِیَ لَهُ»: هرکه را الله متعال توفیق هدایت ندهد هیچ توفیق دهنده و مرشدی برای او نیست. یعنی اینکه اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمرّ و ادامهدار است. در ضمن قابل یادآوری است که: اضلال، کار الله متعال است ولی زمینه ساز آن، نیّت و عمل خود انسان است که سبب می شود قلب او زنگ بگیرد و هدایت الهی را نپذیرد.

«وَیَذَرُهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ(186)»: چنین کسی خوار و هلاک شده است و خدای تعالی دشمنان خود را در گمراهی و حیرت شان سرگردان میگزارد، در چنین حالی هیچ هدایتگری برای آنها نیست که هدایتشان کند و هیچ نصیحت و موعظهای نیست که به حال آنها نفعی داشته باشد.

باید گفت که: هدایت و ضلالت، و هر چیز، در قبضه الله متعال است؛ اگر او تعالی نخواهد، هیچ وسیله هدایت به درد نمیخورد، و انسان از چیزی منتفع شده نمی تواند. الله متعال برحسب عادت خویش، آنگاه توفیق هدایت میدهد که بنده به کسب و اختیار خود بر آن روان شود؛ امّا، کسی که عالماً و عامداً به بدی و شرارت تصمیم کند، الله هم بعد از رهنمائی، او را به حال خودش میگذارد.

سزای کسانی که به هشدار های انبیا گوش نمیدهند و به گفته های آنان نمیاندیشند، این است که گرفتار قهر الهی شده و به حال خود رها شوند.

اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمرّ و إدامهدار است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قابل یادآوری است که: طغیان و سرکشی مردم اجباری نیست و گمراهی انسان‌ها، نتیجه‌ی انتخاب خود آنان است. «طُغْيانِهِمْ» (انسان، از ابتدا بد آفریده نشده است)

خوانندگان محترم!

در آیۀ مبارکه ذیل(187) به این واقعیت اشاره بعمل آمده است که: الله متعال می داند که روز قیامت کی برپا میگردد.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴿١٨٧﴾

از تو در باره قیامت می پرسند که چه وقت رخ می دهد؟ بگو: جز این نیست که علم آن نزد پروردگار من است، کسی جز او نمیتواند وقتش را ظاهر کند. (این واقعه) بر (اهل) آسمان‌ها و زمین سخت و دشوار است، نمی‌آید (قیامت) به سراغ تان مگر ناگهانی باز از تو در باره قیامت می پرسند، گویا تو از آن آگاه هستی، بگو: جز این نیست که علم آن نزد الله است، و لیکن بیشتر مردم نمی دانند.(۱۸۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«السَّاعَةِ»: یک لحظه‌ی گذرا وسریع، روز قیامت، آغاز عالمی دیگر. «مُرْسَاهَا»: وقوع آن، فرارسیدن آن. مُرسی ازریشه‌ی«رسو»اسم زمان ومکان، زمان ومکان وقوع لنگرگاه، مصدر؛ یعنی، ثابت وماندگار شدن، اسم مفعول، ثابت و استوار شده. [هود/۴۱]. «لایجلیها» (جلو): آن را آشکار نمیسازد. آن را بروز نمیدهد.

«ثَقُلَتْ»: گران و سنگین است. «بَغْتَةً»: ناگهان. «حَفِيٌّ عَنْهَا»: آگاه از آن، جویای آن.

تفسیر:

«يَسْئَلُونَکَ عَنِ اَلسّاعَةِ»: ای محمد! کفار از تو در باره‌ی قیامت سوال میکنند، یعنی مردم، مکرّر از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال می‌کردند «يَسْئَلُونَكَ» (فعل مضارع نشان دوام و استمرار است) مفسرآن در تفاسیر خویش در مورد کلمه «یسئلونک» می نویسند: که گروهی از یهودیان گفتند: ای محمد، اگر پیامبر هستی، به ما بگو قیامت چه زمانی خواهد بود، زیرا ما می دانیم که آن چه زمانی خواهد بود. و آنان میخواستند، به رغم آن که می دانستند الله متعال آگاهی از وقوع قیامت راتنها برای خودبرگزیده است، آنحضرت را بیازمایند. پرسش کنندگان، قریشیان بودند.و«الساعة» مانند نجم برای ثریا، ازاسمای غالبه است و ازآن حیث قیامت «الساعة» نامیده شده که ناگهان اتفاق می افتد وحساب مردم را به سرعت و یا برعکس آن در مدتی طولانی، مورد رسیدگی قرار میدهند یا این که در نزد خدا از حیث زمان به یک لحظه انسانها میماند.

«أَيّانَ مُرْساها»: که قیامت چه وقت واقع میشود و موعدانتهای جهان چه وقت و زمان رخ میدهد؟

قیامت از این‌رو به «ساعت» موسوم شده است که حسابرسی در آن به سرعت صورت می‌گیرد، همانگونه که میفرماید: «وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ وَما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ 77 نحل»: (غیب آسمان‌ها و زمین مخصوص الله است و برپایی قیامت (در سرعت و آسانی) جز مانند چشم بر هم زدن یا نزدیکتر نیست. البتّه خداوند بر هر چیزی قادر است.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی» ای محمد! برای آنها بگو علم قیامت از جملۀ اسراری است که جز خدای تعالی هیچکس بر آن آگاهی ندارد سپس آن را تاکید کرده و گفته است:
«لایُجَلِّیها لِوَقْتِها إِلاّ هُوَ» او هیچکس را نه ملائکۀ مقرب و نه پیامبران را در جریان آن قرار نداده است و بر آن هیچکس جز خدای تعالی اطلاع ندارد و او قیامت را مگر هنگام فرا رسیدن آن بر ملا نمی سازد.
«ثَقُلَتْ فِی اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ»: این امر بر ساکنان آسمان‌ها و زمین بزرگ و سنگین آمد؛ چرا که از آن برحذر و بیمناکند و از خوف وترس شدید آن به خود می لرزند. یعنی: آسمان ها و زمین به دلیل بزرگی حادثه قیامت تاب و توان تحمل آن را ندارند زیرا در هنگام این رخداد، آسمان شگافته شده، ستارگان تار و مار میشوند و دریاها می خشکند. یا معنی این است: فرشتگان و جن و انس، همه در آرزوی آن هستند که وقت آن را بدانند و پنهان بودن این امر بر آنان گران و سنگین است.
در حدیث شریف آمده است: «بی‌گمان قیامت مردم را هیجان زده و سراسیمه میسازد زیرا درحالی فرا میرسد که شخصی حوضش را مرمت میکند، دیگری چهارپایانش را آب میدهد، آن دیگر کالایش را در بازار به نمایش می‌گذارد و ترازویش را بالا و پایین می برد...».
«لا تَأْتِیکُمْ إِلاّ بَغْتَةً»: قیامت در آسمان‌ها و زمین عظیم و بزرگ است و ازجملۀ برزگترین نشانه‌ها و شگفت انگیزترین امور است و جز به صورت ناگهان فرا نمی رسد و هیچکس نمی داند قیامت چه وقت فرا می رسد.
بناءً باید گفت که: قیامت، قابل پیش بینی نیست ودر زمانیکه انتظارش نمیرود، ناگهانی رخ خواهد داد. «بَغْتَةً» («بَغْتَةً» در موردی بکار میرود که انسان حتّی احتمال و حدس آن را نیز در ذهن خود نداشته باشد)
«یَسْئَلُونَکَ کَأَنَّکَ حَفِیٌّ عَنْها» ای محمد! این کفار ازتو در این خصوص سوال میکنند گویا که تو در بارۀ امور قیامت کار میکنی و از آن سوال مینمائی و اخبارش را میدانی و بر علاماتش احاطه داری!
«قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللهِ» بگو: جز الله هیچ کس از زمان آن خبر ندارد؛ به آنها خبر بده که علم آن نزد خدای تعالی است وجز او کسی دیگر آن را نمیداند چون موضوع قیامت ازجمله امورغیبی استکه به دانای نهانها اختصاص دارد.
ولی این جهال نمیدانند که تنها خداوند متعال میداند و آنها در شک خویش متردد اند طوری که برخی منکر و برخی مشکوک‌اند.
«وَلکِنَّ أَکْثَرَ اَلنّاسِ لایَعْلَمُونَ(187)» اکثر مردم سبب و علت نهان بودن آن را نمیدانند.
امام فخررازی گفته است: حکمت در نهان بودن روز رستاخیز این است: اگر وقت وزمان آن را ندانند، از آن برحذر میباشند، انسان‌ها سر اطاعت را بیشتر فرود آورده و بیشتر از معصیت دوری می‌جویند.(فخر رازی ۴۸۴/۴.).

شأن نزول آیه: 187:

481- ابن جریر و دیگران از ابن عباس(رض) روایت کرده اند: حَمَل بن ابو قشیر وسموءل بن زید به رسول الله صلی الله علیه وسلم گفتند: اگر واقعاً پیغمبر هستی مارا آگاه کن که قیامت چه وقت است؟ اگرچه ما خود می‌دانیم که قیامت چه زمانی فرا میرسد. پس الله متعال آیه: «یَسْأَلُونَکَ عَنِ السَّاعَةِ أَیَّانَ مُرْسَاهَا...» را نازل کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

482- همچنین از قتاده روایت کرده است: قریش به پیغمبر صلی الله علیه وسلم گفت خدا گفت: [ما و تو خویشاوندیم، پس نهانی به ما بگو که قیامت چه وقت می‌آید؟ الله متعال بزرگ فرمود: «يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا» از تو میپرسند گویی که تو در باره قیامت بسیار پرسش و سؤال کرده، و از وقت آمدن آن آگاه شده‌ای»] (تفسیر طبری، همان منبع، ج 9، ص 140.)

خوانندکان گرامی !

در آیات قبلی خبر داده شده است که: علم قیامت را الله متعال میداند و بس و تمام کارهای غیبی و غیره در دست قدرت اوست و پیامبر، هشدار دهنده و بشارت آور است. (یونس آیه 48 و 49)، (سوره مریم آیه 97)، (سوره جن آیات 26 و 27). همچنان در آیه 110 سوره کهف آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم، بشری همچون سایر انسانهاست، جز این که بر او وحی نازل شده. میباشد.

درآیه متبرکه ذیل گفته شده است که: همه‌ی کارها در دست الله متعال است، و تنها ذات پروردگار است که علم غیب می داند.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴿١٨٨﴾

بگو من مالك سود و زیان خویش نیستم مگر آنچه را الله بخواهد (و از غیب و اسرار نهان نیز باخبر نیستم مگر آنچه الله اراده کند) و اگر از غیب با خبر بودم منافع فراواني براي خود فراهم میساختم و هیچ بدي (و زياني) به من نمیرسید، من فقط بیم دهنده و بشارت دهنده ام براي جمعیتي که ایمان مي‌آورند (بیم از مجازات پروردگار و بشارت به پاداشهاي گرانبهایش).(۱۸۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ»: اگر غیب می دانستم. «إستكثرت» (كثر): افزون طلبی میکردم، فراوان به دست می آوردم. «الْخَيْرِ»: آن چه که معمولاً انسان به آن میل می کند، مانند: منافع مادی و معنوی. «مَسَّنِيَ»: به من رسید. «مَا مَسَّنِيَ»: به من نرسید. «السُّوءُ»: آنچه که انسان به آن میل نمی کند.

تفسیر:

«قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَلا ضَرًّا إِلاّ ماشاءَالله»: [ای فرستاده‌ی الله] بگو: به آنها که تو نمیتوانی برای خویشتن نفعی را که خداوند متعال اراده ننموده جلب کنی چنانچه نمی توانی ضرری را که او تعالی اراده کرده دفع کن. حق تعالی مقدر کنندۀ هر نفع و ضرر است و خیر و شر به دست اوست، او کسی است که تمام امور را مقدرکرده «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ اَلْغَيْبَ لَاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ اَلْخَيْرِ»: و اگر تو امور غیب را میدانستی حتماً در جلب خوبی و خیر برای خویشتن، زیاد عمل مینمودی وبر هر امر منفعت آمیزی حریص بودی و از هر فرصت استفاده میکردی؛ زیرا تو بر مناسبت‌های امور اطلاع می داشتی.

«وَما مَسَّنِيَ اَلسُّوءُ»: اگر غیب می دانستم خود را از گزند و بدی حفظ میکردم، اما غیب را نمیدانم از این رو هر مقدری خیر یا شر نصیبم می شود.

«إِنْ أَنَا إِلاّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ»: ولی تو غیب را نمی دانی وظیفه‌ات تنها این است که سرکشان را ازآتش برحذر داری وبه اطاعت کنندگان بشارت بهشت رابدهی.

«لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ(188)»: با این حال کسانی از هشدارها و بشارت‌های تو بهره میبرند که به

(c) ketabton.com: The Digital Library

توباور دارند وازتو پیروی میکنند وبه آنچه آورده‌ای ایمان دارند.
یعنی: من مبلغی از سوی الله متعال برای احکامش هستم که مردم را به وسیله آن بیم و بِشارت می دهم و قطعاً من کسی نیستم که غیب خدای سبحان را بداند لذا نه خبر دادن از غیب در حوزه مأموریت من است و نه علم و آگاهی به آن، از اوصاف و خصوصیات من.

شأن نزول آیه مبارکه:

مردم مکه گفتند: ای محمد! آیا خدا تو را از ارزانی و گرانی نیازمندی‌ها در آینده با خبر نمیکند تا آن چه به سود توست، تهیه کنی و از ضررها بپرهیزی و یاتو را از خشکسالی و از سرزمین حاصل خیز آگاه نساخته است، تا به جاهای سرسبز حاصل خیزکوچ کنی؟! خدا در پاسخ آنان.. (..فرمود: «قل لاأملك...». (تفسیر فرقان)

مطالعه گنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (189 الی 193) در مورد یادآوری خِلقت أولی، أمر به یکتاپرستی، پیروی از قرآن، خود داری از شرک ّ بحث بعمل آمده است.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴿١٨٩﴾

الله آن ذاتی است که شما را از یک شخص آفرید، و از تن او زنش را (نیز) آفرید تا به او آرامش یابد. پس (نظام تولد و تناسل آغاز شد) چون مرد با زن خود همبستر شد (آن زن) به بار سبک باردار شد (حامل شد) پس وقتی که بار وی سنگین شد (و به ولادت نزدیک شد) پس زن و شوهر (هردو) دعا کردند و از پروردگار خود خواستند که اگر به ما فرزند نیک (و سالمی) دهی، ما حتما از شکرگزاران خواهیم شد.(۱۸۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَفْس وَاحِدَة»: یک نفس، نوع انسان، یک جنس. به قول جمهور مفسران، آدم، [نساء / ۱]، [حجرت / ۱۳]، [روم / ۲۱]، [ذریات / ۴۹]. «جَعَلَ»: آفرید، ساخت، پدید آورد. «لِيَسْكُنَ»: تابیارامد، تا بیاساید، تا آرام گیرد، اُلفت گیرد. «تَغَشَّاهَا»: با او همبستر میشود. «حَمْلًا خَفِيفًا»: باری سبک، نطفه و سپس جنین. «مَرَّتْ بِهِ»: او را برد، حمل او را برد، آن بار سبک، سنگینی نکرد و مانع کار نشد. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ»: وقتی آن جنین سنگین گشت و نزدیک شد به دنیا بیاید. «صَالِحًا»: شایسته، سالم، بی عیب.

تفسیر:

«هُوَ الَّذِی خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ»: الله متعال ذات است که شما را از یک جنس آفرید، «وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها»: و از آدم علیهم السلام حوا را خلق کرده است. «لِيَسْكُنَ إِلَيْها»: تا در کنارش آرامش و انس بیابد. «فَلَمّا تَغَشّاها حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً»: و چون آدم علیهم السلام با حوا در آمیخت وی با حملی سبک باردار شد. «تغشاها»: کنایه از جماع (مقاربت جنسی) است. ابو سعود فرموده است: زمانی که نطفه در رحم جای می‌گیرد تبدیل به علقه میشود تحمل آن نسبت به سایر مراحل آسانتر است؛ چون در این حالت وزن زیادی ندارد. اشاره به سبک بودن «حمل» در واقع اشاره کردن به نعمت‌هایی است که الله متعال در مراحل مختلف آفرینش انسان‌ها به آنان ارزانی داشته است، آنگاه که آنها را از دریای عدم به صحنه‌ی وجود می‌آورد و مراحل مختلفی را در خلقت آنها پشت سر می نهد. و ناتوانی آن را به نیرو و قوت مبدل می سازد. (ابو سعود ۲.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«فَمَرَّتْ»: بِهِ تا زمان ولادت به این حمل و دگرگونی ادامه داد و با آن بساخت. یعنی: حوا چندی با آن حمل گذراند، بر می خاست و می نشست و حرکت می‌کرد و به امور زندگی خویش می پرداخت و از آن حمل، احساس سنگینی نمی‌کرد، «فَلَمّا أَثْقَلَتْ»: برای صلاح و تربیت صحیح فرزند، باید پیش از تولّد او اقدام کرد و از خدا استمداد جست. بناءً حوا وقتی کم کم جنین، در شکمش سنگین شد، (انتظار فرزندی نیکو در سر می پرورانند و)

«دَعَوَا اللهَ رَبَّهُما»: پروردگارشان را می خوانند ومیگویند: «لَئِنْ آتَيْتَنا صالِحاً لَنَكُونَنَّ مِنَ اَلشّاكِرِينَ(189)»: بار الها! اگر به ما فرزندی صالح و سالم عطا کنی، یقیناً از سپاسگزاران خواهیم بود. به قولی: مراد از فرزند صالح، فرزند سالم و طبیعی است، نه فرزند ناقص‌الخلقه‌ای که ایشان از تولدش بیمناک بودند.

باید یادآور شد که: آمیزش جنسی تنها برای لذّت و شهوت نیست، بلکه برای بقا و دوام نسل صالح است.

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴿١٩٠﴾

و چون به آن دو [فرزندی] نیک داد در آنچه [الله] به ایشان عطا نموده بود برای او شریکانی قرار دادند و الله از آنچه [با او] شریك می گردانند برتر است.(١٩٠)

تفسیر:

«فَلَمّا آتاهُما صالِحاً»: دراین هیچ جای شکی نیست که الله متعال، فرزندِ شایسته و صالح به انسان میدهد، ولی این ما هستیم که: سبب إنحراف فرزندان خویش میشویم طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: وقتی خداوند متعال دعایشان را إجابت کرد و فرزند صالح و سالم به آن ها عطا کرد: «جَعَلا لَهُ شُرَكاءَ فِيما آتاهُما»: همان فرزند را برای خدا شریک قرار دادند، پرستش بت را آغاز کردند. (چون این نظر آشکار و واضح بود ما هم آن را برگرفتیم، و محققان اهل علم نیز آن را ترجیح داده اند، بعضی از مفسران گفته اند: آیه در باره‌ی آدم و حوا است و ضمیر (جعلا له شرکاء) را به آن دو ارجاع داده‌اند.

در این باره أحادیث و آثاری نقل کرده اند از جمله: حدیثی که به صورت مرفوع از سمره روایت شده و گفته است: وقتی حواء فرزند را به دنیا آورد، إبلیس نِزد او آمد، طفل آرام نداشت، شیطان گفت: إسم او را عبدالحارث بگذار آرام می شود. حواء إسم طفل را عبدالحارث گذاشت و طفل آرام شد.

و این إمر از وحی شیطان بود. روایت از احمد و ترمذی. حافظ ابن کثیر گفته است این حدیث از سه جهت معلول است و آن سه جهت را توضیح داده است. و ترجیح داده است که حدیث موقوف باشد و آثار را ضعیف دانسته است، سپس با سندش از حسن روایت کرده و گفته است: این امر در میان بعضی از ملت‌ها بود؛ نه نزد آدم، آنگاه ابن کثیر گفته است: ما مذهب حسن بصری را انتخاب میکنیم. و در اینجا آدم و حواء منظور نیستند، بلکه مشرکین نسل آنها منظور است. به دلیل فرموده‌ی خدا: فَتَعالَى اللهُ عَمّا يُشْرِكُونَ. من هم میگویم: حق همین است و نباید از آن منحرف شد.). (تفسیر صفواة التفاسیر.)

«فَتَعالَى اللهُ عَمّا يُشْرِكُونَ(190)»: خداوند از آنچه مشرکان به او نسبت می‌دهند پاک و مُنَزَه است.

در «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: سخن در اینجا از آدم و حوا به نسل پدید آمده از ایشان از مرد وزن حمل میشود بنابر این، جمعی ازمفسران برآنند که شریک آورندگان درعطای الهی از جنس بنی‌آدمند، نه خود آدم وحوا. حسن بصری میگوید: «مراد

(c) ketabton.com: The Digital Library

از این مشرکان، یهود و نصاری‌اند که حق تعالی به آنان فرزندانی سالم عطا کرد، اما آنها یهودی و نصرانی شدند».
ابن کثیر این تفسیر را از نیکوترین تفاسیر در این موضوع دانسته و می گوید: «ما قاطعانه برآنیم که آدم و حوا شرک نورزیدند و مراد آیه، برخی از نسل ایشان است».
ولی برخی دیگر از مفسران چون سیوطی وشاه ولی الله دهلوی بر آنند که: مراد خود آدم وحوا هستند. تکیه این گروه از مفسران بر حدیث ضعیفی است به روایت سمره از رسول الله صلی الله علیه وسلم که فرمودند: «چون حوا زایمان کرد، ابلیس نزد وی آمد و به وی گفت: فرزندت را عبدالحارث نام کن، که اگر چنین کنی، زنده میماند و قبلاً چنان بود که فرزندان وی میمردند پس این از القاآت شیطان بود». به تأیید این روایت، روایات اسرائیلی بسیاری که هیچ پایه و اساسی ندارند، نقل شده است که نمی توان بر آنها استناد کرد. آری! شرک وامثال آن، از اعمال لایق شأن انبیا علیهم السلام نیست چنانکه از آیه بعدی که به صیغه جمع آمده است، نیز پیداست: بنقل از «تفسیر انوار القرآن».

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴿١٩١﴾

آیا موجوداتی را شریك الله قرار میدهند که چیزی را نمي آفرینند و خودشان مخلوقند؟!(۱۹۱)

تفسیر:

«أَيُشْرِكُونَ مالا يَخْلُقُ شَيْئاً»: آیا مشرکان، چیزهایی شریک الله متعال میگردانند، که اصلاً قدرت خلق چیزی راندارد. «وَهُمْ يُخْلَقُونَ(191)»: وحال این که همان بت‌ها و خدایان، خود مخلوقند و ساخته شده‌اند. یعنی خودشان نیز آفریده شده اند؟
امام قرطبی گفته است: إستفاده از ضمیر «واو» و «نون» بر این مبنا است که آنها معتقد بودند بُت‌ها میتوانند نفع یا ضرر برسانند. بدین ترتیب همانند انسان تلقی شده اند. (تفسیر قرطبی ۳۴۱/۷).

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ﴿١٩٢﴾

و [این شریکانی که برای خدا قرار می دهند] نه می توانند پرستش کنندگان خود را یاری دهند، و نه قدرت دارند خودشان را یاری کنند.(۱۹۲)
«وَلا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْراً»: این بت‌ها مالک هیچ یاریی برای کسانی که آن‌ها را پرستش میکنند نیستند چنانچه نمیتوانند از عبادت کنندگان خود ضرری را دفع و یا به آن ها نفعی را جلب کنند.
«وَلا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ(192)»: آنها توان نفع رسانی به خود را هنگام نزول عذاب ندارند. و اگر سوء قصدی به آنها بشود نمیتوانند آن را دفع کنند.
کسی که مالک چنین نصرت و یاریی است و آنکه مالک نفع و ضرر است خدای یگانه می باشد.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ﴿١٩٣﴾

و هر گاه آنها را به سوي هدايت دعوت كنيد، از شما پيروي نمي‌كنند، براي آنها فرق نمي كند چه آنها را دعوت كنيد و چه خاموش باشيد.(۱۹۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«لَايَتَّبِعُوكُمْ»: خواسته‌ی شما را برآورد نمی سازد، از شما پیروی نمی کنند. «صَامِتُونَ»: جمع صامت؛ یعنی، خاموش. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى اَلْهُدى لايَتَّبِعُوكُمْ»: اگر بتان را به راه ارشاد و هدایت فرا خوانید، جوابی به شما نمیدهند؛ و شما را در این دعون اجابت نمی کنند و **از شما پیروی نمیکنند** چون آنها از جمله‌ی جماداتند. یعنی چیزهایی که نه توان یاری‌رسانی دارند و نه می توانند از خود دفاع کنند، شایسته‌ی پرستش نیستند.

«سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صامِتُونَ(193)»: حال آنها در هنگام خواندن و عدم خواندن شما یکسان است زیرا آنها چیزی بیش از سنگ های تراشیده و جامد نیستند.

ابن کثیر گفته است: یعنی این بت‌ها دعای هیچکس را نمی شنوند، و از نظر آنان کسی که آنها را می خواند با کسی که آن ها را می راند یکسان است.

همان‌طور که حضرت ابراهیم گفت: پدر جان! چرا چیزی را پرستش می کنی که نمیشنود و نمی بیند و چیزی را از تو دفع نمی‌کند و شما را از چیزی بی‌نیاز نمیسازد؟ (حافظ ابن کثیر گفته است: معاذ بن جبل و معاذ بن عمرو بن جموح که جوان بودند مسلمان شدند، شب‌ها به بت‌های مشرکین حمله می‌کردند، آنها را تکه تکه کرده و به توده‌ی چوب تبدیل می کردند، عمرو بن جموح که رئیس طایفه‌ی خود بود بتی داشت، آن را پرستش می‌کرد و عطر و روغن به آن میزد، آنها در خلال شب می آمدند آنرا واژگون کرده و مدفوع و نجاست به آن می مالیدند، ولی عمرو می دید چه به سرش آورده‌اند، آن را می شست وتمیز و خوشبو میکرد و شمشیری را در کنارش می نهاد و میگفت: از خودت دفاع کن، آنها می‌آمدند وهمان کار را میکردند، حتی یک‌بار آن را به لاشه‌ی سگی مرده بستند وآنرا در چاهی درآن حوالی انداختند، وقتی عمرو آمد وآن را دید دریافت دینش باطل است. آنگاه چنین سرود: اگر خدا بودی و تکیه گاهی داشتی با مرده سگی هم زنجیر نمی شدی. آنگاه مسلمان شد و مسلمانی نیکو از آب در آمد و در جنگ احد شهید شد.). تفسیر صفواة التفسیر).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه(194 الی 198) در مورد موقعیت بتها، و بت پرستان را که مورد نکوهش قرار گرفته بحث نموده و در ضمن موحدان از رفتار پست آنان و حقیقت بتان آگاه می سازد.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴿١٩٤﴾

یقیناً کسانی را که به جز الله (به عبادت) می خوانید، بندگانی مانند شما اند. آن ها را بخوانید تادعای شما را اجابت کنند، اگر (در دعوای خویش) راستگویید.(۱۹۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَدْعُونَ»: صدا می زنید، میخوانید، میپرستید. «عِبادٌ»: بندگانی، پدیده هایی،

تفسیر:

«إِنَّ اَلَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ عِبادٌ أَمْثالُكُمْ»: بی گمان آنهایی را که به جای الله به فریاد میخوانید، از جمله بت‌های اند که آنها را خدایان میدانید، آنها هم مانند شما مخلوقند، بلکه انسان از آن ها کاملتر است؛ چون انسان میشنود، میبیند، و کار میکند اما آنها هیچ کدام از

(c) ketabton.com: The Digital Library

این کارها را انجام نمی دهند، باید گفت که: پرستش، دلیل می خواهد و معبود باید برتر و بالاتر از عابد باشد، پرستیدن مخلوقات یا انسان‌هایی مثل خودمان، نه دلیلی دارد و نه امتیازی به همین علت گفته است:

«فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ(194)»: پس آنها را بخوانید، برای جلب منفعت یا دفع زیانی **«اگر راست می گویید»** دراین ادعایتان که آن ها بر رساندن نفع و ضرر قادر اند **«باید شما را اجابت کنند»** اگر که زنده اند؟ خطاب از باب تعجیز و بیان ناتوانی آنهاست.

معبودی شایسته‌ی پرستش است که نیازهای بنده و مخلوق را برطرف کرده، او را رشد دهد، و بین او و معبود روابط دو طرفه باشد.

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

(بلکه معبودهای تان با شما هیچ مشابهتی ندارند) آیا پاهایی دارند که با آن راه بروند؟ یا دست‌هایی دارند که با آن کاری را انجام دهند؟ آیا چشم هایی دارند که با آن ببینند؟ یا گوش‌هایی دارند که با آن بشنوند؟ بگو: شریکان الله را بخوانید، باز در بارۀ من حیله سازی و چاره جویی کنید و باز مرا مهلت ندهید.(۱۹۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَبْطِشُونَ بِهَا»: به آن کاری انجام دهند، به آن دفاع کنند و حمله ور شوند. «كِيدُونِ»: برای نابود شدنم، طرح بریزید، تزویری و حیله به کار برید. «فَلَا تُنْظِرُونِ»: پس مرا مهلت ندهید، به من فرصت مدهید.

تفسیر:

«أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِها»: آیا این بت‌هایی که به غیر از الله عبادت نموده و در برابر آن سجده کرده‌اید آیا حیات دارند؟ آیا أعضا دارند؟ آیا وسایلی دارند که از آن‌ها در انجام امور خود استفاده کنند؟ آیا پا دارند تا به منظور برآورده ساختن نیازهای خود راه بروند؟

«أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِها»: یا دست دارند که به وسیله‌ی آن حمله کنند؟ و به کسیکه نسبت به‌آنها سوء قصدی داشته باشد، حمله‌ور شوند وآنرا دفع کنند؟

«أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِها»: و آیا چشم دارند که به وسیله‌ی آن اشیاء را مشاهده کنند و ببینند؟

«أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها»: آیا گوش شنوا دارند تا با وسیله آن بشنوند و نفع برند؟ منظور بیان جهل و نادانی و سبک دانستن عقل و خرد آنها در عبادت جمادات میباشد، جماداتی که نه مي شنوند و نه می بینند، و نه از پرستنده‌ی خود ضرری را دفع می‌کنند؛ چون فاقد حواس اند.

انسان به مراتب از آن بت‌ها برتر است؛ چون دارای عقل و حواس است، پس چگونه شایسته است کسیکه کاملتر وشریفتر است به عبادت پستتر و خوارتر بپردازد که هرگز امید جلب منفعت و دفع ضرر از آن نمی رود؟!

«قُلِ ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ»: ای محمد! به آنها بگو: بت هایی را که شریک قرار داده‌اید بخواهید و از آنها کمک بگیرید.

«ثُمَّ كِيدُونِ فَلا تُنْظِرُونِ(195)»: و اگر میخواهید و می توانید در حق من توطئه و دسیسه و توطیه خویش بچینید و عملی سازید، و حتی به أندازه‌ی یک چشم به هم زدن به من مهلت ندهید، من به شما اهمیتی نمی دهم؛ چون به خدا پشت بسته‌ام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر حسن گفته است: پیامبر را به خدایان ترساندند، لذا خدا به او امر کرد چنان جوابی به آنها بدهد.
چنین سوال‌ها و مطالباتی در نهایت تحدی و مبارزه طلبی و اعتماد و توکل بر خدا قرار دارند؛ زیرا آنها و بت‌های‌شان مالک هیچ نفع و ضرری نیستند؛ بلکه آنها گمراه‌تر وذلیل‌تر از این‌اند که بتوانند به مخالفان خود ضرر برسانند، چون آن ها در برابر پادشاه پادشاهان قرار دارند، خدایی که جز او خدایی نیست.
قابل تذکر است که در این آیه مبارکه سفاهت و بیعقلی مشرکان و مددجویان را نشان می دهد که سنگ و چوب و امثال آن ها را پناهگاه و امید زندگانی هر دو جهان خود کرده اند.
بنابر این، اگر از دست این بی زبان های درمانده کاری ساخته است، همگی علیه من به پا خیزید و حیله را ساز کنید تا بدانید که کاری از دست شما بر نخواهد آمد؛ زیرا یار و یاور من خداست. (سوره بقره آیه 257).
ابن‌کثیر روایت میکند: «معاذ بن عمر و بن جموح و معاذ بن جبل دو نوجوان بودند که با هجرت رسول الله صلی الله علیه وسلم به مدینه مسلمان شدند، آن دونوجوان غیور مسلمان، شبانگاه بربتان مشرکان هجوم برده آنها را میشکستند و خرد و ریز نموده و از آنها برای بیوه زنان، هیزم درست میکردند تا قومشان ازاین امرعبرت بگیرند وبه ماهیت بی‌جان وبی‌ارزش بتان اطلاع حاصل بدارند.
از قضا که عمر و بن جموح پدر معاذ بن جبل که رئیس قومش نیز بود، بتی داشت که آن را زینت میداد و معطر میکرد و میپرستید پس آن دو در تاریکی شب می آمدند و بت وی را بر سر چپه ساخته و آنرا با کثافت و چتلی آغشته میساختند. عمروبن‌حجوح که به خانه می‌آمد و بت خویش را بر این وضع میدید، از این وضع بی نهایت متاثر میشود، بت خود را دوباره شستو شو میکرد وبار دیگر خوشبو می ساخت و نزد آن شمشیری را می گذاشت ودر خطاب به آن می‌گفت: از خودت دفاع کن! اما آن دو نوجوان، بازهم این کار را با آن بت تکرار می‌کردند و او نیز مجددا آن بت را می‌شست و می‌آراست. تا این‌که سرانجام، آنها بتش را گرفته و آن را با سگ مرده‌ای به هم بستند و آن دو را بر ریسمان چاهی که در آن نزدیکی بود، آویختند. چون عمرو آمد و این منظره را دید، تأملی کرد، آنگاه به خود آمد و متوجه شد که دین وی، دین باطل و بی بنیادی بوده است پس گفت: «تالله لو كنت إلها مستدن لم تك والكلب جميعا في قرن» به الله قسم؛ اگر تو خدایی سزاوار پرستش بودی؛ اینگونه با سگ مرده هم آغوش نمی شدی.
سپس اسلام آورد ومؤمنی نیکو شد ودر روز احد به فیض شهادت نایل گشت که خداوند متعال از او راضی باد! (بنقل از «تفسیر انوار القرآن»

إِنَّ وَلِيِّيَ اللهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴿١٩٦﴾

(اما) ولي و سرپرست من الله ای است که این کتاب را نازل کرده است و او صالحان را یاری می‌کند.(۱۹۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَلِيِّيَ»: سرپرست و متولی من، سرور من. «یتولی»: سرپرستی میکند، دوست می دارد.

تفسیر:

در آیات قبل، ناتوانی معبودهای باطل به بیان گرفته شد، در این آیه مبارکه به معرّفی خداوند می پردازد. یعنی: چگونه از بتانی که دارای اوصاف دروغین، جعلی، وغیر واقعی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هستند، هراسی در دل راه دهم، در حالی که سرور و کارسازی چون پروردگار باعظمت دارم که به سوی او پناه می برم، از او یاری می جویم و او مرا بر شما پیروز می گرداند.
«إِنَّ وَلِيِّيَ اللهُ اَلَّذِی نَزَّلَ اَلْكِتابَ»: آن که نصرت و حمایت و حفظ مرا در دست دارد، عبارت است از خدایی که قرآن را بر من نازل کرده است. خداوند به واسطه‌ی قرآن، پیامبر رایاری وبیمه کرد، آن ذاتی که به من کتاب فروفرستاد، و مرا به منصب رسالت فایز گردانید، در مقابل تمام دنیا به حمایت و حفاظت من خواهد پرداخت؛ زیرا، حافظ و مددگار بندگان نیکوکار، حضرت اوست.
«وَهُوَ يَتَوَلَّى اَلصّالِحِينَ(196)»: نترسید! زیرا الله متعال ولیّ صالحان است و وعده‌ی یاری داده خدای عز وجل حفظ و تایید صالحان را در دست دارد. هم در دنیا و آخرت ولی و سرپرست آنهاست. یعنی: اوست که شایستگان را حفظ می کند، ایشان را نصرت می دهد و میان آنان و میان دشمنانشان مانع میشود و این از سنت وی است. صالح: هر کسی است که عقیده‌اش از خرافات و اوهام سالم و اعمالش نیکو باشد.
مشکلات انسان، یا از نداشتن برنامه درست و منظم است و یا از نداشتن سرپرست، وشکر الحمد الله مؤمن مسلمان هیچ يك از این دو مشکل را ندارد.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ﴿١٩٧﴾

وکساني را که شما جز او میخوانید نمیتوانند یاریتان کنند و نه (حتي) خودشان را یاري دهند.(۱۹۷)

تفسیر:

«وَاَلَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لايَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ(197)»: این بت‌هایی که به غیر از الله متعال میخوانید برای شما نه نفعی جلب می کنند و نه ضرری را از شما دفع مینمایند. این ها حتی نمیتواند خویشتن را یاری رسانند چه رسد به شما. این ها جماداتی اند خاموش و بی حرکت.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴿١٩٨﴾

و اگر آنان را به سوی هدایت دعوت کنید، نمی شنوند و آنان را می بینی که به سوی تو می نگرند در حالیکه نمی بینند.(۱۹۸)
«يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ»: به تو می نگرند. در این جا؛ یعنی، در برابر تو همچون، بیننده اند. بتها را به صورت کسی که دارد روبه رویش را می نگرد، می ساختند.

تفسیر:

«وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى اَلْهُدى لايَسْمَعُوا»: و اگر از این بت‌ها بخواهید تا هدایت شوند وشما آنهارا باسخنان خود مخاطب قراردهید آنها دعای شمارا نمیشنوند، تا چه رسد به مساعدت و امداد شما بشتابند چون سنگ‌هایی‌اند جامد، «وَ تَراهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لا يُبْصِرُونَ(198)» توهنگامی که به سوی آنها بنگری اینها به گونه‌ای شکل داده شده‌اند که گویا تو را می بینند در حالی که آنها نابینا میباشند؛ چون فقط ظاهری از چشم دارند و با آن چیزی نمی بینند.
مشرکان، بتان را به صورت تمثال هایی به شکل انسانها، یا حیوانات دارای دست و پا و چشم می ساختند و چشمان آن ها را چنان باز به نقش و تصویر می کشیدند که گویی خیره به دیگران می نگرند، لیکن آن پیکرهای بی‌جان، تمثال‌های جامدی بیش نبودند که نه می توانستند چیزی را بگیرند، نه کاری را انجام دهند، نه راه بروند و نه چیزی را ببینند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اگر در آیات متبرکه که در فوق تذکر یافت دقت نمایم، با تمام وضاحت درخواهیم یافت که:
هدف بت‌پرستان، یاری جستن از بت‌هاست که قرآن عظیم الشأن آنرا رد میکند. بت‌ها و معبودها، حدّاقل باید خودشان از حوادث مصؤن باشند که نیستند.
از مجموع آیات که گذشت در می یابیم که: معبود و ربّ، باید:
خالق و مالك باشد. «أَيُشْرِكُونَ ما لايَخْلُقُ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ»
ناصر و یاور باشد. «لايَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ»
به خواسته‌ها و دعاها ترتیب اثر دهد. سَواءٌ عَلَيْكُمْ أَ دَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ...
توانگر و قدرتمند باشد. أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِها...
شنوا و بینا باشد. «أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها، أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِها».
قدرت خنثی کردن مکر دشمن را داشته باشد. «ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ».
کتاب و قانون عرضه کند. «نَزَّلَ الْكِتابَ».
خوبان و شایستگان را حمایت کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ».

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی الله متعال با تمام وضاحت بیان فرمود که سرپرست و حافظ پیامبر و مؤمنان درستکار است و بتها و بت پرستان هرگز نمی توانند به دوستان خدا زیان برسانند.
درآیات(199 الی 202) در موارد مهمّی از «اصول اخلاقی اجتماعی»، برخورد با مردم و راه راست و پایدار را بیان میدارد. در واقع این آیات، شامل اصول همه‌ی فضایل است که آن هم از اساس تشریع به شمار می آید که به دنبالش اصول عقیده‌ی توحیدی به بهترین شیوه، خواهد آمد.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴿١٩٩﴾

با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر و به نیکیها دعوت نما و از جاهلان روي بگردان (و با آنها ستیزه مکن).(١٩٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْعَفْوَ»: گذشت. «بِالْعُرْفِ»: بالمعروف: پسندیده، رفتار نیکو، کردار خوب. «أعرض»: روی برتاب، چشم پوشی کن.

تفسیر:

«خُذِ الْعَفْوَ»: پروردگار باعظمت ما به پیامبر نیز دستوروهدایت فرموده است که مکارم اخلاق را داشته باشد؛ یعنی در برخورد و معامله و معاشرت با مردم راه سهل و آسان را پیش بگیر، طوریکه میفرماید: «خُذِ الْعَفْوَ»: یعنی ای محمد از اخلاق مردم آنچه سهل و آسانست را برگیر و آنچه را بدون کدام سختی و مشقت کمائی کرده‌اند بپذیر بدون اینکه از آن ها زیاده طلبی کنی، بلکه آنچه یکی از آن ها به تو می آورد را بپذیر و آن ها را مکلف به امور مختلف و پراگنده نکن در حالی که از آنها بیشتر از حد توان شان مطالبه نمائی.
ابن کثیر فرموده است: این مشهورترین اقوال است و گفته ی جبرئیل علاقه به پیامبر صلی الله علیه وسلم بر آن گواه است آنجا که میفرماید: خدا به تو امر میکند آن که به تو ظلم کرد، او را ببخشی و به آنکه از تو دریغ کرد، عطا کنی و آنکه صله‌ی رحم تو را قطع کرد، صله‌اش را وصل کنی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلی! رسول الله صلی الله علیه وسلم به پیروی از این دستور، هیچگاه در میان دو کار مخیر ساخته نشدند، مگر اینکه آسانترین آن را انتخاب کردند، مشروط به این که آن کار آسانتر، گناه نمی بود چنانکه در حدیث شریف فرمودند: «آسان بگیرید و سخت نگیرید و بشارت دهید و نفرت برنینگیزید».
در حدیث شریف آمده آست: 1744- عَنْ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «أَمَرَ اللهُ نَبِيَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَأْخُذَ العَفْوَ مِنْ أَخْلاَقِ النَّاسِ [رواه البخاری: 4644].
1744- از ابن زبیر(رض) روایت است که گفت: خداوند پیامبرش را امر نمود که از اخلاق مردم، گذشت را پیشه خود سازد. (ابن جریر روایت می کند که چون این آیه کریمه نازل گردید، پیامبر صلی الله علیه وسلم از جبرئیل علیهم السلام پرسیدند: یعنی چه باید کرد؟ گفت: خداوند تو را امر کرده است که اگر کسی بر تو ظلم کرد او را عفو نمائی، اگر برایت چیزی نداد تو برایش چیزی بدهی، و اگر با تو مقاطعه کرد بدیدنش بروی.
«وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ»:یعنی بهمعروف و نیکی امر کن وگفتار واعمال نیکو انجام بده.
معروف: هر خصلت پسندیدهای است که عقل ها آنرا بپسندد و روان ها بدان اطمینان یابد. یعنی بر توست تا آنها را به انجام هر امر نیکو و خوبی که از لحاظ عقل وشرع پسندیده است خواه از أقوال و گفتار باشد یا إعمال أمر کنی که چنین با فطرت سالم و عقل صحیح موافق و از سُفها، نادانان و أحمقان دور است. پس با مطابق با جهل، سفاهت و نادانیشان تعامل نکن که تو بر هدایت مستقیمی.
مقصود: اینکه هر کس نسبت به شما بدی روا داشت او را ببخشید و هرگز انتقام مگیرید، و در ضمن او را به کارهای نیک هدایت کنید، چنین نباشد که در مقابل بدی تنها نیکی کنید و در مقابل ظلم انصاف، بلکه او را به نیکویی دعوت کرده، احسان نمایید.
«وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجاهِلِينَ(199)»: پس با جهال ونادانی های شان مقابله به مثل مکن، بلکه در مقابل آنها صبر و شکیبایی داشته باش. یعنی: چون در دستور دادنشان به معروف، برای آنان حجت بر پا داشتی، اما آن کار معروف را انجام ندادند، در این صورت از آنان روی برگردان و در مقابل این جهالتی که از آنان سر میزند، با آنان بگومگو و مشاجره نکن.
امام قرطبی در مورد فرموده است: این آیه اگر چه خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم است، اما معنی تادیب جمیع خلق الله را در بر دارد. (تفسیر قرطبی ۳۴۷/۷.).
مفسر ابن کثیر فرموده است که مقصود از کناره گیری این است که بدی را به بدی جواب ندهید و مقصود این نیست که از راهنمایی آنان اعراض کنید که این کار مغایر با شأن رسالت و نبوت است.
در این باره از حضرت عبدالله بن عباس، در صحیح بخاری، واقعه ای نقل شده است که شخصی به نام عیینة بن حصن، در زمان خلافت عمر فاروق اعظم(رض) و به منظور ملاقات با خلیفه وارد مدینه گردید و در خانه برادر زاده خویش حر بن قیس که ازمحدود علمای برجسته بود و درمجلس شورای حضرت فاروق شرکت داشت، میهمان شد. پس عیینه به برادر زاده اش گفت، چون تو به دربار امیرالمؤمنین مقرب و از معتمدان او هستی، از او برای من وقت ملاقاتی بگیر. حر بن قیس بهخدمت حضرت عمر فاروق(رض) رفته و عرض کرد که کاکایم عیینه درخواست ملاقات کرده است. آن جناب اجازه داد؛ پس آنگاه عیینه در مجلس حضرت عمر فاروق(رض) اعظم خلیفه قدرتمند مسلمین حضور یافت و بی پرده و با روش غیر محترمانه بر حضرت عمر فاروق(رض) به شدت پرخاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمود و به وی ناسزا گفت و بعد از آن اظهار داشت که تو نه به ما حق کامل می دهی و نه منصفانه رفتار می کنی. فاروق اعظم از ناسزا گویی وی برآشفت، فوراً حر بن قیس عرض کرد که یا امیرالمؤمنین مگر بخاطر نداری که الله تعالی فرموده است: «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (199)»: و این شخص هم از جاهلان است. و با شنیدن این آیه آثار خشم از چهره پرفروغ فاروق ناپدید گشت، و در جواب او چیزی نگفت و با آرامش خاطر به سخنان تند او گوش فرا داد. این عادت حضرت عمر فاروق أعظم(رض) و معروف و مشهور بود که: «کان وقافا عند کتاب الله عزوجل»: یعنی: سر خود را در جلوی احکام کتاب الله خم می کرد.

این آیه جامع مکارم اخلاق است و بعضی از علما آن را چنین خلاصه کرده اند که مردم بر دو قسم اند: یکی محسن و نیکوکار؛ دوم، بدکار و ظالم. این آیه برای هردوگروه هدایتی بس مفید به شمار می آید که در باره نیکان چنین ارشاد می دارد که با آنان با رفتار کریمانه برخورد کنید و از نیکوکاران، نیکی ظاهری را بپذیرید و به دنبال تفتیش و تجسس قرار نگیرید و بالاترین معیار نیکی را از آنان درخواست مکنید بلکه به هرمقدارکه بتوانند انجام دهند، إکتفا کنید، و نسبت به بدکاران و جاهلان چنین اظهار داشت که راه نیک را به آنها نشان دهید وبه نیکی تشویق کنید و اگر نپذیرفتند و بر گمراهی و اشتباه خود اصرار ورزیدند و در صدد بر خورد جاهلانه بر آمدند، در آن صورت از آنها کناره بگیرید و به صحبت جاهلانه آنها پاسخ نگویید، و با این روش امید میرودکه آنها زمانی به هوش بیایند وبه اشتباه خود پی برده به راه حق باز آیند.

مفسر. «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: باید یادآور شد که قواعد و اصول سه‌گانه مطرح شده در

این آیه، تبیین کننده اصول فضایل و مکارم اخلاقی در اموری است که به رفتار و معامله انسان با دیگران تعلق می‌گیرد.

در حدیث شریف آمده است که چون این آیه نازل شد، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «ای جبرئیل! توضیح این آیه چیست؟ جبرئیل گفت: پروردگارت میفرماید: توضیح آیه این است که با کسی‌که با تو قطع پیوند میکند، بپیوندی و به کسی‌که تو را محروم می گرداند، بدهی و از کسی که بر تو ستم می کند، درگذری».

امام جعفر صادق(رض) مي فرماید: «در این آیه، خداوند متعال پیامبرش را به مکارم اخلاق دستور میدهد و در قرآن، آیه‌ای جامع تر از این آیه در باره مکارم اخلاق وجود ندارد».

اصول فضایل و مکارم اخلاق عبارتند از:

1 - گذشت وچشم پوشی وآسان گیری.(آل‌عمرن آیه 159)، (نحل آیه 125).

2 - امر به معروف؛ یعنی، آن چه که شرع بپسندد و خردمندان نیکویش پندارند، این آیه ها نیز به طور عام به آن اشاره میکنند: [آل‌عمران آیه 104)، و هم چنین حقوق زن (بقره آیات 228، 229 و231).

3 - روی گردانیدن از نادانان و کوتاه بینان.

توضیح مفیده در مورد آیه مبارکه:

ای محمد! سخت مگیر، آسان گیر، در جواب رفتار احمقان و نادانان، مقابله به مثل مکن، بردباری و گذشت را پیشه کن و به هر کار نیک و زیبایی فرمان بده. راستی، این آیه هر

(c) ketabton.com: The Digital Library

چند موجز است؛ اما بسیاری از فضیلت های انسانی و اجتماعی مورد پسند دین اسلام، در آن جمع بسته است و از منشها و خلق و خوی زشت، رفتار خشونتو کردار پستی هشدار میدهد و انسان را به سوی ارزشهای والا و سودمند فرا می خواند.

امام ابن جریرالطبری نقل فرموده هنگامی که این آیه نازل گردید آن حضرت از حضرت جبریل مقصود آن را دریافت نمود، حضرت جبرئیل بعد از سؤال از خداوند متعال مطلب آن را چنین توضیح داد: که در این آیه به شما دستور داده شده که هر کسی برشما ظلم کند شما اورا ببخشید و هر که به شما چیزی ندهد شما به او بخشش نمایید و هر که خود را از شما قطع کند شما به او بپیوندید. و در اینجا ابن مردویه به روایت سعد بن عباده نقل کرده است که وقتی در غزوه احد حضرت حمزه کاکای آن حضرت به شهادت رسید و با بی رحمی تمام اعضا و جوارح او قطع کرده و با جسد مبارکش بی ادبی روا داشتند، هنگامی که آن حضرت پیکر مبارک را اینگونه دید فرمود کسانی که باحمزه چنین برخورد کرده اند من باهفتاد نفر از آنان چنین خواهم کرد آنگاه این آیه نازل شده و ازجانب الله ارشاد شدند که این تصمیم مناسب مقام شما نیست بلکه لایق شما اینست که با عفو و کرم بر خورد نمایید.

این مطلب با آن حدیث تأیید میگردد که امام احمد به روایت عقبه بن عامر نقل فرموده: که رسول الله مکارم اخلاق را به او چنین تعلیم داد: هر که بر تو ظلم کند تو او را عفو کن و آنکه خود را از تو قطع میکند و آن را وصل کن و کسی که تو را محروم می کند تو بر او انعام و بخشش کن.

و امام بیهقی به روایت حضرت علی(رض) نقل کرده است که رسول الله به او فرمود که: من شما را أخلاق بهتر از اخلاق اولین و آخرین نشان میدهم و آن اینکه هر که تو را محروم میکند تو بر او بخشش کن و آنکه بر تو ظلم کند تو او را عفو کن و هر که رابطه اش را با تو قطع کند تو با او بپیوند.

اگر چه در هر دو معنی «عفو» فرقی هست اما حاصل آن دو تا یکی است که در اخلاق و اعمال مردم اطاعت و فرمانبرداری سطحی را قبول کن و در صدد تجسس و تفتیش بیشتر قرار مگیر و از اطاعت آنها معیاری مخواه و از خطاها و کوتاهی هایشان درگذر، و بر ظلم آنها إنتقام مگیر.

اعمال و اخلاق رسول الله دایماً بر همین منوال بود، که مظاهر کامل آنها هنگامی آشکار گشت که مکه فتح شد و دشمنان سرسخت او در قبضه او قرار گرفتند آن جناب و آنها را آزاد کرده فرمود: نه تنها بر ستم های تان انتقام نمیگیریم بلکه شما را به اعمال منکر گذشته تان مورد ملامت و نکوهش قرار نخواهیم داد.

نتیجه گیری سودمند و آموزشی:

إمام ابن کثیر در تفسیر مبارکه: «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِالْجَاهِلِينَ 199» باتوجه به تحقیقات وتأملات تفسیری در این باره سخن جالب و عجیبی عرضه کرده و چنین نوشته است که: در تمام قرآن سه آیه جامع، جهت تعلیم و تلقین اخلاق فاضله آمده است که در هر سه آیه پناه خواستن از شیطان ذکر شده است. اولین همین آیه مبارکه سورۀ أعراف است. دومین این آیه 96 سورۀ مؤمنون است که میفرماید: «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ، وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يحضرون». (مؤمنین آیات 96 الی 98) (بدی را به روشی که آن بهتر است دفع کن، ما

(c) ketabton.com: The Digital Library

به آنچه وصف می کنند داناتریم.(97) و بگو: ای پروردگارم! از و سوسه های شیاطین به توپناه میبرم.(98) و (ای پروردگارم) از این که شیاطین پیش من حاضر شوند، به تو پناه می برم.(99))

سومین آیه، همانا آیات متبرکه (34 الی 36 سوره فصلت) که میفرماید: «وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ(34) وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ(35) وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ(36) (و نیکی و بدی برابر نیست، (بدی دیگران را) به شیوه ای که آن بهتر است دفع کن، که (اگر چنین کنی) ناگاه کسی که میان تو و او دشمنی است، چون دوست گرم و صمیمی گردد. (35) و جز صابران (این خصلت نیکو) را دریافت نمی کنند و این را جز کسانی که بهره بزرگی از اخلاق و ایمان داشته باشند نخواهد یافت.(36) و هرگاه وسوسه ای از شیطان به تو رسد، پس به الله پناه ببر، چون او شنوای داناست).

پس درهرسه آیه هدایت های جامع وکاملی هستند که می باید در برابر خشم، عفو و اغماض کنید، و بدی را به نیکی جواب دهید و از شیطان به خداوند پاک پناه ببرید، پس در آیات فوق دشمنی و منازعات شیطان کاملاً روشن گردید. چون شیطان در منازعات انسان رابطه مستقیم دارد و هر جا که کوچکترین مجادله و نازعه ایجاد شود میدان تاخت و تاز شیطان برای وسوسه انداختن ومشتعل کردن آتش نزاع، هموار میشود و شیطان سعی دارد مردم نیک و بردبار را زودتر از دیگران به خشم وا دارد و از کنترل خارج سازد، پس خداوند متعال آگاه کردن از مکاید شیطان، معالجه و برخورد با شیطان را نیز روشن ساخته است. که هرگاه دیدید به هنگام خشم کنترل از دست میرود بدانید که شیطان دارد غالب میشود، پس بی درنگ متوجه الله شده به او پناه آورده به درگاه الهی دعا (استعاذه کنید، که: «رب أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ(97) وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ(98)» (مؤمنون، آیات 97 و98). (پروردگارا! من از و سوسه‌های شیطان‌ها به تو پناه می برم، پناه می برم به تو ای پروردگار! از این که آنان نزد من حاضر شوند.)

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴿٢٠٠﴾

و اگر از جانب شیطان و سوسه‌ای به تو رسد، پس به الله پناه بجوی، همانا او شنوای داناست. (٢٠٠)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَنْزَغَنَّكَ»: تو را وسوسه می کند، به تو می رسد. «اسْتَعِذْ»: پناه ببر.

تفسیر:

«وَإِمّا يَنْزَغَنَّکَ مِنَ اَلشَّيْطانِ نَزْغٌ»: ای محمد! هرگاه شیطان (و شیطان صفتان) در تو به چیزی از فساد و امر به بدی و وسوسه کرد، نباید فراموش کنیم که: و وسوسه‌ی شیطان، حتمی است. طوریکه «يَنْزَغَنَّكَ»: (بانون تأکید آمده است) و از جانب دیگر و وسوسه‌ی شیطان، دائمی است. زیرا جمله «يَنْزَغَنَّكَ»: (فعل مضارع، نشانه استمرار است).

همچنان انسان نباید از کوچك‌ترین وسوسه‌ی شیطان غافل شود و باید به الله پناه برد و خود را تحت پوشش پروردگار باعظمت قرار داد.

«فَاسْتَعِذْ بِاللهِ»: پس تو از الله متعال یاری بجوی و به سوی او التجا کن و از پروردگارت بخواه تا از تو مکر و وسوسۀ آن را بردارد یعنی خود را در پناه الله متعال قرار بده و به او پناه ببر که آن را از تو دفع و برطرف کند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نباید فراموش کنید که: إستعاذه و إستمداد از الله متعال، بهترین درمان و سوسه های شیطانی میباشد، أنبیاء هم نیاز به إستعاذه و پناهجویی به الله متعال را دارند.
باید گفت از اینکه وسوسه‌های شیطانی متفاوت است، استعاذه هم باید به «الله» باشد که جامع همه‌ی صفات نیك و کمالات است.
«إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ(200)»: باید به الله متعال پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت‌ها و خرافات خداوند متعال ذاتی است که: دعا را می شنود و بر احوال و اعمال مردم آگاه می باشد و کافی است که او حسابگر است. یعنی: به اوإلتجا کن زیرا او این التجای تو را میشنود و میداند بنابر این، شر شیطان را از تو دفع می‌کند.
نزغ: و وسوسه کردن به فساد است، اعراب میگویند: نزغ بیننا: یعنی در میان ما فساد افگند.
باید به خدایی پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت‌ها و خرافات.

مطالعه کنندگان محترم!

طوریکه ملاحظه فرمودید؛ در این سوره، از آیه‌ی 16 تا 27 داستان وسوسه کردن شیطان نسبت به حضرت آدم علیه السلام آمده است، در اواخر سوره هم نسبت به و سوسه‌های شیطان هشدار می دهد.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴿٢٠١﴾

مسلماً کسانی که [نسبت به گناهان، معاصی و آلودگی های ظاهری و باطنی] تقوا ورزیده اند، هرگاه وسوسه هایی از سوی شیطان به آنان رسد [خدا و قیامت را] یاد کنند، پس بی درنگ بینا شوند [و از دام وسوسه هایش نجات یابند.] (٢٠١)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَسَّهُمْ»: به آنان رسید. کلمه‌ی «مس»، به معنای إصابت و برخورد کردن همراه بالمس کردن است. «طَائِفٌ»: وسوسه‌ی شیطانی، گمان بد. «مُبْصِرُونَ»: جمع مبصر، بینایان.

تفسیر:

«إِنَّ اَلَّذِينَ اِتَّقَوْا»: آنان که تقوای الهی را پیشه می کنند یعنی اهل تقوا، آنانی که تقوای پروردگار خود را رعایت می کنند و از عقاب او می‌ترسند و به اوامرش عمل و از نواهی‌اش اجتناب می کنند.
«إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ اَلشَّيْطانِ»: هرگاه به آن‌ها وسوسه یا تکانی از جانب شیطان برسد، و سوسه شیطان: آراستن گناه و دستور دادن او به انجام بدی در هنگام قهر و غضب است.
طائف: یعنی و سوسه طوافگر زیرا و سوسه القایی از سوی شیطان است که به وسوسه خیال شباهت دارد، بر انسان سرک می‌کشد و چون طوافگری بر گرد او می‌تند.
و سوسه‌های نفسانی و شیطانی، مثل میکرب همه جا وجود دارند و دنبال ایمان‌های ضعیفند تا در آنها نفوذ کنند، باید گفت که وسوسه‌ی شیطان، از چند طریق صورت می پذیرد: گاهی از دور است،«فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (طه، 120)، گاهی از طریق نفوذ در روح و جان، «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (ناس، 5)، گاهی با همنشینی، «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (زخرف، 36.)، گاهی هم از طریق رابطه و تماس.
«إذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ اَلشَّيْطانِ»

(c) ketabton.com: The Digital Library

«تَذَكَّرُوا»: به یاد پروردگار خود و آنچه به دشمنانش آماده نموده می افتند و از غفلت خویش بیدار می شوند و قامت خمیدۀ خود را راست می کند و از گناه خویش استغفار می طلبند.
«فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ(201)»: اینجاست که آنها خطا و اشتباه خود را در می‌یابند وراه برابر را می بینند وبه رشد و عقل خویش باز می گردند. و از و وسوسه‌های شیطان رهایی می یابند.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ﴿٢٠٢﴾

و برادران بی تقوایان [که شیاطین هستند] همواره آنان رابه عمق گمراهی میکشانند؛ سپس [در به گمراهی کشیدنشان] کوتاهی نمی ورزند.(۲۰۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِخْوَانُهُمْ»: یارانشان، مراد کافران و منافقان شیطان صفت است. «يَمُدُّونَهُمْ»: آنانرا به سوی گاه می کشانند و یاری میکنند. «لَا يُقْصِرُونَ»: کوتاه نمی‌آیند، إکتفا نمی کنند.

تفسیر:

«وَإِخْوانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي اَلغَيِّ»: برادران شیاطین از میان کفار و مشرکان به آنها در گمراهی کمک میکنند یا به عبارت دیگر شیطان‌ها به کفار در شرک و فساد در روی زمین مدد میرسانند در حالیکه آنها از فسادگری و دعوت آنها به سوی باطل و فرورفتن در گمراهی دست بر نمی دارند و در آن کوتاهی نمیکنند؛ یعنی اگر تقوا و تذکّر نباشد، شیطان ها با انسان برادر می شوند و تماس آنها، آسان و مؤثّر می گردد و انسان را به عمق گمراهی می کشانند.
شیطان‌ها، پس از به گمراهی کشاندن انسان هایی که برادر آنها شده‌اند، دست‌بردار نیست و همچنان آنان را در منجلاب گمراهی فرو می برد.».
در تفسیر کشاف آمده است: اگر بپرسند: چرا ضمیر در «إخوانهم» جمع آمده، حال آن که شیطان مفرد است؟ در پاسخ باید گفت: مراد از آن جنس شیطان است، چنانکه به همین شیوه میفرماید: «اولیاءهم الطاغوت» (سوره بقره، 257) «ثُمَّ لايُقْصِرُونَ(202)»: از گمراهی خود کوتاه نمی‌آیند و دست بر نمی‌دارند. بلکه همیشه غرق در اعمال زشت و بد خویش اند و همواره حرمت های الله متعال را می شکنند. شیطان صفتان، در انحراف کردن انسان ها به کسی رحم نمی کنند و از هیچکس دست بر نمی دارند.
این آیۀ مبارکه: نهایت تأثیر رفتار شیاطین را بر انسانهای نادان و تباهکار به تصویر میکشد که چگونه عقل رابه کار نمی اندازند و بیراهه می روند و در اسارت و حلقه شیطان گیر می مانند.
ولی مؤمنان برگزیده که به عالم غیب ایمان دارند واهل نماز و نیکوکاری اند، هرگاه وسوسه‌ی شیطان جن و انس، بخواهد آنان را به سوی گناه و بزهکاری ببرد یا دلهایشان را از کینه وحسد آلوده کند، خدا را به یاد می‌آورند و میدانند که آن از راه های زشت شیطانی است و فوراً به خدا پناه می برند، تا در امان بمانند. (نحل آیه 98 و99) مثال انسان مؤمن پرهیزکار که شیطان در برابرش، درمانده و سرافکنده است، همانند انسان تندرست نیرومند بس پاکیزه‌ای است که میکروب، راهی برای تباه و بیمار کردن بدنش نمی یابد و جسمش درامان است. حال اگر راه یافت، به وسیله‌ی سربازان مدافع تندرستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

(حفظ الصحه)، کشته و نابود می شوند. این حالت در اصطلاح علم پزشکی، مصونیت (مناعه) نام دارد.

مطالعه کنندگان گرامی!

پس از شرح گمراه گریهای شیاطین در آیه های قبل، اکنون این آیه مبارکه نوعی خاصی از انواع گمراهی را به بیان میگیرد وآن، این که: بی باوران به منظور آزار رساندن به پیامبر، خواهان آوردن آیات روشن هستی و معجزات ویژه بودند و می گفتند: ما تو را باور نداریم، مگر آنگاه که از زمین چشمه ای آب برایمان روان گردانی. یا باغی از درختان خرما و انگور داشته باشی که از میان آنها جوی‌بارها روان باشد. (سوره إسراء آیات 90 و 91). در آیة متبرکة ذیل: در بارة: پیروی کردن پیامبر از وحی الهی و ویژگی های قرآن، بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴿٢٠٣﴾

وهنگامي كه (در نزول وحي تاءخير افتد و) آيه اي براي آنها نياوري ميگويند چرا خودت (از پيش خود) آنرا برنگزيدي بگو من تنها پيروي از چيزي ميكنم كه بر من وحي ميشود. و اين (قرآن) بصيرتهايي است از جانب پروردگارتان. و هدايت و رحمت است براى مردمى كه ايمان مى آورند.(٢٠٣)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَة»: برای أهل مکه نیاوردی. «لَوْلَا»: چرا نباید؟ برای چه نباید؟ «اجْتَبَيْتَهَا»: آنرا برمیگزیدی، آنرا جمع میکردی، در اینجا به معنای خودسرانه سخن گفتن و ساختن سخن است. «بَصَائِرُ»: جمع بصیرت، رهنمود، بینش، حجت روشن، روشن ببینی.

تفسیر:

«وَإِذا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَة»: واگر تو ای پیامبر به این مشرکان طورکه آنها درخواست میکنند معجزه‌ای برایشان نیاوری، یا آیه‌ای از آیات قرآن نیاوری، «قالُوا لَوْلا اِجْتَبَيْتَها»: آن ها می گویند ای محمد! چرا از جانب خود اختراع نمی نمائی؟

«قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي»: ای محمد! به آنها بگو! که تو پیامبری فرستاده شده از جانب الله متعال و بنده‌ای هستی مأمور و نمی توانی آیات را از جانب خود بیاوری و یا معجزات را اختراع کنی.

«هذا بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ»: این قرآن گرانقدر دلیلی است واضح و برهانی است پر فروغ و درخشان که انسان را از سایر معجزات بی نیاز می کند، پس نور هدایت قلوب است که به وسیله‌ی آن می توان حق را درک نمود.

«وَهُدىً وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ(203)»: ودرآن هدایتی است که خدای تعالی با آن هرکه را ازبندگان خود بخواهد هدایت میکند و رحمتی برای کسانی است که از او پیروی مینمایند و به آن باور دارند و به امتثال اوامرش می پردازند.

قابل تذکر است که: مردم دوره‌ی جاهلیت از قرآن که معجزه‌ی جاودانهای است، روی بر میگشتاندن و خواستار معجزه‌ی مادی بودند که پیامبران پیشین داشتند و به زمان خود آنان اختصاص داشت. از این رو، با تمسخر و ریشخند، چنین معجزاتی را از پیامبر خاتم درخواست میکردند؛ اما پیامبر در برابر ذات آفریدگار بسیار باادب و با شرم و وقار بود و هرگز بی جهت پیشنهاد نمی کرد و از خود چیزی نشان نمی داد، مگر آن که فرمان می

(c) ketabton.com: The Digital Library

یافت، «وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لاَيَرْجُونَ لِقَاءنَا ائْتِ بِقُرْآن غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ...» (یونس آیه 15)، آنگاه هر دستوری که از سوی حق به او میرسید، - بی کم و زیاد - به مردم می گفت و در یاد دادنش، بسیار می کوشید تا سبب خوشبختی آنان شود. (أنعام آیات 104 و155).

خوانندگان گرامی !

در آیۀ مبارکه قبلی بیان یافت که قرآن عظیم الشأن، حُجت گویا، بینش و راهنمای مردم و هدایت و رحمت مؤمنان است. بنابر این، الله متعال در این آیات هم فرمان میدهد تا به پاس احترام و ارزش قرآن، هنگام تلاوت، ساکت وخاموش باشیم و با تدبر و تفکر به آن گوش فرا دهیم، تا هرچه بیشتر رحمت ونور وسعادت را دریابیم وبه حقایق کلام خدا پیببریم، نه آنگونه که دشمنان در میان تلاوت قرآن سر و صدا راه می اندازند.

بناءً در آیات (204 الی 206) در باره گوش فرا دادن به قرآن و شیوه‌ی یاد الله بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴿٢٠٤﴾

و هنگامی که قرآن خوانده شود، به آن گوش فرا دهید وخاموش باشید (تا بشنوید) باشد که بر شما رحم شود. (۲۰۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اسْتَمِعُوا»: گوش فرا دهید. إستماع، گوش فرا دادن از روی قصد و نیت است. «أَنْصِتُوا»: ساکت و خاموش باشید.

تفسیر:

«وَإِذا قُرِئَ اَلْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا»: و هنگامی که کتاب الله متعال در نماز وغیر نماز برشما تلاوت شود آنرا توأم با تدبر و تفکر بشنوید و به منظور فهم وتفکر بیشترسکوت کنید وتمام مشغله‌ها را هنگام شنیدن تلاوت آن کنار بگذارید هر وقت قرآن قرائت شد، متفکرانه گوش فرا دهید، و برای احترام به قرآن در باره‌ی عظمت و جلال خدا بیندیشید و او را یاد کنید و بی‌سر و صدا گوش به آن فرا دهید.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ(204)»: تا مورد رحمت الله متعال قرارگیرید و رضوان او تعالی را به دست آورید و اوامر او را اجرا نموده و به کرمش برسید و آنچه نزد اوست را کمائی کنید؛ زیرا این کتاب راهی به سوی هر هدایت و رشدی به سوی هر فلاح و رستگاری است.

شأن نزول آیة: 204:

483- ابن ابو حاتم و غیره از ابو هریره (روایت کرده اند: مسلمان‌ها به امامت رسول الله صلی الله علیه وسلم (نماز می خواندند و در آن حال صدای خود را بلند می‌کردند. در این باره آیه مبارکه: «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ...» نازل شد. (طبری 15597 و واحدی 463 روایت کرده اند. در این سند عبدالله بن عامر اسلمی ضعیف اما حدیث دارای شواهد است.)

484- و نیز از او چنین روایت کرده است: مسلمان ها در نماز با هم صحبت میکردند. لذا این آیه: «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ» نازل گردید. (طبری15593 روایت کرده اسناد آن قوی نیست به خاطر ابراهیم هجری اما حدیث دارای شواهد است).

یادداشت:

«وَإِذا قُرِئَ اَلْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا» از ظاهر عبارت این آیه مبارکه بر می‌آید که گوش داشتن و خاموش ماندن به هنگام قرائت قرآن در نماز یا غیرنماز واجب است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخی از مفسران در تفاسیر خویش مینویسند نه تنها در نماز بلکه اگر کسی در مجلسی باشد که در آن قرآن میخوانند، باید خاموش بماند. برخی دیگر هم گفته اند که معنای عبارت آن است که هرگاه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به هنگام نزول آیات، آنها را برای شما خواند، به آن گوش فرا دهید. برخی از مفسران هم گفته اند که معنای شنیدن آن این است که به احکام عمل کنید و از مرزهای آن گذر نکنید.

هدف اصلی این آیه همان است که در بالا بیان شد، اما به طور ضمنی این مطلب نیز از آن فهمیده میشود که چون کلام خدا تلاوت شود، مردم بایستی سکوت و ادب را رعایت کرده با توجه و دقت به آن گوش فرا دهند. این مسئله نیز از آن قابل استنباط است زمانی که امام در نماز قرآن را تلاوت میکند، اقتداکنندگان سکوت نموده به آن گوش فرادهند، اما در این مسئله در میان ائمه‌ی فقه اختلاف است. نظر و مسلک امام ابو حنیفه(رح) و شاگردان ایشان آن است که نماز چه سری باشد چه جهري، اقتدا کنندگان بایستی سکوت کنند. نظر امام مالک و امام احمد این است که اقتداکنندگان تنها در نمازهای جهری باید سکوت کنند. اما امام شافعی بر این نظر است که اقتدا کننده در همه‌ی نمازها، چه سری و چه جهری باید قرائت کند، چرا که ایشان بنا به برخی احادیث چنین فهمیده اند که هرکسی سوره‌ی فاتحه را نخواند، نمازش کامل نمی شود. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

فرق «إستماع» و «إنصات» چیست ؟

انصات (خاموش ماندن) در ظاهر، ترک سخن و خاموش گشتن و خودداری از هرچیزی است که إستماع را آشفته کند؛ اما استماع (گوش فرادادن)؛ یعنی، شنونده با حضور قلب و با تدبر و اندیشه و بینش، گوش فرا دهد تا به خیر و رحمت فراوان، دانش سودمند، ایمان پایدار، هدایت بیشتر و آگاهی در دین، نایل آید. این است که الله، رحمتش را بر این دو صفت فرو می ریزد. اما تنها ساکت ماندن، بهره‌ی کمتری دارد.

یادداشت ضروری: بسیاری از علمای دین بدین عقیده اندکه: در نماز جماعت، گوش فرادادن به قرائت إمام در اوقات نماز جهری برای مأموم (مقتدی) برتر از خواندن سوره‌ی فاتحه است. [تفسیر تیسیر الکریم الرحمان].

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ﴿٢٠٥﴾

و پروردگارت را در دل خود با تضرّع و پنهانی، بی آنکه آوازت را بلند کنی، در وقت صباح و شامگاه یاد کن و از غافلان مباش.(۲۰۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَضَرُّعًا»: فروتنانه و متواضعانه، با تواضع و زاری و فروتنی. «خِيفَةً»: با بیم وخشیت از خدا. «الْغُدُو»: سحرگاهان. «الآصال»: جمع اصیل، شامگاهان.

تفسیر:

باید گفت که در آیة قبلی، آداب تلاوت قرآن به بیان گرفته شد و در این آیة مبارکه، آداب ذکر و دعا بیان گرفته میشود که: باید با تضرّع و خشوع و بیم و امید همراه باشد. طوریکه میفرماید: «وَاُذْكُرْ رَبَّکَ فِی نَفْسِکَ»: و بر توست تا در ذکر پروردگارت مداومت کنی و در این امر با دعا، ذکر و تضرع إستمرار بخشی و در ذکر خدای تعالی از حد وسط کار بگیر، به طور آهسته و همراه با تأمل و تدبر طوری که نه صدایت را بلند کنی و سبب مزاحمت به خود و دیگران واقع شدی و نه آنگونه که نه خود بشنوی و نه انسان‌های اطراف تو این

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکمی عام در همه اذکار است؛ اعم از قرائت قرآن، دعا، تسبیح، تهلیل وغیره. آری! یادکن باری تعالی را «تَضَرُّعاً وَ خِيفَةً» او را با خشوع و خوف به یاد آور. یادکن باری تعالی را **«به زاری و ترس و بدون چیغ زدن»** یعنی: طوری او را با ترس و زاری یادکن که به خودت بشنوانی پس صدایت را در ذکر بلند نکن زیرا یاد کردن پنهانی، به اخلاص نزدیک‌تر و به اندیشیدن ممدتر است.

«وَدُونَ اَلْجَهْرِ مِنَ اَلْقَوْلِ»: در حد متوسط، بین جهر و خفی او را بخوان.

یاد الله وقتی غفلت زدایی میکند که بدون تظاهر و سر وصدا باشد، وگرنه خودش نوعی سرگرمی و غفلت می شود.

«بِالْغُدُوِّ وَ اَلْآصالِ»: و بر توست تا ذکر الله را در هر روز صبح و شام بگوئی یعنی: در اوقات شبانگاه.

اصیل: بعد از عصر تا مغرب است، «وَلا تَكُنْ مِنَ اَلْغافِلِينَ(205)» و از کسانی که از ذکر الله اعراض می کنند نباش، آنانی که از عبادت او تعالی در لهو بسر می برند و از آیات و نشانه هایش باز می دارند.

از ذکر و یاد الله غافل مشو. واقعیت اینست آنان که هر صبح و شام، الله را یاد نمی کنند، از جمله غافلانند.

خواننده محترم! روح و جوهر اصلی ذکر الله اینست که چیزی که ذاکر به زبان گوید، از دل به آن توجّه داشته باشد، تا منفعت کامل ذکر به ظهور برسد، و زبان و دل هر دو عضو به یاد الله متعال مشغول شود؛ و در عین ذکر، دل از رقّت مملوّ باشد. با رغبت و با رهبت حقیقی خدا را یاد کند؛ چنانکه زاری‌کنندگان ترسناك به کسی التجا می‌کنند. در لهجه، در آواز، در هیئت، در همه حال، علایم تضرّع و خوف محسوس باشد؛ و طبیعی است که از عظمت وجلال ذکر ومذکور آواز پست میشود: «وَخَشَعَتِ الْأَصْواتُ لِلرَّحْمنِ فَلا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْساً»: از اینجاست که به شدّت بلند کردن آواز ممنوع شده؛ هرکه به آواز ملایم سرّا یا جهرا به ذکر الهی بپردازد، الله متعال نیز او را ذکر می‌کند؛ عاشق را چه سعادتی بلندتر از این است؟!

لطیفة زیبا در فایده إستعاذه:

حکایت شده است: یک نفر از سلف به شاگردش گفت: اگر شیطان گناهان را درنظر شما آراست وفریبت داد چه کار میکنی؟ گفت: در مقابلش مقاومت میکنم، گفت: اگر باز آمد؟ گفت: به مقابله بر میخیزم، گفت: چنین کاری طول میکشد، گفت: آیا اگر در کنار گلّه‌ای عبور کنی و سگ گلّه (عوعو، واق واق، هفهف)کنان مانعت بشود، چه کار میکنی؟ گفت: آن را از خود دور می‌کنم. گفت: این کار طول می‌کشد. اما به صاحب گله پناه ببر که تو را حفظ میکند، پس فایده‌ی استعاذه این است.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَايَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ﴿٢٠٦﴾

یقیناً مقرّبان ونزدیکان الله متعال هیچگاه ازعبادت وبندگی اش تکبّر نمیورزند، و همواره او را تسبیح میگویند، و پیوسته برای او سجده میکنند.(٢٠٦)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»: کسانی - مانند فرشتگان - که در پیش پروردگار تو مقام و مرتبه ای دارند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«إِنَّ اَلَّذِينَ عِنْدَ رَبِّکَ»: مسلماً آنان که نزدیکان پیشگاه پروردگارت به شمار می آیند، یعنی فرشتگان، «لایَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ»: از بندگی و پرستش پروردگار باعظمت سرپیچی و تکبر نمی‌کنند.

یعنی خود بزرگ بینی وروی گردانی از بندگی شیوه‌ی شیطان است و نتیجه‌ی آن پستی وسقوط و دور شدن از رحمت الهی است. اما فرود آوردن سر تسلیم در برابر پروردگار و استوار ماندن بر بندگی یک کار ملکوتی است و نتیجه‌ی آن رشد و عروج و نزدیک شدن به خداست. اگر شما جویای این قرب و پیشرفت هستید، از شیوه‌ی فرشتگان پیروی کنید نه از شیوه‌ی شیطان.

«وَ یُسَبِّحُونَهُ»: او را به پاکی میستایند و او را از اوصاف ناشایست پاک و مبرّی می دانند.

«وَلَهُ یَسْجُدُونَ(206)»: و سر سُجده و تَعظیم فقط برای او بر زمین می نهند.

بناءً بر شماست ای مؤمنان تا به ملائکه خود را شبیه سازید که در برابر الله متعال وأوامرش خاضِع وفروتن أند و اوتعالی را در هروقتی یاد می‌کنند طوری که نه‌خسته میشوند ونه إفتراء مینمایند درحالیکه خضوع آنها تمام وخشوع‌شان کامل است ورجوع آنها به سوی الله متعال از طریق عبادت میباشد، پس شما نیز در طاعت وعبادت وسجدۀ خویش مانند آنها باشید تا به رضوان پروردگار خود دست یابید و به رحمت مولای خویش رستگار شوید.

یاد داشت سجده ای:

این اولین سجدهٔ تلاوتی در قرآن کریم است که بر خواننده و شنوندهٔ آن إجماعاً سُجده (سُجده ای تلاوت) واجب می شود.

در این مقام دستور این است که هرکسی این آیه را تلاوت کرد، یا شنید، سُجده کند تا حالش چون حال فرشتگان شود و او نیز همچون فرشتگان در برابر خدایی که به فرمان او نظام این جهان هستی را می چرخانند، خضوع و خشوع إختیار کند و با عملش بلا فاصله ثابت کند که نه دچار غرور خود بزرگ بینی است و نه از بندگی خدای بلند مرتبه روی میگرداند.

در قرآن کریم چهارده آیه‌ی سجده (سجده ای تلاوت) وجود دارند. مشروع بودن سجده به هنگام خواندن و یا شنیدن این آیه ها متفق علیه است، اما در باره‌ی واجب بودن آن اختلاف نظر وجود دارد. امام ابو حنیفه(رح) سجده‌ی تلاوت را واجب میداند، اما علمای دیگر آن را سنت قرار می دهند.

پیامبر إسلام محمد صلی الله علیه وسلم گاهی در میان جمع بزرگی به تلاوت قرآن میپرداخت و پس از تلاوت آیه‌ی سجده هم خودش به سجده می‌اُفتاد و هم تمام حاضران هریک در جای خودش سجده میکردند، این هم در روایات آمده است که پیامبر به هنگام فتح مکه به تلاوت قرآن پرداخت و چون به آیه‌ی سجده رسید، کسانی که بر زمین ایستاده بودند، بر زمین سجده کردند و کسانی که سوار اسب ها یا شترها بودند در همان حال خَم شدند. گاهی آن پیامبر صلی الله علیه وسلم به هنگام إیراد خطبه آیه‌ی سجده را تلاوت میفرمود و پس از تلاوت آن از منبر فرود می آمد، سجده می کرد و بار دیگر بالای منبر می رفت.

جمهور عالمان برای این سجده همان شرایطی را قایل أند که برای نماز قایل أند، یعنی با وضوء بودن، رو به سوی قبله کردن و گذاشتن پیشانی بر زمین به هنگام سجده.

اما در هیچ یک از أحادیثی که در باب سجده‌ی تلاوت به ما رسیده است، دلیلی بر این شرایط وجود ندارد. آن چه از این روایات به دست می آید این است که به محض شنیدن

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیه‌ی سجده هرکسی در هر حالی باشد خم شود، چه وضوء داشته باشد یا وضوء نداشته باشد، چه إستقبال قبله ممکن باشد یا ممکن نباشد و چه بتواند سر را بر زمین نهد یا نتواند. از میان سلف نیز کسانی بوده اند که مسلک آنان همین بوده است. إمام بخاری درباره‌ی عبدالله بن عمر(رض) نوشته است که وی بدون وضوء سجده‌ی تلاوت میکرد. درباره‌ی ابو عبدالرحمان شلمی نیز در فتح الباری آمده است که او در حین راه رفتن قرآن تلاوت می کرد و اگر در جایی به آیه ی سجده می رسید، تنها سرش را خم میکرد، چه وضوء میداشت یا نمی داشت و چه روی به طرف قبله میبود و یا نمی بود. بنابر وجوه مذکور نظر ما این است که گرچه مسلک جمهور مبنی براحتیاط است، اما اگر کسی برخلاف مسلک جمهور عمل کرد نمیتوان او را سرزنش کرد، چرا که سنت ثبت و صحیحی در تأیید مسلک جمهور وجود ندارد و در میان سلف بوده اند کسانی که عمل شان برخلاف مسلک جمهور بوده است. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

بعضی از فضایل و احکام سجده :

در اینجا از عبادت نماز به این سبب تنها، سجده را ذکر کرد که در تمام ارکان نماز، سجده از فضیلت ویژه ای برخوردار می باشد.

در «صحیح مسلم است که شخصی به حضرت ثوبان گفت که به من چنان عملی نشان ده، که به وسیله آن بتوانم به جنت راه یابم، حضرت ثوبان سکوت فرمود. او باز سؤال کرد و ایشان باز خاموش ماندند وقتی که بار سوم سؤال را اعاده کرد او پاسخ داد که بنده شخصاً همین سؤال را از رسول خدا پرسیدم آن جناب به من چنین وصیت فرمودکه زیاد سجده کن؛ زیرا که اگر تو یکبار سجده کنی، خداوند بخاطر آن برای تو یک درجه، بلند میفرماید، و یک گناه می‌آمرزد. او میگوید که من بعد از ثوبان حضرت ابو الدرداء را ملاقات کردم از او هم سؤال کردم او هم همین پاسخ را به من داد.

او در «صحیح مسلم» به روایت حضرت ابو هریره و منقول است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده که بنده زمانی از همه به پروردگار خود نزدیک می شود که در سجده باشد، لذا در سجده دعا بسیار بخوانید زیرا امید اجابت ایزدی خیلی زیاد است.

لازم به یادآوری است که عبادتی تنها به سجده معروف نیست، بلکه مراد خواندن نماز با تضرع و فروتنی است، و مراد از کثرت سجده، به نزد امام ابوحنیفه(رح) آنست که علاوه بر نمازهای یومیه، نماز نوافل زیاد بخوانند؛ زیرا به هر مقدار که نماز نفل، بیشتر خوانده شود، سجده های بیشتری صورت میگیرد و در نتیجه از فضایل ویژه سجده که همان انکسار و نهایت تسلیم به درگاه خالق متعال است، برخوردار میگردد که امید می رود به رضایت قرب الی الله نایل گردد. وهم چنین اگر کسی تنها سجده کرده، دعا بخواند در آن اشکالی نیست وآن هم دعا در سجده، مختص نمازهای نوافل است نه فرایض.

سورة أعراف به همین جا پایان پذیرفت، درحالیکه آخرین آیه آن آیة سجده است. در«صحیح مسلم» به روایت حضرت ابو هریره منقول است که هرگاه یکی ازبنی آدم، آیه سجده را بخواند، سپس سجدة تلاوت بجای آورد شیطان نالان وفریاد کنان گریخته و میگوید: وای افسوس! که به انسان دستور سجده داده شدکه خدای را سجده کنید وآنها بجای آوردند پس جایگاه شان جنت شد، وبه من‌هم همین دستور رسیده بود من نافرمانی کردم جای من جهنم شد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان محترم!

از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «من قرأ سورة الأعراف جعل الله یوم القیامة بینه و بین ابلیس سترا، و کان آدم شفیعا له یوم القیامة» هرکس سوره أعراف را بخواند الله متعال روز قیامت، بین او و إبلیس پوششی قرار می دهد و در آن روز حضرت آدم برای او شفاعت می کند.».

الهی ما را شفاعت رسول الله(ص) نصیب گردان. آمین!

صدق الله العظیم و صدق رسوله نبي الكريم.
و من الله التوفیق

ترجمه و تفسیر: الأعراف

تتبع و نگارش: امین الدین « سعیدی - سعید افغانی »
مدیر مرکز مطالعات ستراتیژیکی افغان
و مسؤل مرکز فرهنگی د حق لاره – جرمنی
ایمیل ادرس: saidafghani@hotmail.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکثی بر بعضی از منابع و مأخذها

1- تفسیر و بیان کلمات قرآن کریم:
شیخ حسنین محمد مخلوف (751هـ - 812 ق)، اسباب نزول، علامه جلال الدین سیوطی ترجمه: از عبد الکریم ارشد فاریابی. (انتشارات شیخ الاسلام احمد جام)

2- تفسیر انوار القرآن:
تألیف عبدالرؤف مخلص هروی، «تفسیر انوار القرآن» گزیده ای از سه تفسیر:(فتح القدیر شوکانی، تفسیر ابن کثیر و تفسیر المنیر وهبه الزحیلی می باشد.

3- تفسیر معالم التنزیل - بغوی:
تفسیر البغوی تألیف حسین بن مسعود بغوی (متوفی سال 516 هجری قمری) این تفسیر اصلاًبه زبان عربی نوشته شده، واز تفسیر الکشف والبیان ثعلبی بسیار متأثر می باشد.

4- تفسیر زاد المسیر فی علم التفسیر:
تألیف: ابن جوزی ابوالفرج عبدالرحمن بن علی (510 هجری/ 1116 میلادی -12 رمضان 592 هجری) «زاد المسیر فی علم التفسیر» مشهور به «زاد المسیر»، تفسیر متوسط ابن جوزی میباشد که: این تفسیر خلاصه از تفسیر بزرگ وی بنام المغنی فی تفسیر القرآن می باشد.)

5- البحر المحیط في التفسیر القرآن: ابو حیان الأندلسی:
تألیف: محمد بن یوسف بن علی بن حیان نفری غرناطی (654 - 745ق) مشهور به ابوحیان غرناطی. تفسیر «البحر المحیط» اصلاً به زبان عربی تحریر شده است .

6- تفسیر القرآن الکریم - ابن کثیر:
تفسیر القرآن العظیم تألیف عماد الدین اسماعیل بن عمر بن کثیر دمشقی (متوفی 774ق) مشهوربه ابن کثیر. (جلال الدین سیوطی، مفسّر و قرآن شناس بزرگ اسلامی میفرماید:ابن کثیر تفسیری دارد، که در سبک و روش همانندش نگاشته نشده است.

7 - تفسیر بیضاوی:
یا «أنوار التنزیل و أسرار التأویل، مشهور به «تفسیر بیضاوی» در قرن هفتم هجری به زبان عربی نوشته شده. تألیف ناصرالدین عبد الله بن عمربیضاوی (متوفی سال 791 هـ)

8- تفسیر الجلالین « التفسیر الجلالین»:
جلال الدین محلی و شاگردش جلال الدین سیوطی (وفات جلال الدین محلی سال 864 و وفات جلال الدین سیوطی سال 911 هـ) (سال نشر: 1416 ق یا 1996 م. این تفسیر در قرن دهم هجری بزبان عربی و از معدود تفاسیری است که توسط چند عالم به رشته تحریر آمده است .

9- تفسیر جامع البیان فی تفسیر القرآن - تفسیر طبری:
محمدبن جریر طبری متولد (224 وفات 310 هجری قمری) در بغداد ویا (839 - 923 میلادی) (قرن 4 قمری) شیخ طبری یکی از محدثین، مفسر، فقهی و مؤرخ مشهور سدهٔ سوم قمری است.

10- تفسیر ابن جزی التسهیل لعلوم التنزیل:
تألیف محمد بن احمد بن جزی غرناطی الکلبی مشهور به جُزَیّ (متوفی 741ق) این تفسیر یکی از موجزترین و درعین حال مفیدترین و فراگیرترین تفاسیر مغرب اسلامی است.

11- تفسیر صفوة التفاسیر:
تألیف محمد علی صابونی (مولود 1930 م) این تفسیر در سال 1399 ق نوشته شده است. نویسنده در تدوین این تفسیر از مهم ترین و معتبرترین کتب تفسیر از جمله: تفسیر طبری، کشّاف، قرطبی، آلوسی ، ابن کثیر، البحر المحیط و... استفاده بعمل اورده است.

12- تفسیر ابو السعود:
«تفسیر إرشاد العقل السلیم إلی مزایا الکتاب الکریم» تألیف: مفسر شیخ ابوالسعودمحمد بن محمد بن مصطفی عمادی (متوفی 982) از جمله علمای ترک نژاد می باشد.

13- تفسیر فی ظلال القرآن:
تالیف: سید بن قطب بن ابراهیم شاذلی (متوفی سال 1387 هـ).

14- تفسیر الجامع لاحکام القرآن - تفسیر القرطبی:
نام مؤلف: الام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی (متوفی سال 671 هجری)

15- تفسیر نور دکتر مصطفی خرّم دل:
نام کامل تفسیر نور: «ترجمهٔ معانی قرآن» تألیف: دکتر مصطفی خرمدل از کردستان: (متولد سال 1315 هجری، وفات 1399هجری).

(c) ketabton.com: The Digital Library

16- تفسیر المیسّر:
تألیف: دکتر عایض بن عبدالله القرنی (اول جنوری 1959 م مطابق 1379 هجری)

17- تفسیر معارف القران :
مولف: حضرت علامه مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی مترجم مولانا شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد یوسف حسین پور.

18- تفسیر خازان:
نام تفسیر: «لباب التأویل فی معانی التنزیل (تفسیرالخازان» تألیف: علاء الدین علی بن محمد بغدادی مشهور به الخازان (متولد ۶۷۸ و متوفای ۷۴۱ هجری میباشد.)

19 - روح المعانی (آلوسی):
تفسیر «روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم» اثر محمود أفندی آلوسی است. (1217 – 1270ق)

20- جلال الدین سیوطی:
«الاتقان فی علوم القرآن «تفسیر الدار المنثورفی التفسیر با لمأثور»مؤلف آن : حافظ جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی شافعی. (۱۴۴۵- ۱۵۰۵م)

21- زجاج: «تفسیر معانی القرآن فی التفسیر»:
مؤلف: الزَجَّاج أو أبو إسحاق الزجّاج أو أبو إسحاق إبراهیم بن محمد بن السری بن سهل الزجاج البغدادی است. (241 هجری - 311 هجری 855 -923 - میلادی)

22- تفسیر ابن عطیة:
نام کامل تفسیر: «المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز ابن عطیة» بوده،مؤلف آن: أبو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن تمام بن عطیة الأندلسي المحاربي (المتوفى: 542 هـ)

23- تفسیر قَتادة :
أبو الخطاب قتادة بن دعامة بن عکابة الدوسی بَصْری (۶۱ هـ- ۱۱۸ هـ، ۷۳۶-۶۸۰م) شیخ قتادة ازجمله تابعین بوده، که در علوم لغت، تاریخ عرب، نسب شناسی، حدیث، شعر عرب، تفسیر، دسترسی داشت. و در ضمن حافظ بود، در بصره عراق زندگی بسر برده ولی نابینا بود. امام احمد حنبل در باره او می‌گوید: «او با حافظه‌ترین اهل بصره بود و چیزی نمی‌شنید مگر اینکه آن را حفظ می‌کرد، من یک بار صحیفه جابر را برای او خواندم و او حفظ شد.» حافظهٔ او در طول تأریخ ضرب‌المثل بود. او در عراق به مرض طاعون در گذشت.

24- تفسیر بیضاوی:
تفسیر البیضاوی (انوار التنزیل واسرار التأویل) مؤلف: مفسر کبیر جهان اسلام شیخ ناصرالدین عبدالله بیضاوی.

25- تفسیر کشاف مشهور به تفسیر زمخشری:
«تفسیر الکشاف عن حقایق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل» مشهور به تفسیر کشاف. مؤلف: جارالله زمخشری (27 رجب 467 - 9ذیحجه 538 هـ)این تفسیر برای بار اول در سال: ۱۸۵۶ میلادی در دو جلد در کلکته به چاپ رسید، سپس در سال ۱۲۹۱ در بولاق مصر، و در سال های ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، و ۱۳۱۸ در قاهره هم به چاپ رسیده است.

26- تفسیر مختصر:
تفسیر ابن کثیر: مؤلف: ابو جعفر محمد بن جریربن یزید بن کثیر بن غالب طبری مشهور به جریر طبری متولد 224 وفات 310 هجری قمری در بغداد (218 - 301 هجری شمسی. تاریخ طبری مشهور به پدر علم و تاریخ و تفسیر است.

27- مفسر صاوی المالکی:
«حاشیة الصاوي علی تفسیر الجلالین فی التفسیر القرآن الکریم» مؤلف: احمد بن محمد صاوی (1175-1241ق) است.

28- فیض الباری شرح صحیح البخاری:
داکتر عبد الرحیم فیروز هروی، سال طبع: 26 Jan 2016

29- صحیح مسلم – و صحیح البخاری:
گردآورنده: مسلم بن حجاج نیشاپوری مشهور به امام مسلم که در سال 261 هجری قمری وفات نمود.وگرد آورنده صحیح البخاری: حافظ ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن مغیرة بن بردزبه بخاری (194 - 256 هجری)

30- سعید حوی:
حَوّی، سعید، حَوّی، سعید، مفسر «الاساس فی التفسیر (یازده جلد؛ قاهره ۱۴۰۵)، که از مهم ترین و اثر گذار ترین آثار حوی به شمار می‌آید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

31- مفردات الفاظ القرآن:

از راغب اصفهانی. (خیر الدین زرکلی در کتاب «الأعلام» گفته: او اهل اصفهان بود اما در بغداد سکونت گزید، ادیب مشهوری بود، و در سال 502 هجری قمری وفات کرد». امام فخرالدین رازی در کتاب «تأسیس التقدیس» در علم اصول ذکر کرده که راغب از ائمۀ اهل سنت است و مقارن با غزالی بود. (بغیة الوعاة 2 / 297، وأساس التقدیس صفحه 7.).

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library